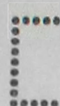
HANDBOEK VOOR DE JONGE GENERATIE

Synopsis

Raoul VANEIGEM

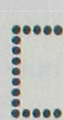

Synopsis

Raoul Vaneigem

Handboek voor de jonge generatie

VERTAALD DOOR F.F. DE HAAN

Synopsis

Oorspronkelijke titel *Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes générations*
Uitgave Éditions Gallimard, Parijs
Omslag en grafische vormgeving Alje Olthof
Druk Alberts, Sittard

ISBN 90 295 4993 9

Inhoud

Inleiding

Wat er in dit boek aan persoonlijke ervaringen steekt ben ik niet van plan voelbaar te maken voor lezers die niet bewust eropuit zijn ze opnieuw te beleven. Ik verwacht dat ze verloren gaan en worden teruggevonden in een algemene beweging der geesten, zoals ik me met de gedachte vlei dat de huidige omstandigheden uit de herinnering van de mensen zullen worden gewist.

De wereld moet opnieuw worden gemaakt. Hoeveel deskundigen ook proberen haar opnieuw te conditioneren, zij kunnen dat niet verhinderen. Het is beter door dat soort lieden, die ik niet wil begrijpen, niet begrepen te worden.

De andere mensen vraag ik welwillendheid met een nederigheid die hun niet zal ontgaan. Ik zou graag willen dat een boek als dit toegankelijk is ook voor wie niet doorkneed is in het filosofisch jargon. Ik hoop dat ik slechts in geringe mate niet in mijn opzet ben geslaagd. Uit deze chaos komen eens formules naar boven die onze tegenstanders recht in het gezicht zullen treffen. En mogen intussen de zinnen, die opnieuw moeten worden gelezen, hun uitwerking hebben. De weg naar eenvoud is de ingewikkeldste, en in dit geval in het bijzonder was het nuttig de vele verschillende wortels van het alledaagse niet los te rukken opdat het naar een ander gebied kan worden overgeplant en tot ons voordeel opgekweekt.

Nooit heb ik beweerd iets nieuws te openbaren, een nieuw produkt op de cultuurmarkt te brengen. Een uiterst kleine correctie op wat wezenlijk is telt meer dan honderd vernieuwingen op ondergeschikte punten. Nieuw is alleen de richting waarin de stroom die het alledaagse voortstuwt zich beweegt.

Sinds er mensen zijn–en mensen die Lautréamont lezen–is alles al gezegd en maar weinigen hebben er hun voordeel mee weten te doen. Omdat onze kennis op zich banaal is, kan alleen wie het niet is er zijn voordeel mee doen.

De moderne wereld moet leren wat ze al weet, worden wat ze

is door een geweldige opeenhoping van obstakels te overwinnen, in de praktijk. Aan het banale ontkomt men alleen door het te manipuleren, te beheersen, door het onder te dompelen in de droom, het over te leveren aan de willekeur van de subjectiviteit. Ik heb de subjectieve wil veel plaats gegeven, maar laat niemand mij dat verwijten voordat hij in alle ernst heeft nagegaan wat de objectieve voorwaarden, die de wereld elke dag realiseert, kunnen betekenen voor de subjectiviteit. Alles gaat uit van de subjectiviteit en niets blijft daartoe beperkt. Nu minder dan ooit.

De strijd om het subjectieve en de krachten die het corrumperen, verlegt voortaan de grenzen van de oude klassenstrijd, vernieuwt en verscherpt deze. Kiezen voor het leven is een politieke keuze. Een wereld waarin de zekerheid niet van honger te hoeven sterven wordt ingeruild voor het gevaar van verveling dood te gaan, willen we niet.

De mens van het overleven is de mens die verkruimeld wordt in de mechanismen van de hiërarchisch opgebouwde macht, in een geheel van interferenties, in een chaos van repressieve technieken, waarin orde zal worden gebracht als de geprogrammeerde denkers geduldig met hun programmering aan de gang gaan.

De mens die het overleven kiest is ook de mens die de eenheid kiest, de mens van de globale afwijzing. Er gaat geen ogenblik voorbij of ieder van ons beleeft contradictoir en op alle niveaus van de werkelijkheid het conflict tussen onderdrukking en vrijheid; telkens weer wordt ieder van ons op vreemde wijze gedeformeerd en als het ware terzelfder tijd gegrepen in twee met elkaar strijdige perspectieven, het perspectief van de macht en het perspectief van de *Aufhebung*, de opheffing. Omdat de beide delen van dit *Handboek* gewijd zijn aan de analyse van die twee perspectieven, zouden ze dus niet na elkaar, zoals bij het lezen nu eenmaal onvermijdelijk is, maar tegelijkertijd moeten worden bestudeerd: de beschrijving van het negatieve is de basis van het positieve project, het positieve project bevestigt de negativiteit. De beste ordening van een boek is dat het er geen heeft opdat de lezer de zijne erin kan ontdekken.

De tekortkomingen van de schrijver weerspiegelen de tekortkomingen van de lezer als lezer en nog meer als mens. Als de verveling die het schrijven van tijd tot tijd met zich meebracht

doorschijnt in de verveling die de lezer soms voelt, is dat slechts een argument te meer om het feit dat we niet echt leven aan de kaak te stellen. Moge voor het overige de ernst der tijden een verontschuldiging zijn voor de ernstige toon. Luchthartigheid blijft altijd ten achter bij de woorden of reikt verder. De ironie bestaat in dit geval hierin dat de lezer dat nooit vergeet.

Het *Handboek voor de jonge generatie* past in een stroom van agitatie waarover we nog wel meer zullen horen. Wat het uiteenzet is niet meer dan een bijdrage naast vele andere aan de wederopbouw van de internationale revolutionaire beweging. Het belang ervan zou niemand mogen ontgaan, want mettertijd zal niemand aan de conclusies ervan kunnen ontkomen.

Eerste deel
Het perspectief van de macht

I

Het onbetekenende betekend

Doordat het dagelijks leven steeds banaler werd is het geleidelijk in het centrum van onze belangstelling komen te staan [1]. –Geen enkele illusie, gewijd noch wereldlijk [2], collectief noch individueel kan nog langer de armzaligheid van de dagelijkse gebaren verhullen [3].–Als we het leven willen verrijken moeten we zonder uitvluchten de nieuwe armoede analyseren en de oude wapenen ter afwijzing verbeteren [4].

I

De tegenwoordige geschiedenis roept het beeld op van bepaalde tekenfilmfiguren die als gekken achter elkaar aan rennen, daardoor plotseling ongemerkt boven een diepe leegte terechtkomen en alleen door hun verbeeldingskracht op zo'n hoogte kunnen blijven hangen. Maar zodra ze zich van hun situatie bewust worden, storten ze naar beneden. Het is met het huidige denken als met de helden van Bosustov: het kan niet hoog blijven zweven door de kracht van wat het zich voorspiegelt. Door wat het had verheven wordt het nu omlaaggehaald. In volle vaart rent het de werkelijkheid tegemoet, de dagelijks beleefde werkelijkheid, waarop het zich te pletter zal lopen.

Is het doorbrekende nieuwe inzicht wezenlijk nieuw? Ik geloof het niet. Dat we een helderder licht verlangen komt altijd voort uit het dagelijks leven, uit de door ieder van ons ervaren noodzaak het eigen wandeltempo met de loop van de wereld in overeenstemming te brengen. In vierentwintig uur uit het leven van een mens schuilen meer waarheden dan in alle filosofieën bij elkaar. Zelfs een filosoof slaagt er niet in daaraan voorbij te gaan, met hoeveel minachting hij zich ook bekijkt. En die minachting wordt hem geleerd door de troost van de filosofie. Doordat hij voortdurend om zich zelf heen draait en op zijn eigen schouders

klimt om de wereld vanaf een steeds hoger standpunt kond te doen van zijn boodschap, ziet hij de wereld ten slotte omgekeerd; en alle wezens en alle dingen staan bij hem op de kop om hem ervan te overtuigen dat hij rechtop staat, in de goede houding. Maar de filosoof blijft in het centrum van zijn waanzin staan en wie dat bestrijdt maakt hem zijn waanzin alleen maar ongemakkelijker.

De zestiende- en zeventiende-eeuwse moralisten heersen over een alkoof vol banaliteiten, maar zo groot is hun zorg dat te verbergen dat ze rondom een waar paleis van pleisterwerk en speculaties opbouwen. Een ideëel paleis geeft de persoonlijke ervaring onderdak en houdt haar gevangen. Daardoor hebben ze een overtuigingskracht en een oprechtheid die door de verheven toon en de fictie van de 'universele mens' telkens worden vernieuwd, maar waarin voortdurend een ondertoon van angst doorklinkt. De analyticus probeert door op essentiële punten steeds dieper te boren te ontkomen aan de geleidelijk voortschrijdende verkalking van het bestaan. En hoe meer hij van zich zelf afstand neemt door zich uit te drukken volgens de overheersende beeldvorming van zijn tijd (de feodale waan waarin God, de macht van de koning en de wereld tot een onontwarbaar geheel in elkaar vloeien), hoe meer hij met zijn helder inzicht de verborgen zijde van het leven als op een foto afbeeldt, des te meer 'vindt' hij de dagelijksheid 'uit'.

Onder invloed van de achttiende-eeuwse filosofie gaat de afdaling naar het concrete sneller verlopen naarmate het concrete in zekere zin samen met de revolutionaire bourgeoisie aan de macht wordt gebracht. De mens verlaat de bouwvallen van God, maar komt terecht in de bouwvallen van zijn werkelijkheid. Wat is er gebeurd? Ongeveer dit: er staan tienduizend mensen bij elkaar die ervan overtuigd zijn dat ze het touw van een fakir omhoog hebben zien gaan, terwijl even zo veel foto's bewijzen dat het geen millimeter van zijn plaats is gekomen. De wetenschappelijke objectiviteit brengt aan het licht dat we met een mystificatie te maken hebben. Uitstekend, maar wat hebben we nu eigenlijk te zien gekregen? Een opgerold touw, zonder het geringste belang. Ik ben weinig geneigd te kiezen tussen het twijfelachtig genoegen bedrogen te worden en de verveling een werke-

lijkheid te aanschouwen die me niet aangaat. Een werkelijkheid waarop ik geen greep heb, is dat niet de oude opgepoetste leugen, het laatste stadium van mystificatie?

De analytici zijn voortaan op straat te vinden. Lucidideit is niet hun enige wapen. Hun denken loopt niet meer het gevaar te worden opgesloten in de pseudo-werkelijkheid van de goden of in de pseudo-werkelijkheid van de technocraten!

2

Godsdienstige overtuigingen hielden de mens voor zich zelf verborgen, vormden een gevangenis die hem opsloot in een wereld als een piramide waarvan God de punt was en de koning de hoogte aangaf. De mens heeft op veertien juli 1789 dan wel de Bastille veroverd, maar op de puinhopen van de unitaire macht was helaas niet genoeg vrijheid om te verhinderen dat de ruïnes weer werden gebruikt als bouwmateriaal voor een gevangenis. Onder de verscheurde sluier van het bijgeloof verscheen niet de naakte waarheid, zoals Meslier had gedroomd, maar de ideologische vogelaar. De gevangenen van de pluralistische macht beschikken tegen de tirannie over geen ander redmiddel dan de schim der vrijheid.

Er is geen gebaar, geen gedachte die tegenwoordig niet verstrikt raakt in het vangnet van de aanvaarde ideeën. De traag in uiterst kleine deeltjes dalende neerslag na de ontploffing van de oude mythe legt over alles de stoflaag van het gewijde, een stoflaag die de geest en de levenswil verstikt. De dwang is minder verhuld geworden, maar groffer, minder machtig, maar veelvormiger. Volgzaamheid komt niet meer voort uit de magische macht van de geestelijkheid, maar is het resultaat van een menigte kleine vormen van hypnose: informatie, cultuur, stedebouw, reclame, conditionerende influisteringen ten behoeve van iedere al gevestigde of nog te vestigen orde. Het is Gulliver, gestrand in Lilliput: zijn lichaam is overal vastgebonden, maar hij is vastbesloten zich te bevrijden, hij kijkt voortdurend oplettend om zich heen; het geringste detail, de kleinste oneffenheid van de bodem, de geringste beweging, alles krijgt het belang van een aanwijzing waarvan zijn redding afhangt. Uit het vertrouwde

ontstaan de zekerste kansen op vrijheid. Is dat ooit anders geweest? Kunst, ethiek en filosofie bewijzen het: onder de ruwe schors van woorden en begrippen houdt de levende werkelijkheid van de onaangepastheid aan de wereld zich verborgen, klaar om plotseling op te springen. Omdat noch de goden noch de woorden er tegenwoordig in slagen om de banaliteit te bedekken onder een kuise sluier, loopt ze naakt rond in stations en de open gaten in de stad, ze schiet je aan telkens wanneer je je naar je zelf keert, ze grijpt je bij de schouder, probeert je blik te vangen; en het gesprek begint. Je moet met haar ondergaan of haar met je zelf redden.

3

De wegen naar individualisme en collectivisme liggen met te veel kadavers bezaaid. Met twee schijnbaar tegengestelde rechtvaardigingen woedde één en dezelfde struikroverij, één en dezelfde onderdrukking van de vereenzaamde mens. De hand die Lautréamont verstikt is, zoals bekend, ook de hand die Sergej Jesenin wurgt. De een sterft in een gemeubileerde kamer die hij bij Jean-François Dupuis heeft gehuurd, de ander hangt zich op in een genationaliseerd hotel. Overal blijkt de waarheid van de wet die zegt: 'Er is geen wapen van je persoonlijke wil dat in handen van anderen zich niet onmiddellijk tegen jou keert.' Als iemand zegt of schrijft dat voortaan de praktijk dient te worden gebaseerd op de rechten van het individu alleen, dan veroordeelt hij met zijn bewering zich zelf als hij niet dadelijk de man tegen wie hij het heeft ertoe aanzet zelf het bewijs te leveren voor de bewering. Maar een dergelijk bewijs kan alleen bestaan als men het zelf ervaart, van binnen uit begrijpt. Daarom is er in wat ik hierna ga beweren niets dat niet door een ieder rechtstreeks ervaren en verbeterd moet worden. Niets heeft zo veel waarde dat het niet telkens weer opnieuw moet worden begonnen, niets heeft voldoende rijkdom dat het niet onvermoeibaar moet worden verrijkt.

Zoals er in het particuliere leven onderscheid wordt gemaakt tussen wat een mens over zich zelf denkt en zegt en wat hij wer-

kelijk is of denkt, zo is er niemand die niet geleerd heeft een onderscheid te maken tussen de fraseologie, de messianistische pretenties van de partijen en hun apparaten, hun werkelijke belangen, tussen wat ze denken te zijn en wat ze werkelijk zijn. De waanvoorstelling die de mens over zich zelf en de anderen in stand houdt verschilt niet wezenlijk van de illusie die groepen, klassen of partijen in hun omgeving en in zich zelf levend houden. Sterker nog, die voorstellingen komen voort uit één enkele bron: de heersende denkbeelden, die zelfs in hun antagonistische vorm niets anders zijn dan de denkbeelden van de heersende klasse.

De wereld der *-ismen*, of nu de hele mensheid dan wel ieder individu afzonderlijk daarin gevangen zit, is altijd slechts een van haar werkelijkheid beroofde wereld, een verschrikkelijk reële verleiding die de leugen uitoefent. De drievoudige onderdrukking van de Commune van Parijs[1], van de Spartacusbeweging[2] en de matrozenopstand van Kronstadt in 1921[3] heeft eens voor altijd aangetoond tot wat voor bloedbad drie vrijheidsideologieën, liberalisme, socialisme en bolsjevisme, leidden. Dat werd pas algemeen begrepen en toegegeven toen bastaard- of mengvormen van die ideologieën overal nadrukkelijk het bewijs leverden van hun bij het begin al aanwezige wreedheid: de concentratiekampen, het Algerije van Lacoste[4], Boedapest[5]. Op de grote collectieve illusies, nu bloedeloos geworden omdat ze mensenbloed hebben doen vloeien, volgen duizenden deelideologieën die door de consumptiemaatschappij worden verkocht als even zovele draagbare hersenspoelapparaatjes. Zal er evenveel bloed moeten vloeien om aan te tonen dat honderdduizend speldeprikken even dodelijk zijn als drie klappen met een knots?

Wat moet ik beginnen in een actiegroep die me dwingt afstand te doen, niet van een paar ideeën – want juist om die ideeën zou ik me bij zo'n groep willen aansluiten –, maar van de dromen en verlangens waaraan ik altijd blijf vasthouden, van een wil om authentiek en onbegrensd te leven? Een ander isolement kiezen, een andere eentonigheid, een andere leugen, waar is dat goed voor? Waar werkelijke verandering illusoir blijkt te zijn, wordt louter verandering van illusie onverdraaglijk. Maar zo zijn de

huidige omstandigheden: de economie is op niets anders uit dan een voortdurende stijging van de consumptie; doordat we in steeds sneller tempo nieuwe illusies kiezen lost de illusie dat verandering mogelijk is geleidelijk op. We vinden ons zelf terug, alleen, onveranderd, als een diepvriesprodukt in een leegte, veroorzaakt door een stortvloed van nutteloze gebruiksvoorwerpen, Volkswagens en pocketbooks.

Fantasieloze mensen krijgen genoeg van het belang dat wordt toegekend aan comfort, cultuur, vrijetijdsbesteding, aan al wat de verbeelding verwoest. Dat betekent niet dat men comfort, cultuur en vrijetijdsbesteding beu is, maar het gebruik dat ervan wordt gemaakt, waardoor het juist onmogelijk wordt ervan te genieten.

De welvaartsmaatschappij is een voyeursmaatschappij. Ieder heeft zijn kaleidoscoop; je hoeft maar even je vingers te bewegen en het beeld verandert. Je gaat er bij elke beweging op vooruit: twee koelkasten, een autootje, een televisietoestel, promotie, nog meer vrije tijd... Daarna krijgt de eentonigheid van de geconsumeerde beelden de overhand, word je met je neus gedrukt op de monotonie van het gebaar dat de beelden oproept, de geringe draaiing die duim en wijsvinger de kaleidoscoop geven. Er is geen autootje, slechts een ideologie die weinig of niets te maken heeft met een ding waarin je kunt rijden. Doordrenkt van 'Johnny Walker, de whisky van de elite' onderga je in vreemde mengeling de invloed van alcohol en klassenstrijd! Er is niets meer om je over te verbazen, dat is het drama! De eentonigheid van het ideologisch *spectaculum*, het ideologisch schouwspel, confronteert je nu met de passiviteit van het leven, met het overleven. Achter de geprefabriceerde schandalen – omkoopschandalen en schandaalblaadjes – wordt een positief schandaal duidelijk, het schandaal van de gebaren die van hun betekenis zijn ontdaan ter wille van een illusie, die, nu zij haar aantrekkingskracht heeft verloren, iedere dag aanstootgevender wordt. Gebaren, onbeduidend en kleurloos geworden doordat ze in onze verbeelding de illusie van schitterende compensaties in stand hielden; gebaren, verpauperd doordat ze ons verleidden tot steeds hogere gedachtenvluchten waarvan ze deel gingen uitmaken als knechten voor het vuile werk, aangeduid als 'tri-

viaal' of 'banaal'; gebaren, die nu vrij zijn gemaakt en te kort schieten, zo weer een verkeerde weg kunnen kiezen of bezwijken onder de druk van hun eigen zwakheid. Herken ze in je zelf, die gebaren, vertrouwd, droevig, pas overgeleverd aan de onmiddellijke en beweeglijke werkelijkheid, die het milieu is waarin ze 'spontaan' ontstaan. En jullie zijn ook verdwaald, lopend op de weg van het nieuwe prozaïsme, in een perspectief waarin nabijheid en verte samenvallen.

4

In concrete en tactische vorm betekende het begrip klassenstrijd dat de door alle mensen individueel beleefde botsingen en ontsporingen voor het eerst onder één noemer worden gebracht. Het begrip is ontstaan in de werveling van leed en ontbering die overal in de geïndustrialiseerde samenlevingen werd veroorzaakt door de reductie van menselijke verhoudingen tot uitbuitingsmechanismen. Het is voortgekomen uit de wil de wereld te veranderen en het leven anders te maken.

Zo'n wapen moet voortdurend worden bijgesteld. Maar wat zien we? De Eerste Internationale keert de kunstenaar de rug toe door uitsluitend de eisen van de arbeiders als grondslag te nemen voor een programma, waarvan Marx toch had aangetoond hoezeer het allen aanging die, in hun weigering slaaf te zijn, zochten naar een rijk leven en een volledig menszijn. Lacenaire, Petrus Borel, Lassailly, Büchner, Baudelaire, Hölderlin, was ook dat niet de ellende en de radicale afwijzing ervan? Hoe het ook zij, de vergissing – oorspronkelijk te verontschuldigen? ik wil het zelfs niet weten – krijgt krankzinnige proporties vanaf het ogenblik dat, nog geen eeuw later, als de op consumeren gerichte economie de op produceren gerichte economie laat verdwijnen, de uitbuiting van de arbeidskracht wordt ingekapseld in de uitbuiting van de dagelijkse creativiteit. Dezelfde energie waarvan de arbeider in de fabriek en in zijn vrije tijd wordt beroofd houdt de machine van de macht draaiende. En die machine smeren de aanhangers van de oude theorie onnozel en stompzinnig met hun formele protesten.

Wie over revolutie en klassenstrijd spreekt zonder expliciet te

verwijzen naar het dagelijks leven, zonder te begrijpen wat er subversief is in de liefde en positief in het afwijzen van dwang, heeft in zijn bek een stawk als van de Zwarte Dood.

De onmogelijkheid van participatie of macht als som van beperkingen

De mechanismen van slijtage en vernietiging: vernedering [II], isolement [III], lijden [IV], arbeid [V], drukvermindering [VI].

11

Vernedering

Achter de op een permanente *ruil* van vernederingen en agressieve houdingen gebaseerde economie van het dagelijks leven gaat een slijtagetechniek schuil die zelf weer het doelwit is van de destructieve *gift* die zij contradictoir zelf oproept [1]. – Hoe meer de mens object is, des te maatschappelijker is hij tegenwoordig [2]. – De dekolonisatie is nog niet begonnen [3], – ze maakt zich op het oude soevereiniteitsbeginsel nieuwe waarde te geven [4].

1

Toen Jean-Jacques Rousseau eens door een dichtbevolkt dorpje liep, werd hij uitgescholden door een boerenkinkel die met zijn geestigheden alle lachers op zijn hand kreeg. In zijn verwarring en verbijstering wist Rousseau niet wat hij ertegen in moest brengen en achtervolgd door spottende opmerkingen vluchtte hij weg. Toen hij eindelijk voldoende tot rust was gekomen en tal van scherpe antwoorden had bedacht om zijn tegenstander op zijn nummer te zetten, was hij al twee uur gaans van de plaats van het voorval verwijderd.

Is de trivialiteit van het alledaagse meestal iets anders dan het bespottelijke avontuur van Jean-Jacques, maar dan een avontuur dat ingeschrompeld, aangelengd, verbrokkeld is zodra men even verder gaat, zijn blik op iets anders richt of aan iets anders denkt, een avontuur dat ervaren wordt als een schokje, een vluchtig gevoel van pijn waarop het bewustzijn vrijwel geen greep heeft en in de geest slechts een doffe geprikkeldheid achterlaat waarvan de oorsprong nauwelijks te achterhalen is! Verstrikt in een eindeloos kruip-door-sluip-door leggen vernedering en de reactie daarop aan de menselijke betrekkingen een obsceen ritme op van kreupel gestrompel. In de eb en vloed van de door het komen en gaan van de forensentreinen

aangezogen en uitgestoten menigten, die straten, kantoren en fabrieken overspoelen, zien we slechts mensen die zonder aanwijsbare redenen zich bangelijk terugtrekken, ruw uithalen, gemaakt vriendelijk grijnzen of hun tanden laten zien. Afhankelijk van dergelijke gedwongen ontmoetingen verandert wijn in azijn naarmate men er meer van proeft. Onschuld en goedheid der massa's? Kom nou! Kijk maar eens hoe ze, van alle kanten bedreigd, hun stekels opzetten als ze zich nadrukkelijk op het territorium van hun tegenstanders ophouden, ver, heel ver van zich zelf verwijderd. Dat is de plaats waar ze bij gebrek aan messen met hun ellebogen leren werken en met hun ogen doden.

Tussen aanvallers en aangevallenen is geen rust, geen bestand. De wandelaar – die anders dan Rousseau niet alleen is – wordt belaagd door een vloedgolf nauwelijks waarneembare tekens. Woorden, gebaren, blikken vermengen zich met elkaar, botsen op elkaar, raken uit hun koers, verlaten hun baan als verdwaalde kogels die des te zekerder doel treffen door de nerveuze spanning die ze voortdurend oproepen. Het enige wat we doen is ons zelf tussen hinderlijke haakjes zetten. Mijn vingers bij voorbeeld (ik schrijf dit aan een cafétafeltje), mijn vingers die het fooitje over de tafel schuiven en de vingers van de ober die het grijpt, terwijl onze gezichten alle tekenen vertonen van volstrekte onverschilligheid als waren we eropuit de wederzijds aanvaarde schande te maskeren.

Beschouwd vanuit de dwang wordt het dagelijks leven beheerst door een economisch stelsel waarin de produktie en de consumptie van beledigingen een evenwichtstoestand zoeken. De oude droom van de vrijhandelstheoretici zoekt zo zijn volmaaktheid langs de wegen van een door het voor het linkse denken zo kenmerkende gebrek aan verbeeldingskracht opgelapte democratie. Is het op het eerste gezicht niet vreemd dat de progressieven zo verwoed hun aanvallen blijven richten op de bouwval van het liberalisme, alsof de kapitalisten, de officiële slopers van het liberalisme, niet vastbesloten waren het in de ijzeren greep van staat en planning te brengen? In werkelijkheid is het niet zo vreemd, want door de aandacht uitsluitend te vestigen op al door de feiten achterhaalde kritiek (alsof het

al niet overal vaststond dat het kapitalisme langzaam wordt vervolmaakt door een planeconomie waarvan het sovjetmodel slechts een uiterst primitieve vorm is), wil men verbergen dat de menselijke betrekkingen weer worden opgebouwd juist naar het voorbeeld van die verouderde en verramsjte economie. Met welk een onrustbarende hardnekkigheid blijven de 'socialistische' landen het leven niet inrichten naar burgerlijke trant! Overal springt men in de houding voor het gezin, het huwelijk, het offer, de arbeid, het onechte, terwijl vereenvoudigde en gerationaliseerde homeostatische mechanismen de menselijke betrekkingen reduceren tot een 'billijke' ruil van vriendelijkheden en vernederingen. En in de ideale democratie van de cybernetici zal weldra een ieder zonder merkbare inspanning een stukje onwaardigheid verdienen dat hij vrij is te verdelen volgens de beste regels der rechtvaardigheid. Want bedenkt, gelukkige oudjes die die dag zult meemaken, de verdelende rechtvaardigheid zal dan op haar hoogtepunt zijn!

Voor mij – en, waag ik te geloven, ook voor enkele anderen – bestaat er geen evenwicht in onbehagen. Planning is alleen maar de antithese van vrijhandel. Alleen de ruil is gepland en daarmee de wederzijdse opofferingen die hij impliceert. Maar als we willen dat het woord 'nieuwheid' zijn betekenis behoudt, dan kunnen we dat alleen bewerkstelligen door het gelijk te stellen met *Aufhebung,* opheffing, en niet met verdraaiing. Om een nieuwe werkelijkheid te grondvesten is er in dit geval geen ander beginsel dan de *gift*. Ondanks de dwalingen en tekortkomingen wil ik het historisch experiment met arbeidersraden in 1917, 1921, 1934 en 1956, evenals in het pathetisch zoeken naar vriendschap en liefde één en dezelfde heerlijke reden zien om niet te wanhopen aan wat nu zo evident lijkt. Maar alles spant samen om het positieve karakter van dergelijke experimenten geheim te houden; de twijfel of ze werkelijk belangrijk waren, ja zelfs of ze bestaan hebben, wordt zorgvuldig in stand gehouden. Toevallig heeft geen historicus zich de moeite getroost te bestuderen hoe de mensen leefden in uiterste revolutionaire momenten. Spontaan, via de omweg van het negatieve openbaart zich dan de wil een einde te maken aan de vrijhandel in menselijke gedragingen. Het onbehagen waarmee men wil af-

rekenen spat uiteen onder de slagen van een sterker en intensiever onbehagen.

In negatieve zin rukken de bommen van Ravachol of, recenter, de heldendaden van Caraquemada de sluier van verwarring weg die hangt om de – meer of minder duidelijke, maar overal aangetoonde – totale afwijzing van betrekkingen van ruil en compromis. Omdat ik het zelf herhaaldelijk heb ervaren, twijfel ik er niet aan dat al wie een uur doorbrengt in de kooi van de beperkende verhoudingen, in zich een diepe sympathie voelt voor Pierre-François Lacenaire en de passie voor de misdaad. Het gaat er hier volstrekt niet om het terrorisme te verdedigen, maar het te erkennen als de barmhartigste en waardigste daad die het homeostatisch mechanisme van de hiërarchisch opgebouwde sociale gemeenschap kan ontregelen juist door die aan de kaak te stellen. Omdat moord logisch past in het beeld van een onleefbare samenleving, komt hij ons, in die zin opgevat, altijd voor als een negatieve vorm van de gift. Moord is die afwezigheid van een intens begeerde aanwezigheid waarover Mallarmé sprak, dezelfde Mallarmé die tijdens het *Proces tegen de Dertig* – het volstrekt lachwekkende proces tegen een dertigtal echte en vermeende anarchisten in augustus 1894 in Parijs – de anarchisten 'engelen van zuiverheid' noemde.

Mijn sympathie voor de solitaire moordenaar houdt op waar de tactiek begint, maar de tactiek heeft misschien door de individuele wanhoop vooruitgeschoven verkenners nodig. Hoe het ook zij, de nieuwe revolutionaire tactiek, de tactiek die hecht verankerd zal zijn in de historische traditie en krachtig zal steunen op de zo miskende en zo wijd verbreide op zelfverwerkelijking gerichte praktijken, heeft niets van doen met wie de daden van Ravachol en Bonnot zou willen herhalen. Ze heeft daar niets mee van doen, maar ze veroordeelt zich zelf wel tot een theoretische winterslaap als ze verder geen aantrekkingskracht heeft voor *groepen* individuen die door isolement en afkeer van de collectieve leugen al tot het rationele besluit zijn gekomen te doden en zich zelf te doden. Moordenaar noch humanist! De eerste aanvaardt de dood, de tweede heeft het op het leven gemunt. Als zelfs maar tien man bijeen komen, vastbesloten liever met geweld bliksemsnel op hun doel af te gaan

dan de lange doodsstrijd van het overleven mee te maken, dan eindigt de wanhoop en begint de tactiek. Wanhoop is de kinderziekte van de revolutionairen van het dagelijks leven.

De bewondering die ik als jongeman koesterde voor de *outlaws* voel ik nu nog, maar ze is minder beladen met verouderde romantiek en onthult meer de alibi's die de macht in staat stellen zich te onttrekken aan *rechtstreekse* aanvallen. De hiërarchische maatschappelijke organisatie is te vergelijken met een reusachtige *racket* waarvan de grote handigheid, die juist door de anarchistische terreur aan het licht wordt gebracht, hierin bestaat dat ze buiten het bereik blijft van het geweld dat ze oproept en daarin slaagt doordat ze in een veelheid van onzekere gevechten de levenskrachten van ieder afzonderlijk verbruikt. (Een 'gehumaniseerde' macht zal zich er voortaan van onthouden haar toevlucht te nemen tot de oude procédés van oorlog en rassenmoord.) De getuigen à charge kunnen moeilijk worden verdacht van anarchistisch getinte sympathieën. De bioloog Hans Selye bij voorbeeld constateert dat met het verdwijnen van specifieke ziekteoorzaken zoals microben en ondervoeding er steeds meer mensen sterven aan wat men slijtage- of degeneratieziekten noemt, die worden veroorzaakt door stress, dat wil zeggen door slijtage van het lichaam ten gevolge van conflicten, shocks, nerveuze spanningen, tegenspoed en de lichaamskracht ondermijnende leef- en werkritmen. Niemand kan zich er voortaan aan onttrekken een onderzoek in te stellen naar de *racket* die hem achtervolgt tot in zijn gedachten en dromen. De kleinste details worden van kapitaal belang. Geprikkeldheid, vermoeidheid, grofheid, vernedering... *cui prodest?* Wie profiteert ervan? En wie profiteert er van die stereotiepe antwoorden die *Big Brother* 'gezond verstand' als even zovele alibi's om zich heen strooit onder het mom van wijze uitspraken? Moet ik me tevreden stellen met verklaringen die me doden wanneer ik alles kan winnen juist daar waar alles wordt opgezet met het doel me te gronde te richten?

2

Mensen geven elkaar een hand waarmee de kring van de ont-

moeting wordt gesloten en ontsloten. Een tegelijkertijd merkwaardig en triviaal gebaar. Volkomen terecht zegt men dat men *elkaar* een hand *geeft*. Het is inderdaad de meest gesimplificeerde vorm van een maatschappelijk contract. Welke zekerheden probeert men te verkrijgen door *elkaar* links, rechts, in het wilde weg handen te geven, met een vrijgevigheid die een compensatie lijkt te moeten zijn voor een duidelijk gebrek aan overtuiging? Opdat er overeenstemming heerst, opdat er een sociale verstandhouding bestaat, opdat het leven in de maatschappij volmaakt is? Het blijft iets verwarrends houden, die behoefte zich daarvan te overtuigen, er uit gewoonte in te geloven, het te bevestigen met een handdruk.

Die vriendelijkheden kent de blik niet. Hij kent dat elkaar geven, die *ruil* niet. Als ogen elkaar ontmoeten verliezen ze hun helderheid, alsof ze in de pupillen van de ander hun lege en zielloze spiegelbeeld vermoedden. Nauwelijks hebben ze elkaar oppervlakkig ontmoet of ze glijden weg en ontwijken elkaar langs de lijnen die pas in een denkbeeldig punt bijeen zullen komen en een hoek vormen waarvan de wijdte overeenkomt met het gebrek aan overeenstemming, een gebrek aan eensgezindheid dat tot in diepste wezen ervaren wordt. Soms komt de overeenstemming wel tot stand; de ogen zoeken elkaar; dat is de schone parallelle blik van de koningsparen in de Egyptische beeldhouwkunst, het is de van erotisch verlangen vochtige, versmolten, verdronken blik van minnaars; ogen die elkaar van verre verslinden. Vaker gebeurt het echter dat een geringe eensgezindheid, bezegeld door een handdruk, door de blik wordt gelogenstraft. Dat de mensen elkaar tegenwoordig zoveel omhelzen en zoenen, die gewoonte om de sociale overeenstemming steeds weer nadrukkelijk te bevestigen – en het 'shake hands' is er wel een bijzonder commerciële vorm van –, zou dat niet een list van de zintuigen zijn, een manier om de gevoeligheid van de blik af te stompen en aan te passen aan de leegte van wat hij ziet zonder daarvoor terug te schrikken? Een uitdrukking als 'de toestand onder ogen zien' heeft door het gezond verstand van de consumptiemaatschappij haar logische uiteindelijke betekenis gekregen: we zien alleen nog maar de toestand, een abstractie, dingen, geen mensen.

Ongevoelig en derhalve manipuleerbaar worden als dode steen –, daartoe wordt een ieder welwillend uitgenodigd door de maatschappelijke organisatie. De bourgeoisie is erin geslaagd de kwellingen rechtvaardiger te verdelen, ze heeft het mogelijk gemaakt dat een groter aantal mensen eraan wordt onderworpen volgens *rationele* normen, in naam van concrete en gespecialiseerde – economische, sociale, politieke, juridische en noem maar op – eisen. Nadat de beperkingen zo waren verdeeld, hebben ze op hun beurt de werkkracht en het vernuft versnipperd die de mensen gezamenlijk hadden opgebracht om die beperkingen te omzeilen en te doorbreken. De revolutionairen van 1793 waren groot omdat ze Gods greep op het bestuur van de mensen durfden te verbreken. De proletarische revolutionairen ontleenden aan wat ze verdedigden een grootheid die hun bourgeoistegenstander hun niet dan met de grootste moeite zou hebben verleend. Hun kracht hadden ze alleen aan zich zelf te danken.

Heel een ethiek, gebaseerd op handelswaarde, het nuttige dat met het aangename is verenigd, eerbaarheid van de arbeid, gematigde verlangens, overleven, en op het tegendeel van dat alles, zuivere waarde, het gratuite, parasitisme, instinctieve ruwheid, dood –, dat is het afgrijselijke potje waarin de menselijke vermogens al bijna twee eeuwen staan te pruttelen. Dat zijn de ingrediënten, stellig nog verbeterd, waarmee de cybernetici de toekomstige mens op smaak denken te brengen. Zijn wij ervan overtuigd dat we nu al niet geraken tot het veilige stadium van volkomen aangepaste wezens die hun handelingen verrichten met de onzekerheid en onbewustheid van insekten? Er worden al lang proeven genomen met onzichtbare reclame: bij het afdraaien van films projecteert men regelmatig gedurende éénvierentwintigste seconde een beeldje dat niets met de film te maken heeft, het netvlies wel treft maar niet bewust wordt waargenomen. De eerste reclameteksten vormden een perfecte inleiding tot wat we mogen verwachten: 'Rij minder snel', 'Ga naar de kerk'. Maar wat betekent een kleine verbetering in die orde van grootte vergeleken met de geweldige conditioneringsmachine waarvan ieder onderdeeltje, stedenbouw, reclame, ideologie, cultuur et cetera, vatbaar is voor honderden soortge-

lijke verbeteringen? Nogmaals, weten welk lot men de mensen zal *blijven* bereiden, als zij er niet op bedacht zijn, is van geringer belang dan een dergelijke vernedering zelf te ervaren. Huxley's *Brave new world, 1984* van Orwell en *Le cinquième coup de trompette* van Touraine verdringen naar een verre toekomst een huivering die men door een enkele blik op het heden te slaan al zou krijgen. Het heden brengt het bewustzijn en de wil om te weigeren tot wasdom. In het licht van mijn huidige opsluiting is de toekomst voor mij van geen belang.

Het gevoel van vernedering is niets anders dan het gevoel object te zijn. In die zin opgevat legt het de grondslag voor een strijdvaardige luciditeit waarin de kritiek op de inrichting van het leven niet te scheiden is van de onmiddellijke opstelling van een ontwerp voor een ander leven. Ja, opbouw is slechts mogelijk op basis van de individuele wanhoop en op basis van de opheffing daarvan. Alleen de pogingen al om die wanhoop weg te moffelen en te manipuleren door haar anders te verpakken bewijzen dat.

Wat is dat voor illusie die zo veel aantrekkingskracht uitoefent op onze blik dat wij de afbrokkeling van waarden, de ineenstorting van de wereld, het onechte, de non-totaliteit niet zien? Geloof in mijn geluk? Twijfelachtig! Zo'n geloof is niet bestand tegen analyse of plotselinge angstopwellingen. Ik zie er eerder het geloof in het geluk van de anderen in, een onuitputtelijke bron van naijver en jaloezie waardoor men via de omweg van het negatieve het gevoel heeft te bestaan. Ik benijd, dus ik besta! Zich zelf gaan zien uitgaande van de anderen, dat is zich zelf anders zien. En de ander, dat is het object, altijd. Zodat het leven wordt afgemeten naar de mate van zelfervaren vernedering. Hoe meer men zijn vernedering kiest, des te meer 'leeft' men, des te meer leidt men het geordend bestaan der dingen. Dat is de list van de reïficatie, de 'verdinglijking': met de zoete honing slikt men het arsenicum van de vernedering.

De voorspelbare vriendelijkheid waarmee de onderdrukking in praktijk wordt gebracht, vormt in zekere zin de verklaring van de perversie waardoor ik, anders dan in het sprookje van Grimm, niet kan uitroepen dat de keizer geen kleren aan heeft,

telkens wanneer de soevereiniteit van mijn dagelijks leven de behoeftigheid ervan onthult. Natuurlijk, de politie gaat nog steeds bruut tekeer, en hoe! En overal waar dat het geval is, zeggen brave linkse lieden dat het een schandaal is. Maar dan? Zetten ze de massa aan de wapens op te nemen? Lokken ze gerechtvaardigde repressailles uit? Moedigen ze aan tot een jacht op de smerissen zoals destijds in Boedapest, toen de bomen werden opgetuigd met de fraaiste exemplaren van de AVH?[1] Neen, ze organiseren vreedzame betogingen, hun vakbondsordedienst maakt al wie zich niet houdt aan hun parool uit voor provocateur. De nieuwe politie staat klaar. De sociaalpsychologen zullen heersen zonder er op los te knuppelen, zelfs zonder laatdunkendheid. Het onderdrukkend geweld zal een eerste begin maken met zijn bekering door heel verstandig nu eens hier, dan weer daar tal van speldeprikken uit te delen. De lieden die vanuit de hoogte van hun verheven gevoelens de verachtelijke houding van de politie veroordelen, moedigen ons aan nu al keurig netjes een verachtelijk leven te leiden.

Het humanisme laat de door Kafka in *In der Strafkolonie* beschreven machine geruislozer lopen. Minder geknars, minder geschreeuw. Maakt het bloed u radeloos? Geen nood, de mensen zullen leven als bloedeloze wezens! Het rijk van het overleven dat u is toegezegd is het rijk van de zachte dood, om die zachte dood te mogen sterven vechten de humanisten. Geen Guernica[2] meer, geen Auschwitz, geen Hiroshima[3], geen Sétif![4] Uitstekend! Maar hoe zit het dan met het echte leven, wat moeten we aan met de verstikkende middelmatigheid, het ontbreken van hartstochten? En die afgunstige woede waarin je uit rancune nooit je zelf te kunnen zijn het geluk van de anderen uitvindt? En dat je je nooit echt op je gemak voelt? Laat niemand beweren dat het hier om details gaat, om ondergeschikte punten. Kleine kwellingen, kleine tekortkomingen bestaan niet. Door de kleinste schaafwond dringt het koudvuur binnen. De crises die de wereld schokken verschillen niet fundamenteel van de conflicten waarin mijn denken en doen in botsing komen met de vijandige krachten waardoor ze geremd en afgebogen worden. (Hoe kan wat voor mijn dagelijks leven van belang is, opeens niet langer van belang zijn voor de histo-

rie, terwijl de geschiedenis uiteindelijk pas betekenis krijgt daar waar zij een raakpunt heeft met mijn individuele bestaan?) Door de kwellingen te verbrokkelen en te verveelvuldigen, zal men vroeg of laat op het kleinste deeltje onleefbare werkelijkheid een aanval doen en daarmee plotseling een hoeveelheid kernenergie vrijmaken die men onder zo veel passiviteit en doffe berusting niet vermoedde. Wat het algemeen welzijn voortbrengt is altijd verschrikkelijk.

3

In de jaren tussen 1945 en 1960 heeft het kolonialisme links voorzien van een door de voorzienigheid gezonden vader. Het heeft links, door het een tegenstander van het formaat van het fascisme te bieden, de gelegenheid gegeven zijn positie niet te bepalen vanuit zich zelf, want dat was niets, maar zich te laten gelden ten opzichte van iets anders, het heeft links in staat gesteld zich te aanvaarden als een ding, in een orde waarin de dingen alles zijn en niets.

Niemand heeft het einde van het kolonialisme durven aankondigen uit vrees dat het als een duiveltje uit zijn slecht sluitende doosje overal weer zou opduiken. Vanaf het ogenblik dat met de ineenstorting van de koloniale overheersing de koloniale heerschappij die de macht over de mensen uitoefende aan de kaak werd gesteld, waren problemen van huidskleur en ras niet belangrijker dan een kruiswoordpuzzel. Waartoe dienden ze, die door linkse narren bereden stokpaardjes van strijd tegen racisme en antisemitisme? In laatste instantie dienden ze om de kreten van gemartelde negers en joden te verstikken, kreten die werden uitgestoten door allen die jood noch neger waren, te beginnen met de negers en joden zelf! Ik bedoel natuurlijk niet de edelmoedigheid en vrijheidszin in twijfel te trekken van allen die in een tijdperk dat nog nauwelijks achter ons ligt, bezield waren van antiracistische gevoelens. Maar het verleden laat me onverschillig zodra ik het niet zelf kies. Ik spreek op de dag van vandaag en niemand kan me er uit naam van Alabama,[5] uit naam van Zuid-Afrika, uit naam van een of ander spectaculair geval van uitbuiting van overtuigen dat het

epicentrum van dergelijke woelingen niet in mij zelf ligt en in ieder wezen dat in alle opzichten vernederd en getrapt wordt door een samenleving die graag beschaafd wil worden genoemd, maar die we op grond van evidente feiten niet anders dan schofterig moeten noemen.

Ik doe geen afstand van mijn stukje geweld.

Waar het menselijke verhoudingen betreft kan men nauwelijks spreken van een min of meer verdraaglijke toestand, van een min of meer toelaatbare onwaardigheid; met kwantiteit kom je er niet. Zouden beledigende termen als 'zwartjoekel' of 'bosneger' dieper kwetsen dan tot de orde worden geroepen? Wie zou dat in alle ernst durven beweren? Wie voelt zich niet, als hij door een smeris, een baas, een autoriteit wordt staande gehouden, op zijn vingers getikt of vermaand, tot in zijn diepste wezen en met dat scherpe gevoel voor kortstondige realiteiten, zonder enig voorbehoud een 'smous', een 'rat' of een 'spleetoog'?

Wat een prachtig signalement van de macht gaven ons de oude kolonisten die voorspelden dat allen die hun aanwezigheid ongewenst achtten, zouden terugvallen in dierlijkheid en armoede. Veiligheid eerst, zegt de bewaker tegen de gevangene. De vijanden van het kolonialisme van gisteren vermenselijken het gegeneraliseerde kolonialisme van de macht; op de handigst denkbare manier werpen ze zich op als de waakhonden ervan: door te blaffen tegen alle naweeën van de vroegere onmenselijkheid.

Voordat hij dong naar het ambt van president van Martinique constateerde Aimé Césaire in een beroemde zin: 'De bourgeoisie is onmachtig gebleken de belangrijke problemen die zij door haar bestaan heeft opgeroepen, op te lossen: het koloniale probleem en het probleem van het proletariaat.' Hij verzuimde al eraan toe te voegen: 'want het gaat om een en hetzelfde probleem waarvan men gedoemd is niets te begrijpen als men het splitst.'

4

In Gouy's *Histoire de France* lees ik: 'Op de geringste beledi-

ging van de koning stond onmiddellijk de dood.' In de Amerikaanse grondwet staat: 'Het volk is soeverein.' Bij Pouget: 'De koningen leidden een lekker leventje van hun soevereiniteit terwijl wij crepeerden aan de onze' (*Père Peinard*) en van Corbon weet ik: 'Het volk bestaat tegenwoordig uit de massa mensen met wie in het geheel geen rekening wordt gehouden' (*Secrets du peuple*). Daar staan in enkele regels de ongelukkige lotgevallen van het souvereiniteitsbeginsel bij elkaar.

Met de naam onderdanen duidde de monarchie de mensen aan die zij naar willekeur kon vertrappen. Waarschijnlijk probeerde zij daarmee het door en door onmenselijke karakter van haar overheersing om te vormen tot en te hullen in een menselijkheid die haar idyllisch aan het volk bond. De eerbied die men de persoon van de koning verschuldigd is, is op zich niet laakbaar. Aanstootgevend wordt hij alleen doordat hij gebaseerd is op het recht de mensen te vernederen door hen ondergeschikt te maken. Minachting heeft de troon der monarchen aangevreten. Maar wat moeten we dan zeggen van het burgerkoningschap, ik bedoel de door burgerlijke ijdelheid en afgunst steeds talrijker geworden rechten, de als een dividend aan ieder individu toegekende soevereiniteit? Wat moeten we zeggen van het democratisch verbrokkelde monarchale beginsel?

Een land als Frankrijk telt tegenwoordig vierentwintig miljoen 'mini-koninkjes', waarvan de grootsten – de leiders – om koningen te lijken alleen maar een beroep kunnen doen op de grootheid van het belachelijke. Gevoel voor eerbied is zo in verval geraakt dat het met vernedering kan worden bevredigd. Het in openbare functies en rollen gedemocratiseerde monarchale principe komt als een dode vis met de buik naar boven drijven. Alleen de walgelijkste kant ervan is te zien. De wil om (zonder voorbehoud en volstrekt) superieur te zijn, die wil is verdwenen. Omdat men niet in staat is zijn leven op soevereiniteit te baseren, tracht men tegenwoordig zijn soevereiniteit te grondvesten op het leven van de anderen. Slavenzeden!

III

Isolement

Para no sentirme solo
Por los siglos de los siglos.

We vormen slechts een gemeenschap in de illusie samen te zijn. En tegenover de illusie van de geoorloofde geneesmiddelen staat slechts de algemene wil het isolement te doorbreken [1]. – Neutrale betrekkingen zijn het *no man's land* van het isolement. Het isolement is een doodvonnis dat de huidige maatschappelijke organisatie heeft getekend en dat tegen haar is uitgesproken [2].

I

Ze zaten dicht opeen als in een kooi waarvan de deur wijd open stond zonder dat ze eruit konden ontsnappen. Niets was nog van belang buiten de kooi, omdat er niets meer bestond. Ze bleven in die kooi zitten, zonder besef van al wat niet de kooi was, zonder zelfs ook maar een schijn van verlangen naar al wat aan de andere kant van de tralies lag. Het zou abnormaal, onmogelijk zelfs zijn geweest te ontsnappen naar iets dat reëel noch belangrijk was. Volstrekt onmogelijk. Want binnen die kooi waar zij waren geborgen en zouden sterven, was de enige draaglijke ervaringssfeer het reële, dat eenvoudigweg een onveranderlijk instinct was zo te handelen dat de dingen van belang waren. Alleen als de dingen van enig belang waren, konden ze adem halen – en lijden. Het leek alsof er een overeenkomst bestond tussen hen en de zwijgende doden opdat het zo zou zijn, want de gewoonte om zo te handelen dat de dingen van belang waren was een menselijk en, leek het wel, eeuwig instinct geworden. Het leven was wat van belang was en het reële maakte deel uit van het instinct dat het leven een beetje zin gaf. Het instinct hield geen rekening met wat buiten het

reële kon bestaan omdat daarbuiten niets was. Niets dat van belang was. De deur bleef open staan en de kooi werd smartelijker in haar realiteit die om talloze redenen en op talloze manieren van belang was.

Nooit hebben we de tijd van de slavenhandelaars achter ons gelaten.

De mensen vertonen in het openbaar vervoer, waarin ze met statistische indifferentie dooreen worden gegooid, een onverdraaglijke gelaatsuitdrukking van teleurstelling, hooghartigheid en minachting, zoals een tandeloze mond vanzelf het beeld van de dood oproept. De sfeer van pseudo-communicatie maakt een ieder tot de politieagent van zijn eigen ontmoetingen. Het vlucht- en agressieinstinct achtervolgt het droeve leger loontrekkenden die voor hun meelijwekkende omzwervingen slechts over tram en forensentrein beschikken. Dat de mensen zich zelf en de anderen in stekende schorpioenen veranderen, komt dat uiteindelijk niet doordat er niets is gebeurd en de menselijke figuren met lege blik en week brein 'op mysterieuze wijze' schaduwen, schimmen van mensen zijn geworden en tot op zekere hoogte nog slechts in naam mensen zijn?

Ze vormen slechts een gemeenschap in de illusie samen te zijn. Weliswaar is de kiem voor een authentiek gemeenschapsleven latent aanwezig binnen de illusie zelf – er bestaat geen illusie zonder een grond van realiteit –, maar de echte gemeenschap moet nog worden gecreëerd. Het gebeurt wel eens dat de leugen zo sterk is dat de mensen de harde werkelijkheid van hun isolement niet meer bewust zijn. Het komt ook voor dat men in een drukke straat vergeet dat lijden en scheidingen nog steeds bestaan. En daar men het alleen maar vergeet omdat de leugen zo sterk is, worden het lijden en de scheidslijnen scherper, zodat ook de leugen erop stuk zal lopen. Er is geen illusie meer die zich met de omvang van onze ontreddering kan meten.

Het onbehagen overvalt me heviger naarmate de menigte om mij heen dichter is. De compromissen die ik naargelang de omstandigheden bereid was met de stompzinnigheid te sluiten, snellen me tegemoet, stromen op me af in hallucinerende golven van uitdrukkingloze gezichten. Het beroemde schilderij

van Edvard Munch, *De schreeuw*, roept voor mij een indruk op die ik tien keer per dag ervaar. Meegesleept door een alleen voor hem zichtbare menigte, schreeuwt een man het plotseling uit om de begoocheling te verbreken, zich zelf terug te vinden, weer zich zelf te worden. Stilzwijgende berusting, verstarde glimlachen, levenloze woorden, slapheid, vernedering liggen als kruimels op zijn pad, vormen een hoop, golven bij hem binnen, verdrijven hem uit zijn verlangens en dromen, doen de illusie 'samen te zijn' vervliegen. Mensen lopen naast elkaar zonder elkaar te ontmoeten. Isolement is een optelsom zonder uitkomst. De leegte maakt zich van de mensen meester naarmate de ruimte tussen hen kleiner wordt. De menigte haalt mij uit mijn ik en zelfverloochening maakt zich duizendvoudig meester van mijn lege aanwezigheid.

Overal herhalen de lichtreclames in neonschittering Plotinus' uitspraak: 'Alle wezens zijn te zamen hoewel elk van hen gescheiden blijft.' Toch hoeven ze maar even de hand uit te steken om elkaar aan te raken, de ogen op te slaan om elkaar te ontmoeten, en door zo'n eenvoudige handeling wordt alles, als bij betovering, dichtbij en veraf.

Gelijk de massa, drugs en verliefdheid heeft alcohol het voorrecht zelfs de meest lucide geest te kunnen benevelen. Dank zij de alcohol lijkt de betonnen muur van het isolement een papieren wandje dat de spelers naar het hun invalt kunnen verscheuren, want de alcohol schikt alles als op een toneel in de mens zelf. Het is een heerlijke illusie die des te dodelijker is.

In een sfeerloze bar waar de mensen verveeld rondhangen breekt een jongeman zijn glas, grijpt een fles en gooit hem stuk tegen een muur. Niemand windt zich erover op. Omdat hij iets anders had verwacht, laat hij zich er zonder meer uitgooien. Toch was zijn daad in aanleg in ieders gedachten aanwezig. Híj alleen heeft er uitvoering aan gegeven, híj alleen is door de eerste radioactieve gordel van het isolement heen gebroken: het innerlijk isolement, die geïntroverteerde scheiding tussen de buitenwereld en het ik. Niemand heeft gereageerd op een signaal waarvan hij dacht dat het heel duidelijk was. Hij is alléén gebleven, zoals de nozem alleen blijft die een kerk in

brand steekt of een politieagent overhoop schiet, in overeenstemming met zijn eigen wezen, maar tot ballingschap gedoemd zolang de anderen, verbannen uit hun bestaan, overleven. Hij is niet los kunnen komen uit het magnetisch veld van het isolement, nu blijft hij zweven in een toestand van gewichtloosheid. Toch neemt hij vanuit de onverschilligheid waarmee zijn daad wordt begroet de schakeringen van zijn schreeuw waar; ook al is die openbaring hem een kwelling, hij weet dan toch dat hij opnieuw zal moeten beginnen, op een andere toon, krachtiger en vooral *samenhangender*.

Alle mensen zullen gezamenlijk door verdoemenis worden getroffen zolang ieder geïsoleerd mens weigert te begrijpen dat een gebaar van vrijheid, hoe zwak en onhandig ook, altijd een authentieke en toereikende persoonlijke boodschap in zich draagt. De onderdrukking die de libertaire rebel treft heeft haar weerslag op alle mensen. Met het bloed van de Durruti's vloeit het bloed van alle mensen. Overal waar de vrijheid ook maar een duimbreed wijkt, verhonderdvoudigt zich de druk van de orde der *dingen*. Wanneer de daden van de mensen los staan van een authentiek participeren, verworden ze tot de kwetsbare illusie dat de mensen samen zijn of tot het tegenovergestelde daarvan, de ruwe en volstrekte afwijzing van het maatschappelijke. Ze gaan heen en weer van het een naar het ander in een slingerbeweging die de uren doet voortsnellen op de wijzerplaat van de dood.

En ook door de liefde wordt de illusie van eenheid bezwangerd. En meestal leidt het slechts tot misbaksels en gedrochten. De angst met zijn tweeën of zijn tienen nogmaals een te gelijke en te bekende weg af te leggen, de weg van de vereenzaming, bedreigt met zijn kille akkoorden het meest hooggestemde liefdesgedicht. Niet de geweldige omvang van het onbevredigde verlangen maakt ons wanhopig, maar de ontluikende hartstocht die met zijn eigen leegte wordt geconfronteerd. Het onblusbare verlangen zo veel aantrekkelijke meisjes hartstochtelijk te beminnen, wordt geboren uit de beklemmende angst lief te hebben, zo bang zijn wij nooit iets anders dan objecten te zullen ontmoeten. De dageraad, als de gelieven zich losmaken uit

elkaars omarming, is gelijk aan de vroege morgenuren als de revolutionairen zonder revolutie sterven. Het isolement met zijn tweeën is niet bestand tegen het isolement van allen. Het genot wordt voortijdig verbroken, de minnaars vinden zich zelf terug in de wereld, naakt, met plotseling belachelijk en krachteloos geworden gebaren. In een ongelukkige wereld is geen liefde mogelijk.

De boot der liefde vergaat op de klippen van het dagelijks leven.

Ben je, om te voorkomen dat ooit je begeerte schipbreuk lijdt, bereid de klippen van de oude wereld op te ruimen? Wat minnaars missen is dat zij hun genot niet consequenter en poëtischer beminnen. Het verhaal gaat dat prins Shekour eens een stad veroverde en haar in ruil voor een glimlach aan zijn favoriete vrouw gaf. We zijn met een paar mensen die zo hartstochtelijk verliefd zijn op de liefdeslust en zo onvoorwaardelijk, dat we de liefde het weelderig bed van de revolutie geven.

2

Zich aan de wereld aanpassen is een spel van kruis of munt waarin men *a priori* beslist dat het negatieve positief wordt, dat de onmogelijkheid om te leven de basis vormt van de *conditio sine qua non* van het leven. Nooit zet vervreemding zich zo in ons vast als wanneer ze door wil gaan voor een onvervreemdbaar goed. Het in positiviteit omgezette bewustzijn van het isolement is niets anders dan het particuliere bewustzijn, dat onverdraagbare stukje individualisme dat de brave burgers met zich meeslepen als hun hinderlijk en dierbaar bezit. Het is een soort van angst vervuld genot dat verhindert dat men de illusie tot een gemeenschap te behoren als vaste woon- en verblijfplaats kiest en tegelijkertijd ook dat men opgesloten blijft in de kelderwoning van het isolement.

Het *no man's land* van de neutrale betrekkingen strekt zich uit tussen de zorgeloze aanvaarding van inauthentieke collectiviteiten en de algehele afwijzing van de samenleving. Het is het territorium waar een burgermansmoraal heerst: 'Je moet elkaar toch helpen, niet waar?' 'Er zijn toch ook nog wel fat-

soenlijke mensen!' 'Niets is alleen maar goed of alleen maar slecht, je moet weten te kiezen'; beleefdheid, *l'art pour l'art* van het misverstand.

Laten we eerlijk zijn, omdat de menselijke betrekkingen nu eenmaal zijn zoals de maatschappelijke hiërarchie ze heeft gemaakt, bieden neutrale betrekkingen de minst vermoeiende vorm van minachting. Daardoor kunnen we zonder nutteloze wrijvingen door de trechters van de dagelijkse contacten glijden. Ze verhinderen ons niet, integendeel, te dromen van hogere vormen van beleefdheid, zoals de hoffelijkheid van Lacenaire die op de dag voor zijn terechtstelling er bij een vriend op aandrong vooral de toneelschrijver Scribe te gaan bedanken: 'Vertel hem dat ik op een dag zo'n honger had dat ik naar zijn huis ben gegaan om hem wat geld af te troggelen. Hij is me zeer ter wille geweest. Hij zal het zich wel herinneren, denk ik. Vertel hem ook dat hij daar verstandig aan heeft gedaan, want ik had binnen handbereik het wapen bij me waarmee ik Frankrijk van een toneelschrijver had kunnen beroven.'

Maar de onschadelijkheid van de neutrale betrekkingen geeft slechts een adempauze in de niet aflatende strijd tegen het isolement, is slechts een kortstondige overgangsfase waarna men terechtkomt bij de communicatie of, wat trouwens veel vaker het geval is, bij de illusie tot een gemeenschap te behoren. Ik weet heel precies waarom ik er zo'n afkeer van heb een onbekende staande te houden om hem te vragen hoe laat het is, hem een inlichting te vragen of hem iets te zeggen... Ik heb een afkeer van die dubieuze manier van contact zoeken: vriendelijkheid in neutrale betrekkingen betekent bouwen op drijfzand. Van zinledige tijdvulling heb ik nooit voordeel.

De onmogelijkheid te leven wordt zo cynisch veilig gesteld dat het evenwicht tussen angst en genot in de neutrale betrekkingen een onderdeel uitmaakt van het algemene mechanisme ter vernietiging van de mensen. Het lijkt me al met al verkieslijker zonder uitvluchten over te gaan tot een tactische voorbereiding van de radicale afwijzing dan vriendelijk aan alle deuren te kloppen waar de ene vorm van overleven wordt ingeruild tegen de andere.

'Ik zou het vervelend vinden zo jong te moeten sterven,'

schreef Jacques Vaché twee jaar voordat hij zelfmoord pleegde. Als de geïsoleerde mens, wanhopig omdat hij moet overleven, niet komt tot een nieuwe bewustwording om de jaren die nog komen een volkomen ander aanzien te geven, resten hem slechts twee uitwegen: meekakken met partijen en patafysisch-religieuze sekten of onmiddellijk lachend sterven. Een zestienjarige moordenaar verklaarde onlangs: 'Ik heb het gedaan omdat ik me verveelde.' Wie ooit al eens de kracht van zijn eigen vernietiging in zich heeft voelen opkomen, weet in wat voor stemming van ongeïnteresseerde en verveelde moeheid het hem zou kunnen overkomen de aanstichters van de verveling te doden. Op een dag. Zo maar.

Maar als een individu het geweld van de onaangepaste afwijst evenzeer als de aanpassing aan het geweld van de wereld, welke weg moet hij dan kiezen? Als hij zijn wil om een volledige eenheid tussen de wereld en zich zelf tot stand te brengen, tilt naar een niveau waar theorie en praktijk consistent zijn, dan trekt de grote stilte van de sociale ruimten voor hem een paleis op waarin hij slechts als een krankzinnige om zich zelf heen kan draaien.

De tot geestesziekte veroordeelden stoten vanuit de duisternis van hun gevangenis hun kreten van een in negativiteit neergesabelde revolte uit. Welk een kundig ter dood gebrachte Fourier schuilt er in de zieke van wie de psychiater Volnat spreekt: 'In hem was het begin van een toestand waarin er tussen zijn ik en de buitenwereld geen verschil meer was. Al wat zich in de wereld afspeelde vond ook in zijn lichaam plaats. Hij kon geen fles in een kast met planken zetten, want als de planken dichter bij elkaar kwamen zou de fles breken. En dan klemde het ook in zijn hoofd. Het was alsof zijn hoofd tussen de kastplanken geklemd zat. Een koffer kon hij niet dicht doen, want dan zou hij op de voorwerpen in de koffer drukken en werd het ook in zijn hoofd samengedrukt zoals de inhoud van de koffer. Als hij de straat op ging na alle ramen en deuren te hebben gesloten, dan voelde hij zich niet lekker, zijn hersenen werden samengedrukt door de lucht en hij moest naar huis teruggaan om een raam of deur open te zetten. "Om me op mijn gemak te voelen," zei hij, "heb ik de wijde,

vrije ruimte nodig. [...] Ik moet *vrij kunnen beschikken over mijn ruimte*. Het is een strijd met de *dingen* om mij heen."'

'De consul bleef staan. Hij las het opschrift: "No se puede vivir sin amor."' (Malcolm Lowry, *Under the vulcano*.)

IV

Lijden

Het lijden door de natuurlijke vervreemding heeft plaats gemaakt voor het lijden door de maatschappelijke vervreemding, terwijl wat middel in de strijd was rechtvaardiging werd [1]. – Waar de rechtvaardiging te kort schiet, dienen bezweringen als aanvulling [2]. – Maar geen enkele slimme uitvlucht kan nog langer verbergen dat er sprake is van een organisatie van het lijden, bepaald door de op de verdeling van beperkingen gebaseerde maatschappelijke organisatie [3]. – Een bewustzijn dat gereduceerd is tot een bewustzijn van de beperkingen, is de wachtkamer van de dood. De wanhoop van het bewustzijn kweekt de moordenaars van de orde, het bewustzijn van de wanhoop de moordenaars van de wanorde [4].

I

De samenklank van geschreeuw en gepraat geeft het straatleven een bewegende dimensie. Op een basso continuo worden in steeds andere toonsoorten ernstige of luchtige thema's geïmproviseerd, rasperige stemmen, zangerig geroep, nostalgische brokstukken van eindeloos doorlopende zinnen. Boven straten en gevels wordt een bouwwerk van klank opgetrokken dat de aantrekkelijke of afstotende geluiden aanvult of corrigeert. Maar in welke wijk we ook zijn, arm of rijk, de grondtoon klinkt overal eender, zijn sinistere weerklank heeft zich zo in aller oren genesteld dat niemand zich er nog over verbaast: 'Zo is het leven', 'Je kunt de mensen toch niet veranderen', 'Ach, hoe gaat het, niet waar', 'Je moet je er maar bij neerleggen', 'Het leven is geen lolletje'... Die jammerklacht loopt als een rode draad door de meest uiteenlopende gesprekken en heeft de gevoeligheid zo aangetast dat hij wordt aanvaard als de gebruikelijkste manier waarop mensen hun stemmingen uitdrukken. Waar hij niet wordt aanvaard, lijkt de wan-

hoop meestal niet meer waarneembaar. Het is veelzeggend dat niemand zich erom schijnt te bekommeren dat de vreugde al sinds twee eeuwen in de Europese muziek ontbreekt. Consumeren en verteren: as is tot norm van vuur geworden.

Hoe komt het dat het lijden en de riten ter bezwering van het lijden zich zo'n belangrijke plaats hebben toegeëigend? Waarschijnlijk doordat de eerste mensen in hun strijd om het bestaan geconfronteerd werden met moeilijke omstandigheden in een vijandige natuur, waarin vooral ruwe en duistere krachten aan het werk waren. Geconfronteerd met de gevaren ontdekten de zwakke mensen in de vorming van een samenleving niet alleen bescherming tegen de natuur, maar ook een manier om met haar samen te werken, tot een schikking te komen en haar zelfs te veranderen. In de strijd tegen de natuurlijke vervreemding (dood, ziekte, lijden) is de vervreemding maatschappelijk geworden. En op hun beurt werden dood, ziekte en pijn – wat men er ook van denke – maatschappelijk. De mens wist zich te vrijwaren voor strenge klimatologische omstandigheden, voor honger en gebrek aan comfort, maar liep in de val van de slavernij. Slavernij is onderwerping aan de goden, de mensen, de taal. En toch school in een dergelijke slavernij ook iets van een overwinning, het had iets groots te leven in angst voor een afschrikwekkende god die je overigens onoverwinnelijk maakte. Die vermenging van het menselijke en het onmenselijke zou op zich al voldoende zijn om de dubbelzinnigheid van het lijden te verklaren dat door de hele geschiedenis van de mensheid heen zich voordoet tegelijkertijd als een schandelijke ziekte en een heilzaam kwaad, in zekere zin als iets goeds. We mogen hier echter niet voorbijgaan aan de schandvlek van de godsdiensten, de christelijke mythologie vooral, die haar geest en kracht gebruikte om een ziekelijke en verdorven influistering tot een toppunt van perfectie te voeren: bescherm je tegen verminking door vrijwillige verminking!

'Sinds Christus' komst zijn wij bevrijd, niet van het lijden, maar van het zinloos lijden,' schrijft volkomen terecht pater Charles sj. Het probleem van de macht is nooit geweest dat ze zich zelf ophief, maar dat ze een reden moest vinden om niet 'zinloos' te onderdrukken. Door onder het voorwendsel

van goddelijke genade of natuurwet het lijden tot de vaste metgezel van de mens te maken, heeft het christendom, die ziekelijke therapie, een meesterlijke prestatie geleverd. Vorst of manager, priester of specialist, biechtvader of sociaal-psycholoog, allen zijn altijd uitgegaan van het beginsel dat het zinvolle lijden en het vrijwillig aanvaarde offer de hechtste basis zijn van de hiërarchisch opgebouwde macht. Welke reden ook wordt aangevoerd, een betere wereld, het hiernamaals, een socialistische samenleving of een betoverende toekomst, het aanvaarde lijden is altijd christelijk, altijd. Het zwartgerokt gespuis wordt nu opgevolgd door de ijveraars voor een Christus in een rood jasje. Overal dragen de officiële eisen het watermerk van het weerzinwekkend beeld van de man aan het kruis, overal wordt de kameraden gevraagd zich te hullen in het domme kleed van de zich opofferende activist. De gehaktmolens van de Goede Zaak bereiden met het vergoten bloed de stinkende worstjes van de toekomst: minder kanonnenvlees, meer beginselenvlees.

Op het eerste gezicht leek de burgerlijke ideologie vastbesloten het lijden even hardnekkig te willen vervolgen als zij de godsdiensten tot voorwerp van haar haat maakte. Omdat de bourgeoisie zo verzot was op comfort, winststreven, welzijn, redelijkheid, bezat zij wapenen genoeg – zo niet de echte wapenen, dan toch de wapenen van de illusie – om de overtuiging te wekken dat zij wetenschappelijk wilde afrekenen met de kwaal van het lijden en de kwaal van het geloof. We weten nu echter dat zij slechts nieuwe vormen van verdoving en bijgeloof uitvond.

Men schoof God opzij en het lijden werd 'natuurlijk', inherent aan de 'menselijke natuur'; men rekende ermee af, maar vergoedde dat door andere vormen van lijden: martelaren der wetenschap, slachtoffers der vooruitgang, de geslachtofferde generaties. Maar juist door die ontwikkeling werd het duidelijk dat het begrip natuurlijk lijden wortelde in de samenleving. Men schoof de menselijke natuur opzij en het lijden werd maatschappelijk, inherent aan het leven in de samenleving. Maar de revoluties toonden natuurlijk aan dat het maatschappelijk kwaad niet een metafysisch beginsel was, dat er een

maatschappijvorm kon bestaan waarin voor het lijden aan het leven geen plaats zou zijn. De historie vernietigde de sociale ontologie, maar het lijden verdween niet; integendeel, het vond nieuwe redenen van bestaan in de eisen van de geschiedenis, die zich plotseling ook maar in één richting mocht ontwikkelen. China bereidt zijn kinderen voor op de klassenloze samenleving door hun liefde voor het vaderland, liefde voor het gezin, liefde voor de arbeid bij te brengen. Het lijkt Frankrijk tussen 1940 en 1944 wel! De historische ontologie schuift de restjes van alle metafysische systemen op een grote hoop, al wat *an sich* is, God, de Natuur, de Mens, de Samenleving. Van dan af maken de mensen de geschiedenis tegen de Geschiedenis zelf in, omdat de Geschiedenis het laatste ontologische bolwerk van de macht is geworden, de laatste list waarmee de macht, met de belofte van een lang weekeinde, haar wil om het tot sint-juttemis uit te houden versluiert. Als we verder kijken dan de tot fetisj gemaakte geschiedenis, dan blijkt dat het lijden afhankelijk is van de hiërarchische inrichting van de maatschappij. En wanneer de wil om af te rekenen met de hiërarchische macht het bewustzijn van de mensen voldoende zal hebben gekieteld, dan zal ieder het erover eens zijn dat de gewapende vrijheid en de druk van de beperkingen niets metafysisch hebben.

2

De technologische beschaving stelde geluk en vrijheid aan de orde, maar zij vond ook de *ideologie* van geluk en vrijheid uit en was dan ook gedoemd niets anders te scheppen dan een vrijheid van lusteloosheid, een geluk van lijdzaamheid. Hoe deze uitvinding ook werd geperverteerd, ze betekende in ieder geval wel dat universeel werd ontkend dat er een aan het menszijn inherent lijden bestaat, dat er in alle eeuwigheid een niet-menszijn kan bestaan. Daarom slaagt het bourgeoisdenken er niet in vertroosting te brengen voor het lijden: welke rechtvaardiging er ook werd gegeven, de bourgeoisie weet nooit zo veel hoop te wekken als vroeger, toen ze haar kaarten zette op techniek en welzijn.

De wanhopige broederschap in ziekte is het ergste dat een beschaving kan overkomen. Niet zozeer de dood jaagt de mensen van de twintigste eeuw vrees aan als wel het ontbreken van echt leven. Ieder dood, gemechaniseerd, gespecialiseerd gebaar, dat honderdduizend keer per dag een stukje leven wegneemt, totdat lichaam en geest zijn uitgeput en het doel is bereikt dat niet meer het einddoel van het leven is, maar een tot verzadiging gekomen afwezigheid – dat dreigt iets aantrekkelijks te geven aan de apocalyptische rampen, de reusachtige vernielingen, de volledige uitroeiing, de plotselinge, totale en schone vormen van sterven. Auschwitz en Hiroshima zijn de 'troost van het nihilisme'. De onmacht het lijden te overwinnen hoeft maar een collectief gevoel te worden of plotseling kan zich van een hele gemeenschap het gevoel meester maken dat ze wil lijden en sterven. Bewust of niet, de meeste mensen sterven liever dan dat ze voortdurend de onbevredigdheid van het leven voelen. In de ban-de-bommarsen heb ik – met uitzondering van een actieve radicale minderheid – overwegend boetelingen gezien, die hun eigen verlangen om samen met de hele mensheid te verdwijnen probeerden te bezweren. Ze zullen dat natuurlijk ontkennen, maar dat ze zo weinig vrolijk waren – er is geen ware vreugde dan revolutionaire vreugde – pleit onherroepelijk tegen hen.

Dat er een waar schouwspel wordt georganiseerd met de ellende en smart van de mensen afzonderlijk als onderwerp, heeft misschien ten doel te vermijden dat een universeel ondergangsverlangen de mensen bevangt. Uit een soort op het algemeen welzijn gerichte filantropie wordt een ieder ertoe aangezet troost te vinden voor eigen gebreken in het aanschouwen van andermans leed.

Foto's van rampen, het dramatisch verhaal van de bedrogen zanger, het gejengel van de Zangeres Zonder Naam, het bespottelijke én smerig geschrijf van *De Telegraaf*, ziekenhuizen, gestichten, gevangenissen – het zijn ware musea van troost voor allen die uit vrees er binnen te moeten gaan, blij zijn er niet te vertoeven. Soms voel ik overal in mij zo'n onbestemd lijden dat ik wel eens troost vind in het ongeluk dat me bij tijd en wijle treft en aan het lijden vorm geeft, het rechtvaardigt, het

een geoorloofde uitlaat biedt. Ik ben ervan overtuigd – en niemand kan me tot andere gedachten brengen – dat het verdriet dat ik voel bij een breuk, een mislukking, een sterfgeval mij niet van buitenaf treft als een pijn, maar in me opwelt als een door een aardverschuiving plotseling ontspringende bron. Soms word je zo gekwetst dat de geest een lang ingehouden kreet moet uitstoten. De wanhoop laat haar prooi nooit los; slechts de prooi ziet wanhoop in het einde van een liefde of de dood van een kind, terwijl het in werkelijkheid de wanhoop is die de mens altijd in zich draagt. Rouw is een voorwendsel, een gemakkelijke manier om het niets bij kleine beetjes tegelijk uit te stoten. De tranen, de kreten, het gehuil van de kinderjaren blijven gevangen in het hart van de volwassenen. Voor altijd? Ook in jou wint de leegte steeds meer terrein.

3

Een paar woorden nog over wat de macht als alibi aanvoert. Als er nu eens een tiran was die er behagen in schiep gevangenen levend te villen en ze dan in een nauwe cel te gooien en die het bijzonder vermakelijk vond hun verschrikkelijk gegil te horen en hun getergde bewegingen te zien telkens wanneer ze elkaar maar even aanraken, en in dat alles reden zag te mediteren over de menselijke natuur en het merkwaardig gedrag der mensen. En als er nu ook eens, in dezelfde tijd en hetzelfde land, filosofen en geleerden waren die aan beoefenaren van kunst en wetenschap moesten uitleggen dat het lijden wordt veroorzaakt door het samenbrengen van de mensen, door de onvermijdelijke aanwezigheid van de Anderen, door de maatschappij als zodanig, zouden we dan geen reden hebben die mensen te beschouwen als de waakhonden van de tiran? Door de verkondiging van dergelijke stellingen heeft een bepaalde existentialistische opvatting indirect twee dingen duidelijk gemaakt, zowel het samenspannen van de linkse intellectuelen met de macht alsook de grove list waardoor een onmenselijke inrichting van de samenleving haar eigen slachtoffers belast met de verantwoordelijkheid voor haar wreedheden. Een negentiende-eeuws politiek commentator schreef: 'Ieder ogen-

blik vinden we in de hedendaagse literatuur de tendentie om het lijden van individuen te beschouwen als een ziekte van de samenleving en de inrichting van onze samenleving verantwoordelijk te stellen voor de ellende en het verval van haar leden. Dat is een volkomen nieuwe gedachte. De door de samenleving veroorzaakte ellende wordt niet langer als iets onvermijdelijks beschouwd.' Iets nieuws dat zo actueel is schijnt brave zielen met een ingebakken noodlotsgevoel niet buitengewoon in verwarring te hebben gebracht: Sartre met zijn hel die de anderen zijn, Freud met zijn doodsdrift, Mao met zijn historische noodzakelijkheid. Is dat iets anders dan het stompzinnige 'Zo zijn de mensen nu eenmaal'?

De hiërarchische maatschappelijke organisatie kan worden vergeleken met een stel trechters waarin scherp geslepen messen ronddraaien. We worden levend gevild door de macht die ons er tegelijkertijd met grote geslepenheid van overtuigt dat we elkáár villen. Door dit alleen maar te schrijven loop ik natuurlijk wel het gevaar voedsel te geven aan een nieuw noodlotsgevoel, maar door het te schrijven wil ik natuurlijk dat niemand het bij lezen alleen laat.

Altruïsme is de keerzijde van 'de hel, dat zijn de anderen'; de mystificatie doet zich ditmaal echter voor met het teken van het positieve. Laten we nu eens voor altijd afrekenen met die oud-strijdersmentaliteit! De anderen interesseren me alleen maar als ik eerst in me zelf de kracht vind voor een dergelijke belangstelling. Wat me aan de anderen bindt moet zichtbaar worden door wat mij bindt aan het rijkste en veeleisendste deel van mijn wil om te leven. Niet het omgekeerde. Wat ik in de anderen zoek, dat ben ík, altijd, de verrijking van mij zelf, mijn zelfverwerkelijking. Een ieder moet zich hiervan bewust worden en dan zal de tot haar uiterste consequentie doorgevoerde stelling 'ieder voor zich' uitmonden in 'allen voor ieder'. De vrijheid van de één zal de vrijheid van allen zijn. Een gemeenschap die niet wordt opgebouwd op basis van de eisen van de individuen en de dialectiek daarvan, kan alleen maar het onderdrukkend geweld van de macht versterken. De Ander in wie ik niet mij zelf zie, is slechts een ding en waar het altruïs-

me me toe noodt, dat is liefde voor dingen, liefde voor mijn isolement.

Beschouwd vanuit het standpunt van altruïsme of solidariteit – die linkse vorm van altruïsme – loopt het gelijkheidsgevoel met het hoofd omlaag. Is het iets anders dan de vertwijfeling die gemeenschappelijk ervaren wordt door alle geïsoleerde, vernederde, verneukte, geslagen, belazerde, tevreden leden van de samenleving! Is het iets anders dan de vertwijfeling van streng van elkaar gescheiden deeltjes die ernaar verlangen weer bij elkaar te komen, niet in de werkelijkheid, maar in een mystieke eenheid, het geeft niet welke, de eenheid van de natie of de eenheid van de arbeidersbeweging, het doet er niet toe, als de mensen maar hetzelfde gevoel hebben als op de avonden dat ze zich met hun allen zitten vol te gieten. De gelijkheid in de grote mensenfamilie verhevigt de wierookgeur van de religieuze mystificaties. Je neusgaten moeten wel dichtgestopt zijn, dat je er niet misselijk van wordt.

Wat mij betreft, ik erken geen andere gelijkheid dan de gelijkheid die mijn wil om te leven in overeenstemming met mijn verlangens herkent in de levenswil van de anderen. In de revolutionaire gelijkheid zullen het individuele en het collectieve onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

4

In het perspectief van de macht is er maar één einder: de dood. En het leven gaat zo lang te wanhoop tot het barst. Overal waar de levende stroom van het dagelijkse komt stil te staan, zijn de trekken van de gebarsten, gebroken mens de weerspiegeling van het gelaat van de levenden; het positieve is, als je goed kijkt, negatief, het jonge is al het oude en wat wordt opgebouwd is al bijna een bouwval. In het rijk der wanhoop verblindt inzicht evenzeer als de leugen. Men sterft aan het niet-weten, in de rug aangevallen. Overigens wordt door het bewustzijn van de dood die op de loer ligt de kwelling vergroot en de doodsstrijd versneld. Doordat de gebaren geremd, gekluisterd en verboden worden, treedt er een slijtage op die met groter zekerheid aan de mens vreet dan een kankergezwel,

maar de 'kanker' zaait door niets zo uit als doordat men zich van die slijtage bewust is. Niets – dat blijft mijn overtuiging – kan een mens van de vernietiging redden aan wie onophoudelijk de vraag wordt gesteld: 'Heb je ontdekt welke hand jou met alle mogelijke consideratie dood?' Ieder individu, al is hij nog zo sterk, behoeft maar de kracht van ieder pesterijtje te taxeren, het gewicht van iedere beperking af te lezen op de weegschaal van zijn zenuwen, of hij wordt vastgenageld op een enig en aloverheersend gevoel, het gevoel van gruwelijke zwakheid en volledige onmacht. Uit de diepten van de geest komt het ongedierte van de beperkingen waartegen niets bestand is naar boven kruipen.

Soms komt het me voor dat de macht mij aan haar gelijk maakt: een grote kracht die op het punt staat ineen te storten, een woede die niet bij machte is te razen, een plotseling verschrompeld verlangen naar totaliteit. Een machteloze orde kan slechts heersen door haar slaven machteloos te maken; door de revolutionaire gevangenen te ontmannen hebben Franco en Batista dat gloedvol bewezen. De zo grappig 'democratisch' gedoopte regimes vermenselijken de castratie alleen maar: een vroegtijdige veroudering uitlokken lijkt op het eerste gezicht minder feodaal dan snijden en afbinden. Maar slechts op het eerste gezicht, want zodra een heldere geest begrepen heeft dat vanaf dat ogenblik de onmacht door de geest kwam, kan men welgemoed verklaren dat de zaak verloren is!

Er bestaat een door de macht aanvaarde vorm van bewustwording, namelijk die welke haar bedoelingen dient. Wie zijn lucideit ontleent aan het licht van de macht, maakt de duisternis van de wanhoop lichtgevend, houdt zijn waarheid met leugen in stand. Het stadium van het esthetische wordt als volgt gedefinieerd: of dood tegen de macht of dood met de macht, enerzijds Arthur Cravan en Jacques Vaché, anderzijds de SS'er, de para, de huurmoordenaar. Bij hen is de dood een logisch en natuurlijk eindpunt, de hoogste bevestiging van een permanente feitelijke toestand, het laatste gedachtenpuntje achter een levenslijn waarop uiteindelijk niets werd geschreven. Wat niet weet te ontsnappen aan de vrijwel universele aantrekkingskracht van de macht, gaat zonder uitzondering ten onder.

Dat is altijd het geval met domheid en geestelijke verwarring, vaak met intelligentie. Er loopt een streepje door Drieu La Rochelle net zoals door Jacques Rigaux, maar de tekens zijn ongelijk: bij Drieu is de onmacht gesneden uit onderworpenheid en slaafsheid, de opstandigheid van Rigaux loopt voortijdig stuk op het onmogelijke. De wanhoop van het bewustzijn kweekt de moordenaars van de orde, het bewustzijn van de wanhoop kweekt de moordenaars van de wanorde. Zoals de zogenaamde anarchisten van rechts tot conformisme vervallen, zo komen, door de uitwerking van een identieke zwaartekracht, de verdoemde aartsengelen terecht tussen de stalen kaken van het lijden. In de diepte van de wanhoop weerklinken de lazaruskleppen van de contrarevolutie.

Lijden is de kwaal van de beperkingen. Door een schijntje van zuivere vreugde, hoe oneindig klein ook, wordt het op een afstand gehouden. De versterking van dat stukje echte blijdschap en feestelijkheid lijkt sprekend op de voorbereidselen tot een algemene opstand.

In onze dagen worden de mensen uitgenodigd tot een reusachtige jacht op mythen en algemeen aanvaarde ideeën, maar pas op! Ze worden ongewapend, of – erger nog – met de wapenen van de zuivere speculatie het moeras van de beperkingen ingestuurd, waar zij dan helemaal wegzinken. Daarom zal de vreugde misschien ontstaan als we de ideologen van de demystificatie vooruit sturen, opdat we door te observeren hoe zij zich uit de moeilijkheden redden, kunnen profiteren van hun daden of over hun lichamen verder gaan.

De mensen worden, zoals Rosanov schrijft, platgedrukt onder een kast. Als de kast niet wordt opgetild, is het onmogelijk hele volken te verlossen van een eeuwig en onverdraaglijk lijden. Het is verschrikkelijk zelfs maar één mens te verpletteren. Hij wil ademhalen, maar hij kan het niet meer. De kast drukt op alle mensen te zamen, en toch krijgt ieder van hen zijn eigen onvervreemdbaar deel in het lijden. En alle mensen te zamen proberen de kast omhoog te drukken, maar niet allemaal met dezelfde overtuiging, niet allemaal met dezelfde kracht. Een vreemde kreunende en steunende beschaving.

De denkers stellen zich de vraag: 'Mensen onder een kast?

Hoe zijn ze daar gekomen?' En toch zitten ze er maar onder. En als iemand uit naam van de objectiviteit nu eens komt bewijzen dat men zo'n last niet van zich af kan schudden, dan vergroot hij met iedere zin die hij schrijft, met ieder woord dat hij spreekt de druk van de kast, dat voorwerp dat hij wil *afbeelden* door de universaliteit van zijn 'objectief bewustzijn'. En dat is nu precies de christelijke geest, hij koestert het lijden als een brave hond, hij verspreidt de foto van platgedrukte en glimlachende mensen. 'De kast heeft altijd de beste reden' staat te lezen in duizenden boeken die dag in dag uit worden gepubliceerd om in de kast te worden gezet. En toch wil iedereen ademhalen en niemand kan ademhalen en velen zeggen: 'We halen straks wel adem' en de meesten sterven niet, want ze zijn al dood.

Het is nu of nooit.

V

Verval van de arbeid

De verplichting te produceren vervreemdt de hartstocht voor het scheppend werken. De produktieve arbeid is één van de technieken ter handhaving van de orde. De arbeidstijd neemt af naarmate de heerschappij van de conditionering toeneemt.

In een industriële samenleving waarin arbeid en produktiviteit op één lijn worden gesteld, is de noodzaak te produceren altijd strijdig met het verlangen creatief te werken. Wat blijft er over aan menselijke fonkeling, dat wil zeggen aan mogelijke creativiteit bij een mens die iedere morgen om zes uur uit zijn slaap wordt gerukt, heen en weer geschud in forensentreinen of trams, verdoofd door lawaai van machines, gemangeld en uitgewrongen door werktempo, zinloos geworden handelingen, statistische controle, en aan het eind van de dag wordt uitgespuugd in stationshallen, kathedralen vanwaar hij vertrekt naar de hel van steeds weer dezelfde week en het miniscule paradijs van het weekeinde waarin de massa één is in vermoeidheid en afstomping? Van de jeugd tot aan het pensioen volgt de ene cyclus van vierentwintig uur op de andere met steeds hetzelfde verbrokkelde patroon van een gebarsten ruit: het vaste ritme, een barst; tijd is geld, een barst; onderwerping aan de baas, een barst; verveling, een barst; vermoeidheid, een barst. Vanaf de ruw aan flarden gescheurde kracht van de jonge jaren tot de gapende wond van de ouderdom gaat het leven overal barsten vertonen onder de slagen van de dwangarbeid. Nooit heeft een beschaving zo veel minachting voor het leven getoond; ondergedompeld in walging heeft geen generatie ooit zo sterk het verwoede verlangen gekend om te leven. Want zie, allen die langzaam vermoord worden in de gemechaniseerde slachthuizen van de arbeid zijn nu aan het discussiëren, ze zingen, drinken, dansen, vrijen, gaan de straat op, grijpen de wapenen, vinden een nieuwe poëzie uit. Er wordt al front gemaakt tegen

de dwangarbeid, de gebaren van weigering geven al vorm aan het toekomstige bewustzijn. Iedere oproep om meer te produceren wordt, in de door het kapitalisme en de sovjeteconomie gewilde omstandigheden, ervaren als een oproep tot slavernij.

Voor de noodzaak te produceren worden zo gemakkelijk rechtvaardigingen gevonden dat de eerste de beste Fourastié er moeiteloos tien boeken mee volkladdert. Voor de nieuwe denkers van het economisme zijn dergelijke rechtvaardigingen helaas negentiende-eeuws, ze dateren uit een tijd dat door de ellende van de werkende klassen het recht op arbeid synoniem werd aan het recht op slavernij, dat in de dageraad der tijden werd opgeëist door gevangenen die gedoemd waren te worden afgeslacht. Het ging er voor alles om fysiek niet te verdwijnen, te overleven. De eisen van de produktiviteit zijn de eisen van het overleven. Maar van nu af aan willen de mensen leven, niet alleen maar overleven.

Het zou lichtzinnig zijn te vergeten waar woorden als *arbeid, travail* en *labour* vandaan komen. *Arbeid* en *labour* betekenden moeite, inspanning en soms ook barensnood, pijn, *travail* komt van *tripalium,* een martelwerktuig. De edelen herinnerden zich tenminste nog hun waardigheid evenals de onwaardigheid die hun slaven trof. De aristocratische minachting voor arbeid was de weerspiegeling van de minachting die de meester voelde voor de overheerste klassen; arbeid was de boetedoening waartoe deze tot in alle eeuwigheid veroordeeld waren door het goddelijk decreet dat hen om ondoorgrondelijke redenen als inferieure wezens had bestempeld. Onder de sancties van de Voorzienigheid gold arbeid als de straf van de arme en omdat een dergelijke straf ook bepalend was voor het toekomstig heil, kon zij zich sieren met de attributen van de vreugde. In wezen was de arbeid van minder belang dan de onderwerping.

De bourgeoisie overheerst niet, zij buit uit. Zij onderwerpt niet zozeer, zij *gebruikt* liever. Hoe komt het dat men niet heeft gezien dat het beginsel van de produktieve arbeid eenvoudigweg het feodale gezagsbeginsel verving? Waarom heeft men dat niet willen begrijpen?

Komt het doordat arbeid de levensomstandigheden van de

mensen verbetert en de armen, althans in schijn, behoedt voor de eeuwige verdoemenis? Misschien wel, maar het wordt nu duidelijk dat de chantage met 'de nieuwe wereld' een slaafse navolging is van de chantage met het heil in het hiernamaals. In beide gevallen valt het heden ten prooi aan onderdrukking.

Komt het doordat arbeid de natuur verandert? Ja, maar wat moet ik beginnen met een natuur die in termen van winst is ingericht volgens een ordening waar technische inflatie een dekmantel is voor de deflatie van de manier waarop het leven wordt gebruikt? Overigens, zoals de geslachtsdaad niet de voortplanting tot doel heeft, maar heel toevallig kan leiden tot de verwekking van kinderen, zo ook verandert de georganiseerde arbeid toevallig ook het oppervlak der continenten. De verandering ligt in het verlengde ervan, maar is niet het motief. Werken om de wereld te veranderen? Kom nou! De wereld verandert voor zover er dwangarbeid bestaat en daarom verandert zij zo slecht.

Zou het komen doordat de mens zich zelf verwerkelijkt door dwangarbeid? In de negentiende eeuw bestond er in de opvatting die men toen van arbeid had, nog een heel klein spoortje creativiteit. Zola beschrijft een wedstrijd van spijkermakers waarin de arbeiders in vaardigheid wedijveren om hun meesterstuk te vervolmaken. Dank zij liefde voor het vak en streven naar creativiteit, hoe moeilijk ook, was men ontegenzeggelijk in staat een tien -of vijftienurige werkdag te verdragen waartegen niemand bestand zou zijn geweest als er niet enig plezier in het werk had gezeten. Een in beginsel nog ambachtelijke opvatting van de arbeid liet het aan ieder afzonderlijk over, in de hel van de fabriek zelf te zorgen voor een beetje comfort, hoe precair ook. De invoering van het taylorstelsel bracht de genadeslag toe aan een door het vroegkapitalisme zorgvuldig in stand gehouden mentaliteit. Het is zinloos van werk aan de lopende band zelfs maar een schijn van creativiteit te verwachten. Liefde voor een goed stuk werk en hang naar verheffing in het werk zijn tegenwoordig het onuitwisbaar merkteken van de meest stompzinnige lamlendigheid en onderworpenheid. Daarom hangt overal waar onderworpenheid vereist is de stank van de oude ideologische scheet, van het *Arbeit macht frei* van de

uitroeiingskampen tot de toespraken van Henry Ford en Mao Tse-toeng.

Wat is dan wel de functie van de dwangarbeid? De mythe van de gezamenlijk door de leider en God uitgeoefende macht vond in de eenheid van het feodale stelsel haar dwingende kracht. Door de eenheidsmythe te vernietigen maakt de deelmacht van de bourgeoisie, in het teken van de crisis, de weg vrij voor de heerschappij van de ideologieën die noch ieder afzonderlijk noch alle te zamen ooit zelfs maar een kwart van de doeltreffendheid van de mythe zullen krijgen. De dictatuur van de produktieve arbeid zorgt op het juiste ogenblik voor de aflossing. Die arbeid heeft tot doel zo veel mogelijk mensen biologisch te verzwakken, collectief te castreren en af te stompen om hen ontvankelijk te maken voor de minst betekenende, de minst mannelijke, de meest seniele ideologieën die er ooit in de geschiedenis van de leugen hebben bestaan.

Het proletariaat uit het begin van de negentiende eeuw bestaat in meerderheid uit fysiek onvolwaardigen, uit mensen die systematisch gebroken zijn door de marteling van de werkplaats. Revoltes zijn het werk van kleine ambachtslieden, bevoorrechte groepen of werklozen, niet van door vijftien uur dwangarbeid doodgeslagen arbeiders. Is het niet verwarrend te moeten constateren dat een vermindering van het aantal uren dat er werk moet worden geleverd, wordt doorgevoerd juist in de tijd dat de consumptiemaatschappij zo'n schouwspel van vele uiteenlopende ideologieën opzet dat het de door de pas opgekomen bourgeoisie vernietigde mythen doeltreffend blijkt te kunnen vervangen? (Mensen hebben echt gewerkt voor een koelkast, een auto, een televisietoestel. Velen blijven dat doen, 'uitgenodigd' als ze worden om de passiviteit en lege tijd die de 'noodzaak' te produceren hun 'laat', te consumeren.)

In 1938 gepubliceerde statistieken wijzen erop dat de toepassing van moderne produktiemethoden de noodzakelijke arbeidstijd tot drie uur per dag zou beperken. Niet alleen zijn wij daar met onze zeven uur werk per dag nog lang niet aan toe, maar na generaties van arbeiders versleten te hebben met de belofte hun een welvaart te geven die zij hun nu op afbetaling verkoopt, gaat de bourgeoisie (en de sovjetvariant daarvan)

zelfs door met de mens buiten het werk te vernietigen. Weldra zal zij de vereiste vijf uur slijtage per dag aantrekkelijk maken met een tijd voor creativiteit die zal toenemen naarmate de bourgeoisie die tijd kan vullen met de onmogelijkheid creatief te zijn (de veelbesproken vrijetijdsbesteding en al wat daarbij hoort).

Terecht heeft men geschreven: 'China wordt geconfronteerd met gigantische economische problemen; produktiviteit is voor het land een kwestie van leven of dood.' Niemand zal het ontkennen. Wat mij ernstig lijkt hangt niet samen met de economische problemen, maar met de manier waarop men die oplost. Het Rode Leger van 1917 vormde een nieuw soort organisatie. Het Rode Leger van 1960 is een leger zoals ze ook in de kapitalistische landen te vinden zijn. De omstandigheden hebben bewezen dat de doeltreffendheid ervan ver achterbleef bij wat revolutionaire milities vermogen. Op dezelfde manier is de Chinese planeconomie, waarin aan gefedereerde groepen het recht wordt ontzegd hun werk zelfstandig in te richten, gedoemd te worden tot een geperfectioneerde vorm van kapitalisme, socialisme geheten. Heeft men wel eens de moeite genomen de produktiewijzen van primitieve volkeren te bestuderen? De rol van spel en creativiteit, het ongelooflijke rendement dat wordt verkregen dank zij methoden die met behulp van moderne technieken nog honderd maal doeltreffender zouden worden? Het lijkt van niet. Iedere oproep tot vergroting van de produktiviteit komt van boven. Maar alleen creativiteit is uit zich zelf rijk. Niet van produktiviteit mag een rijker leven worden verwacht, niet van de produktiviteit moet men een collectief en geestdriftig antwoord op de eisen van de economie hopen. Maar wat valt er nog te zeggen als men weet welke verering de arbeid ten deel valt in China, net zo goed als op Cuba en hoe gemakkelijk de deugdzame woorden van Guizot voortaan in een 1-mei-toespraak zouden passen?

Naarmate automatisering en cybernetica de verwachting rechtvaardigen dat werkenden massaal zullen worden vervangen door mechanische slaven, wordt duidelijk hoezeer dwangarbeid volkomen deel uitmaakt van de barbaarse technieken tot handhaving van de orde. De macht fabriceert zo de nodige

hoeveelheid vermoeidheid opdat de mensen passief in zich opnemen wat de macht per televisie decreteert. Welk lokaas moet de mensen nog worden voorgehouden opdat ze werken? De bron van bedrog is opgedroogd; er is niets meer te verliezen, zelfs geen illusie. De organisatie van de arbeid en de verzorging van de vrijetijdsbesteding sluiten de castratietangen die het ras van de onderworpen honden moeten verbeteren. Zullen we het ooit meemaken dat de stakers automatisering en een tienurige werkweek eisen en het werk neerleggen om de liefde te bedrijven in fabriek, kantoor en wijkcentrum? Alleen programmeurs, managers, vakverenigingsbonzen en sociologen zullen er verbaasd en ongerust over zijn. Terecht misschien, want het gaat uiteindelijk om hun hachje.

VI

Drukvermindering en derde macht

Tot op heden is de tirannie slechts in steeds andere handen gekomen, maar als zodanig blijven bestaan. Doordat het leiderschap algemeen werd geëerbiedigd, hielden de tegengestelde krachten altijd de mogelijkheden voor een coëxistentie in de toekomst open. (Wanneer de 'spelleider' zich opwerpt als leider en de macht grijpt, sterft de revolutie met de revolutionairen.) Niet opgeloste tegenstellingen leiden tot afsterving, omdat de werkelijke contradicties worden verdoezeld. Drukvermindering houdt in dat de overheersende kaste de tegengestelde krachten voortdurend in de hand houdt. De derde macht radicaliseert de tegenstellingen en maakt dat deze worden opgeheven, in naam van de individuele vrijheid en tegen alle vormen van dwang in. De macht heeft geen andere uitweg dan de derde macht te verpletteren of voor zich te winnen zonder het bestaan ervan te erkennen.

Hoe zit het? Er leefden een paar miljoen mensen in een geweldig groot gebouw zonder deuren of ramen. Talloze olielampen probeerden met hun schamel licht de duisternis te overwinnen. Zoals sinds de verste oudheid gebruikelijk was, hadden de armen tot taak de lampen brandende te houden. De koers van de olieprijzen liep dan ook volkomen gelijk met de op- en neergaande lijn van opstand en rust. Op een dag barstte er een algemene opstand uit, de gewelddadigste die het volk ooit had gekend. De aanstichters eisten een rechtvaardige verdeling van de verlichtingskosten; een groot aantal revolutionairen wensten dat wat zij als een openbare dienstverlening beschouwden gratis zou zijn; enkele extremisten gingen zelfs zo ver dat ze de sloop eisten van het gebouw, dat volgens hen ongezond was en ongeschikt voor het samenleven. Zoals gebruikelijk waren de redelijksten machteloos in de harde gevechten. In de loop van een bijzonder heftige botsing met de ordehandhavers werd er

door een slecht gerichte kogel een gat in de buitenmuur geslagen waardoor het daglicht naar binnen stroomde. Na een ogenblik van verbijstering werd die lichtstroom met overwinningskreten begroet. Dat was de oplossing: er hoefden voortaan alleen nog maar meer gaten te worden gemaakt. De lampen werden opgeborgen op de rommelzolder of in het museum gezet, de macht viel toe aan de ramenmakers. De voorstanders van een radicale vernietiging werden vergeten en zelfs aan hun onopvallende liquidatie schonk, naar het scheen, vrijwel niemand aandacht. Men was immers aan het ruziën over het aantal vensters en de plaats. Een of twee eeuwen later kwamen hun namen in de herinnering terug, toen het volk, ontevreden als altijd en gewend aan grote ramen met glas erin, buitensporige vragen was gaan stellen. 'Je dagen slijten in een glazen huis met airconditioning, noemen ze dat leven?'

Het bewustzijn van de hedendaagse mens is nu eens het bewustzijn van een ingemetselde, dan weer van een gevangene. Slingeren van de ene situatie naar de andere staat voor vrijheid; als een veroordeelde loopt hij heen en weer tussen de witte muur van zijn cel en het tralievenster dat zijn vlucht belet. Boor een gat in de kelder van het isolement en met het licht glijdt de hoop binnen. Van de hoop te kunnen vluchten, die de gevangenissen in stand houden, hangt de volgzaamheid van de gevangene af. De mens die met zijn rug tegen een muur zonder opening staat, kent daarentegen slechts het woedend verlangen de muur neer te halen of zich ertegen te pletter te lopen, wat met het oog op een goede inrichting van de samenleving toch wel jammer zou zijn (zelfs als de zelfmoordenaar niet de gelukkige gedachte heeft in de trant van oosterse vorsten de dood in te gaan, dat wil zeggen door al zijn slaven – rechters, bisschoppen, politieagenten, psychiaters, filosofen, managers, specialisten en cybernetici – te offeren).

De levend ingemetselde heeft alles te winnen, maar de gevangene heeft nog iets te verliezen, zijn hoop. De hoop is de leiband van de onderworpenheid. Zodra de macht uiteen dreigt te barsten, zet zij de veiligheidsklep open om de druk te verminderen. Men zegt dan dat zij verandert, in werkelijkheid past zij zich slechts aan om haar moeilijkheden op te lossen.

Er bestaat geen gezag dat niet een gelijksoortig gezag dat tegelijkertijd van het tegengestelde teken is, tegen zich op ziet staan. Nu bestaat er voor het beginsel van het hiërarchisch geordend bestuur geen groter gevaar dan de genadeloze botsing tussen twee tegengestelde krachten, bezield van een razend verlangen naar totale vernietiging. In een dergelijk conflict sleurt de grondzee van het fanatisme de meest stabiele waarden mee, het *no man's land* breidt zich in alle richtingen uit en stelt een *interregnum* in dat gekenmerkt wordt door 'Niets is waar, alles mag'. Overigens biedt de geschiedenis geen voorbeeld van een titanenstrijd die niet op een gelegen ogenblik zijn venijnigheid verloor en een operetteruzietje werd. Waar komt de drukvermindering vandaan? Van het beginselakkoord dat antagonistische machten stilzwijgend hebben gesloten.

De fanatici van beide kampen hangen namelijk het hiërarchisch principe aan. Nooit komt men ongestraft of onschuldig met elkaar in conflict. Tegenover het kapitalisme van lieden als Lloyd George en Krupp verheft zich het antikapitalisme van Lenin en Trotski. In de spiegel van de heersers van nu wordt al het beeld van de heersers van morgen weerkaatst. Heine schrijft:

Lächelnd scheidet der Tyran
Denn er weiss, nach seinem Tode
Wechselt Willkür nur die Hände
Und die Knechtschaft hat kein Einde.

Leiders verschillen zoals de manieren waarop zij overheersen verschillen. Maar zij blijven leiders, eigenaren van een privé uitgeoefende macht. (De grootheid van Lenin ligt ontegenzeggelijk in zijn romantische weigering de taak van absoluut heerser op zich te nemen die besloten lag in de sterk hiërarchische manier waarop hij de bolsjevistische groep had opgebouwd; aan die grootheid heeft de arbeidersbeweging overigens Kronstadt in 1921, Boedapest in 1956 en *batiouchka* – vadertje – Stalin te danken.)

De beide kampen hebben dan ook hun verlangen naar drukvermindering gemeen. De tegenstander identificeren met het

Kwade en zich zelf het aureool van het Goede opzetten, biedt stellig het strategisch voordeel dat de krachten van de strijdenden gebundeld worden en de eenheid van actie verzekerd is, maar zo'n manœuvre vereist tegelijkertijd dat de tegenstander wordt vernietigd. Bij een dergelijk vooruitzicht hebben de gematigden reden genoeg om te aarzelen. En dit des te meer omdat de *radicale* vernietiging van de tegenstander de noodzaak met zich brengt ook in het eigen kamp dat wat de beide elkaar bestrijdende groepen gemeen hebben te vernietigen. Het lag in de lijn van het bolsjevisme dat het het hoofd van de sociaaldemocratische leiders eiste. Dezen haastten zich verraad te plegen en dat deden zij als leiders. Het lag in de lijn van het anarchisme dat het de macht van de bolsjevisten wilde liquideren. Het bolsjevisme haastte zich de anarchisten te verpletteren en deed dat als een hiërarchisch georganiseerde macht. Door dezelfde aaneenschakeling van voorspelbaar verraad kwamen de anarchisten van Durruti voor de geweerlopen van het republikeins-socialistisch-stalinistisch verbond te staan.

Zodra de spelleider in een leider verandert, is het hiërarchisch principe veilig, de revolutie installeert zich op de zetel van de macht om leiding te geven aan het afslachten van de revolutionairen. Steeds weer moeten we erop wijzen: het plan tot opstand behoort alleen de massa's; de spelleider, de gangmaker versterkt het; de leider verraadt het. De echte strijd speelt zich in de eerste plaats af tussen de gangmaker en de leider.

De gespecialiseerde revolutionair meet krachtsverhoudingen kwantitatief af, zoals voor elke willekeurige militair het aantal manschappen waarover hij het bevel voert een aanwijzing is van zijn rang. De leiders van opstandige of zogenaamd opstandige partijen geven het kwalitatieve op ter wille van het kwantitatieve. Ook al hadden ze over 500 000 man extra en modern wapentuig beschikt, dan nog zouden de 'Roden' het in de Spaanse revolutie hebben verloren. De revolutie was dood, vermorzeld onder de laars van de volkscommissarissen. De redevoeringen van La Pasionaria klonken als een lijkrede; onder pathetische kreten werden de feiten verstikt, werd de geest van de Aragonese collectiviteiten verstikt, de geest van een radicale

minderheid die vastbesloten was met één slag alle koppen van de hydra – en niet alleen de fascistische – af te slaan.

Nooit, en met reden, is een absolute botsing tot het einde uitgevochten. Tot op heden is de eindstrijd alleen gekenmerkt door valse starts. Alles moet weer van voren af aan beginnen. De enige rechtvaardiging van de geschiedenis is dat zij ons daarbij helpt.

Wanneer drukvermindering optreedt, verouderen de oorspronkelijk niet te overbruggen tegenstellingen, blijven ze naast elkaar voortbestaan en verstarren tot een formele tegenstelling; ze verliezen hun inhoud en raken overdekt met één en dezelfde schimmel. Wie herkent nog de bolsjeviek met het mes tussen de tanden in de Moscovieten die met open mond hun ruimtevaarthelden staan aan te gapen? Bij de gratie van het oecumenisch wonder smeedt de leus 'Proletariërs aller landen, verenigt u' nu de eenheid van alle leiders. Aandoenlijk tafereel. Wat de tegenstellingen gemeen hebben, het embryo van macht dat door een radicale strijd zou zijn uitgerukt, dient nu ter verzoening in de broederstrijd.

Ligt het zo eenvoudig? Zeker niet. Dan zou de klucht te weinig boeien. Op het internationaal schouwtoneel vertonen kapitalisme en antikapitalisme hun spirituele en precieuze spel. Laat de toeschouwers huiveren bij de gedachte aan onenigheid, laat ze van blijdschap dansen als vrede de liefdevol verenigde volkeren komt zegenen! Verflauwt de aandacht? Maak de Berlijnse muur een paar steentjes hoger. De gruwelijke Mao laat zijn tanden knarsen terwijl een koor van Chinese knaapjes een loflied op vaderland, gezin en arbeid aanheft. Aldus opgekalefaterd gaat het oude manicheïsme zijn weg. Om zich te vernieuwen creëert het ideologisch schouwtoneel de mode van de onschuldige tegenstellingen: bent u voor of tegen Brigitte Bardot, Johnny Halliday, de 3CV van Citroën, de jongeren, nationalisatie, spaghetti, de bejaarden, de VN, korte rokken, pop art, de thermonucleaire oorlog, liften? Werkelijk iedereen wordt op enig ogenblik van de dag wel geconfronteerd met een affiche, een stukje informatie, een stereotiep beeld of gesommeerd te kiezen voor de geprefabriceerde details die langzaam

maar zeker alle bronnen van de dagelijkse creativiteit verstoppen. In de handen van de macht, die verkilde fetisj, vormen de talloze kleine tegenstellingen een magnetische ring die het kompas van de individuen moet ontregelen, een ieder van zich zelf abstraheren en de krachtlijnen afbuigen.

Drukvermindering is dus al met al niets anders dan dat de macht de tegenstellingen manipuleert. Het conflict tussen de beide elementen krijgt betekenis door het optreden van een derde element. Als er slechts twee polen bestaan, heffen ze elkaar op, want elke pool ontleent zijn waarde aan de andere. En als het niet mogelijk is een onderscheid te maken dan komen we terecht in het rijk van verdraagzaamheid en relativiteit, begrippen die de bourgeoisie zo dierbaar zijn. Hoe goed kunnen we het belang begrijpen dat de rooms-katholieke hiërarchie hecht aan de twist om het manicheïsme en de leer van de Drieëenheid! Wat zou er in een genadeloze botsing tussen God en Satan zijn overgebleven van het kerkelijk gezag? Niets, de chiliastische crises hebben het bewezen. Daarom oefent de wereldlijke macht haar gewijd ambt uit, daarom worden de brandstapels hoog opgestookt voor Gods of des duivels mystici, voor de stoutmoedige theologen die vraagtekens durven te zetten bij het beginsel van de God die één is in zijn openbaring als de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De wereldlijke heersers van het christendom wilden als enigen bevoegd zijn het geschil te behandelen tussen de meester van het Goede en de meester van het Kwade. Zij zijn de grote bemiddelaars die de beslissende stem moeten hebben bij de keuze voor het ene dan wel het andere kamp. Zij bestrijken de weg die leidt naar het heil en de weg die leidt naar de verdoemenis en zo'n controle is voor hen van groter belang dan heil of verdoemenis zelf. Op aarde wierpen zij zich op als rechters in hoogste ressort, omdat ook zij gekozen hadden beoordeeld te worden in een hiernamaals waarvan zij zelf de wetten bedachten.

De christelijke mythe ontnam aan het scherpe manicheïstische conflict zijn explosief karakter door de gelovige de mogelijkheid voor te houden het heil te verwerven. Dat was de opening die de eenvoudige soldaat uit Nazareth had gemaakt.

De mens werd zo gevrijwaard voor een confrontatie die hoe dan ook moest leiden tot de vernietiging van alle waarden, het nihilisme. Maar tegelijkertijd verspeelde hij de kans zich zelf, dank zij een algemene omwenteling, te veroveren, de kans zijn plaats in het universum in te nemen door de goden te verjagen en hun gesels te overwinnen. Het streven naar drukvermindering lijkt dus voornamelijk ten doel te hebben de meest onwrikbare wil van de mens, zijn wil om ongedeeld zich zelf te zijn, te beknotten.

In alle conflicten waarin het ene kamp tegenover het andere komt te staan, gaan individuele eisen een niet weg te cijferen rol spelen en krijgen ze vaak een dreigend karakter. Zo zeer zelfs dat men terecht kan spreken van een *derde macht*. Deze zou in het perspectief van het individu zijn wat de drukverminderende kracht in het perspectief van de machthebbers is. In alle vormen van strijd is ze een aanvulling waardoor opstanden worden geradicaliseerd, duidelijk wordt gemaakt wanneer er van pseudo-problemen sprake is en de macht tot in haar structuur wordt bedreigd. Zij wortelt in ieder aspect van het dagelijks leven. Daarop maakt Brecht een toespeling in een van zijn *Geschichten vom Herrn Keuner:* 'Toen een proletariër eens voor de rechtbank werd gedaagd en hem gevraagd werd of hij de eed wilde afleggen met de formule "Dat zweer ik..." dan wel "Dat beloof ik...", antwoordde hij "Ik ben werkloos."' De derde macht geeft niet alleen een aanzet tot een afsterven van de tegenstellingen, maar ook tot een opheffing daarvan. Als zij vroegtijdig verpletterd of geüsurpeerd is, dan wordt zij, door een beweging in tegenovergestelde richting, een drukverminderende kracht. Aldus is de redding van de ziel niets anders dan de wil om te leven die door de mythe is overgenomen, *vermittelt,* tot middel gemaakt, beroofd van zijn werkelijke inhoud. Daarentegen verklaart het nadrukkelijk verlangen naar een rijk leven van bepaalde gnostische sekten en van de Broeders en Zusters van de Vrije Geest[1] waarom zij zo gehaat werden. In het herfsttij van het christendom staan in de strijd die Pascal en de jezuïeten tegen elkaar voeren de reformistische heilsleer en de leer dat een schikking met de hemel mogelijk is tegenover de noodzaak God te verwerkelijken door een nihilistische

omwenteling van de wereld. Ontdaan van alle theologische poespas is het uiteindelijk nog steeds de wil om te leven die de ziel is van Babeufs strijd tegen de aan de adellijke emigranten toe te kennen schadevergoeding, van het marxistische project van de totale mens, van Fouriers dromen, van het verwoed verzet van de Commune en van het anarchistisch geweld.

Individualisme, alcoholisme, collectivisme, activisme... De veelheid van uiteenlopende ideologieën bewijst dat er honderd manieren zijn om zich aan de zijde van de macht te scharen. Er is maar één manier om radicaal te zijn. De muur die we moeten neerhalen is geweldig, maar er zijn al zo veel gaten in geslagen dat we weldra met een enkele schreeuw de al wankelende constructie ineen doen storten. Moge uiteindelijk uit de nevelen van de geschiedenis de geweldige realiteit van de derde macht, van wat er aan individuele hartstochten stak in de opstanden, te voorschijn komen! Dan zullen we zien dat in het dagelijks leven een kracht besloten zit waarmee we bergen kunnen verzetten en oceanen overbruggen. De lange revolutie maakt zich op metterdaad het heldenverhaal te schrijven, waarvan de anonieme of onbekende auteurs zich door elkaar zullen aansluiten bij Sade, Fourier, Babeuf, Marx, Lacenaire, Stirner, Lautréamont, Léhautier, Vaillant, Henry, Villa, Zapata, Machno, de gefedereerden, de mensen van Hamburg, Kiel, Kronstadt, Asturië, allen die nog steeds het grote spel van de vrijheid spelen, samen met ons die er nog maar net aan begonnen zijn.

De onmogelijkheid van communicatie of macht als universele bemiddeling

In de ordening van de macht is *Vermittlung*, de bemiddeling, de vervalste noodzakelijkheid waarin de mens leert zich zelf op rationele wijze te verliezen. In onze tijd wordt de vervreemdende kracht van de bemiddelingen zowel versterkt als aangevallen door de dictatuur van het consumeerbare [VII], het primaat van ruilen boven geven [VIII], de uitbreiding van de macht van de cybernetici [IX] en door de heerschappij van het kwantitatieve [X]

VII

De eeuw van het geluk

De moderne *Welfare State* is een anachronisme: hij verzekert nu het overleven dat de onterfden van de produktiemaatschappij van vroeger eisten [1]. – De rijkdom van het overleven houdt de verpaupering van het leven in [2]. – Koopkracht betekent de vrijheid macht te kopen, object te worden in de orde der dingen. Zowel onderdrukkers als onderdrukten zijn bezig slachtoffer te worden van de dictatuur van het consumeerbare, zij het niet met dezelfde snelheid.

I

De trekken van het geluk schijnen niet meer als een watermerk door in kunst en literatuur sinds het, zo ver het oog reikt, op muren en schuttingen is verduizendvoudigd en aan iedere afzonderlijke voorbijganger het universele beeld wordt voorgehouden waarin hij zich moet herkennen.

Ook ú hebt recht op een Constructa volautomaat!
Knipogen tegen het leven. Je prettig voelen, fit... 't Begint met gezond eten. En gezond eten begint met Brio!
In lichterlaaie... door de nieuwe lippenstift van Liby!

Het geluk is geen mythe, weest blij, Adam Smith en Jeremy Bentham! 'Hoe meer we produceren, des te beter leven we!', schrijft de humanist Fourastié, terwijl nóg zo'n geniale figuur, generaal Eisenhower, echoot: 'Om de economie te redden, moet er gekocht worden, het doet er niet toe wat.' Produktie en consumptie zijn de twee borsten van de moderne samenleving. Daardoor gezoogd groeit de mensheid in kracht en schoonheid: verhoging van het levenspeil, talloze faciliteiten, allerlei vormen van vermaak, cultuur voor allen, sprookjesachtig comfort. Achter de horizon van Chroesjtsjovs rapport gloort dan einde-

De onmogelijkheid van communicatie of macht als universele bemiddeling

In de ordening van de macht is *Vermittlung,* de bemiddeling, de vervalste noodzakelijkheid waarin de mens leert zich zelf op rationele wijze te verliezen. In onze tijd wordt de vervreemdende kracht van de bemiddelingen zowel versterkt als aangevallen door de dictatuur van het consumeerbare [VII], het primaat van ruilen boven geven [VIII], de uitbreiding van de macht van de cybernetici [IX] en door de heerschappij van het kwantitatieve [X]

VII

De eeuw van het geluk

De moderne *Welfare State* is een anachronisme: hij verzekert nu het overleven dat de onterfden van de produktiemaatschappij van vroeger eisten [1]. – De rijkdom van het overleven houdt de verpaupering van het leven in [2]. – Koopkracht betekent de vrijheid macht te kopen, object te worden in de orde der dingen. Zowel onderdrukkers als onderdrukten zijn bezig slachtoffer te worden van de dictatuur van het consumeerbare, zij het niet met dezelfde snelheid.

I

De trekken van het geluk schijnen niet meer als een watermerk door in kunst en literatuur sinds het, zo ver het oog reikt, op muren en schuttingen is verduizendvoudigd en aan iedere afzonderlijke voorbijganger het universele beeld wordt voorgehouden waarin hij zich moet herkennen.

Ook ú hebt recht op een Constructa volautomaat!
Knipogen tegen het leven. Je prettig voelen, fit... 't Begint met gezond eten. En gezond eten begint met Brio!
In lichterlaaie... door de nieuwe lippenstift van Liby!

Het geluk is geen mythe, weest blij, Adam Smith en Jeremy Bentham! 'Hoe meer we produceren, des te beter leven we!', schrijft de humanist Fourastié, terwijl nóg zo'n geniale figuur, generaal Eisenhower, echoot: 'Om de economie te redden, moet er gekocht worden, het doet er niet toe wat.' Produktie en consumptie zijn de twee borsten van de moderne samenleving. Daardoor gezoogd groeit de mensheid in kracht en schoonheid: verhoging van het levenspeil, talloze faciliteiten, allerlei vormen van vermaak, cultuur voor allen, sprookjesachtig comfort. Achter de horizon van Chroesjtsjovs rapport gloort dan einde-

lijk de stralende en communistische dageraad die haar eerste stralen uitzendt in de vorm van twee revolutionaire decreten: afschaffing van de belastingen en gratis openbaar vervoer. Ja zeker, de Gouden Eeuw naakt... op spuugafstand.

Bij die grote verandering is een belangrijk element verdwenen, het proletariaat. Is het in rook vervlogen? Ondergedoken? Verbannen naar het museum? *Sociologi disputant*. In de hooggeïndustrialiseerde landen bestaat de proletariër niet meer, zo beweren sommigen. Het bewijs is daar: steeds meer koelkasten, televisietoestellen, autootjes, woningwetwoningen, volksvoorstellingen. Anderen daarentegen zeggen verontwaardigd dat het een schandelijke goocheltruc is en wijzen dan met uitgestrekte wijsvinger op een marginale groep loontrekkers die met hun lage salarissen en ellendige leefomstandigheden onmiskenbaar doen denken aan negentiende-eeuwse toestanden. ‘Achtergebleven sectoren,’ werpen de eersten dan tegen, ‘laatste resten die nog opgeruimd moeten worden; u kunt toch niet ontkennen dat de economische ontwikkeling meer in de richting gaat van het Zweedse of Tsjechische model, de Welfare State, en niet van de Indiase situatie?’

Het zwarte doek gaat op: de jacht op de uitgehongerden en de laatste proletariërs is geopend. Wie verkoopt hem een auto, een mixer, een huisbar, een twintigdelige encyclopedie in prachtband met cassette? Wie maakt dat ze zich kunnen identificeren met de stralend glimlachende figuren van de sigarettenreclame? *Stuyvesant voor internationaal rookgenot!*

En gelukkig, o zo gelukkig de mensheid die in een nabije toekomst de pakjes zal ontvangen waarvoor de opstandigen van de negentiende eeuw ten koste van veel, ons allen bekende strijd de bestelbriefjes hebben weten te veroveren. De opstandelingen van Lyon[1] en Fourmies[2] treffen het toch maar best, postuum. Miljoenen menselijke wezens, gefusilleerd, gemarteld, opgesloten, uitgehongerd, afgestompt, bespot volgens de regelen der kunst, hebben, in de stilte van knekelhuizen en massagraven, tenminste de zekerheid dat ze zijn gestorven opdat hun nakomelingen, geïsoleerd in frisse flatjes, op gezag van de dagelijkse televisieuitzendingen leren te herhalen dat ze gelukkig zijn en vrij. ‘De Communards hebben zich tot de laatste

man laten doden opdat ook jij een Hi-Fi-stereoinstallatie van Philips kunt kopen.' Een schone toekomst die het verleden veel genoegen zou hebben gedaan, daar valt niet aan te twijfelen.

Het heden komt er echter niet mee uit. Ondankbaar en onbeschaafd als ze is, wil de jonge generatie niet weten van dat roemrijk verleden dat iedere klant cadeau krijgt bij de aankoop van een trotskistisch-reformistische ideologie. Zij beweert dat eisen stellen betekent eisen stellen waaraan nu onmiddellijk moet worden voldaan. Zij wijst erop dat de reden voor de strijd uit het verleden verankerd ligt in het heden van de mensen die de strijd gevoerd hebben en dat dat heden ook haar heden is, al zijn de historische omstandigheden dan anders. Kortom, als we de nieuwe generatie mogen geloven, zou er een permanent project zijn dat de ziel van radicale revolutionaire stromingen vormt: het project van de totale mens, een *wil om totaal te leven,* voor de verwezenlijking waarvan Marx als eerste een wetenschappelijke tactiek heeft weten te ontwerpen. Maar dat zijn verfoeilijke theorieën en de christelijke en stalinistische kerken hebben geen gelegenheid voorbij laten gaan om ze volijverig te veroordelen. Salarisverhoging, koelkasten, heilige sacramenten, volksvoorstellingen – zou dat de huidige revolutionaire geeuwhonger moeten stillen?

Zijn wij tot welvaart gedoemd? Bezadigde lieden zullen zonder twijfel de vorm betreuren waarin wordt geprotesteerd tegen een programma waarover alle leiders, van Chroesjtsjov tot dokter Schweitzer, van de paus tot Fidel Castro, van Aragon tot president Kennedy het eens waren en zijn.

In december 1956 gaan een duizendtal jongelui in de straten van Stockholm te keer. Ze steken auto's in brand, slaan lichtreclames stuk, rukken reclameborden af en plunderen de grote warenhuizen. Tijdens een staking in Merlebach willen de arbeiders de werkgevers dwingen de lichamen van zeven door een instorting omgekomen mijnwerkers naar boven te laten halen en koelen zij hun woede op de voor de mijngebouwen geparkeerde auto's. In januari 1961 plunderen Luikse stakers het Guilleminsstation en vernielen ze de gebouwen van de krant *La Meuse.* In maart 1964 sluiten enkele honderden nozems een weloverwogen actie langs de Belgische en Engelse

kust af met de vernieling van strandpaviljoens en strandhuisjes. In Amsterdam beheersen de arbeiders in 1966 enkele dagen lang de straat. Er gaat geen maand voorbij of er breekt een of andere wilde staking uit waarin de arbeiders zowel tegenover de bazen als de vakverenigingsleiders staan. Welfare State? Kijk maar eens naar wat er in Watts[3] is gebeurd.

Een arbeider van Espérance-Longdoz vatte als volgt samen waarom hij het zo oneens was met lieden als Fourastié, Berger, Armand, Moles en meer van dergelijke waakhonden van de toekomst: 'Vanaf 1936 heb ik gevochten voor onze looneisen en vóór mij had mijn vader al gestreden voor een beter loon. Ik heb tv., een koelkast en een autootje. Ik heb toch altijd een klotenleven gehad.'

In woorden of gebaren, de nieuwe poëzie kan het slecht vinden met de Welfare State.

2

Radio's. De mooiste typen binnen ieders bereik!

Ook u wordt lid van de grote familie van Dafrijders.

Carven biedt u kwaliteit. Kiest vrij uit de grote collectie Carvenprodukten.

In het rijk der consumptie is de burger koning. Een democratisch koningschap. Binnen ieders bereik: gelijkheid voor de consumptie; de grote familie: broederschap in de consumptie; vrij: vrijheid naar consumptie. De dictatuur van het consumeerbare heeft de laatste resten opgeruimd van de barrières die familie, afkomst of ras hadden opgeworpen. We zouden ons daar zonder voorbehoud over moeten verheugen, maar het ligt logisch in de lijn der *dingen,* van de dictatuur van het consumeerbare dat iedere kwalitatieve differentiatie onmogelijk is geworden. Tussen waarden en mensen zijn nog slechts kwantitatieve verschillen mogelijk.

De afstand tussen wie veel bezit en wie weinig – zij het steeds meer – bezit is niet veranderd, maar er zijn wel steeds meer tussenniveaus gekomen, waardoor de uitersten, leiders en geleiden, dichter bij elkaar komen in hun ontwikkeling naar één

en dezelfde middelmatigheid. Rijk zijn betekent tegenwoordig niet veel meer dan een groot aantal armzalige objecten bezitten.

Het gaat ernaar uitzien dat de consumptiegoederen geen gebruikswaarde meer hebben. Hun kenmerk is dat ze tot elke prijs consumeerbaar, verteerbaar moeten zijn. Bekend is de rage die destijds in de VS woedde van de *nothing box*, een voorwerp dat volstrekt ongeschikt was voor enig gebruik. En de tegenwoordige economie kan, zoals generaal Eisenhower in alle oprechtheid verklaarde, alleen maar worden gered als de mens in een consument verandert en zich identificeert met zo veel mogelijk consumeerbare waarden, dat wil zeggen on-waarden, lege, fictieve, abstracte waarden. De mens was, zoals Stalin het zo gelukkig heeft uitgedrukt, 'het waardevolste kapitaal', nu moet hij het meest gewaardeerde consumptiegoed worden. Het stereotiepe beeld van de ster, de arme, de communist, de moordenaar uit hartstocht, de fatsoenlijke burger, de rebel, de bourgeois zal de mens vervangen door een systeem van met de computer verwerkte categorieën, gerangschikt volgens de onweerlegbare logica van de robotisering. Uit het begrip *teenager* spreekt al de neiging de koper te conformeren aan het produkt dat hij koopt, zijn veelvormigheid te reduceren tot een gevarieerd maar beperkt gamma van te verkopen objecten (LP's, gitaren, blue-jeans etc.). Mensen zijn niet meer zo oud als ze eruitzien of zich voelen, maar hebben de leeftijd van wat ze kopen. Tijd is geld, zei men toen alleen produktie maar telde, maar nu tijd wordt afgemeten aan het tempo waarin produkten worden gekocht, gebruikt en weggegooid, is tijd verbruik en vertering, vroegtijdige veroudering, die voor bomen en stenen eeuwige jeugd betekent.

We zien dat het begrip *Verelendung* zich tegenwoordig overduidelijk manifesteert, niet, zoals Marx dacht, in het kader van de voor het overleven noodzakelijke goederen – deze worden immers bepaald niet schaarser, maar juist steeds overvloediger –, maar wel in het overleven zelf, dat altijd tegengesteld is aan het werkelijke leven. Men verwachtte dat comfort een verrijking zou zijn van het toch al rijke leven van de feodale aristocratie, maar het is niets anders geweest dan een kind van

de kapitalistische produktiviteit, een kind dat gedoemd was te vroeg oud te worden, zodra het door het distributiecircuit gemetamorfoseerd is in niets meer dan een object voor passieve consumptie. Werken om te overleven, overleven door en om te consumeren, de helse kring is gesloten. Onder de heerschappij van het economisme is overleven tegelijkertijd noodzakelijk en voldoende. Dat is de fundamentele waarheid waarop het tijdperk van de bourgeoisie is gebaseerd. Maar het staat vast dat een historische fase die door een zo sterk tegen de mens gekeerde waarheid wordt gekenmerkt, slechts een overgangsfase kan zijn, de verbinding tussen het schimmige leven van de feodale heersers en het met verstand en gevoel ingerichte leven van de heersers zonder slaven van morgen. We hebben nog een dertig jaar om te voorkomen dat de overgangstijd van de slaven zonder heersers twee eeuwen duurt.

3

Met betrekking tot het dagelijks leven gaat de bourgeoisrevolutie eruitzien als een contrarevolutie. Zelden heeft men op de markt van de menselijke waarden een zo sterke devaluatie van de opvatting over het bestaan meegemaakt. Als daagde zij de wereld uit, beloofde de bourgeoisie het rijk van vrijheid en welvaart in te stellen, maar maakte daardoor nog voelbaarder hoe middelmatig een leven was dat de aristocratie nog met haar hartstochten en avonturen had weten te verrijken, maar dat, nu het dan eindelijk voor allen bereikbaar was, niet veel meer was dan een tot dienstbodenkamers vertimmerd paleis.

Het soort leven dat men voortaan zou leiden, zou een leven zijn eerder van minachting, aanhankelijkheid, stompzinnigheid, gevoelens, naijver, berekening, de drang te overleven dan een leven van haat, liefde, belachelijkheid, hartstochten, verlangens, redelijkheid en liefde voor het leven. De volstrekt verachtelijke moraal van het winststreven kwam in de plaats van de volstrekt verfoeilijke moraal van de eer; op de volstrekt belachelijke, geheimzinnige macht van het bloed volgde de volstrekt groteske macht van het geld. De erfgenamen van de revolutionairen van de nacht van 4 augustus 1789[4] maakten het mysterie

tot een boekhoudkundige post door bankrekening en omzet te verheffen tot de waardigheid van blazoen.

Waarin bestaat het mysterie van het geld? Natuurlijk hierin dat het een som wezens en dingen vertegenwoordigt die men zich kan toeëigenen. Het blazoen van de edelman drukt uit dat hij door God is uitgekozen en als uitverkorene werkelijk macht uitoefent. Geld is alleen maar een teken van wat kan worden verworven, het is een wissel op de macht, wijst op een mogelijk uitverkoren worden. De God van de feodale heersers is schijnbaar de grondslag van de maatschappelijke orde, maar in werkelijkheid een voorwendsel en de weelderige bekroning ervan. Ook het geld, die god zonder geur van heiligheid van de bourgeois, is een middel, een bemiddeling, een maatschappelijk contract. Het is een god die niet langer met gebeden en geloften te vermurwen is, maar met wetenschap en gespecialiseerde technieken. Het mysterie schuilt niet meer in een duistere, ondoorgrondelijke totaliteit, maar in een optelsom van oneindig veel deelzekerheden, niet meer in de hoedanigheid van het heerser zijn, maar in de kwaliteit van verhandelbare mensen en dingen (bij voorbeeld wat binnen het bereik komt van de eigenaar van vijf miljoen gulden).

In een door de eisen die de kapitalistische produktie stelt overheerste vrijhandelseconomie verleent alleen rijkdom macht en eer. Wie dank zij zijn rijkdom de produktiemiddelen en de arbeidskracht beheerst, vermeerdert door de uitbreiding van de produktieve krachten en de consumptiegoederen ook weer zijn rijkdom, welke keuze hij ook maakt uit de vele mogelijkheden die de vooruitgang hem biedt. Naarmate echter dat soort kapitalisme omslaat in zijn tegendeel, een geplande staatseconomie, dan heeft het prestige van de kapitalist die met zijn rijkdom de markt beïnvloedt de neiging te verdwijnen en daarmee verdwijnt ook de karikatuur van de koopman in mensenvlees met zijn dikke sigaar en zijn vette pens. De manager ontleent tegenwoordig zijn macht aan zijn organisatorische kwaliteiten en tegelijk heeft hij te maken met de computers, die hem te kijk zetten omdat ze een voorbeeld geven dat hij nooit zal kunnen evenaren. Maar de manager zal dan toch wel met het geld dat zijn eigendom is pronken en pralen, het gebruiken en laten uit-

komen hoe duur wat hij allemaal kan kiezen wel is – een buitenverblijf, de grootmogol waardig, laten bouwen, een harem onderhouden of er vriendinnetjes op na houden. Helaas, hoe kan rijkdom haar representatieve waarde behouden als zij voortdurend onder druk wordt gezet en voortgedreven door de eisen die de consumptie stelt? Onder de dictatuur van het consumeerbare zal het geld wegsmelten als sneeuw voor de zon. Het belang ervan zal afnemen ten behoeve van representatiever, tastbaarder objecten die beter passen in het schouwspel van de Welfare State. En wordt de manier waarop geld wordt gebruikt al niet ingeperkt door de markt van consumptiegoederen die, gehuld in een ideologisch jasje, de ware tekenen van macht worden? Het zal niet lang meer duren of de enige rechtvaardiging van het geld ligt in de hoeveelheid objecten en *gadgets* die men ermee kan kopen en in steeds sneller tempo verslijten. Uitsluitend kwantiteit en snelheid worden belangrijk, want door de massale distributie en de steeds toenemende eenvormigheid verliezen die goederen automatisch de aantrekkelijkheid van wat schaars en goed is. De mate waarin men veel en in hoog tempo kan consumeren – een nieuwe auto, een nieuw drankje, een nieuw huis, een nieuwe radio, een nieuw vriendinnetje –, geeft voortaan op de schaal van de hiërarchie het niveau van macht aan waarop een ieder aanspraak kan maken. Na de superioriteit van het bloed de superioriteit van het geld, na de superioriteit van het geld de superioriteit van het prul, daarmee bereikt de christelijke en socialistische beschaving het laatste stadium: de beschaving van het prozaïsche en vulgaire detail. De kleine mensen van wie Nietzsche sprak kunnen zich er nestelen.

Koopkracht betekent verlof macht te kopen. Vroeger verkocht het proletariaat zijn arbeidskracht om in leven te blijven. Zijn weinige vrije tijd gebruikte het om zijn leven zo goed en zo kwaad als het ging een beetje inhoud te geven, discussies, ruzietjes, spelletjes in de kroeg, vrijen, de straat, feesten, opstanden. Het nieuwe proletariaat verkoopt zijn arbeidskracht om te consumeren. Wanneer de arbeider niet probeert door zijn dwangarbeid op te klimmen in de hiërarchie, wordt hij uitgenodigd zich objecten (auto, das, cultuur etc.) aan te schaffen

waarmee zijn plaats op de maatschappelijke ladder wordt aangegeven. We leven in een tijd waarin de ideologie van de consumptie consumptie van ideologie wordt! Laat niemand de Oost-Westhandel onderschatten! Aan de ene kant koopt de *homo consumator* een liter whisky en krijgt hij de bijbehorende leugen cadeau, aan de andere kant koopt de communistische mens ideologie en krijgt hij als premie een liter wodka. Merkwaardig genoeg kiezen de gesovjetiseerde en de kapitalistische regimes beide dezelfde weg, de eerste dank zij hun op produceren gerichte, de andere dank zij hun op consumeren gerichte economie.

In de Sovjetunie verrijken de werkenden door hun meerarbeid de kameraad-directeur van de trust eigenlijk niet rechtstreeks. Ze verlenen hem eenvoudig meer macht als organisator en bureaucraat. Zijn meerwaarde is een machtsmeerwaarde (maar dat nieuwe soort meerwaarde blijft niettemin de dalende lijn van de winstpercentages volgen. Nu blijken Marx' wetten voor het economisch leven ook te gelden voor de economie van het leven). De kameraad-directeur verkrijgt die meerwaarde niet uitgaande van kapitaal in de vorm van geld, maar op basis van de primitieve accumulatie van kapitaal in de vorm van het vertrouwen dat een volgzaam slikken van ideologische drankjes hem heeft bezorgd. Auto en *datcha* dienen ter extra beloning van de diensten het vaderland, het proletariaat, het rendement, de Goede Zaak bewezen en dat wijst erop dat we een maatschappelijke organisatie mogen verwachten waarin geld verdwijnt en plaats maakt voor onderscheidingen, rangen, een mandarinaat van de spierbal en het gespecialiseerde denken (denk maar eens aan de rechten die Stachanovarbeiders worden toegekend en aan helden van de ruimte, pianoleeuwen en circusartiesten).

Het materiële profijt dat de werkgever in de kapitalistische landen uit produktie en consumptie haalt, onderscheidt zich nog van het ideologisch profijt dat de werkgever – nu niet meer als enige – haalt uit de wijze waarop de consumptie is georganiseerd. Daardoor kunnen we nog niet zien dat het verschil tussen een manager en een arbeider niet meer is dan het verschil tussen ieder jaar een nieuwe slee en het jarenlang liefde-

vol onderhouden wagentje. Maar we moeten wel erkennen dat door de planning, waarop alles tegenwoordig op een of andere manier uitloopt, de tendens bestaat de maatschappelijke verschillen te kwantificeren afhankelijk van de mogelijkheden die men tot consumeren of doen consumeren heeft. Omdat de gradaties steeds talrijker en fijner worden, neemt de afstand tussen rijk en arm in feite af, waardoor de hele mensheid op één grote hoop wordt geveegd die nog slechts variatie in armoede kent. Het hoogtepunt zou een cybernetische maatschappij zijn van specialisten die een plaats in de hiërarchie krijgen toegewezen in overeenstemming met de mate waarin ze in staat zijn de porties macht te consumeren en te laten consumeren, nodig voor het functioneren van een reusachtige sociale machine waarvan ze tegelijkertijd de input en de output zijn. Een samenleving van uitgebuite uitbuiters die zich slechts naar de mate waarin ze slaaf zijn onderscheiden.

Blijft over de Derde Wereld. Blijven over de oude vormen van onderdrukking. Dat de lijfeigene van de *latifundia* de tijdgenoot is van de nieuwe proletariër, is, denk ik, een element dat het mengsel dat de totale revolutie zal doen losbarsten uiterst explosief maakt. Wie durft te veronderstellen dat de Indiaan uit de Andes de wapenen zal neerleggen als er eenmaal een landhervorming is doorgevoerd en hij beschikt over een keuken met alles erop en eraan, terwijl de bestbetaalde arbeiders uit Europa een radicale verandering van hun levenswijze eisen? Het staat vast dat opstandigheid in welvaart in de toekomst de hoogte van de minimumeisen van alle revoluties ter wereld zal aangeven. Wie dat vergeet zal des te harder worden geconfronteerd met de uitspraak van Saint-Just: 'Wie halfslachtige revoluties maakt graaft slechts zijn eigen graf.'

VIII

Ruil en gift

In de conceptie van adel en proletariaat berusten de menselijke betrekkingen op de *gift*, maar naar de opvatting van het proletariaat houdt de gift een opheffing van de gift in. De bourgeoisie – de klasse van de *ruil* – dient als hefboom die de omkering van het feodale project en de opheffing ervan in de lange revolutie mogelijk maakt [1]. – De historie is de voortdurende verandering van de natuurlijke vervreemding in maatschappelijke vervreemding en contradictoir de versterking van het protest, waardoor de maatschappelijke vervreemding, door oplossing van de vervreemding, ten slotte verdwijnt. De historische strijd tegen de natuurlijke vervreemding verandert de natuurlijke vervreemding in maatschappelijke vervreemding, maar de historische beweging tot oplossing van de vervreemding treft op haar beurt de maatschappelijke vervreemding en stelt het in wezen magische karakter ervan aan de kaak. Deze magie hangt samen met de verwerving van particulier bezit met uitsluiting van anderen en komt tot uiting in het offer. Het offer is de archaïsche vorm van ruil. Door de uiterste kwantificering van de ruil wordt de mens gereduceerd tot louter object. Dat is een nulpunt waaruit een nieuw soort menselijke relatie kan ontstaan, vrij van ruil en offer [2].

I

De bourgeoisie zorgt voor een onzeker en weinig roemvol interregnum tussen de gewijde hiërarchie van de feodale heersers en de anarchistische ordening van de klassenloze samenlevingen van de toekomst. Met de bourgeoisie wordt het *no man's land* van de ruil een onbewoonbaar oord tussen het oude ongezonde genoegen van het zich zelf geven, waaraan de aristocraten zich plachten te wijden, en het plezier van het geven uit liefde voor zich zelf, waaraan de nieuwe generaties van proletariërs zich geleidelijk gaan overgeven.

Gelijk oversteken is de geliefde kreet van het kapitalisme en de antagonistische voortzettingen daarvan. De Sovjetunie 'biedt' haar ziekenhuizen en technische specialisten 'aan', de Verenigde Staten investeringen en goede diensten, zoals Douwe Egberts 'waardevolle' cadeaus 'aanbiedt'.

Maar het gevoel voor de gift is weggerukt uit de mentaliteit, uit de gevoelens, uit de gebaren. We denken aan André Breton en zijn vrienden die iedere knappe voorbijgangster op de boulevard Poissonnière een roos aanboden en zich daarmee onmiddellijk het wantrouwen en de vijandigheid van het publiek op de hals haalden.

Dat de menselijke relaties door ruil en tegenprestatie zijn verrot, hangt natuurlijk samen met het bestaan van de bourgeoisie. Dat de ruil nog steeds bestaat in dat deel van de wereld waar, naar wordt beweerd, de klassenloze maatschappij is gerealiseerd, bewijst in ieder geval dat de schim van de bourgeoisie ook nog steeds heerst in de schaduw van de Rode Vlag. Des te meer omdat overal waar een industriebevolking leeft de grens tussen de wereld van de berekening en de wereld van uitgelatenheid en feest wordt bepaald door het genoegen dat men in het geven schept. Niettemin steekt zo'n manier van geven duidelijk af bij het geven om redenen van prestige zoals dat bij de adel gold, die immers reddeloos gevangen zat in het begrip offer. Het proletariaat draagt werkelijk het project van menselijke volheid, van totaal leven in zich. De aristocratie was er slechts in geslaagd een dergelijk project tot een schitterende mislukking te maken. Toch moeten we erkennen dat de toekomst van het volledig menszijn, het totale leven voor het proletariaat slechts open kan liggen dank zij de rol die de bourgeoisie in de geschiedenis heeft gespeeld en door haar bemiddeling. Het is toch dank zij de door het kapitalisme tot stand gebrachte technische vooruitgang en ontwikkelde produktieve krachten dat het proletariaat op het punt staat de dromen van gelijkheid, de utopieën van almacht en de wil om zonder dieptepunten van stilstand te leven, te verwezenlijken in het wetenschappelijk voorbereide project van de nieuwe samenleving. Alles bevestigt tegenwoordig de historische taak of liever gezegd de historische kans van het proletariaat: het is

aan het proletariaat de feodaliteit te vernietigen door haar op te heffen en het zal dat doen door de bourgeoisie te vertrappen, de bourgeoisie die gedoemd is in de ontwikkeling van de mens slechts een overgangsfase te zijn, zij het een overgangsfase zonder welke opheffing van het feodale project ondenkbaar zou zijn, een essentiële fase derhalve, waardoor de hefboom werd gemaakt die onmisbaar was om de unitaire macht te gronde te richten en die zo werd omgezet en bijgesteld dat de totale mens mogelijk werd. Zoals blijkt uit de uitvinding van God is de unitaire macht al een wereld voor de totale mens, voor een totale mens die op zijn kop staat. Alleen de omkering, de omverwerping ontbrak.

Er is geen bevrijding mogelijk binnen de grenzen van de economische verhoudingen. In het rijk van het economische bestaat er slechts een hypothetische economie van het overleven. Geprikkeld door deze beide waarheden zet de bourgeoisie de mensen ertoe aan het economische op te heffen en drijft ze hen naar gene zijde van de historie. Dat zij de techniek in dienst van een nieuwe poëzie heeft gesteld is niet de geringste verdienste van de bourgeoisie geweest. Nooit zal de bourgeoisie zo groot zijn geweest als op het ogenblik dat zij verdwijnt.

2

De ruil hangt met het overleven van de primitieve horden in dezelfde zin samen als het particulier bezit. Beide elementen vormen samen het postulaat waarop tot in onze tijd de historie der mensen is opgebouwd.

De eerste mensen bakenden jachtgebieden af. Daarmee beveiligden ze zich beter tegen de vijandige natuur, maar legden ze vooral de grondslagen voor een maatschappelijke organisatie waarin wij gevangen zijn gebleven (cf. Raoul en Laura Makarius). De eenheid van de primitieve mens met de natuur is magisch van karakter. De mens maakt zich slechts werkelijk van de natuur los als hij haar, door de techniek en de natuur zelf te veranderen, berooft van haar magisch karakter. Het gebruik van de techniek nu is afhankelijk van een maatschappelijke organisatie. De maatschappij ontstaat met het gereed-

schap. Sterker nog, organisatie is de eerste samenhangende vorm van techniek in de strijd tegen de natuur. De maatschappelijke organisatie – die hiërarchisch is opgebouwd omdat ze op de verwerving van particulier bezit is gebaseerd – vernietigt geleidelijk de magische band tussen natuur en mens, maar krijgt daardoor zelf een magisch karakter, zij schept tussen zich zelf en de mens een mythische eenheid waarin de mensen deel hebben aan het mysterie van de natuur. De 'natuurlijke' relaties van de voorhistorische mens bepalen het kader van de maatschappelijke organisatie, die echter dat kader, waardoor zij wordt bepaald en ingeperkt, langzaam zal doen verdwijnen. Vanuit dat gezichtspunt is de geschiedenis slechts de verandering van de natuurlijke vervreemding in maatschappelijke vervreemding. Oplossing van de vervreemding wordt maatschappelijke vervreemding, een op bevrijding gerichte beweging wordt afgeremd totdat de afremming zo sterk wordt dat de wil tot vrijmaking van de mens een rechtstreekse aanval onderneemt op het geheel van verlammende mechanismen, dat wil zeggen op de op de verwerving van particulier bezit gefundeerde maatschappelijke ordening. Dat is de beweging tot opheffing van de vervreemding waardoor de geschiedenis ongedaan zal worden gemaakt en verwerkelijkt in nieuwe manieren van leven.

De opkomst van de bourgeoisie als macht is namelijk het teken dat de mens de natuurlijke krachten heeft overwonnen. En daardoor ook verliest de hiërarchische maatschappelijke organisatie, die is voortgekomen uit de eisen die de strijd tegen honger, ziekte, ongemak et cetera stelde, haar rechtvaardiging en moet ze wel de verantwoordelijkheid op zich nemen voor het onbehagen in de geïndustrialiseerde beschavingen. De mensen wijten hun ellende tegenwoordig niet meer aan de vijandige natuur, maar aan het despotisme van een volstrekt ontoereikende, volstrekt anachronistische maatschappelijke ordening. Door de magische macht van de feodale heersers te vernietigen heeft de bourgeoisie de magie van de hiërarchische macht veroordeeld. Het proletariaat zal het vonnis ten uitvoer leggen. Dat waarmee de bourgeoisie door de historie een begin heeft gemaakt, zal nu worden voltooid tegen haar enge geschieds-

opvatting in. En ook dat zal een historische strijd zijn, een klasstrijd waardoor de geschiedenis zal worden *verwezenlijkt*.

Het hiërarchisch beginsel is het magische beginsel dat de vrijmaking van de mensen en hun historische strijd voor de vrijheid heeft belemmerd. Van nu af aan is geen enkele revolutie de naam revolutie waardig als zij niet minstens de uitroeiing van iedere hiërarchie inhoudt.

Zodra de leden van een horde een jachtgebied afbakenen, vanaf het ogenblik dus dat ze zich van de particuliere eigendom ervan verzekeren, worden ze geconfronteerd met een soort vijandigheid die niet langer de vijandigheid van wilde dieren, klimaat of onherbergzame streken is, maar de vijandigheid van groepen mensen die van het gebruik van het jachtterrein zijn uitgesloten. Dank zij zijn geest hoeft de mens niet de keus te maken die in het dierenrijk onvermijdelijk is, namelijk de mededinger verpletteren of door hem verpletterd worden. Afspraak, contract, ruil, dat zijn de grondslagen van de bestaansmogelijkheden van de primitieve samenlevingen. Het voortbebestaan van de uitgebreide verwantengroepen in de tijd voor de landbouwsamenlevingen en van de clans na het primitieve verzamelaarsstadium, is noodzakelijkerwijs afhankelijk van drie vormen van ruil en wel van vrouwen, voedsel en bloed. Omdat ze passen bij een magische mentaliteit moet voor die vormen van ruil het bestaan van een hoogste regelaar, een 'ruilmeester' worden verondersteld, een macht die buiten en boven de contractsluitende partijen staat en als waarborg dient. Het ontstaan der goden valt samen met het ontstaan van de onderling nauw verwante heilige mythe en de hiërarchische macht.

De ruil geeft beide betrokken groepen lang niet gelijke voordelen. Het gaat er immers om zich te verzekeren van de neutraliteit van de buitengeslotenen zonder hun ooit toegang tot het jachtgebied te gunnen. In het stadium van de landbouwende samenlevingen wordt de tactiek verfijnder. De buitengeslotenen worden van pachters tot slaven en komen terecht in de groep van de bezitters, niet als eigenaars, maar als de vertekende afspiegeling daarvan (de vermaarde mythe van de zondeval), als de bemiddelaars tussen de grond en de meesters. Hoe

komt de onderwerping van de buitengeslotenen tot stand? Doordat zij in de coherente greep van een mythe komen die – niet omdat de heersers dat zo bewust willen, want dat zou inhouden dat ze een rationaliteit bezaten die hun nog vreemd is – de listigheid van de ruil en de onevenwichtigheid van de offers die beide partijen bereid zijn te brengen, verhult. Aan de eigenaar offeren de buitengeslotenen *werkelijk* een belangrijk deel van hun leven op: zij aanvaarden zijn gezag en werken voor hem. Aan de overheersten offert de heerser *mythisch* zijn gezag en zijn macht als eigenaar: hij is bereid te betalen voor het algemeen welzijn van zijn volk. God staat garant voor de ruil en is de hoeder van de mythe. Hij bestraft wie het contract niet nakomt en beloont door het verlenen van macht: mythische macht voor wie zich werkelijk opoffert, werkelijke macht voor wie zich mythisch opoffert. Historische en mythische feiten laten zien dat het offer dat de heerser aan het mythisch beginsel brengt zelfs zijn leven kan zijn. Dat hij bereid was de prijs te betalen voor de vervreemding die hij de anderen oplegde versterkte overigens het goddelijk karakter van de meester. Maar het ziet ernaar uit dat al gauw een terdoodbrenging in gespeelde vorm of door vervanging de meester vrij stelt van een zo geduchte tegenprestatie. De God der christenen die zijn zoon naar de mensen stuurt verschaft vele generaties leiders een model waarnaar ze slechts behoeven te verwijzen om hun offer het merkteken van echtheid te geven.

Het offer is de archaïsche vorm van de ruil. Het gaat om een magische, niet gekwantificeerde, niet rationele ruil. Het overheerst de menselijke betrekkingen, met inbegrip van de handelsbetrekkingen totdat het koopmanskapitalisme en zijn-geld-is-de-maat-van-alle-dingen zich zo ver binnen het kader van de feodale slavenmaatschappij en daarna van de bourgeoissamenleving hebben verbreid dat de economie een bijzondere zone is gaan lijken, een van het leven gescheiden gebied. In het geven van de feodale heersers wordt het ruilelement het belangrijkste zodra het geld zijn intrede doet. De offer-gift, de *potlatch,*[1] een ruil*spel,* een *spel* waarbij de verliezer wint en waarin het gewicht van het aanzien toeneemt met de omvang van het offer, was nauwelijks van belang in een economie waar de ruil in

natura was gerationaliseerd. Toen de offer-gift geen plaats meer had in de door economische eisen overheerste gebieden, werd zij in ere hersteld naast waarden als gastvrijheid, vriendschap, liefde, die officieel gedoemd zijn te verdwijnen naarmate de dictatuur van de gekwantificeerde ruil (de handelswaarde) het dagelijks leven koloniseert en in een markt verandert.

De kwantificering van de ruil wordt versneld door het koopmanskapitalisme en het industriële kapitalisme. De feodale gift wordt gerationaliseerd naar het strakke voorbeeld van het handelsverkeer. Het ruilspel houdt op spel te zijn en wordt berekening. Als een Romein beloofde de goden een haan te offeren in ruil voor een voorspoedige reis, dan was het spelelement het belangrijkste. De dingen die werden geruild verschilden zo sterk van elkaar dat de handelswaarde niet te meten was. Men kan zich voorstellen dat er in een tijdperk waarin Fouquet zich ruïneert om in de ogen van zijn tijdgenoten en van zijn meest illustere tijdgenoot, Lodewijk XIV, stralender te schitteren, een poëzie bestaat die in onze tijd niet meer bekend is, gewend als we zijn om de ruil van f 5,80 voor vier tartaartjes als model van de menselijke relaties te nemen.

Men is er bijgevolg toe gekomen het offer te kwantificeren, te rationaliseren, te wegen, ter beurze te noteren. Maar wat wordt er van de magie van het offer in het rijk van de handelsgoederen? Wat wordt er van de magie van de macht, die heilige angst die maakt dat de modelkantoorbediende zijn chef eerbiedig groet?

In een maatschappij waar de hoeveelheid *gadgets* en ideologieën een weerspiegeling is van de hoeveelheid macht die men consumeert, tot zich neemt, verteert, gaan de magische relaties in rook op, waarbij de hiërarchische macht overblijft als mikpunt van protest. De val van het laatste gewijde bolwerk zal het einde van een wereld betekenen of het einde van de wereld. Het gaat erom dat bolwerk te slechten voordat het in zijn val de mensheid meesleurt.

Streng gekwantificeerd – eerst in geld, dan in de hoeveelheid macht, in wat men 'sociometrische machtseenheden' zou kunnen noemen – besmeurt de ruil alle menselijke betrekkingen, alle gevoelens, alle gedachten. Overal waar de ruil overheerst

hebben we alleen nog maar met dingen te maken, met een wereld van in de organigrammen van de cybernetici, die op het punt staan te gaan heersen, gestolde object-mensen, de wereld van de reïficatie. Maar contradictoir betekent dat ook de kans op een radicale herstructurering van onze levens- en denkschema's. Een nulpunt vanwaar *alles* werkelijk kan beginnen.

De feodale denkwereld leek de gift als een soort hooghartige afwijzing van de ruil op te vatten, als de wil om het onderling verruilbare te negeren. De afwijzing ging gepaard met minachting voor geld en de gemene maat. Het offer sluit weliswaar de zuivere gift uit, maar het spel, het gratuite, het menselijke was zo overheersend dat onmenselijkheid, godsdienst en ernst voor bijkomstig konden doorgaan in bezigheden als oorlog, vriendschap, liefde en gastvrijheid.

Door zich zelf te geven drukte de adel het stempel van zijn macht op de totaliteit van de kosmische krachten en maakte hij tegelijkertijd aanspraak op de controle van de door de mythe gesacraliseerde totaliteit. Door *zijn* in te ruilen voor *hebben* raakt de bourgeoisie de mythische eenheid van het zijn en de wereld kwijt; de totaliteit verbrokkelt. Waar het de produktie betreft, wordt door een halfrationele ruil de tot arbeidskracht gereduceerde creativiteit impliciet gelijk gesteld aan een bepaald uurloon. Waar het de consumptie betreft, wordt door een halfrationele ruil de consumeerbare ervaring (het leven gereduceerd tot de handeling van het consumeren) impliciet gelijk gesteld aan een hoeveelheid macht waarmee de consument zijn plaats in het hiërarchisch organigram kan krijgen toegewezen. Op het offer van de meester volgt het offer in zijn laatste stadium, het offer van de specialist. Om te consumeren zal de specialist laten consumeren volgens een cybernetisch programma waarin het offer – en meteen ook maar de mens! – wordt weggewerkt door de superrationaliteit van de ruil. Als ooit de zuivere wil bepalend zal zijn voor de levensomstandigheden van de gerobotiseerde burgers van de cybernetische democratie, zal het offer ophouden te bestaan. Objecten hebben om te gehoorzamen geen rechtvaardiging van node. Het offer is geschrapt uit de programma's van de machines, net zo goed als het tegenovergestelde project, het project van de totale mens.

De afbrokkeling van de menselijke waarden, die we nu in de ruilmechanismen zouden moeten herkennen, brengt de afbrokkeling van de ruil zelf met zich mee. De ontoereikendheid van de aristocratische gift dwingt ons naar nieuwe menselijke betrekkingen, gebaseerd op de zuivere ruil, te zoeken. We moeten het plezier van het geven terugvinden; geven uit een teveel aan rijkdom, geven omdat we in overvloed bezitten. Wat een grandioze *potlatchs* zal de welvaartsmaatschappij, of zij dat nu wil of niet, te zien geven wanneer de nieuwe generaties in hun uitgelatenheid de zuivere gift ontdekken! (Dat de jongeren zich steeds meer overgeven aan het stelen van boeken, jassen, damestasjes, wapens, sieraden, alleen om het plezier die weer weg te geven, doet het beste verwachten van wat zij in hun wil om te leven voor de consumptiemaatschappij in petto hebben.)

Tegenover de geprefabriceerde behoeften staat de unitaire behoefte aan een nieuwe levensstijl. De kunst, die vorm van economie van de zelfdoorleefde momenten, is opgeslokt door de handel. Verlangens en dromen werken voor de marketing. Het dagelijks leven verkruimelt tot een reeks onderling verwisselbare ogenblikken, op dezelfde manier als de daarbij passende *gadgets* (mixer, Hi-Fi-installatie, pessarium, geluksmeter, slaapmiddel). Overal dwarrelen onderling gelijke deeltjes in het rechtvaardig verdeelde licht van de macht. Gelijkheid, rechtvaardigheid. Ruil van nietswaardigheden, beperkingen en verboden. Een opvolging van niets dan ogenblikken van stilstand.

We moeten weer aansluiting zien te vinden bij de feodale onvolmaaktheid, niet om die te vervolmaken, maar om haar op te heffen. We moeten de band herstellen met de harmonie van de eenheidsmaatschappij door haar te bevrijden van de schim van God en de gewijde hiërarchie. De nieuwe onschuld ligt niet zo ver af van godsgerichten en godsoordelen; ongelijkheid van afkomst staat dichter bij de gelijkheid van vrije en onderling niet verwisselbare individuen dan bij de bourgeoisgelijkheid. De dwangmatige levensstijl van de adel is slechts een grove schets van de grootste stijl die de meesters zonder slaven zullen kennen. Maar wat een wereld van verschil tussen levenskunst en de manier van overleven die het bestaan van zo veel mensen van nu verwoest!

IX

Het gebruik van de techniek als bemiddeling

De techniek ontwijdt en schaadt de belangen van hen die het gebruik ervan beheersen. – De democratische heerschappij van de consumptie berooft de *gadgets* van iedere magische betekenis. Evenzo berooft de heerschappij van de organisatie (de techniek van de nieuwe technieken) de nieuwe produktieve krachten van hun vermogen ingrijpende veranderingen tot stand te brengen en van hun aantrekkingskracht. – Aldus wordt de organisatie gebrandmerkt als niets anders dan organisatie van het gezag [1]. – Omdat de vervreemde bemiddelingen onmisbaar zijn geworden, verzwakken ze de mens. – Mensen en objecten gaan schuil achter een sociaal masker. Bij de huidige stand van de privaateigendom wordt wat achter dat masker verborgen gaat veranderd in dode dingen, in koopwaar. Er is geen natuur meer. – De natuur terugvinden, dat betekent door de opbouw van nieuwe maatschappelijke verhoudingen de natuur opnieuw ontdekken als een tegenstander van betekenis. – Door de wildgroei van materiële voorzieningen barst de oude hiërarchische samenleving uit haar vel [2].

I

In de niet-geïndustrialiseerde samenlevingen, waar mensen nog van honger omkomen, manifesteert zich dezelfde armzaligheid als in de geautomatiseerde beschavingen, waar men al van verveling doodgaat. Ieder paradijs is kunstmatig. Het leven van een Trobriander,[1] hoe rijk ook ondanks taboes en riten, loopt gevaar bij de minste geringste pokkenepidemie; het leven van de gemiddelde Zweed, armzalig ondanks alle comfort, is overgeleverd aan zelfmoordneigingen en het lijden aan het overleven.

Het eerste gedreun van de fabrieksmachines werd begeleid door rousseauïstische sentimentaliteiten en herderszangen. De

ideologie van de vooruitgang zoals we die aantreffen bij Adam Smith en Condorcet behoort overigens tot de oude mythe van de vier tijden. Zoals de ijzertijd voorafgaat aan het gouden tijdperk, zo lijkt het 'natuurlijk' dat ook de vooruitgang recursief verloopt: we moeten weer aansluiting zien te vinden bij de toestand van onschuld van voor de Zondeval.

Het geloof in de magische kracht van de techniek gaat beslist samen met het tegendeel daarvan, de ontwijding. De machine is een toonbeeld van begrijpelijkheid. Drijfriemen, transmissies, bedrading, niets is onduidelijk of geheimzinnig, alles kan uitstekend worden verklaard, maar de machine is toch ook het wonder dat voor de mensheid de weg opent naar het rijk van geluk en vrijheid. Dat is een dubbelzinnigheid die overigens de meester dient. De mystiek van de stralende toekomst die de mensheid wacht, dient op verschillende niveaus ter rechtvaardiging van de rationele uitbuiting van de moderne mens. Het is dus niet zozeer de ontwijdende logica die het geloof in de vooruitgang aan het wankelen brengt als wel het onmenselijk gebruik dat van het technisch potentieel wordt gemaakt en de knarserige mystiek waarmee dat gebruik wordt omgeven. Zolang het schouwspel dat de werkende klassen en de onderontwikkelde volken boden er een was van langzaam verminderende materiële ellende, vond de geestdrift voor de vooruitgang meer dan voldoende voedsel in de trog van de liberale ideologie en het verlengstuk daarvan, het socialisme. Maar een eeuw nadat de arbeiders van Lyon de mythe spontaan hebben doorgeprikt door hun weefgetouwen kapot te slaan, breekt de algemene crisis uit, als resultaat dit keer van de crisis in de grootindustrie. In die tijd van de Grote Wereldcrisis beleeft de wereld de fascistische regressie, de krakkemikkige droom van een terugkeer naar het ambacht en het corporatisme en van de groteske arische 'goede wilde'.

De beloften van de oude produktiemaatschappij vallen nu weg in een stortvloed van consumeerbare goederen en niemand is zo gek die als hemelse gaven te beschouwen. *Gadgets* hemelhoog prijzen als iets magisch zoals men de magie van de produktieve krachten heeft geroemd, is een tot mislukken gedoemde onderneming. Over de stoommachine bestaat een van be-

wondering druipende literatuur, die over de mixer niet goed denkbaar is. Doordat er steeds meer instrumenten en apparaten kwamen die het gemak dienden – de een nog revolutionairder dan de andere als je de reclame moet geloven –, denkt de eerste de beste kinkel dat hij over de wonderen van technisch vernuft met even veel intieme bewondering een oordeel mag uitspreken als wanneer hij zijn handen legt op de billen van een toeschietelijke meid. Als de eerste mensen Mars betreden zal er geen dorpsfeest voor worden onderbroken.

Door de komst van het trektuig, de stoommachine, elektriciteit en kernenergie – min of meer bij toeval, het zij toegegeven –, werd de infrastructuur van de maatschappijen verstoord en gewijzigd. Het zou zinloos zijn tegenwoordig van nieuwe produktieve krachten te verwachten dat ze de produktiewijzen ingrijpend veranderen. Ten gevolge van de grote bloei van de techniek is er een supertechniek van synthese ontstaan die misschien even belangrijk is als de sociale gemeenschap, die eerste, in de ochtend van de menselijke geschiedenis tot stand gebrachte technische synthese. Belangrijker zelfs, want onttrokken aan de macht van haar meesters kan de cybernetica de menselijke groeperingen bevrijden van arbeid en maatschappelijke vervreemding. Charles Fouriers project was niets anders in een tijd dat utopie nog mogelijk was.

Overigens is de afstand tussen Fourier en de cybernetici, die het operationele gebruik van de techniek controleren, even groot als tussen slavernij en vrijheid. De cybernetici beweren weliswaar dat zij ver genoeg zijn gevorderd om de problemen die de komst van een nieuwe techniek opwerpt te kunnen oplossen, maar niets staat minder vast:

1 Er valt niets meer te verwachten van de zich voortdurend ontwikkelende produktieve krachten, er valt niets meer te verwachten van de steeds talrijker consumptiegoederen. Er zal geen geestdriftig loflied worden geschreven op airconditioning annex geluidsinstallatie, er zal geen cantate worden gecomponeerd waarin de lof van de nieuwe zonneoven wordt gezongen! Daar krijgt de mensheid genoeg van en zij is dat nu al zo duidelijk beu dat zij vroeg of laat de organisatie zelf zal gaan bekritiseren.

2 Hoe soepel de cybernetische synthese ook verloopt, nooit kan worden verhuld dat zij boven de verschillende vormen van heerschappij die over de mensen zijn uitgeoefend uitstijgt en het laatste stadium daarvan is. Hoe kan de vervreemdende functie worden verborgen, die geen enkele macht ooit heeft kunnen ontnemen aan de wapenen van de kritiek en de kritiek van de wapenen? Wie riemen heeft om te roeien bekommert zich niet om krokodillen, ook al zijn ze slimmer. Door de macht te vervolmaken zullen de cybernetici bevorderen dat er steeds feller naar betere vormen van afwijzing wordt gezocht. Ze programmeren hun machines met nieuwe technieken, maar hun programma's zullen stuklopen door diezelfde technieken, omdat deze door een andere organisatie, een revolutionaire organisatie, anders worden gebruikt.

2

De technocratische organisatie verheft de technische bemiddeling tot de hoogste graad van coherentie. Het is al lang bekend dat de heerser zich de objectieve wereld met behulp van de slaaf toeëigent, dat het gereedschap de werkende pas vervreemdt op het ogenblik dat de heerser het bezit. Evenzo hebben in de consumptie de goederen op zich niets vervreemdends, maar wordt de vervreemding van de kopers bepaald door de geconditioneerde keuze en de ideologische verpakking van die goederen. Het zijn in de produktiesfeer het gereedschap en in de consumptiesfeer de geconditioneerde keuze die de steunpilaren van de leugen worden, de bemiddelingen die de mens, als producent en als consument, de illusie geven te handelen terwijl hij in feite *passief* blijft, en hem zo veranderen in een in wezen afhankelijke mens. De geüsurpeerde bemiddelingen brengen een scheiding teweeg tussen de mens en hem zelf, zijn verlangens, zijn dromen, zijn wil om te leven. Zo vindt de legende ingang die zegt dat niemand het zonder die bemiddelingen kan stellen en wat deze beheerst. In de gevallen dat de macht er niet in slaagt de mensen door dwang te verlammen, verlamt zij wel door suggestie: zij dwingt iedereen tot het gebruik van krukken die zij zelf controleert en bezit. De macht,

gezien als optelsom van vervreemdende bemiddelingen, verwacht dat zij door de cybernetische doop een toestand van totaliteit zal bereiken. Maar er bestaat geen totale macht, er bestaan slechts totalitaire machten. Een organisatie krijgt geen gewijd karakter door de belachelijkheid van haar priesters.

Doordat de objectieve wereld (of de natuur, zo u wilt) altijd benaderd is via vervreemde bemiddelingen (gereedschap, denken, vervalste behoeften), is er ten slotte een soort scherm omheen komen te staan waardoor zij paradoxaliter de mens steeds vreemder wordt naarmate de mens haar en zichzelf verandert. Het natuurlijke raakt verstrikt in het onontwarbaar netwerk van de maatschappelijke betrekkingen. Wat men tegenwoordig 'natuurlijk' noemt is even kunstmatig als het 'puur natuur' van de margarinefabrikant. De instrumenten van de *praxis* zijn niet het eigendom van de voorstanders van de *praxis,* dat wil zeggen de arbeiders, en dat is natuurlijk de reden dat het gebied van ondoorzichtigheid die de mens van zich zelf en de natuur scheidt, deel uitmaakt van de mensen en de natuur. Er is geen natuur die we moeten herontdekken, maar een natuur die we opnieuw moeten maken, opnieuw opbouwen.

Het zoeken naar de echte natuur, het natuurlijke leven dat zo scherp afsteekt bij de leugen van de maatschappelijke ideologie, is een van de meest aandoenlijke maar naïeve strevingen van een groot deel van het revolutionaire proletariaat, van de anarchisten en van opvallende geesten als bij voorbeeld van de jonge Wilhelm Reich.

In het rijk van de uitbuiting van de ene mens door de andere verloopt de werkelijke verandering van de natuur via een werkelijke verandering van de maatschappelijke leugen. De mens en de natuur hebben in hun strijd nooit rechtstreeks tegenover elkaar gestaan. Ze werden altijd bijeen gehouden en gescheiden door de bemiddeling van de hiërarchische sociale macht en de wijze waarop deze de schijn vorm gaf. De natuur veranderen betekent de natuur socialiseren, maar men heeft de natuur slecht gesocialiseerd. Er is geen natuur dan een sociale natuur, omdat de geschiedenis immers nooit een samenleving zonder macht heeft gekend.

Is een aardbeving een natuurverschijnsel? Als ze de mensen

treft, treft zij hen alleen in de sfeer van het vervreemde maatschappelijke. Wat is op zich een aardbeving? Als, op het ogenblik dat ik dit schrijf, een aardschok die tot in alle eeuwigheid onbekend zal blijven het reliëf van de Hondsster ingrijpend verandert, kan ik dan iets anders doen dan de beschouwingen daarover overlaten aan de verkalkte metafysici van universiteiten en centra van het zuivere denken?

Ook de dood treft de mensen in de maatschappelijke sfeer. Niet alleen omdat de energie en de rijkdom, die door het militaire geknoei en de kapitalistische of bureaucratische anarchie worden opgeslokt, aan de wetenschappelijke strijd tegen de dood de zo bijzonder nodige steun zouden geven, maar vooral omdat de reincultuur waarin de doodskiemen tot ontwikkeling komen in stand wordt gehouden met de zegen van de wetenschap in het gigantisch laboratorium dat maatschappij heet (stress, nerveuze spanningen, conditionering, inkapseling, ziekteverwekkende therapieën). Alleen dieren hebben nog recht op een natuurlijke dood, en dan nog...

Zou het zo ver komen dat de mensen, als ze zich door de historie verhieven boven het stadium van het hoogst ontwikkelde dier, met spijt terugdenken aan het dierlijke contact met de natuur? Dat is, denk ik, de kinderlijke betekenis die toegekend dient te worden aan het zoeken naar het natuurlijke. Maar als een dergelijk verlangen wordt verrijkt en omgedraaid, betekent het de opheffing van dertigduizend jaar historie.

Onze taak is nu een nieuwe natuur als aanvaardbare tegenstander te gaan zien en aan te vatten, dat wil zeggen de natuur opnieuw te socialiseren door het technisch instrumentarium los te maken uit de sfeer van vervreemding, door het weg te nemen uit de handen van de leiders en deskundigen. De natuur krijgt pas betekenis als aanvaardbare tegenstander als de strijd tegen de maatschappelijke vervreemding gewonnen is, in een duizend maal betere beschaving waarin de mens als eerste obstakel van zijn creativiteit niet de mens zelf tegenkomt.

De technische organisatie bezwijkt niet onder de druk van krachten van buiten. Ze gaat te gronde als ze van binnen af gestorven is. Ze zal niet worden gestraft door een nieuwe zelf-

bewuste Prometheus, maar ze zal integendeel kapot gaan omdat zij zich nooit heeft weten vrij te maken van de dialektiek van meester en slaaf. Zelfs als de cybernetici ooit zouden heersen, dan zouden ze nog te scherp moeten zeilen. Hun schitterendste vooruitzichten doen al denken aan wat een negerarbeider eens tegen een blanke baas zei (*Présence africaine*, 1956): 'Toen we jullie vrachtauto's zagen en jullie vliegtuigen, dachten we dat jullie goden waren, en toen, jaren later, hebben we geleerd jullie auto's te besturen; we zullen al gauw leren jullie vliegtuigen te besturen en we hebben begrepen dat het bouwen van auto's en vliegtuigen en geld verdienen jullie het meest interesseerde. Wat ons interesseert is dat we ze gebruiken. Nu zijn jullie onze smeden.'

X

De heerschappij van het kwantitatieve

Met behulp van de economische eisen probeert men alle menselijke gedragingen af te meten aan hun economische waarde. De zeer grote kwantiteit zou in de plaats van de kwaliteit moeten komen, maar zelfs de kwantiteit wordt gecontingenteerd, spaarzaam toegedeeld. De mythe is gebaseerd op kwaliteit, ideologie op kwantiteit. De ideologische verzadiging is een verbrokkeling in talloze kleine contradictoire kwantiteiten die onherroepelijk zich zelf zullen vernietigen en vernietigd zullen worden door de kwalitatieve negativiteit van de afwijzing door het volk [1]. – Het kwantitatieve en het lineaire zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De rechte lijn en het meten van de tijd, de rechte lijn en het meten van het leven bepalen het overleven; een reeks onderling verwisselbare ogenblikken. Die lijnen behoren tot de onoverzichtelijke geometrie van de macht [2].

I

Een stelsel van handelsbetrekkingen is ten slotte de relaties die de mens in het dagelijks leven met zich zelf en zijn naasten onderhoudt, gaan overheersen. Het kwantitatieve heerst over het geheel van het openbare en particuliere leven.

'Ik weet niet wat een mens is,' gaf de koopman uit Brechts *Die Ausnahme und die Regel* toe, 'maar ik weet wel wat hij kost.' Naar de mate waarin de individuen de macht aanvaarden en doen bestaan, reduceert de macht hen ook tot haar maat, een standaardmaat. Wat is het individu voor het autoritaire stelsel? Een punt, gelegen, zoals dat betaamt, in het perspectief van het systeem. Een punt dat weliswaar door de macht wordt erkend, maar wiskundig, in een coördinatenstelsel waar de plaats van het punt door zijn afstand tot x- en y-as nauwkeurig is bepaald.

Het in cijfers uitgedrukte vermogen te produceren en te doen produceren, te consumeren en te doen consumeren, is een prachtige concretisering van de bij filosofen zo geliefde – en overigens over hun taak zo veelzeggende – uitdrukking: de menselijke maat. Zelfs de waarde van het eenvoudige genoegen van een autotochtje wordt gemeenlijk gemeten naar het aantal afgelegde kilometers, de topsnelheid en het benzineverbruik. Afgaande op de snelheid waarmee de economische eisen zich meester maken van gevoelens, hartstochten en behoeften, waarbij de vervalsing contant wordt betaald, zal de mens weldra niets anders resten dan de herinnering dat hij bestaan heeft. De geschiedenis, waarin hij retrospectief leeft, zal hem troosten voor het feit dat hij nog leeft. Hoe zou de ware vreugde kunnen passen in een meetbaar en gemeten ruimte-tijd-continuüm? Zelfs vrijuit lachen is er niet meer bij. Hoogstens de botte tevredenheid van wie waar voor zijn geld heeft gekregen en voor die prijs leeft. Meetbaar is slechts het ding en daarom maakt iedere ruil alles dingmatig.

Wat er nog bestond aan van hartstocht vervulde spanning tussen de genieting en het avontuurlijke zoeken van genot, verwordt geheel in een hijgerige opeenvolging van gebaren, die voortdurend automatisch worden herhaald in een tempo waarvan men tevergeefs hoopt dat het al was het maar tot een schijnorgasme zal leiden. De kwantitatieve Eros van de snelheid, de vlugge verandering, en de liefdesrace tegen de klok vervormt overal het authentieke aanzien van het genot.

Het kwalitatieve krijgt langzaam het uiterlijk van een kwantitatieve oneindigheid, een eindeloze reeks die alleen tijdelijk wordt afgebroken door de negatie van het genot, een fundamentele onbevredigdheid, zoals in het donjuanisme. En als de huidige samenleving nu nog maar een dergelijke onbevredigdheid aanmoedigde, de onlesbare dorst naar het absolute de vrijheid liet zijn verwoestingen aan te richten en zijn waanzinnige aantrekkingskracht uit te oefenen! Wie durft te ontkennen dat het leven van een nietsnut, teleurgesteld weliswaar, maar dan toch vrij om te genieten van al wat passiviteit zo heerlijk maakt, iets aantrekkelijks heeft: een harem met mooie vrou-

wen, ontwikkelde lieden, geraffineerde drugs, exquise gerechten, koppige drankjes, zoetgeurende parfums. Wat is ertegen dat een man niet zozeer geneigd is het leven te veranderen als wel een toevlucht wil zoeken in het aantrekkelijke dat het leven biedt en in grootse stijl weet te genieten (varkens wekken slechts de schijn dat ze genieten)? Maar ach, er is tegenwoordig geen mens meer die een dergelijke keuze kan maken. Zelfs de kwantiteit wordt gecontingenteerd door de maatschappijen van Oost en West. Zelfs een steenrijke bankier die nog maar een maand te leven zou hebben, zou weigeren zijn ganse fortuin er in één groot wild feest door te jagen. De moraal van winst en ruil laat haar prooi niet los. In een kapitalistische economie heet spaarzaamheid op familieniveau krenterigheid.

En toch, wat een zegen zou het voor de mystificatie zijn als het kwantitatieve zich in de huid van het kwalitatieve stak, ik bedoel als dank zij de veelheid van mogelijkheden de verblindende illusie kon worden gewekt dat er een meerdimensionale wereld werd gesticht, als de ruil werd ingekapseld in de gift, als tussen hemel en aarde alle avonturen – zoals die van Gilles de Rais, van Dante – zich in volle pracht konden ontwikkelen... Maar dat was de bourgeoisie nu juist ontzegd, dat heeft de bourgeoisie nu juist vernietigd uit naam van handel en industrie. En welk een nostalgie werd zo haar lot! Een armzalige én waardevolle katalysator – alles en niets tegelijk –, die zou maken dat de klassenloze en van autoritaire macht bevrijde samenleving de dromen van de aristocratische kinderjaren zal verwezenlijken.

De feodale en tribale eenheidssamenlevingen bezaten in de geloofsbelijdenis een mythisch en mystifiërend kwalitatief element van het hoogste belang. Nog maar nauwelijks heeft de bourgeoisie de eenheid van macht en God verbroken of zij probeert wat in haar handen slechts fragmenten en kruimels van macht zijn te kleden in het gewaad van de eenheid. Maar helaas, zonder eenheid is het kwalitatieve uitgesloten! De democratie zegeviert alleen in een geatomiseerde maatschappij. Democratie is de beperkte macht van de meerderheid en de macht van de beperkte meerderheid. Al gauw laten de grote ideologieën het geloof varen ter wille van het aantal. Wat is het vaderland? In

onze tijd een paar duizend oud-strijders. En wat Marx en Engels 'onze partij' noemden? Tegenwoordig een paar miljoen stemmen, een paar duizend propagandisten. Een massapartij.

Een ideologie ontleent namelijk haar wezenlijk belang aan de kwantiteit, ze is niets anders dan een een groot aantal malen in de ruimte – het zich belasten met de consumenten –, en tijd – Pavlovs voorwaardelijke reflex – gereproduceerde gedachte. De tendens is dat ideologie, informatie en cultuur steeds meer inhoud verliezen en louter kwantitatief worden. Hoe geringer het belang van een stuk informatie, des te vaker wordt het herhaald en des te beter houdt het de mensen van hun werkelijke problemen af. Maar we zijn nog lang niet toe aan de groffe leugen die volgens Goebbels gemakkelijker wordt geaccepteerd dan enige andere leugen. De ideologie overschreeuwt zich zelf. Met even veel overtuigingskracht worden honderd boekjes, honderd wasmiddelen of honderd politieke concepties aangeprezen, die de een na de ander onder druk van de ideologie als onbetwistbaar superieur worden aanvaard. Zelfs in het geval van de ideologieën gaat kwantiteit aan kwantiteit te gronde. De aangeleerde reflexen slijten af doordat ze voortdurend met elkaar in botsing komen. Hoe zou men op die manier de kracht van het kwalitatieve, waarmee men bergen verzet, terug kunnen vinden?

Tegengestelde conditioneringen dreigen juist te leiden tot trauma's, inhibities of een radicale afwijzing van de hersenspoeling. Er bestaat natuurlijk een afweermiddel: laat het aan wie geconditioneerd is over te beoordelen welke leugen de waarste is, laat hem verkeerde vragen stellen, ongerijmde alternatieven opwerpen. Maar dergelijke afleidingsmanœuvres zijn hoe dan ook zinloos en van weinig gewicht in verhouding tot de kwaal van het overleven waaraan de consumptiemaatschappij haar leden blootstelt.

Verveling kan ieder ogenblik leiden tot een onweerstaanbare afwijzing van de uniformiteit. Uit de gebeurtenissen in Watts, Stockholm en Amsterdam is gebleken welke geringe aanleiding voldoende is voor een uitbarsting van heilzame onrust. Hoe veel steeds weer herhaalde leugens kunnen met een enkel revolutionair poëtisch gebaar teniet worden gedaan! Van Pancho

Villa tot Loemoemba, van Stockholm tot Watts corrigeert de kwalitatieve agitatie, het soort agitatie dat de massa's radicaliseert omdat het uit het radicalisme van de massa's is voortgekomen, de grenzen van onderwerping en afstomping.

2

In eenheidsregimes vormde het gewijde het bindmiddel van de sociale piramide waarin ieder mens, van heer tot horige, zijn plaats had in overeenstemming met de wil der Voorzienigheid, de inrichting van de wereld en 's Konings goeddunken. Aangevreten door de bijtende kritiek van de jonge bourgeoisie verliest het bouwwerk wel zijn samenhang, maar, zoals bekend, glijdt de schaduw van de goddelijke hiërarchie niet weg. De piramide valt uiteen; daarmee wordt echter het onmenselijke niet weggenomen, maar verbrokkelt het. Afzonderlijke wezentjes, kleine 'staatsburgers', beschikbaar gekomen door de atomisering van de maatschappij, werpen zich op als hoogste zelfstandige eenheden. Door de gezwollen verbeeldingskracht van het egocentrisme wordt tot een wereld verheven dat wat niet groter is dan een punt, volkomen gelijk aan duizenden andere punten, zandkorrels van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, die druk door elkaar bewegen als mieren wier kunstig gebouwd doolhof pas overhoop is gegooid. We zien niets anders dan kriskras, doelloos verlopende lijnen waaraan God niet langer een convergentiepunt biedt, lijnen die in elkaar haken en elkaar breken in schijnbare wanorde. Want pas op! Ondanks de anarchie van de concurrentie en het isolement van de eenling worden er netwerken van klasse- en kastebelangen opgebouwd, met een geometrische structuur die veel weg heeft van de goddelijke structuur, zonder echter de coherentie daarvan ook maar te benaderen.

De samenhang van de unitaire macht, hoewel gebaseerd op het goddelijk principe, is nu eenmaal een voor ieder merkbare, in eigen wezen ervaren samenhang. Paradoxaliter staat het materiële principe van de gedeelde macht slechts een abstracte coherentie toe. Hoe zou het economisch overleven zo kunnen worden ingericht dat het zich zonder schokken in de plaats zou

kunnen stellen van de immanente God, die overal aanwezig is, overal als getuige wordt aangeroepen, zelfs bij de onbelangrijkste handelingen. Laten we zelfs aannemen dat het geseculariseerde bestuur van de mensen met behulp van de cybernetici de – overigens volstrekt betrekkelijke – almacht van de feodale manier van heersen zou kunnen evenaren. Wie zal dan echter – en hoe? – een vervanging vinden voor de mythische en poëtische sfeer die over het leven van sociaal solidaire gemeenschappen hangt en daaraan in zekere zin een derde dimensie geeft? De bourgeoisie zit gevangen in het net van haar halve revolutie.

Het kwantitatieve en het lineaire zijn één. Het kwalitatieve is meerwaardig, het kwantitatieve eenduidig. Een gebroken leven, dat is de levenslijn.

De stralende opstijging van de ziel naar de hemel maakt plaats voor de kluchtige verkenning van de toekomst. Geen moment zendt nog zijn stralen uit in de cyclische tijd van de oude samenlevingen; de tijd is een draad; van de wieg tot het graf, van de herinnering aan het verleden tot de verwachting van de toekomst rijen in een eeuwig overleven de hybride ogenblikken van het heden zich aaneen, aangevreten zowel door de tijd die heenvliedt als door de tijd die komt. Door het gevoel in symbiose met de kosmische krachten te leven – dat gevoel van gelijktijdigheid – werden de Ouden vreugden bereid die ons, doordat we *in de wereld voortglijden,* nauwelijks worden geschonken. Wat blijft er van een dergelijke vreugde over? Het duizeligmakende, haastige gevoel voorbij te gaan, mee te lopen in het ritme van de tijd. Een kind van zijn tijd te zijn, zoals de lieden voor wie tijd geld is zeggen.

Het gaat er niet om met spijt terug te denken aan de cyclische tijd, de tijd van de warmte van het mystieke, maar wel om die bij te stellen, op de mens en niet op het goddelijk dier te richten. De mens is niet het middelpunt van de tegenwoordige tijd, hij is daarin een punt zonder meer. De tijd bestaat uit een opeenvolging van punten, die ieder afzonderlijk los van de andere worden gezien, als iets absoluuts, maar iets absoluuts dat voortdurend en tot vervelens toe wordt herhaald. Omdat ze allemaal

op één enkele lijn liggen, worden alle handelingen, alle ogenblikken even belangrijk. Dat is het prozaïsche. Het rijk van het kwantitatieve is het rijk van lood om oud ijzer. Zijn de verabsoluteerde deeltjes dan niet onderling verwisselbaar? Omdat de ogenblikken van het overleven van elkaar zijn losgemaakt – en dus gescheiden van de mens zelf –, volgen ze elkaar in volkomen gelijkenis op, zoals de daarbij passende gespecialiseerde houdingen, de rollen, op elkaar gelijkend elkaar opvolgen. Men bedrijft de liefde zoals men auto rijdt. Ieder ogenblik heeft zijn eigen stereotype en met brokstukken tijd worden brokstukken van mensen weggesleept naar een onherstelbaar verleden.

Waarom zou men parels rijgen in de hoop op een snoer van herinneringen! Als er dan nog zo veel parels waren dat het snoer brak..., maar zelfs dat niet! Ogenblik na ogenblik delft de tijd zijn put, alles verdwijnt in het niets; niets wordt geschapen...

Niet een reeks van ogenblikken begeer ik, maar een groot moment. Een zelfervaren totaliteit die geen duur kent. De tijd waarin ik voortduur is slechts de tijd waarin ik ouder word. En toch, omdat men om te leven ook moet overleven, liggen in die tijd noodzakelijkerwijs de kiemen ingebed van de momenten, van al wat mogelijk is. De ogenblikken tot een geheel samenvoegen, ze licht maken met plezier, de belofte van leven eruit halen, dat betekent al dat men leert een 'situatie' op te bouwen.

De lijn van het overleven van het ene individu raakt en snijdt die van het andere. De lijnen van de één stellen grenzen aan de vrijheid van de ander, beider projecten worden ongedaan gemaakt op grond van hun autonomie. Zo wordt de basis gelegd voor de geometrie van de gefragmenteerde macht.

Men meent in de wereld te leven en neemt in werkelijkheid een plaats in een perspectief in. En dat is niet meer de veelheid van verschillende perspectieven tegelijk zoals we ze aantreffen bij de primitieve schilders, maar het perspectief van de rationalisten van de Renaissance. Blikken, gedachten, handelingen kunnen zich maar moeilijk losmaken van de aantrekkingskracht van het verre verdwijnpunt dat hun plaats bepaalt en corrigeert, als deel van het perspectief. Macht is de grootste

stedebouwkundige. Ze verkavelt het overleven in privé- en openbare percelen, koopt tegen lage prijs bouwrijpe terreinen op en legt een bouwverbod op aan wie zich niet aan haar voorschriften houdt. Zelf bouwt zij om een ieder te beroven van een beschermende omgeving. Zij trekt logge bouwsels op die de afgunst opwekken van de machtswellustige urbanisten die de oude geheimtaal van de heilige hiërarchie vertalen in villadorpen voor de directeuren, tuinsteden voor het leidinggevend personeel en mensenpakhuizen voor de arbeiders.

Wie het leven nieuwe vorm wil geven, wil ook de wereld opnieuw opbouwen.

XI

Abstractie als bemiddeling en bemiddeling als abstractie

De werkelijkheid zit tegenwoordig gevangen in de metafysica zoals vroeger in de theologische visie. De door de macht opgelegde zienswijze 'abstraheert' de bemiddelingen van hun oorspronkelijke functie, namelijk dat ze de eisen van de eigen ervaring doortrekken naar het werkelijke. Maar de bemiddeling verliest het contact met het zelfdoorleefde nooit geheel, ze weerstaat de aantrekkingskracht van het autoritaire veld. Het punt waar weerstand wordt geboden is het observatorium van de subjectiviteit. Tot op heden hebben de metafysici de wereld alleen maar ingericht, nu gaat het erom de wereld tegen hen in te veranderen [1]. – Als het overleven gegarandeerd is, brokkelt het geloof in de noodzakelijkheid van de macht langzaam af [2]. – Daarmee zien we de eerste tekenen van een steeds sterkere afwijzing van de vormen die ons leiden en een afwijzing van het ordenend beginsel dat daaraan ten grondslag ligt [3]. – De massa's raken doordrongen van de radicale theorie – de enige garantie voor een coherente afwijzing –, omdat zij in het verlengde ligt van de spontane creativiteit van de massa's. De 'revolutionaire' theorie is de door de leiders geüsurpeerde theorie. De woorden bestaan op de grens van de wil om te leven en de onderdrukking daarvan. De wijze waarop ze worden gebruikt is bepalend voor hun betekenis; de historie controleert de omstandigheden waarin ze worden gebruikt. De historische crisis in de taal is de voorbode van een mogelijke opheffing tot de poëzie van de gebaren, tot het grote spel met de tekens [4].

1

Wat zijn dat voor kronkelpaden waar ik, me zelf achtervolgend, me zelf verlies? Wat is dat voor scherm dat mij van me zelf scheidt, zogenaamd om te beschermen? En hoe kan ik me zelf

terugvinden in die verbrokkeling waaruit ik besta? Ik ben op weg naar een of andere toestand waar ik betwijfel of ik er ooit greep op me zelf kan krijgen. Het is alsof mijn schreden mij voorgaan, alsof gedachten en gevoelens nauwkeurig de contouren volgen van een geestelijk landschap dat zij denken te scheppen, maar dat hun in feite vorm geeft. Een absurde kracht – des te absurder omdat zij past in de rationaliteit van de wereld en onbetwistbaar lijkt – dwingt mij voortdurend te springen waarbij ik terechtkom op een grond waar mijn voeten nooit los van zijn gekomen. En door dat zinloze springen naar me zelf toe wordt mijn heden mij ontstolen. Ik leef meestal in faseverschil met wat ik ben, in een ritme van elkaar opvolgende perioden van stilstand.

Naar mijn mening verbaast men zich er veel te weinig over dat de wereld in bepaalde tijdperken de *vormen* van de heersende metafysica overneemt. Het geloof in de duivel en God, hoe zonderling ook, maakt beide waanvoorstellingen tot levende werkelijkheid zodra een gemeenschap ze voldoende sterk aanwezig acht om ze te gebruiken als inspiratiebron van wetsteksten. Evenzo heeft het stompzinnig onderscheid tussen oorzaak en gevolg een maatschappij kunnen beheersen waarin de menselijke gedragingen en de verschijnselen in het algemeen werden geanalyseerd in termen van oorzaak en gevolg. En ook nu nog mag niemand de krankzinnige dichotomie onderschatten van droom en daad, theorie en praktijk, werkelijkheid en fantasie... Die ideeën hebben ordenende kracht. De wereld van de leugen is een werkelijke wereld, waarin mensen doden en gedood worden, het is beter dat niet te vergeten. Men kan zich nog zo ironisch uitlaten over de verrotting van de filosofie, de hedendaagse filosofen trekken zich met een glimlach van verstandhouding terug achter de middelmatigheid van hun denken: zij weten in ieder geval dat de wereld een filosofische constructie blijft, een grote ideologische rommelzolder. Wij blijven als overlevenden achter in een metafysisch landschap. De abstracte en vervreemdende bemiddeling die mij van me zelf verwijdert is verschrikkelijk concreet.

De Genade, deel van God de mens verleend, heeft God zelf overleefd. Ze is verwereldlijkt. Bij haar overgang van theologie

naar metafysica, is zij in de individuele mens vastgeroest blijven zitten als een gids, als een verinnerlijkte bestuursvorm. Wanneer in het freudiaans panopticum het monster van het Superego boven de deur van het Ik wordt gespijkerd, dan gebeurt dat niet zozeer omdat men bezwijkt voor de verleiding van een ongepaste simplificatie, maar omdat men weigert verder te zoeken naar de maatschappelijke oorsprong van beperking en dwang (Reich heeft dat heel goed gezien). Onderdrukking viert hoogtij, omdat de mensen niet alleen onderling maar ook in zich zelf verdeeld zijn. Wat iemand van zich zelf scheidt en verzwakt bindt hem met valse banden aan de macht, die op die manier wordt versterkt en uitgekozen als beschermer, als *vader*.

'De bemiddeling,' zo zegt Hegel, 'is de gelijkheid met het zich bewegende zelf.' Maar zich bewegen kan ook betekenen dat men zich zelf verliest. En wanneer Hegel dan verder nog zegt dat het daarbij om 'de zuivere negativiteit gaat of het eenvoudige worden', dan kan men daaraan, zonder een woord te veranderen, een volstrekt andere betekenis geven afhankelijk van het perspectief waarin men zich plaatst, het perspectief van de totalitaire macht of dat van de totale mens.

Als ik de controle over de bemiddeling verlies, word ik onmiddellijk meegetrokken naar het vreemde en onmenselijke door een manier van doen waarvan ik denk dat ik die zelf bepaal. Engels gaf van groot inzicht blijk toen hij aantoonde dat een steen, een fragment van de mens vreemde natuur, menselijk werd zodra de steen als gereedschap een verlengstuk van de hand werd (en de steen maakt ook de hand van de hominiden menselijk). Maar wanneer een heer, een baas, een plancommissie of een leidinggevende organisatie zich van het gereedschap meester maakt, krijgt het een andere betekenis, wordt het een verlengstuk dat de gebaren van de gebruiker ombuigt naar andere doelen. Wat voor het gereedschap geldt gaat op voor alle bemiddelingen.

Zoals God heerste als de Genade in al haar vormen schenkende leidsman, zo trekt het magnetisch veld van het machtsbeginsel het grootst mogelijke aantal bemiddelingen aan. Macht is de optelsom van vervreemde en vervreemdende bemiddelin-

gen. De wetenschap – *scientia theologiae ancilla* – heeft de omkering tot stand gebracht van de goddelijke leugen in operationele informatie, in een georganiseerde abstractie, waarbij het woord zijn etymologische betekenis, *ab-trahere:* eruit trekken, terugkreeg.

De energie die het individu verbruikt om zich zelf te verwerkelijken en om zich voort te zetten in de wereld in overeenstemming met zijn wensen en dromen, wordt plotseling afgeremd, onderbroken, naar andere banen afgebogen en geüsurpeerd. De zelfverwerkelijking doorloopt niet meer de normale fasen, ze komt op een ander niveau terecht, de band met het zelfbeleefde wordt verbroken, ze verzinkt in het transcendente.

Maar het abstractiemechanisme beantwoordt niet zo maar zonder meer aan het gezagsbeginsel. Hoe verzwakt de mens ook is doordat zijn bemiddeling hem is ontstolen, hij gaat het doolhof van de macht binnen met Theseus' agressieve wil als wapen. Zo hij soms in het labyrint verdwaalt, zich zelf kwijt raakt, dan komt dat doordat hij eerst Ariadne, de lieflijke band die hem aan het leven bindt, heeft verloren, de wil om zich zelf te zijn. Want alleen als er voortdurend een relatie blijft bestaan tussen de theorie en de zelfdoorleefde *praxis,* mag men hopen dat er eens een einde komt aan alle dualiteiten, dat de totaliteit zal heersen en de ene mens niet langer macht heeft over de andere.

Het gevoel voor het menselijke wordt niet zo maar op een zijspoor naar het onmenselijke gezet. De mensen bieden verzet en strijden. Waar vindt de botsing plaats? Altijd in de rechtstreekse voortzetting van het zelfdoorleefde, in de spontaniteit. Tegenover de abstracte bemiddeling stel ik hier niet een soort onbewerkte, laat ik zeggen instinctieve spontaniteit; daarmee zou ik opnieuw, op een hoger niveau, de domme keus maken tussen de zuivere speculatie en een geborneerd activisme en opnieuw de theorie loskoppelen van de praktijk. Een adequate tactiek bestaat veeleer in het juist op die plaats tot de aanval overgaan waar de plunderaars van de eigen ervaring in hinderlaag liggen, waar de aanzet tot het gebaar grenst aan de geperverteerde voortzetting ervan, juist op het ogenblik dat het spontane gebaar aangezogen wordt door tegenspraak en misver-

stand. Dan staat men gedurende een uiterst korte spanne tijds op een hoog verheven punt vanwaar men in een en dezelfde bewustwording zowel de eisen van het willen leven overziet als wat de maatschappelijke organisatie van plan is ermee te doen, zowel de eigen ervaring als de usurpatie daarvan door de machines van het gezag. Waar verzet wordt geboden ligt de waarnemingspost van de subjectiviteit. Om gelijksoortige redenen heb ik pas werkelijk kennis van de wereld op het ogenblik dat ik haar verander.

2

De bemiddeling van de macht chanteert voortdurend het onmiddellijke heden. Weliswaar is het idee dat een gebaar, een daad niet kan worden afgemaakt met al wat het inhield een getrouwe afspiegeling van het te kort schieten van de wereld, van een wereld van de non-totaliteit, maar zo'n gedachte onderstreept tegelijkertijd het metafysisch karakter en de officiële vervalsing van de feiten. De gemiddelde mens heeft beweringen als 'Leiders moeten er zijn' en 'Zonder gezag vervalt de mensheid tot barbarendom en chaos' en *tutti quanti* met zijn gezond verstand tot de zijne gemaakt. De gewoonte heeft de mens inderdaad zo verminkt dat hij meent de natuurwet te gehoorzamen als hij zich zelf verminkt. Misschien ook wordt hij des te steviger aan de schandpaal van de onderworpenheid genageld doordat hij niet meer weet dat hij gevallen is. Hoe het ook zij, het past volkomen in de gedachtenwereld van een slaaf dat hij de macht verbindt met de enig mogelijke vorm van leven, het overleven. En het past volledig in de plannen van de heerser dergelijke gevoelens te versterken.

In de strijd van het mensengeslacht om het voortbestaan betekende de hiërarchische inrichting van de maatschappij ontegenzeggelijk een beslissende fase. Door zich hecht om een leider aaneen te sluiten kreeg een gemeenschap op een bepaald ogenblik in de geschiedenis de gunstige, zo niet de enige mogelijkheid tot redding. Maar het overleven was alleen zeker ten koste van een nieuwe vervreemding; door wat het voortbestaan garandeerde werd het gekluisterd, door wat het in stand hield

kon het niet groeien. Zonder terughoudendheid werpen de feodale regimes een schel licht op een grote tegenstelling: lijfeigenen, half mens, half dier, leven naast een handjevol bevoorrechten van wie enkelen proberen ieder voor zich te geraken tot een uitbundige en rijke vorm van leven.

In de feodale opvatting bekommert men zich weinig om het eigenlijke voortbestaan. Miljoenen mensen worden door hongersnoden, epidemieën en slachtpartijen weggerukt uit de 'best denkbare wereld', zonder dat hele generaties geletterden en verfijnde levensgenieters zich daar buitensporig druk over maken. Integendeel, de bourgeoisie vindt in het overleven de grondstof voor haar economische belangen. De behoefte zich te voeden en materieel voort te bestaan is onvermijdelijk een motivatie voor handel en industrie. Niet ten onrechte moet het primaat van de economie – dogma van de bourgeoismentaliteit – dan ook worden gezien als de bron van het beroemde humanisme van de bourgeoisie. Dat de bourgeois aan de mens de voorkeur geeft boven God, komt doordat de mens produceert en consumeert, koopt en levert. Vanuit hun standpunt bezien is het goddelijk universum, dat vóór de economie heerst, even onaangenaam als de wereld van de totale mens, die boven de wereld van het economische uitstijgt.

Doordat zij het voortleven verzadigt en kunstmatig opblaast, wekt de consumptiemaatschappij nieuwe levenshonger. Telkens wanneer het overleven even gegarandeerd is als arbeid, veranderen de vroegere vormen van bescherming in hindernissen. De strijd om te overleven staat niet alleen het leven in de weg, maar omdat het een strijd zonder werkelijk doel is geworden, wordt ook het overleven zelf aangevreten, wordt wat belachelijk was hachelijk. Als het overleven niet vervelt, zal het uit zijn vel barsten en ons allen verstikken in zijn te eng geworden huid.

Het heeft geen zin meer door meesters te worden beschermd sinds de *gadgets* ons met zo veel mechanische zorg omringen dat slaven theoretisch niet meer nodig zijn. Voortaan is het kunstig in stand gehouden schrikbeeld van een thermonucleaire apotheose de *ultima ratio* van de leiders. De vreedzame coëxistentie stelt hun bestaan veilig. Maar het bestaan van de leiders

stelt niet langer het bestaan van de mensen veilig. De macht beschermt niet meer, zij beschermt zich zelf tegen ieder mens. De macht – de spontane schepping van het onmenselijke door het menselijke – is tegenwoordig niet meer dan het onmenselijk verbod om creatief te zijn.

3

Telkens wanneer de totale en onmiddellijke voltooiing van een gebaar of daad wordt uitgesteld, versterkt de macht haar positie als grote bemiddelaar. De spontane poëzie daarentegen is de anti-bemiddeling bij uitstek.

Schematisch gezien mag men aannemen dat het voor gefragmenteerde machten van het bourgeois- of sovjetsoort zo kenmerkende aspect van de 'optelsom van beperkingen' geleidelijk vervaagt in een organisatie waarin vervreemdende bemiddelingen meer centraal staan. De begoocheling van de ideologie vervangt de bajonet. Daarmee hebben we een geperfectioneerde bestuursvorm die wel enige gelijkenis vertoont met de computers van de cybernetici. Plannend en vernietigend overeenkomstig de richtlijnen van linkse technocraten en specialisten, kleine bemiddelaars zoals geestelijke leiders en revolterende generaals van het franquistische en stalinistische soort en meer van dat slag narren, bouwt een elektronische Argus aan zijn absolutisme en een toestand van welvaart. Maar hoe meer hij de bemiddelingen vervreemdt, des te onlesbaarder wordt de dorst naar het onmiddellijke heden, des te drastischer wist de woeste poëzie van de revoluties de grenzen uit.

In zijn laatste fase zal het gezag culmineren in een samengaan van het abstracte en het concrete. De macht abstraheert nu al, zoals er ook nog steeds wordt geguillotineerd. De door de macht verlichte zijde van de wereld wordt geordend volgens een metafysica van het werkelijke. En wat komt het mooi uit dat de trouwe filosofen bijtekenen om zich in de rang van technocraat of socioloog, op en top specialist in dienst te stellen van de macht.

De zuivere vorm die de maatschappelijke ruimte als een spookbeeld beheerst is het duidelijk herkenbare gezicht van de

dood van de mensen. Zij is eerst neurose en dan necrose, de kanker van het overleven die uitzaait naarmate de eigen ervaring wordt vervangen door beelden, vormen en voorwerpen, en de vervreemde bemiddeling de eigen ervaring verandert in een ding, een koraal. 'Het is een mens of een boom of een steen', zegt Lautréamont profetisch.

Ook Gombrowicz bewijst de Vorm, die oude koppelaarster van de macht, nu bevorderd tot de ererang van regeringsinstantie, alle eer die haar toekomt: 'U heeft nooit naar behoren weten te waarderen en aan anderen duidelijk kunnen maken welk een belangrijke rol de Vorm in uw leven speelt. Zelfs in de psychologie heeft u de Vorm nooit de plaats weten te geven die haar toekomt. Tot op dit ogenblik menen we nog steeds dat gevoelens, ogenblikken of ideeën ons gedrag bepalen, terwijl wij de Vorm hoogstens als een ongevaarlijk en bijkomstig versiersel beschouwen. En wanneer de weduwvrouw naast de baar van haar man loopt en liefdevol weent, dan denken we dat zij huilt omdat zij haar verlies zo smartelijk vindt. Wanneer een of andere ingenieur, dokter of advocaat vrouw, kinderen of een vriend vermoordt, menen wij dat bloeddorstige of gewelddadige instincten hem tot moord aanzetten. Wanneer een politicus in een openbare redevoering zich onnozel, bedrieglijk of kleingeestig uitdrukt, zeggen wij dat hij dwaas is omdat hij zich dwaas uitdrukt. Maar in werkelijkheid ziet de zaak er zo uit: een menselijk wezen veruiterlijkt zich niet op een onmiddellijke en met zijn aard overeenkomende manier, maar altijd middels een bepaalde Vorm en die Vorm, die manier van zijn en die manier van spreken en reageren komen niet alleen voort uit hem zelf, maar worden hem van buitenaf opgelegd.

En zo kan dezelfde mens zich nu eens wijs voordoen, dan weer dwaas of bloeddorstig of engelachtig, rijp of onrijp, naargelang de Vorm die zich aan hem voordoet en de druk van de conditionering... Wanneer zult u ophouden u te identificeren met wat u definieert?'

4

In *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* schrijft Marx:

'De theorie wordt tot materiële kracht zodra zij tot de massa's doordringt. De theorie kan tot de massa's doordringen zodra zij bewijsvoeringen *ad hominem* gebruikt en zij geeft bewijsvoeringen *ad hominem* zodra zij radicaal wordt. Radicaal zijn betekent de zaken bij de wortel aanvatten. En de wortel van de mens, dat is de mens zelf.'

Uiteindelijk dringt de radicale theorie tot de massa's door omdat zij daar eerst uit is voortgekomen. Omdat in de radicale theorie een spontane creativiteit ligt opgeslagen, heeft zij tot taak de slagvaardigheid ervan te verzekeren. Zij is revolutionaire techniek in dienst van de poëzie. Wie opstanden uit heden en verleden analyseert zonder de strijd samenhangender en doeltreffender te willen voortzetten, dient onvermijdelijk de vijand en schaart zich aan de zijde van de heersende cultuur. Het is niet gepast over de grote revolutionaire momenten te spreken als men het niet mogelijk maakt dat we ze op korte termijn zullen beleven. Dat is een eenvoudig criterium ter bepaling van het gewicht van de met belletjes ronddolende linkse denkertjes overal ter wereld.

Zij die de kunst verstaan aan revoluties een einde te maken lopen altijd voorop om aan wie de revolutie heeft gemaakt te vertellen waarom het allemaal zo gelopen is. Zij beschikken over even uitmuntende redenen ter verklaring als ter beëindiging van de revolutie, dat is wel het minste dat ervan te zeggen valt. Wanneer de bewerkstelligers van een revolutie de greep op de theorie verliezen, zal deze zich ten slotte tegen hen keren. Zij worden er niet meer van doordrongen, maar erdoor overheerst, geconditioneerd. Wat het volk niet meer met de kracht van zijn wapenen vergroot, vergroot de kracht van hen die het volk de wapenen uit de hand slaan. Ook het leninisme is de revolutie met geweerschoten verklaard voor de matrozen van Kronstadt en Machno's volgelingen. Een ideologie.

Wanneer de leiders zich van de theorie meester maken verandert zij in hun handen in een ideologie, in een argumentatie *ad hominem,* gericht tegen de mens zelf. De radicale theorie komt voort uit het individu, uit de mens als subject; zij dringt tot de massa's door middels het meest creatieve dat in een ieder aanwezig is, de subjectiviteit, de wil tot zelfverwerke-

lijking. Ideologische conditionering daarentegen is een technisch manipuleren van het onmenselijke, het gewicht der dingen. Daardoor veranderen de mensen in objecten zonder enige andere betekenis dan de Orde waarin zij een plaats krijgen toegewezen. Zij worden bijeengebracht om te worden afgezonderd. De massa wordt een optelsom van eenzame eenlingen.

De ideologie is de leugen van de taal; de radicale theorie is de waarheid van de taal. Het conflict tussen beide – de mens en het stuk onmenselijkheid dat hij afscheidt – is bepalend voor de verandering van de wereld in menselijke realiteiten evenals voor de verandering in metafysische realiteiten. Al wat de mensen doen en tenietdoen loopt via de bemiddeling van de taal. Het semantisch veld is een van de voornaamste slagvelden waar de wil om te leven en de mentaliteit van onderworpenheid met elkaar in botsing komen.

Het is een ongelijke strijd. Woorden dienen de macht beter dan dat de mensen zich van de woorden bedienen. Ze dienen haar trouwer dan de meeste mensen, nauwgezetter dan de andere bemiddelingen (ruimte, tijd, techniek etc.). Dat komt doordat iedere transcendentie haar oorsprong vindt in de taal en wordt uitgewerkt in een systeem van tekens en symbolen (woorden, dans, rite, muziek, beeldhouwkunst, bouwkunst etc.). Op het ogenblik dat de plotseling gestaakte, onvoltooide beweging probeert een voortzetting te vinden in een vorm waardoor zij vroeg of laat kan worden voltooid, verwerkelijkt – op dezelfde manier als een generator mechanische energie omzet in elektrische energie, die over kilometers afstand wordt vervoerd naar een ander apparaat waar zij weer in mechanische energie wordt omgezet –, op dat ogenblik wordt de ervaring door de taal overmeesterd, gevangen, leeggezogen, *geabstraheerd*. En er zijn op maat gesneden categorieën waarmee wat niet in de schema's past veroordeeld is niet of onvoldoende te worden begrepen, zodat wat in het niets rust en nog geen plaats heeft gekregen binnen de Orde, geroepen wordt tot een bestaan-binnen-de-macht. De herhaling van herkende tekens legt de grondslag van de ideologie.

En toch, de mensen gebruiken woorden en tekens ook om te

proberen hun onderbroken gebaren af te ronden. Daarom bestaat er een poëtische taal, een taal van de eigen ervaring die, voor mij, samenvalt met de radicale theorie, de theorie die tot de massa's doordringt en materiële kracht wordt. Zelfs als de poëzie overgenomen en tegen haar oorspronkelijk doel gericht wordt, vindt zij vroeg of laat de mogelijkheid om tot voleinding te komen. Het 'Proletariërs aller landen...' heeft de stalinistische staat gemaakt, maar die leus zal ooit ook de klassenloze maatschappij tot stand brengen. Nooit zal de ideologie zich enig poëtisch teken definitief kunnen toeëigenen.

Het taalgebruik dat de radicale gebaren, de creatieve gebaren, de bij uitstek menselijke gebaren van hun verwerkelijking afhoudt, gaat deel uitmaken van de antipoëzie, bepaalt de taalkundige functie van de macht en haar vermogen op het gebied van de informatie. Die informatie is het model van de pseudo-communicatie, de communicatie van het niet-authentieke, het niet-zelfbeleefde. Ik geloof dat één principe onaantastbaar is: zodra het taalgebruik niet meer in overeenstemming is met de wil tot zelfverwerkelijking, vervalst het de communicatie en geeft het nog slechts die bedrieglijke belofte van waarheid door die leugen heet. Maar die leugen is een waarheid die me vernietigt, corrumpeert en onderwerpt. De tekens zijn op die manier de vluchtpunten van waaruit de tegengestelde perspectieven worden opgebouwd die de wereld onderling verdelen en haar gestalte geven: het perspectief van de macht en het perspectief van de wil om te leven. Ieder woord, iedere gedachte, ieder symbool staat geregistreerd als dubbelspion; sommige, zoals het woord 'vaderland' of het politieuniform, staan meestal in dienst van het gezag; maar vergis je niet, door de botsing tussen wedijverende ideologieën of alleen al doordat deze afslijten, kan het gemeenste veile teken een goed anarchist worden (ik denk hier aan de mooie titel *L'Anarchie, journal de l'Ordre* die Bellegarigue voor zijn uitgave heeft gekozen).

Voor het overheersende tekensysteem – het systeem van de overheersende klassen – zijn er alleen maar veile, als huursoldaten te gebruiken tekens en de koning, zo zegt Humpty-Dumpty[1] betaalt het dubbele voor die hij vaak gebruikt. Maar in wezen verheugt al wie te koop is zich wel eens bij de ge-

dachte de koning te doden. Omdat we nu eenmaal gedoemd zijn te liegen, moeten we leren in de leugen een stukje ondermijnende waarheid binnen te smokkelen. Een agitator gaat niet anders te werk. Hij geeft zijn woorden en tekens het gewicht van de door hem zelf ervaren werkelijkheid mee waardoor alle andere in hun spoor worden meegetrokken. Hij *verdraait.*

In het algemeen gesproken is de strijd voor de taal een strijd voor de vrijheid te leven. Een strijd voor de omkering van het perspectief. In die strijd staan de metafysische feiten en de werkelijkheid der feiten tegenover elkaar, ik bedoel: aan de ene kant de feiten die statisch als deel van een systeem ter verklaring van de wereld worden opgevat, aan de andere kant de feiten begrepen in hun worden, in de *praxis* die ze verandert.

De macht zal niet te gronde worden gericht zoals men een regering omverwerpt. Het tegen het gezag verenigd front strekt zich uit over de volle breedte van het dagelijks leven en daar is de overgrote meerderheid der mensen ingezet. Weten te leven, dat is de kunst verstaan geen duimbreed te wijken in de strijd tegen berusting en overgave. Laat niemand de macht onderschatten, ze verstaat uitmuntend de kunst haar slaven vol te proppen met woorden totdat ze hen tot slaven van haar woorden heeft gemaakt.

Over welke wapenen beschikt een ieder om zijn vrijheid zeker te stellen? Er kunnen er drie worden genoemd:

1 De informatie corrigeren in poëtische zin. De ontcijfering van nieuws, de vertaling van officiële termen ('maatschappij' wordt in het aan de macht tegengesteld perspectief 'afpersersbende' of 'plaats van de hiërarchisch opgebouwde macht'), eventueel de samenstelling van een woordenlijst of encyclopedie (Diderot had het belang daarvan uitstekend begrepen, de situationisten ook).

2 Een open dialoog, taal van de dialectiek, gepraat en iedere andere vorm van discussie die niet past in het schouwspel met zijn vaste rolverdeling.

3 Wat Jacob Böhme *sensualische Sprache* noemt, 'omdat zij een heldere spiegel van onze zintuigen is'. En de schrijver van *Der Weg zu Christo* voegt er ter verduidelijking aan toe: 'In de taal der zinnen versmelten alle zinnen die geen taal meer

nodig hebben, omdat zij de taal der natuur gevonden hebben.' Afgaande op wat ik de herschepping der natuur heb genoemd lijkt de taal waarover Böhme spreekt duidelijk de taal van de spontaniteit, van het doen, van de individuele en collectieve poëzie, de taal die centraal staat in het project ter zelfverwerkelijking en het zelfdoorleefde leidt uit de 'spelonken der historie'. Daarmee hangt ook samen wat Paul Brousse en Ravachol verstonden onder de 'propaganda van de daad'.

Er bestaat zwijgende communicatie. Minnaars weten er alles van. In dat stadium verliest de taal naar het lijkt haar belang als wezenlijke bemiddeling; de gedachte leidt niet langer af (afleiden in de zin van verwijderen van zich zelf), woorden en tekens worden extra gegeven, als een luxe, een buitensporigheid. Denk maar eens aan die behaagzieke gebaartjes, dat barokke gedoe van kreetjes en liefkozingen die voor wie de dronkenschap van verliefde mensen niet kent zo verbazingwekkend belachelijk zijn. Maar ook Léhautier communiceert direct als hij op de vraag van de rechter welke anarchistische vrienden hij in Parijs kent, antwoordt: 'Anarchisten hoeven elkaar niet te kennen om hetzelfde te denken.' Voor radicale groepen die zich weten op te tillen tot het hoogste niveau van theoretische en praktische consistentie, zullen de woorden *soms* zo uitzonderlijk krachtig zijn dat ze kunnen spelen en de liefde bedrijven. Identiteit van erotiek en communicatie.

Ik sla nu even een zijspoor in. Men heeft vaak opgemerkt dat de geschiedenis in omgekeerde richting verloopt. Het probleem van de overbodig geworden taal, de taal als spel, bewijst het eens te meer. Door de geschiedenis van het denken loopt een barokke stroom, spelend met woorden en tekens met de subversieve bedoeling de orde van het tekensysteem en de Orde in het algemeen te verstoren. Maar de reeks aanslagen op de taal vindt na de middeleeuwse kolderliteratuur en de iconoclastische benden en Jean-Pierre Brisset een waarlijk luisterrijke bekroning in de explosie van het dadaïsme. Het verlangen van leer te trekken tegen de woorden, het denken en de tekens valt voor de eerste keer in 1916 samen met een echte communicatiecrisis. De liquidatie van de taal die men al zo

vaak speculatief had ondernomen, krijgt dan eindelijk de mogelijkheid historisch werkelijkheid te worden.

Zolang een tijdperk alle vertrouwen behield in de transcendentie van de taal en in God, de meester van alle transcendentie, werd het als een terroristische activiteit beschouwd als men voedsel gaf aan de twijfel ten aanzien van de tekens. Toen door de crisis in de menselijke relaties het eenheidsnetwerk van mythische communicatie was verbroken, kreeg een aanslag op de taal de allure van een revolutie, zodat men zich bijna gedwongen voelt om, in hegeliaanse trant, te veronderstellen dat de ontbinding van de taal de Dada-beweging heeft uitgekozen om zich aan het bewustzijn van de mensen te openbaren. In het rijk van de eenheid is een dergelijke wil om met de tekens te spelen zonder weerklank gebleven, verraden om zo te zeggen door de historie. Door de vervalsing van de communicatie aan de kaak te stellen luidde Dada een fase in waarin de taal werd opgeheven en maakte die beweging een begin met het zoeken naar de poëzie. De taal van de mythe en de taal van het schouwspel voegen zich nu naar de werkelijkheid die eraan ten grondslag ligt: de taal der feiten. Omdat die taal de kritiek op alle vormen van expressie uitdraagt, draagt zij ook de kritiek op zich zelf in zich. Arme Dada-epigonen! Omdat ze niets hebben begrepen van de noodzaak van opheffing die in Dada besloten ligt, blijven ze maar stamelen dat onze dialogen dialogen voor stommen zijn. In het spektakel van het cultureel verval is hun voerbak dan ook wel voorzien.

De taal van de totale mens zal de totale taal zijn, misschien het einde van de oude taal der woorden. Die taal bedenken betekent de mens tot in zijn onbewuste opnieuw opbouwen. In het verbroken huwelijk van gedachten, woorden en gebaren is de totaliteit door haar tegendeel op zoek naar zich zelf. We zullen moeten blijven spreken tot de feiten ons toestaan te zwijgen.

De onmogelijkheid van de zelfverwerkelijking of macht als som van verleidingen

Macht breekt de mens, bemiddeling misbruikt hem, de verleiding die de macht uitoefent maakt hem zijn ellende aantrekkelijk. De mens ziet af van het rijkste dat hij heeft:

1 ter wille van een zaak die hem verminkt [XII]

2 ter wille van een fictieve eenheid die hem verbrokkelt [XIII]

3 ter wille van een schijn die hem dingmatig maakt [XIV]

4 ter wille van een rol die hem berooft van authentieke ervaring [XV]

5 om deel te zijn van een tijd die met hem verglijdt [XVI].

XII

Het offer

Er bestaat een reformisme van het offer dat slechts een offer aan het reformisme is. Zelfs de keuze van de dood wordt de mens ontnomen door de humanistische zelfverminking en de fascistische zelfvernietiging. – Alle 'Goede Zaken' zijn even onmenselijk. – Overal waar voorwendsels tot opstand worden aangevoerd, beklemtoont men zijn wil om te leven tegen de masochisme-epidemie in. Al manifesteert die wil zich in eisen die slechts op onderdelen betrekking lijken te hebben, hij is de voorbereiding van de revolutie zonder naam, de revolutie van het dagelijks leven [1]. – Het offer afwijzen betekent de tegenprestatie afwijzen; het individu kan niet worden geruild. – Het vrijwillige offer beschikt nu al over drie wegen voor een strategische terugtocht: de kunst, de verheven menselijke gevoelens, het heden [2].

I

Waar kracht en leugen er niet in slagen de mens te breken en te temmen, wordt er een beroep op de verleiding gedaan. Wat is de verleiding die de macht op grote schaal gebruikt? Een verinnerlijkte en in het goede geweten van de leugen gehulde dwang, het masochisme van de fatsoenlijke mens. Wat niets anders dan castratie was moest wel zelfopoffering worden genoemd. De keuze uit verschillende vormen van onvermijdelijke dienstbaarheid moest wel worden afgeschilderd als een vrije keus. Het gevoel 'zijn plicht te hebben gedaan' maakt een ieder tot de achtbare beul van zich zelf.

In 'Banalités de base' (*Internationale situationniste*[1], 7 en 8) heb ik aangetoond hoe de dialectiek van meester en slaaf impliceerde dat het reële offer van de slaaf verpakt werd in het mythische offer van de meester: de een brengt aan het algemeen belang het spirituele offer van zijn werkelijke macht, de

ander brengt aan de macht waaraan hij slechts in schijn deel heeft het materiële offer van zijn werkelijke leven. Het netwerk van een *gegeneraliseerde schijn* of, zo men wil, de wezenlijke leugen die oorspronkelijk door de ontwikkeling van de privaateigendom (dingen in eigendom krijgen door mensen in eigendom te krijgen) vereist was, behoort onlosmakelijk tot de dialectiek van het offer en legt aldus de grondslag voor de vermaarde scheiding. Het is de dwaling van de filosofen geweest dat ze een ontologie en een eeuwige mensidee hebben opgebouwd op wat slechts een maatschappelijke gebeurtenis van voorbijgaande aard was, een contingente noodzakelijkheid. De historie probeert de privaateigendom te liquideren sinds deze niet meer in overeenstemming is met de omstandigheden die aan het ontstaan ervan ten grondslag lagen. Maar de dwaling, door de metafysica in stand gehouden, blijft ten goede komen aan de meesters, de 'eeuwige' heersende minderheid.

De ongelukkige ontwikkeling van het offer treft ook de mythe. Door het bourgeoisdenken wordt aangetoond dat zij materialistisch is, wordt zij van haar gewijde karakter ontdaan en verbrokkeld, maar niet geliquideerd, want dat zou betekenen dat de bourgeoisie haar uitbuiting zou staken, dat wil zeggen ophouden te bestaan. Het schouwspel van het gefragmenteerde is slechts een fase in de ontbinding van de mythe, een ontbinding die tegenwoordig wordt versneld door de dictatuur van het consumeerbare. Evenzo gaat de oude offer-gift, die nauw verbonden was met de kosmische krachten, geheel verloren in de offerruil, waarvan de prijs wordt vastgesteld volgens de normen van de sociale verzekeringswetten en de wetten van de democratie. Het offer maakt de mensen overigens steeds minder fanatiek zoals de bedroevende *show* van de ideologieën steeds minder verleidingskracht heeft. Het massale bronstig verlangen naar het eeuwige heil vervangt men niet straffeloos door armzalige solosex. De buitenzinnige hoop op het hiernamaals compenseert men niet door een berekend streven naar promotie. Helden van het vaderland, helden van de arbeid, helden van de koelkast en het denken op afbetaling... Er zit een barst in de potten van de Roem.

En toch. Dat er een spoedig einde zal komen aan een kwaad zal me er nooit voldoende voor troosten dat ik het nu moet ondergaan. Overal wordt het offer als een deugd aangeprezen. Bij de rode priesters sluiten zich de bureaucraten van de oecumene aan. Wodka en lacrimae christi. Geen mes meer tussen de tanden, maar Christus' kwijl! Broeders, offert u op in vreugde! Voor de Goede Zaak, voor Wet en Orde, voor de Revolutie, voor de Partij, voor de Eenheid, voor Biefstuk met Doppertjes!

Van de oude socialisten is de beroemde uitspraak afkomstig 'Je denkt voor het vaderland te sterven, maar je sterft voor het kapitaal'. Hun erfgenamen worden nu met soortgelijke formules gegeseld: 'Je denkt voor het proletariaat te vechten, maar je sterft voor de leiders,' 'Je denkt dat je aan de toekomst bouwt, maar je komt met de ijzer- en staalproduktie terecht in een vijfjarenplan.' En wat doen de jonge turken van het opstandige links nadat ze met die kreten om zich heen hebben geslagen? Ze stellen zich in dienst van een Zaak, de 'best' denkbare zaak. Hun voor creatief handelen beschikbare tijd verdoen ze met het ronddelen van pamfletjes, affiches plakken, demonstreren, de voorzitter van het federatiebestuur in de tang nemen. Ze zijn actief. Ze moeten wel actief zijn, want anderen denken voor hen. Het laatje van het offer is bodemloos.

De beste Zaak is de zaak waarin je met hart en ziel ten onder gaat. De wetten van de dood zijn slechts de negatie van de wetten van de wil om te leven. De dood weegt zwaarder of het leven; er is geen tussenweg, geen compromis mogelijk op het niveau van het bewustzijn. Je moet óf helemaal het een óf helemaal het ander verdedigen. De dollemannen van de Absolute Orde – chouans,[2] nazi's, carlisten[3] – hebben met prijzenswaardige consequentie weten te bewijzen dat ze aan de kant van de dood stonden. De lijn van *Viva la muerte* is tenminste duidelijk, kaarsrecht. De reformisten van de langzame dood – de socialisten van de verveling – kunnen zelfs niet de absurde eer voor zich opeisen dat ze een esthetiek van de totale vernietiging hebben. Het enige wat ze kunnen is de levenshartstocht matigen, ineen doen schrompelen zodat die hartstocht zich tegen hen keert en brandend verlangen naar vernietiging en zelfver-

nietiging wordt. Tegenstanders van de uitroeiingskampen zijn ze omdat ze voor de juiste maat zijn: afgemeten macht, in naam van een afgemeten dood.

Wat de voorstanders van het absolute offer aan de Staat, de Zaak, de Führer, die grote minachters van het leven, gemeen hebben met hen die tegenover de moraal en de techniek van de zelfverloochening hun hartstochtelijk levensverlangen stellen, is een tegengesteld maar in beide gevallen even sterk gevoel voor het feest. Het leven lijkt zo'n spontaan feest dat zij, gekweld door een monsterachtig verlangen naar ascese, alle glans die aan het leven onttrokken werd in één klap gebruiken om er een eind aan te maken. Het feest dat de legioenen van asceten, huursoldaten, fanatici, de ophitsers tot totale oorlog beleven op het ogenblik dat zij sterven, is een macaber feest, dat als een flitsopname voor de eeuwigheid wordt vastgelegd, verheven tot esthetische belevenis. De paratroepen waarover Bigeard het heeft gaan de dood in via de esthetiek, versteend tot standbeelden en koralen, misschien bewust van hun opperste hysterie. De esthetiek is inderdaad het verkalkte feest, verstard, van het leven gescheiden als het geprepareerde hoofd van een Jivaro-Indiaan, het feest van de dood. Het stuk schoonheid, het stuk *pose* komt overigens overeen met het stuk dood dat het dagelijks leven afscheidt. Iedere apocalypse heeft een doodse schoonheid. O lied van de Zwitserse Gardes, waarvan wij dank zij Louis-Ferdinand Céline zijn gaan houden.

Het einde van de Commune is geen apocalypse. Tussen de nazi's die ervan droomden de wereld in hun val mee te slepen en de Communards die Parijs aan de vlammen wilden prijsgeven, ligt een afstand als tussen de ruwe bevestiging van de totale dood en de ruwe ontkenning van het totale leven. De nazi's beperken zich tot het op gang brengen van het logische, door de humanisten die de mensen onderworpenheid en zelfverloochening leren geplande proces van vernietiging. De Communards weten dat een met hartstocht opgebouwd leven niet meer ongedaan kan worden gemaakt, dat het genotvoller is het volkomen te vernietigen dan het verminkt te zien, dat het beter is te verdwijnen in een vuur van felle vreugde dan over de hele linie te wijken door een klein stuk terrein prijs te geven. Ont-

daan van zijn pathetisch karakter vind ik dat de volkomen misplaatste kreet van de Stalinaanhangster La Pasionaria – 'Liever staande sterven dan leven op de knieën' – een soevereine uitspraak voor een bepaalde vorm van zelfmoord, voor een geslaagde manier van afscheid nemen. Wat opging voor de Commune blijft gelden voor het individu.

Geen zelfmoord uit vermoeidheid, geen berusting die de anderen een kroon op het hoofd zet. Nog één keer lachen als Cravan, nog één keer zingen als Ravachol.

Een revolutie loopt af zodra men zich voor haar moet opofferen, zich zelf in het verderf storten en de revolutie tot fetisj verheffen. Revolutionaire momenten zijn feesten waarin het individuele leven zijn eenheid viert met de tot nieuw leven gewekte samenleving. De oproep tot opoffering klinkt er als een doodsklok. Vallès' uitspraak 'Als het leven van wie berust niet langer duurt dan dat van de rebel, dan kun je net zo goed opstandig zijn in naam van een idee' geeft wat hij bedoelde te zeggen niet geheel weer. Een activist is alleen revolutionair als hij tegen de gedachten die hij bereid is te dienen ingaat. In zijn strijd voor de Commune is Vallès eerst dat kind en dan die middelbare scholier die in één lange zondag alle eeuwigdurende weken van het verleden inhaalt. De ideologie is als de deksteen op het graf van de opstandeling: zij wil hem beletten op te staan.

Als een opstandeling begint te geloven dat hij strijdt voor een hoger goed, dan krijgt het wankele gezagsbeginsel weer een stevig fundament. De mensheid heeft altijd redenen genoeg gehad om af te zien van menselijkheid. Zozeer zelfs dat sommige mensen een ware onderwerpingsreflex kennen, een onberedeneerde angst voor de vrijheid, een in het dagelijks leven alom aanwezig masochisme. Met hoeveel bitter gemak geeft men een verlangen op, een liefde, het wezenlijke deel van zich zelf. Met hoeveel lijdzaamheid, traagheid is men bereid te leven voor iets, te handelen voor iets, terwijl dat iets, een ding, het door zijn dode gewicht overal wint. Omdat het niet gemakkelijk is zich zelf te zijn, doet men vrolijk en wel afstand bij het eerste voorwendsel dat zich voordoet: je houdt zo van kinderen, je vindt lezen zo prettig en artisjokken zo lekker. De kwaal

is zo abstract en algemeen dat het verlangen naar genezing verdwijnt.

Toch weet ook de vrijheidsreflex zich een weg door de voorwendsels heen te banen. Wordt er niet een feestelijk gevoel gewekt en krijgt het geen inhoud en vorm bij stakingen voor loonsverhoging en bij opstanden? Op het ogenblik dat ik dit schrijf zijn er duizenden arbeiders die het werk neerleggen of de wapenen opnemen, gehoor geven aan oproepen of een principe opvolgen. En waar ze zich dan in wezen met al hun hartstocht op toeleggen, dat is een verandering van de wijze waarop zij hun leven gebruiken. De wereld veranderen en het leven opnieuw uitvinden, dat is het effectieve parool van opstandige bewegingen. Dat is de eis die door geen enkele theoreticus wordt geformuleerd, omdat uitsluitend die eis de grondslag is van het poëtisch scheppen. Revolutie wordt er alle dagen gemaakt tegen de specialisten van de revolutie in; het is een *revolutie zonder naam,* naamloos zoals alles wat behoort tot de eigen ervaringswereld, een revolutie die in het dagelijkse verzet van droom en daad een coherent explosief mengsel brouwt.

Geen probleem is voor mij zo belangrijk als het probleem dat zich de hele lange dag aan mij voordoet: hoe vind ik een hartstocht, hoe vervul ik een verlangen, hoe bouw ik een droom zoals dat 's nachts in mijn geest gebeurt. Ik word achtervolgd door de onvoltooidheid van mijn daden, niet door de toekomst van het menselijk ras of de toestand van de wereld in het jaar 2000 of de vraag 'wat zou er gebeuren...?' of de schimmigheden van het abstracte. Ik schrijf, niet, zoals dat heet, voor de anderen, en ook niet om hun demonen uit mij te drijven! Ik knoop woorden aan elkaar om daarlangs omhoog te klimmen in de put van het isolement, waar de anderen me wel uit zullen moeten trekken. Ik schrijf uit ongeduld en met ongeduld. Om te leven zonder ogenblikken van stilstand. Van de anderen wil ik niets weten dat niet in de eerste plaats mij zelf betreft. Ze moeten zich voor mij redden zoals ik me voor hen red. We hebben een gemeenschappelijk project. Het is uitgesloten dat het project van de totale mens ooit gebaseerd kan zijn op een verkleining van de mens. Bij castratie kan niet van min of meer worden gesproken. De verwerkelijking van het individu zal het

werk zijn van een collectief en radicaal opgevat 'ieder voor zich'. Dit wordt bevestigd door de feiten, het apolitieke geweld van de jonge generaties, hun minachting voor de Hema-prullen van cultuur, kunst en ideologie.

In deze fase van het schrijven, waarin men vroeger een verklaring zocht, moet men van nu af aan een afrekening vinden.

2

Afwijzing van het offer betekent afwijzing van de tegenprestatie. Er is in het universum van de al of niet in geld uit te drukken dingen niets dat als een equivalent van het menselijke kan dienen. Het individu valt niet te reduceren – wel te veranderen, niet te verhandelen. Maar je behoeft maar even je blik te laten gaan over de sociale hervormingsbewegingen om te constateren dat ze nooit iets anders hebben geëist dan een sanering van ruil en offer, waarbij ze er een eer in stelden het onmenselijke te vermenselijken en aantrekkelijk te maken. Telkens wanneer een slaaf zijn slavernij draaglijk maakt, snelt hij zijn meester te hulp.

De weg naar het socialisme: hoe meer de mensen in de smerige boeien van de reïficatie worden geslagen, des te krachtiger wordt de humanitaire verleiding hen allen op *egalitaire* wijze te verminken. Terwijl het aanhoudende verval van de deugden van zelfverloochening en toewijding de mensen aanzet tot een radicale afwijzing, zijn er tegenwoordig sociologen te vinden, die politieagenten van de moderne samenleving, die in de verheerlijking van een subtieler vorm van offer, de kunst, een afweermiddel zien.

De grote godsdiensten hebben de armzaligheid van het aardse leven weten te veranderen in een verwachting van heerlijkheid. Door het tranendal zou de mens komen tot het eeuwig leven in God. In de bourgeoisopvatting vervult de kunst de hoge roeping het eeuwige leven te verlenen beter dan God. Op de 'kunst-in-het-leven-en-in-God' van de eenheidsregimes (de Egyptische beeldhouwkunst, de negerkunst, etc.) volgt een het leven aanvullende kunst, een kunst die voorziet in Gods afwezigheid

(de Griekse kunst van de vierde eeuw, Horatius, Ronsard, Malherbe, de Romantici, etc.). De kathedralenbouwers bekommerden zich net zo min als Sade erom voort te leven bij het nageslacht. Ze stelden hun heil in God zoals Sade zijn heil in zich zelf zocht, ze verzekerden zich niet van een veilige plaats in de musea van de historie. Ze werkten voor een hogere toestand van het zijn, niet voor bewondering tot in lengte van jaren.

De historie is het aardse paradijs van de bourgeoisspiritualiteit. Men treedt er niet dank zij de koopwaar binnen, maar door het schijnbaar gratuite, door het offer van het kunstwerk, door dat waarop de onmiddellijke noodzaak het kapitaal te vergroten geen greep heeft. Liefdewerk voor de filantroop, heldendaden voor de patriot, overwinningen voor de soldaat, letterkundig of wetenschappelijk werk voor de dichter of geleerde. Maar 'een kunstwerk maken' is een ambivalente uitdrukking. Zij slaat aan de ene kant op de eigen ervaring van de kunstenaar, aan de andere kant op het afstand doen van die ervaring ter wille van een abstractie van het creatief zijn: de esthetische vorm. Zo offert de kunstenaar de intensiteit van de ervaring, het scheppend moment op aan het voortbestaan van wat hij schept, opdat zijn naam onvergankelijk voortleeft in de herinnering en hij binnen kan treden in de doodse glorie van het museum. Is het niet juist de wil een duurzaam werk te maken die hem belet het onvergankelijke moment van het echte leven te creëren?

Behalve in het academisme bezwijkt de kunstenaar in werkelijkheid niet geheel voor de verleiding van de esthetische vorm alleen. Terwijl hij zijn onmiddellijke ervaring opoffert ter wille van de schone schijn, geeft de kunstenaar – en kunstenaar is al wie probeert te leven – ook gehoor aan zijn verlangen zijn stukje droom in de objectieve wereld van de mensen te vergroten. In die zin kent hij aan wat hij schept de taak toe zijn eigen individuele zelfverwerkelijking af te ronden in de collectiviteit. Creativiteit is wezenlijk revolutionair.

Het ideologisch, artistiek en cultureel schouwspel heeft tot taak de wolven van de spontaniteit te veranderen in herders van kennis en schoonheid. In bloemlezingen vinden we op de

ene bladzijde na de andere opruiende teksten, de musea staan vol met oproepen tot opstand. Ze worden door de historie zo goed geconserveerd in het sap van hun voortbestaan dat men ze niet meer hoort of ziet. En op dit punt werkt de consumptiemaatschappij plotseling als een heilzaam oplosmiddel. De kunst richt tegenwoordig nog slechts kathedralen van plastic op. Onder de dictatuur van het consumeerbare verdwijnt iedere esthetiek voordat zij haar meesterwerken heeft geproduceerd. Onrijpheid is de wet van het consumeerbare. Omdat een auto onvolmaakt is kan ze snel worden vervangen. Als er plotseling esthetisch iets opzienbarends gebeurt, komt dat uitsluitend doordat de spektakelmarkt van het artistiek verval op een bepaald werk even – heel kort maar – een hoog bod doet: Bernard Buffet, Georges Mathieu, Alain Robbe-Grillet, pop art en popmuziek – dat koopt men blindelings in de Hema. Het zou even ondenkbaar zijn te wedden op de eeuwigheidswaarde van een kunstwerk als op de eeuwige waarden van Standard Oil.

Toen de verst ontwikkelde sociologen eindelijk begrepen hadden hoe het kunstwerk een voorwerp met handelswaarde werd, langs welke omwegen de vermaarde creativiteit van de kunstenaar zich voegde naar de normen van het rendement, toen kwamen ze tot het inzicht dat men terug moest naar de bronnen van de kunst, het dagelijks leven, niet om het te veranderen – want daartoe zijn ze niet bevoegd –, maar om het te maken tot de materie van een nieuwe esthetiek die niet ingepakt en meegenomen kan worden en daardoor niet in het raderwerk van koop en verkoop zou worden vermalen. Alsof 'Ik eet het hier wel op' niet bestond! Het resultaat is bekend. Sociodrama's en happenings die pretenderen de toeschouwers direct bij het gebeuren te betrekken, maken in feite alleen maar deel uit van een esthetiek van het niets. Naar het voorbeeld van het schouwspel is alleen de leegte van het dagelijks leven uitdrukbaar. Is er wat het consumeerbare betreft iets beters dan de esthetiek van de leegte? Wordt het verval der waarden, naarmate het sneller verloopt, niet de enig mogelijke vorm van afleiding? En van vermaak? De truc is de toeschouwers te veranderen in de organisatoren van de culturele en ideologische leegte, de leegheid van het schouwspel op te vullen door de

toeschouwers – bij uitstek passieve figuren – te dwingen mee te doen. Er bestaat enige kans dat de *happening* en de daarvan afgeleide vormen aan de maatschappij van slaven zonder meesters die de cybernetici voor ons in petto hebben, het toeschouwerloze schouwspel bieden dat die maatschappij behoeft. Voor de kunstenaar in de enge betekenis van het woord is de weg naar integratie uitgestippeld: met lieden als Lapassade en consorten zal hij toetreden tot het grote gilde van de specialisten. De macht zal hem er wel voor weten te belonen dat hij zo zijn talenten ten toon spreidt om de aloude conditionering tot lijdzaamheid een nieuw, aantrekkelijk kleurtje te geven.

Vanuit het perspectief van de macht is het dagelijks leven een netwerk van zelfverloochening en middelmatigheid. Het is werkelijk de leegte. Een esthetiek van het dagelijks leven zou een ieder tot een kunstenaar die de leegte inricht maken. In een laatste opflikkering zal de officiële kunst proberen in therapeutische vorm gestalte te geven aan wat Freud met een verdachte simplificatie de 'doodsdrift' heeft genoemd, dat wil zeggen een vreugdevolle onderwerping aan de macht. Overal waar de wil om te leven niet spontaan voortkomt uit de individuele poëzie, valt de schaduw van de gekruisigde aap van Nazareth. De kunstenaar die in ieder mens leeft kan niet worden gered door een terugkeer naar door opofferingsgezindheid overheerste artistieke vormen. We moeten weer helemaal bij het begin beginnen.

De surrealisten – sommigen althans – hadden begrepen dat de enig aanvaardbare opheffing van de kunst gelegen was in de kunst: een werk dat door geen enkele ideologie met haar coherente leugenachtigheid zou kunnen worden overgenomen en gebruikt. Het is bekend wat zij, door hun ingenomenheid met het culturele schouwspel, slaafs hebben opgegeven. Maar het huidige verval op het gebied van denken en kunst maakt het gevaar dat de esthetiek zich van het geheel meester maakt kleiner dan in de jaren dertig het geval was. De conjunctuur van dit ogenblik kan de situationistische agitatie slechts versterken.

Er is – juist sinds de surrealisten – heel wat afgepraat over het

verdwijnen van bepaalde idyllische verhoudingen, zoals vriendschap, liefde, gastvrijheid. Maar vergis u niet: het nostalgisch verlangen naar menselijker deugden uit het verleden is slechts een afspiegeling van de noodzaak in de toekomst het maar al te betwiste begrip offer nieuwe inhoud te geven. Waar van zelfverloochening sprake is, is voortaan geen plaats meer voor vriendschap, liefde, gastvrijheid, solidariteit. Als het anders is, wordt de aantrekkelijkheid van het onmenselijke versterkt. Brecht drukt dat voortreffelijk uit in een anekdote. Als voorbeeld van de manier waarop men vrienden een dienst kan bewijzen, vertelt Herr Keuner het volgende verhaal. Drie jonge mannen komen bij een Arabier en zeggen hem: 'Onze vader is gestorven. Hij heeft ons zeventien kamelen nagelaten en zijn testament zegt dat de oudste de helft moet krijgen, de tweede zoon een derde en de jongste zoon een negende. We kunnen het maar niet eens worden over de verdeling. Jij moet de beslissing nemen.' De Arabier denkt na en zegt: 'Ik constateer dat jullie wel zouden kunnen delen als jullie een kameel méér hadden. Ik heb er een, het is de enige die ik heb, maar jullie mogen erover beschikken. Neem hem maar, verdeel het geheel en breng me terug wat er overblijft.' De jonge mannen bedanken hem voor zijn raad, nemen de kameel mee en verdelen de achttien dieren onder elkaar. De oudste krijgt de helft, dus negen dieren, de middelste een derde, dus zes kamelen en de jongste een negende, dus twee dieren. Toen ieder zijn eigen kamelen apart had gezet, was er tot hun verbazing een kameel over. Ze gaven het dier terug aan hun oude vriend, waarbij zij hem nogmaals bedankten. Herr Keuner zei dat dit de juiste manier was om een dienst te bewijzen omdat van niemand een offer werd gevraagd. Het voorbeeld verdient te worden uitgebreid tot het geheel van het dagelijks leven en te gelden als een onbetwistbaar beginsel.

Het gaat er niet om dat men de kunst van het offer kiest en het offer van de kunst afwijst, maar men moet kiezen voor het einde van het offer als kunst. De levenskunst, de constructie van zelfdoorleefde situaties wordt overal bevorderd en ook overal gedenatureerd doordat het menselijke wordt verzwakt.

Het offer van het heden zal misschien de laatste fase zijn van een rite die de mens vanaf zijn oorsprong heeft verminkt. Iedere minuut brokkelt weg in stukjes verleden en toekomst. Nooit, behalve in het seksueel genot, geven we ons helemaal over aan wat we doen. Wat we gaan doen en wat we hebben gedaan trekt het bouwwerk van het heden op, op een fundament van eeuwig ongenoegen. In de geschiedenis van de collectiviteiten evenals in de geschiedenis van het individu zijn verheerlijking van het verleden en de verheerlijking van de toekomst beide even reactionair. Al wat moet worden opgebouwd, wordt in het heden opgebouwd. Het volksgeloof zegt dat een drenkeling op het ogenblik dat hij sterft zijn leven als een film aan zich voorbij ziet gaan. Ik acht het zeker dat er ogenblikken van intense helderheid bestaan waarin het leven wordt samengebald en opnieuw gemaakt. Toekomst en verleden, volgzame pionnen van de historie, bedekken slechts het offer van het heden. Niets ruilen, niet voor een ding, niet voor het verleden, niet voor de toekomst. Intens leven, voor je zelf, met het oneindige plezier en het bewustzijn dat wat radicaal voor jou geldt voor alle mensen geldt. En boven alles staat deze wet: 'Doe alsof er nooit een toekomst bestond.'

XIII

Scheiding

Privaateigendom, grondslag van de maatschappelijke organisatie, houdt de mensen van hen zelf en de anderen gescheiden. In kunstmatige eenheidsparadijzen probeert men de scheiding te verhullen door met wisselend succes de voortijdig verstoorde droom van eenheid opnieuw te gebruiken. Tevergeefs. – Tussen het genot van het scheppen en het genot van het vernielen bestaat slechts een slingerbeweging die de macht vernietigt.

I

De mensen leven gescheiden van elkaar, gescheiden van wat ze in de anderen zijn, gescheiden van zich zelf. De geschiedenis van de mensen is de geschiedenis van een fundamentele scheiding, het maatschappelijk onderscheid tussen meesters en slaven, die de oorzaak en voorwaarde is van alle andere scheidingen. Door de geschiedenis proberen de mensen weer bij elkaar te komen en eenheid te bereiken. De klassenstrijd is slechts een fase, maar een beslissende, in de strijd voor de totale mens.

Zoals de heersende klasse de best denkbare redenen heeft de klassenstrijd te ontkennen, zo ook valt de geschiedenis van de scheiding onvermijdelijk samen met de geschiedenis van de versluiering van de klassenstrijd. Maar die versluiering komt niet doordat men dat bewust wil, maar door de lange, onzekere strijd waarin het verlangen naar eenheid meestal omslaat in zijn tegendeel. Wat de scheiding niet radicaal wegneemt, versterkt haar. Wanneer de bourgeoisie aan de macht komt, werpt zij een helderder licht op wat de mensen zo wezenlijk verdeelt en maakt zij dat de mensen zich ervan bewust worden dat de scheiding sociaal bepaald en materieel is.

Wat is God? De waarborg en kwintessens van de mythe waarin

de overheersing van de ene mens door de andere haar rechtvaardiging vindt. Voor die weerzinwekkende uitvinding is geen ander excuus. Naarmate de mythe haar consistentie verliest en schouwspel wordt, voert de wind van de atomisering van de maatschappij wat Lautreamont het Groot Uitwendig Object noemt in brokstukken mee; het wordt tot een God voor persoonlijk gebruik, een zalfje voor het soort ziektes waar men niet over praat.

Op het hoogtepunt van de door de ondergang van de antieke filosofie en antieke wereld veroorzaakte crisis, maakt de geest van het christendom de vormgeving van een nieuw mythisch systeem ondergeschikt aan een fundamenteel beginsel, het trinitarisch dogma. Wat betekent het dogma van de drie personen in God, dat zoveel bloed en inkt zal doen vloeien?

Naar de ziel behoort de mens aan God, naar het lichaam aan de wereldlijke leider, naar de geest aan zich zelf. Zijn heil ligt in de ziel, zijn vrijheid in de geest, zijn aardse leven in het lichaam. De ziel omhult lichaam en geest, zonder de ziel zijn lichaam en geest niets. Is dat niet, als men het nader beschouwt, de vereniging van meester en slaaf in het principe volgens welk de mens als een schepping van God wordt beschouwd? De slaaf is het lichaam, de arbeidskracht die de meester zich toeëigent; de meester is de geest die het lichaam bestuurt en het daarmee een fragment van zijn hogere essentie toekent. De slaaf offert zich dus naar het lichaam op aan de macht van de meester, terwijl de meester zich naar de geest opoffert voor de gemeenschap van zijn slaven (de Koning in dienst van het volk, de Gaulle in dienst van Frankrijk, de voetwassing in de Kerk, etc.). De slaaf offert zijn aardse leven, in ruil ontvangt hij het bewustzijn vrij te zijn, dat wil zeggen de geest van de meester is in hem afgedaald. Het gemystificeerde bewustzijn is het bewustzijn van de mythe. De meester offert ideëel zijn macht als meester op aan het geheel van hen die hij leidt; door de vervreemding van de lichamen te versluieren met de subtiele vervreemding van de geest, bezuinigt hij op de voor het handhaven van de slavernij nodige hoeveelheid geweld. Naar de geest identificeert de slaaf zich – kan dat althans – met de meester aan wie hij zijn levenskracht uitlevert. Maar met

wie moet de meester zich identificeren? Niet met de slaven, opgevat als dingen die men bezit, als lichamen; eerder met de slaven opgevat als emanatie van de geest van de meester *an sich,* de hoogste meester. Omdat de aardse meesters zich op het spirituele vlak opofferen, moeten zij in de consistentie van de mythe een tegenhanger vinden voor hun offer, een idee van heerschappij *an sich,* waaraan hij deel heeft en waaraan hij zich onderwerpt. Daarom heeft de toevallige klasse der heersers een God geschapen voor wie zij zich in de geest buigt om zich met Hem te identificeren. God geeft aan het mythisch offer dat de meester voor het algemeen welzijn brengt en ook aan het offer dat de slaaf aan de particuliere en exclusieve macht van de meester brengt, een certificaat van echtheid. God is het beginsel van alle onderwerping, de duisternis die alle misdaden wettigt. De enige onwettige misdaad is de weigering een meester te aanvaarden. God is de harmonie van de leugen, een ideëele vorm waaruit het vrijwillig offer van de slaaf (Christus), het bereidwillig gegeven offer van de meester (de Vader; de slaaf is de zoon van de meester) en de onlosmakelijke band tussen beiden (de Heilige Geest) zich verenigen. De ideëele mens, een goddelijk, mythisch eenheidsschepsel waarin de mensheid zich zou moeten herkennen, is een realisering van hetzelfde trinitaire model: een *lichaam* dat onderworpen is aan de *geest* die het lichaam leidt ter wille van de grotere roem van de *ziel,* de alomvattende synthese.

We hebben hier dus te maken met een soort relatie waarin twee termen hun betekenis ontlenen aan een absoluut beginsel en worden afgemeten aan het duistere, de onbereikbare norm, de onbetwistbare transcendentie (God, bloed, heiligheid, genade, etc.). Eeuwenlang zullen talloze dualiteiten staan te pruttelen op het vuurtje van de mythische eenheid. En wanneer de bourgeoisie het potje van het vuur haalt, houdt zij alleen een nostalgisch verlangen naar eenheid en een reeks koude abstracties zonder kraak of smaak over: lichaam en geest, zijn en bewustzijn, individu en collectiviteit, particulier en openbaar, algemeen en bijzonder, et cetera. Paradoxaliter vernietigt de bourgeoisie, gedreven door haar klassebelangen, tot haar eigen nadeel het eenheidsbegrip en de driedimensionale structuur

daarvan. Het verlangen naar eenheid, dat door het mythisch denken van de eenheidsregimes zo knap was bevredigd, verdwijnt niet met het verdwijnen van die eenheid, maar wordt juist aangescherpt naarmate het bewustzijn van het materiële karakter van de scheiding groeit. Door de sociaal-economische fundamenten van de scheiding bloot te leggen verschaft de bourgeoisie de wapenen waarmee het einde van de scheiding bevochten moet worden. Maar als er een eind komt aan de scheiding, dan betekent dat het einde van de bourgeoisie en het einde van alle hiërarchische macht. Daarom is geen enkele heersende klasse of kaste in staat de omzetting van feodale eenheid in een werkelijke eenheid, in een authentiek maatschappelijk participeren te bewerkstelligen. Alleen het nieuwe proletariaat heeft de opdracht de goden de derde macht, de spontane scheppingsdrang, de poëzie te ontrukken om haar levend te houden in aller dagelijks leven. Het overgangstijdperk van de deelmacht zal dan niets anders geweest zijn dan een ogenblik van slapeloosheid, het onmisbare nulpunt, het omslagpunt in de omkering van het perspectief, het noodzakelijke aannemen van de starthouding voor de sprong naar de opheffing.

De historie levert het bewijs welke strijd er wordt gevoerd tegen het eenheidsbeginsel en hoe de dualistische realiteit zichtbaar wordt. Het gevecht, dat eerst werd gevoerd in een theologische taal, de officiële taal van de mythe, werd later uitgevochten in een ideologische taal, de taal van het schouwspel. Manicheeërs,[1] katharen,[2] hussieten,[3] calvinisten staan door wat hen bezighoudt naast Jean de Meung, La Boëtie, Vanini. Hecht Descartes niet *in extremis* een ziel waarmee hij geen weg weet vast aan de epifyse? Pascals God, koorddansende in een volstrekt onbegrijpelijk evenwicht op de top van een volstrekt begrijpelijke wereld, verbergt zich, waardoor Hij de mens en de wereld een steun onthoudt die zij beslist nodig hebben om elkaar niet aan te vallen en om te voorkomen dat de een slechts beoordeeld wordt naar de ander, afgemeten aan het niets.

Al aan het eind van de achttiende eeuw manifesteert zich alom de scheiding en wordt de verbrokkeling versneld. Het tijd-

perk van de elkaar beconcurrerende mensjes is aangebroken. Brokstukjes van menselijke wezens worden verabsoluteerd: materie, geest, geweten, bewustzijn, handelen, het universele, het bijzondere, et cetera. Welke God moet die scherventroep opruimen?

De geest van overheersing zag mogelijkheden ter zelfrechtvaardiging in een transcendentie. Een kapitalistische god is niet goed voorstelbaar. Overheersing veronderstelt een trinitair systeem. Maar uitbuitingsmechanismen zijn dualistisch. Bovendien zijn ze onlosmakelijk verbonden met het materialistisch bepaald zijn van de economische verhoudingen. Het economische kent geen mysterie; het enige dat het van het wonder behoudt is het *toeval* van de marktontwikkeling of de volmaakte programmering van de planningscomputers. Calvijns rationele God is veel minder aantrekkelijk dan het lenen tegen interest waartoe hij straffeloos toestemming geeft. Met de God van de wederdopers[4] van Munster en de revolutionaire boeren van 1525[5] hebben we in archaïsche vorm al te maken met het niet te onderdrukken streven van de massa's naar een samenleving van de totale mens.

De mystieke leider wordt niet eenvoudigweg werkgever. De heer verandert niet in een baas. Neem de mysterieuze superioriteit van afkomst en geboorte weg en wat er over blijft is niets anders dan een uitbuitingsmechanisme, een najagen van winst dat alleen in zich zelf een rechtvaardiging vindt. Tussen baas en arbeider rijst niet meer de kwalitatieve barrière van afkomst, maar alleen een kwantitatief verschil in rijkdom en macht. Wat de uitbuiting zo aanstootgevend maakt is dat 'gelijken' elkaar uitbuiten. De bourgeoisie is de rechtvaardiging – haars ondanks natuurlijk – van alle revoluties. Wanneer volkeren niet meer worden misbruikt, houden ze op te gehoorzamen.

Deelmacht fragmenteert zelfs de inconsistentie van de wezens over welke ze heerst. En tegelijkertijd wordt de unitaire leugen afgebroken. Door de dood van God wordt het bewustzijn van de scheiding algemeen. Was de wanhoop van de romanticus niet een kreet van pijn over een smartelijk ervaren verscheurdheid? De barst loopt door alles heen, de liefde, de blik, de

natuur, de droom, de werkelijkheid. Het drama van het bewustzijn, waarover Hegel spreekt, is veel meer het bewustzijn van het drama. Bij Marx is een dergelijk bewustzijn revolutionair. Wanneer Peter Schlemihl[6] op zoek gaat naar zijn schaduw om te vergeten dat hij in feite een schaduw op zoek naar zijn lichaam is, houdt zijn onderneming zeker minder gevaren in voor de macht. In een reflex van zelfverweer 'vindt' de bourgeoisie kunstmatige eenheidsparadijzen 'uit' door zich, met wisselend succes, de teleurstellingen en voortijdig verstoorde dromen van eenheid toe te eigenen.

Naast de vormen van collectieve zelfbevrediging – ideologieën, de illusie van het samen zijn, kuddegeest, opium voor het volk –, vinden we een hele scala van marginale produkten, op de grens van wat wel en wat niet geoorloofd is: de individuele ideologie, obsessie, monomanie, een unieke en dus vervreemdende passie, drugs en de surrogaten daarvan (alcohol, de illusie van snelheid en snelle verandering, zeldzame gewaarwordingen, etc.). Weliswaar is het daardoor mogelijk zich zelf volkomen te verliezen in de illusie dat men zich zelf vindt, maar dat zo'n bezigheid een ontbindend effect heeft komt vooral doordat men zich slechts op onderdelen richt. Passie voor het spel is niet langer vervreemdend als wie zich eraan overgeeft het spel zoekt in de totaliteit van het leven, in de liefde, in het denken, in het construeren van situaties. Evenzo is het verlangen te doden niet langer een monomanie als het gepaard gaat met een revolutionair bewustzijn.

Voor de macht houden de lapmiddelen ter vestiging van de eenheid dus een dubbel gevaar in. Aan de ene kant bevredigen ze niet, aan de andere kant maken ze dat de mensen een werkelijke sociale eenheid willen opbouwen. De mystieke verheffing tot eenheid had geen ander doel dan God; de horizontale voortgang, in de historie, in de richting van een problematische schouwspeleenheid is een oneindige eindigheid. Hij wekt een onlesbare dorst naar het absolute, maar het kwantitatieve is op zich al een grens. Door het tomeloze streven de dorst te lessen komt men dus alleen maar des te sneller in het kwalitatieve terecht, hetzij langs de weg van het negatieve, hetzij, als er bewustwording tot stand komt, door de verandering van de nega-

tiviteit in positiviteit. Langs de negatieve weg bereikt men echter niet zich zelf, maar gaat men onder in zijn eigen ontbinding. De waanzin die daarvan het gevolg is, het welbehagen dat men schept in misdaad en wreedheid, de krampachtige, flitsende heerlijkheid van de perversiteit – dat zijn wegen die onherroepelijk naar de ondergang leiden. Dan laat men zich slechts met verbazingwekkende ijver meesleuren door de zuigkracht van de ontwrichtende en vernietigende macht. Maar de macht kan nauwelijks *duurzaam* zijn als zij haar ontbindende kracht niet beteugelt. Een generaal jaagt zijn soldaten slechts tot een bepaald punt de dood in. Blijft de vraag of het niet druppelsgewijs kan worden gedistilleerd. De kans is groot dat het beperkte genoegen zich zelf te vernietigen uiteindelijk de macht die dat genoegen beperkt zal vernietigen. Dat hebben we wel gezien bij de rellen in Stockholm en Watts. Er is maar een klein duwtje nodig en het genot wordt totaal en het negatieve geweld *geeft zijn positieve kanten vrij spel.* Ik beweer dat er geen genot bestaat dat niet uit is op totale bevrediging op alle gebieden. Ik denk zo dat Huysmans ongewild grappig was toen hij in alle ernst schreef dat een man met een erectie 'gaat staan', dat wil zeggen in 'opstand' komt.

Zich onbeperkt volledig overgeven aan het genot is de zekerste weg naar de revolutie van het dagelijks leven, naar de opbouw van de totale mens.

XIV

Vormgeving van de schijn

De schijn vorm geven is een systeem ter afscherming van de feiten. Een soort gangsterbende met body-guards. De feiten worden voorgesteld in de middellijke werkelijkheid opdat ze niet worden gepresenteerd in de onmiddellijke werkelijkheid. De eenheidsmacht geeft de schijn vorm in de mythe. De deelmacht doet dat in het schouwspel. Als de consistentie van de mythe wordt aangevochten, wordt zij de mythe van de consistentie. Versterkt door de historie, wordt de inconsistentie van het schouwspel het schouwspel van de inconsistentie. (pop art is de huidige consumeerbare afsterving en de afsterving van het tegenwoordige consumeerbare) [1]. – De armzaligheid van het 'drama' als literair genre hangt nauw samen met de herovering van de sociale ruimte middels theatrale houdingen. Op het toneel wordt het theater steeds armoediger, maar het verrijkt zich met het dagelijks leven waarvan het de gedragspatronen probeert te dramatiseren. – Rollen zijn de ideologische gietvormen van de ervaring. Het is aan de specialisten die rollen te vervolmaken [2].

1

Volgens Nietzsche heeft men met een leugen de ideale wereld bedacht en de werkelijkheid haar waarde, betekenis en waarachtigheid ontnomen. Tot op heden is de leugen van het ideaal de vloek geweest die boven de werkelijkheid hing. Door die leugen diep tot zich te laten doordringen is de mensheid letterlijk en figuurlijk vervalst tot in haar diepste instincten, zodat zij waarden ging vereren tegengesteld aan de waarden die borg stonden voor de ontwikkeling en het heden in wording. Is die leugen van het ideaal iets anders dan de leugen van de meesters? Wanneer diefstal een wettige rechtvaardiging nodig heeft, wanneer het gezag zich verschuilt achter het algemeen belang

om zich straffeloos te laten gelden ter wille van privé-doeleinden, moet de leugen toch wel de geesten in haar ban krijgen en buigen naar haar wetten, zozeer dat leugenachtigheid een vrijwel natuurlijke instelling van de mens wordt, ook al liegt de mens omdat hij, in een door de leugen beheerste wereld, onmogelijk anders kan handelen. Hij is zelf leugen, geketend aan zijn eigen leugenachtigheid. Het gezond verstand zet altijd slechts zijn contraseign onder het decreet dat uit aller naam tegen de waarheid is uitgevaardigd. Het is een gepopulariseerde codificatie van de leugen.

En toch, er is niemand die vierentwintig uur per dag kreunend en steunend de last van het onechte draagt. Zoals bij de radicaalste denkers de leugen van de woorden het licht in zich draagt dat de leugen zichtbaar maakt, zo zijn er ook maar weinig vormen van vervreemding in het dagelijks leven die niet even, een seconde, een uur of zo lang een droom duurt, stuk lopen op de subjectieve ontkenning van de vervreemding. Niemand laat zich helemaal misleiden door wat hem vernietigt, evenmin als de woorden zich helemaal naar de macht voegen. Het gaat er slechts om die momenten van waarheid te rekken, de ijsberg van de subjectiviteit te laten groeien waarop de Titanic van de leugen schipbreuk zal lijden.

De golf van materialiteit sleurt de wrakstukken van de mythe die zij heeft stukgeslagen mee naar open zee. De bourgeoisie is de stuwende kracht achter die golf geweest, nu is ze nog slechts het schuim en spoelt weg met de resten van de mythe. Wanneer Shakespeare laat zien dat een koning die huurmoordenaars opdracht geeft te doden, geen andere reactie mag verwachten dan dat hij morgen zelf het slachtoffer wordt, lijkt hij daarmee een beschrijving vooraf te geven van het lot dat de klasse van de Godsmoordenaars stond te wachten. De moordmachine is stuurloos zodra de moordenaars het geloof in de mythe of, zo men wil, in de God die hun misdaden legaliseert, opgeven. Zo is de revolutie de schoonste vinding van de bourgeoisie, de strop waaraan zij in het niets zal komen te bengelen. Men kan zich voorstellen dat de bourgeoisie, machteloos hangend aan het touw dat zij zelf gevlochten heeft, zich in haar

denken met de moed der wanhoop vastklampt aan alle reformistische oplossingen, aan al wat haar voortbestaan kan rekken, ook al trekt haar eigen gewicht haar onweerstaanbaar omlaag tot haar laatste stuiptrekking. De fascist verwoordt in zekere zin de onvermijdelijkheid en onherstelbaarheid van de val, hij is de estheet die ervan droomt de hele mensheid in de afgrond te storten, de logicus die de dood van een klasse voorbereidt, de sofist van de universele dood. Die enscenering van de dood, gekozen en afgewezen, staat tegenwoordig centraal in het schouwspel van de inconsistentie.

Men wil graag dat de vorm van de schijn onbeweeglijk als de schaduw van een vliegende vogel is. Maar zo'n onbeweeglijkheid, die nauw samenhangt met de pogingen van de heersende klasse om haar macht een stevige basis te geven, is niets dan de ijdele hoop te ontkomen aan de historie die haar meesleurt. Er bestaat echter tussen de mythe en de gefragmenteerde, ontwijde vorm daarvan, het schouwspel, een aanzienlijk verschil wat betreft de mate waarin ze bestand zijn tegen de feitelijke kritiek. Dat in de eenheidsbeschavingen ambachtslieden, kooplui en bankiers niet allen even belangrijk zijn, verklaart de voortdurende slingerbeweging tussen de *samenhangendheid van de mythe en de mythe van de samenhangendheid*. Maar de zegepraal van de bourgeoisie, waarmee de historie gaat behoren tot de attributen van de schijn, levert de schijn uit aan de historie en maakt dat de ontwikkeling onomkeerbaar verloopt van de *onsamenhangendheid van het schouwspel* naar *het schouwspel van de onsamenhangendheid*.

Telkens wanneer de handeldrijvende klasse, met haar geringe eerbied voor tradities, de waarden dreigt te ontwijden, maakt de mythe van de samenhang plaats voor de samenhang van de mythe. Wat wil dat zeggen? Wat tot dan vanzelf sprak dient plotseling krachtig te worden bevestigd, het spontane geloof wijkt voor de geloofsbelijdenis, het ontzag voor de groten der wereld verhardt zich tot het beginsel van de autoritaire monarchie. Ik zou graag willen dat er een nadere studie werd gemaakt van de paradox van die perioden waarin de ene mythe al dood is en de nieuwe nog niet is aanvaard, die perioden waarin de bourgeoiselementen hun belangrijkheid een gewijde

betekenis geven door een nieuwe godsdienst, verheffing in de adelstand et cetera, terwijl tegelijkertijd, in een tegenovergestelde beweging, de edelen zich overgeven aan het grote spel van de onmogelijke opheffing (de Fronde,[1] maar ook de dialectiek van Heraclitus en Gilles de Rais). De aristocratie heeft haar laatste woorden een spirituele wending weten te geven. De bourgeoisie zal bij haar verdwijnen slechts dodernstig kunnen zijn. Zou er voor de revolutionaire krachten van de opheffing niet méér te halen zijn uit een luchthartig sterven dan uit een loodzwaar overleven?

Ondergraven door feitelijke kritiek heeft de mythe van de samenhang niet de grondslag kunnen leggen voor een nieuwe samenhang van de mythe. De schijn, een spiegel waarin de mensen hun eigen beslissingen voor zich zelf verborgen houden, valt in scherven in het publiek domein van individuele vraag en aanbod. Als de schijn verdwijnt, verdwijnt de hiërarchische macht, die gevel waarachter niets te zien is. Dat er voortgang is leidt geen twijfel. Na de Revolutie van 1789 maken de surrogaten voor God hoge prijzen op de vlooienmarkt, het Opperwezen[2] en het door Napoleon gesloten concordaat openen de rij, op korte afstand gevolgd door nationalisme, individualisme, socialisme, nationaal-socialisme, de neo*ismen*, nog afgezien van de geïndividualiseerde kliekjes van alle verramsjte *Weltanschauungen* en de duizenden meeneemideologieën die ieder die een tv., cultuur of waspoeder aanschaft tegenwoordig cadeau krijgt. Het verval van het schouwspel manifesteert zich voortaan in het schouwspel van het verval. Het ligt in de logische lijn der *dingen* dat de laatste toneelspeler zijn eigen sterven filmt. De logica der dingen is in het onderhavige geval de logica van het consumeerbare, van wat verkocht wordt terwijl het wordt geconsumeerd. De slingerweg naar de laatste kerkhoven is omzoomd met pseudo-surrealisme, namaak-dadaïsme en de enscenering van de dagelijkse armzaligheid.

2

De ontwikkeling van het toneel als literair genre werpt bepaald een verhelderend licht op de vormgeving van de schijn. Is het

toneel uiteindelijk niet de eenvoudigste vorm, de verklarende inleiding ervan? Nadat het oorspronkelijk één was geweest met de schijn in de gewijde voorstellingen die aan de mensen het mysterie van de transcendentie openbaarden, werkt het, wanneer het zijn gewijde betekenis verliest, het model uit van de schouwspelachtige constructies van de toekomst. Afgezien van oorlogstuig zijn allerlei werktuigen en machines eerst op het toneel gebruikt; kranen, katrollen, hydraulische toestellen treft men in het rekwisietenmagazijn voordat zij de produktieverhoudingen omverwerpen. Dit feit is waard te worden opgemerkt; hoe ver men ook in de geschiedenis teruggaat, de beheersing van de natuur en de overheersing van de mens is overal afhankelijk van de technieken die onveranderlijk én voor de arbeid én voor het wekken van illusies worden gebruikt.

Met het ontstaan van de tragedie verengt zich al het gebied waar de primitieve mensen en de goden met elkaar worden geconfronteerd in een kosmische dialoog. Het deelhebben aan het magische wordt op afstand gesteld, opgeschort. Het wordt geordend volgens de brekingswetten van de inwijdingsriten, niet meer volgens die riten zelf. Het wordt een *spectaculum,* iets om te zien, terwijl de goden, die langzaam naar de rekwisietenrommelzolder worden verbannen, zelf maar vast heengaan voordat ze geleidelijk ook van het maatschappelijk toneel moeten verdwijnen. Als de mythische relaties door de ontwijding zijn verbroken, maakt de tragedie plaats voor het drama. De komedie geeft duidelijk de overgang aan. Haar bijtende humor tast met de felheid van nieuwe krachten een genre aan dat vanaf dat ogenblik slechts kan blijven vegeteren. De *Dom Juan* van Molière, de parodie op Händel in de *Beggar's opera* van John Gay zijn in dit opzicht veelzeggend.

Met het drama neemt de mensensamenleving de plaats van de goden in. Al is het toneel in de negentiende eeuw een vorm van vermaak naast vele andere, men moet het belang ervan niet onderschatten. In feite *herovert* het, doordat het buiten het traditionele kader reikt, *de hele maatschappelijke ruimte*. Het is zo voor de hand liggend het leven gelijk te stellen met een dramatische komedie dat iedere analyse overbodig lijkt te zijn. Het lijkt gepast niet te discussiëren over de kundig in stand

gehouden verwarring van toneel en leven. Alsof het natuurlijk was dat ik honderd keer per dag ophoud me zelf te zijn en me steek in de huid van personen van wie ik noch de zorgen noch de betekenis tot de mijne wil maken. Het kan me natuurlijk wel overkomen dat ik me vrijwillig als een acteur gedraag, een rol speel bij wijze van spel of genoegen. Maar dat is niet de rol die ik bedoel. De acteur die in een realistisch stuk een ter dood veroordeelde moet voorstellen, heeft alle vrijheid zich zelf te blijven – is dat niet de paradox van de goede toneelspeler? –, maar dat hij over een dergelijke vrijheid beschikt komt natuurlijk doordat het cynisme van zijn beulen hem niet in zijn eigen vlees treft, maar alleen het stereotiepe beeld raakt dat hij gestalte geeft met behulp van zijn techniek en gevoel voor toneel. In het dagelijks leven dringen de rollen tot diep in het individu door, houden hem af van wat hij is en echt wil zijn. Ze zijn de in de ervaringswereld gestolde vervreemding. Daarmee zijn de kaarten geschud en daarom is het niet langer een spel. De stereotypen schrijven aan een ieder afzonderlijk, men zou bijna zeggen 'vertrouwelijk' voor wat de ideologieën collectief opleggen.

De alom aanwezige goddelijke conditionering heeft plaats gemaakt voor een deelconditionering en de macht probeert met behulp van een groot aantal conditioneringen op deelgebieden dezelfde kwaliteit te bereiken als vroeger de ordenende krachten wisten te bereiken. Dit betekent dat dwang en leugen worden geïndividualiseerd. Ze perken ieder mens steeds meer in om hem des te beter in een abstracte vorm te kunnen gieten. Dit betekent ook dat ten aanzien van het besturen van de mensen de vooruitgang van de menselijke kennis de vervreemding vervolmaakt. Hoe beter de mens zich langs officiële weg kent, des te meer raakt hij vervreemd. De wetenschap is het alibi van de politie. Zij leert tot welk punt men kan martelen zonder de dood teweeg te brengen; zij leert vooral tot op welke hoogte men een ἑαυτοντιμορουμενος kan worden, de – eerzame – beul van zich zelf. Hoe men een ding kan worden met behoud van de menselijke schijn en in naam van een bepaalde menselijke schijn.

De bioscoop of de geïndividualiseerde vorm daarvan – de televisie – behaalt zijn fraaiste overwinningen niet op het gebied van het denken. Hij geeft weinig richting aan de openbare mening. Hij laat zijn invloed ánders gelden. Een personage in een toneelscène treft de toeschouwer door de grote lijn van zijn gedragingen en de overtuigingskracht van zijn voordracht; op het filmscherm of de beeldbuis valt hetzelfde personage uiteen in een reeks precieze details die op het oog van de kijker inwerken als even zovele subtiele indrukken. Het is een scholing van de blik, een les in dramatische kunst waarin het samentrekken van de gelaatsspieren, een handgebaar voor duizenden kijkers op adequate wijze weergeven hoe men een gevoel, een verlangen moet uitdrukken. Via de nog rudimentaire techniek van het beeld leert het individu existentiële houdingen vorm te geven naar het voorbeeld van de standaardportretten die de moderne sociale psychologie van hem tekent. Juist dank zij zijn tics en manieën past hij in de schema's van de macht. De armzaligheid van het dagelijks leven bereikt haar toppunt doordat zij ten tonele wordt gevoerd. Zoals de passiviteit van de consument een actieve passiviteit is, zo ook heeft de passiviteit van de kijker ten doel dat hij zich rollen eigen maakt om ze daarna te spelen volgens de officiële normen. De herhaling van beelden, de stereotypen bieden een reeks standaardvoorbeelden waaruit een ieder een rol mag en moet kiezen. Het schouwspel is een prentenkabinet, een wassenbeeldenmuseum. Het is ook experimenteel toneel. De mens-als-consument laat zich conditioneren door de stereotypen (de passieve kant) naar welke hij zijn verschillende gedragingen (de actieve kant) vorm geeft. De passiviteit verhullen door de vormen van deelneming aan het schouwspel te vernieuwen en de scala van stereotypen te veranderen, dat is waarmee de fabrikanten van happenings, pop art en sociodrama's zich tegenwoordig bezighouden. De machines van de produktiemaatschappij worden geleidelijk volledig de machines van de schouwspelmaatschappij; een elektronisch brein kan men openleggen en demonstreren. Men keert terug tot een oorspronkelijke opvatting van toneel, waarin alle mensen deelhebben aan het mysterie van de godheid, maar op een hoger niveau, met

steun van de techniek. En tegelijkertijd bestaan er kansen op opheffing die in de vroegste oudheid ondenkbaar waren.

Stereotypen zijn niets anders dan de gedegenereerde vormen van de oude ethische categorieën – de ridder, de heilige, de zondaar, de held, de woordbreker, de man van zijn woord, de 'honnête homme', et cetera. De beelden die binnen het kader van de mythische schijn kwalitatieve kracht hadden, ontlenen binnen het kader van de schijn van het schouwspel hun luister aan de snelle en conditionerende herhaling en vermenigvuldiging – de leuze, de foto, de ster, de woorden, et cetera. Ik heb al eerder laten zien dat de technische produktie van magische relaties zoals het geloof of de identificatie de magie uiteindelijk oplosten. Gevoegd bij het einde van de grote ideologieën heeft dit de chaos van stereotypen en rollen snel vergroot. Vandaar dat aan het schouwspel nieuwe voorwaarden worden gesteld.

Van de gebeurtenissen bezitten we slechts een scenario zonder regieaanwijzingen. Hun vorm bereikt ons, niet hun inhoud. De vorm treft ons met meer of minder kracht, afhankelijk van het aantal keren dat hij wordt herhaald en de plaats die hij in de structuur van de schijn inneemt. Want als georganiseerd systeem is de schijn een reusachtige ordner waarin de gebeurtenissen in van elkaar gescheiden en van etiketten voorziene mappen keurig gerangschikt staan – liefdesperikelen, de politiek, wat eten we vandaag... Op de boulevard Saint-Germain vermoordt een nozem een voorbijganger. Wat voor bericht verspreidt de pers nu eigenlijk? Een van tevoren vastgesteld schema dat beoogt medelijden, verontwaardiging, afkeer, naijver op te wekken; een in abstracte delen ontleed feit, die zelf weer worden ingedeeld in de passende rubrieken – jeugd, delinquentie, geweld, onveiligheid, et cetera. Beeld, foto en stijl, opgebouwd en volgens bepaalde combinatietechnieken met elkaar in overeenstemming gebracht, zijn zo een soort kwartjesautomaat die pasklare verklaringen en gecontroleerde gevoelens produceert. Tot rollen herleide werkelijke mensen dienen als lokaas: de Wurger van Boston,[3] lord Snowdon, Eddy Merckx, Brigitte Bardot, Mauriac scheiden, vrijen, denken en peuteren in hun neus voor duizenden lieden. De belichting van het in het schouwspel betekenisvolle prozaïsche detail leidt ertoe dat de

inconsistente rollen verveelvoudigd worden. De man die uit jaloezie zijn vrouw afmaakt, krijgt zijn plaatsje naast de stervende paus; het jasje van Johnny Halliday wordt op een hoop gegooid met de schoen van Chroesjtsjov, kruis is munt, het is lood om oud ijzer, onsamenhangendheid in doorlopende voorstelling. Dat komt doordat er een structurele crisis bestaat. De thema's zijn te talrijk, het schouwspel is overal, aangelengd en inconsistent. De oude zo vaak gebruikte relatie – het manicheïsme – is aan het verdwijnen. Het schouwspel blijft ten achter bij goed en kwaad. Toen de surrealisten in 1930 het gebaar van een exhibitionist toejuichten, maakten ze zich illusies over de draagwijdte van hun loftuiting. Ze kruidden het schouwspel van de moraal, wat voor de regeneratie ervan noodzakelijk was. De boulevardpers gaat niet anders te werk. Voor de informatie is het schandaal even noodzakelijk als galgenhumor en cynisme. Het ware schandaal bestaat in de afwijzing van de sabotage van het schouwspel. Die sabotage kan de macht slechts vermijden door vernieuwing en verjonging van de structuren van de schijn. Dat zou, in laatste instantie, wel eens de taak van de structuralisten kunnen zijn. Vermenigvuldiging van de armoede verrijkt haar echter niet. Door de kracht der dingen raakt het schouwspel in verval en zo verweert de zware steen die ons in passiviteit neerdrukt. Door de weerstand van de eigen ervaring raken de rollen in verval en zo breekt de spontaniteit het abces van het inauthentieke en de pseudo-activiteit open.

XV

De rol

Stereotypen zijn de heersende beelden van een tijdperk, de beelden van het heersende schouwspel. De stereotype is het rolmodel, de rol is een modelgedrag. Herhaling van een houding creëert de rol, herhaling van een rol de stereotype. De stereotype is een objectieve vorm waarin men door de rol moet worden gebracht. De vaardigheid waarmee men de rollen speelt en behandelt, is bepalend voor de plaats die men in het hiërarchisch schouwspel inneemt. Het verval van het schouwspel verveelvuldigt stereotypen en rollen, maar deze vervallen tot belachelijkheid en komen te dicht in de buurt van hun negatie, het spontane gebaar [1, 2]. – Identificatie is de eerste kennismaking met de rol. Voor de rust van de macht is identificatie van groter belang dan het gekozen identificatiemodel. Identificatie is een ziektetoestand, maar alleen die gevallen waar identificatie mislukt, worden tot de officiële categorie van 'geestesziekte' gerekend. – De rol heeft tot taak de levenswil leeg te zuigen [3]. – De rol representeert de ervaring doordat zij deze in een ding verandert, zij brengt vertroosting voor de verarming van het leven die zij zelf veroorzaakt. Zo wordt zij een plaatsvervangend en neurotisch genot. Het is van belang zich van de rol los te maken en haar weer een ludiek karakter te geven [4]. – Wie zijn rol goed speelt kan er zeker van zijn van de ene categorie van het schouwspel op te klimmen naar de andere; dat is de inwijding, die met name wordt geconcretiseerd in de verheerlijking van de naam en de foto. Specialisten zijn de inwijding regelende en beheersende ingewijden. Het totaal van hun inconsequenties bepaalt het consequente karakter van de macht, die, zich zelf vernietigend, vernietigt [5]. – Het verval van het schouwspel maakt de rollen onderling verwisselbaar. De steeds talrijker pseudo-veranderingen scheppen de voorwaarden voor een unieke en werkelijke verandering, de voorwaarden voor een radicale verandering. Het inauthentieke

drukt zo zwaar dat het een heftige en vrijwel fysieke reactie van de wil om te leven teweegbrengt [6].

I

Onze inspanningen, ons verdriet, onze mislukkingen, de absurditeit van onze daden komen meestentijds voort uit de dwingende noodzaak waarvoor we staan om hybridische personages voor te stellen die onze echte verlangens lijken te bevredigen, maar ze in werkelijkheid in de weg staan. 'Wij willen,' zo zegt Pascal, 'leven in de gedachte van de anderen, in een denkbeeldig leven, en daartoe spannen we ons in te schijnen. Wij werken aan de verfraaiing en het behoud van dat denkbeeldige en veronachtzamen het werkelijke.' In de zeventiende eeuw was Pascals uitspraak origineel, in een tijd waarin het schijnen *bon ton* was en de crisis van de georganiseerde schijn slechts tot het bewustzijn van de meest lucide geesten doordrong en dan nog maar oppervlakkig. In onze tijd, met het verval van waarden, is zijn opmerking een banaliteit en voor allen een vanzelfsprekendheid. Door welke magie kennen we aan levenloze vormen de levendigheid van menselijke hartstochten toe? Hoe komt het dat we bezwijken voor de verleiding van onechte houdingen? Wat is de rol?

Is wat de mens tot machtsstreven aanzet iets anders dan de zwakheid waartoe de macht hem reduceert? De despoot raakt geprikkeld over de plichten die juist de onderworpenheid van zijn volk hem oplegt. Voor de goddelijke erkenning van zijn gezag over de mensen betaalt hij eeuwig de prijs van een mythisch offer, van een voortdurende zelfvernedering voor God. Als hij zich niet langer in Gods dienst stelt, houdt hij daarmee meteen op zich in dienst te stellen van een volk, dat dan ook dadelijk van dienst aan hem is ontheven. Het *Vox populi, vox Dei* moet zo worden geïnterpreteerd: 'Wat God wil, wil het volk.' De slaaf zou al gauw geprikkeld raken over een onderworpenheid die niet bij wijze van ruil met een stukje gezag zou worden gecompenseerd. In feite geeft iedere onderworpenheid recht op enige macht en er is geen macht waarvoor men niet de prijs van de onderwerping moet betalen. Daarom

leggen sommigen zich er zo gemakkelijk bij neer te worden geregeerd. Macht wordt overal partieel uitgeoefend, op alle niveaus van de hiërarchie. Daarin ligt haar betwistbare alomtegenwoordigheid.

De rol is een vorm van machtsconsumptie. Ze wijst de plaats aan in de hiërarchische *representatie*, in het schouwspel dus; hoog, laag, in het midden, nooit erbuiten of erboven. Als zodanig geeft ze toegang tot het cultureel mechanisme: ze is *inwijding*. De rol is ook het wisselgeld van het individuele offer. Als zodanig heeft ze een *compenserende* functie. Als residu dat na de scheiding overblijft ten slotte, probeert ze een eenheid van gedragingen tot stand te brengen. Als zodanig doet ze een beroep op de *identificatie*.

2

De uitdrukking 'een rol in de maatschappij spelen' is slechts op een beperkt aantal mensen van toepassing en daaruit blijkt voldoende dat de rol een aan een bepaald aantal uitverkorenen voorbehouden onderscheiding was. De Romeinse slaaf, de middeleeuwse lijfeigene, de dagloner, de door een dertienurige werkdag afgebeulde fabrieksarbeider – zij hebben geen rol en als ze al een rol hebben, dan toch op zo'n rudimentair niveau dat de beschaafde lieden hen eerder als dieren dan als mensen beschouwen. Er is inderdaad een soort ellende die bestaat in het geen deelhebben aan de ellende van het schouwspel. Reeds in de negentiende eeuw verbreidt zich het begrip goede en slechte arbeider, zoals het begrip meester-slaaf zich met Christus in de mythe had verbreid. Het verbreidt zich met minder middelen en het is ook minder belangrijk dan in Christus' tijd het geval was, hoewel Marx het nodig heeft geoordeeld er de spot mee te drijven. Zo wordt de rol, gelijk het mythisch offer, gedemocratiseerd. Het inauthentieke binnen aller bereik of de zegepraal van het socialisme.

Neem een man van vijfendertig jaar. Iedere morgen stapt hij in zijn auto; hij gaat naar zijn kantoor, houdt een kaartenbak bij, eet zijn boterham, legt een kaartje, houdt weer zijn kaartenbak bij, verlaat zijn kantoor, drinkt een pilsje in het café

op de hoek, rijdt naar huis, zegt dag tegen zijn vrouw, geeft zijn kinderen een zoen, eet zijn aardappelen met jus terwijl hij naar de televisie kijkt, gaat naar bed, neukt en valt in slaap. Wie reduceert het leven van een mens tot zo'n beklagenswaardige reeks clichés? Een journalist, een politieagent, een enquêteur, een populistisch romanschrijver? Volstrekt niet! Hij doet het zelf, de man over wie ik het heb probeert zijn dag te ontleden in een reeks min of meer onbewust uit de scala van heersende stereotypen gekozen houdingen. Willoos en zielloos overweldigd door een vloedgolf van elkaar opvolgende verleidelijke beelden, keert hij zich af van het authentieke genot om, door een diep gevoelsmatig niet te rechtvaardigen ascese, een verschraalde vreugde te winnen, die al te opzichtig is om geen façade te zijn. De rollen die hij achtereenvolgens op zich neemt verschaffen hem een kieteling van bevrediging wanneer hij erin slaagt ze trouw naar het model van de stereotypen vorm te geven. De tevredenheid over een goed gespeelde rol ontleent hij aan de heftigheid waarmee hij zich van zich zelf verwijdert, zich verloochent en opoffert.

Almacht van het masochisme! Zoals een ander graaf van Sandomierz was, paltsgraaf van Smirnov, markgraaf van Toruń, hertog van Koerland, zo geeft hij zijn optreden als automobilist, kantoorbediende, chef, ondergeschikte, collega, klant, verleider, vriend, postzegelverzamelaar, echtgenoot, huisvader, televisiekijker een volstrekt persoonlijke majesteitelijke allure. En toch is hij niet zo'n stompzinnig machientje, zo'n vormeloze ledenpop. Soms, heel even, zijn er ogenblikken dat uit zijn dagelijks leven een energie vrijkomt die, als ze niet door de rollen werd geüsurpeerd, versnipperd en verspild, voldoende zou zijn om de wereld van het overleven omver te werpen. Hoe verwoestend is niet de kracht van hartstochtelijk dromen, van het liefdesgenot, een opkomend verlangen of een opwelling van sympathie! Die ogenblikken van authentiek leven probeert een ieder spontaan te vermeerderen opdat ze het gehele dagelijkse leven gaan omvatten, maar de conditionering dwingt de mensen ertoe te proberen die ogenblikken langs een achterdeur binnen te smokkelen, langs de weg van het onmenselijke, zodat ze die, op het moment dat ze ze voor het grijpen hebben, voor altijd kwijt zijn.

Ook stereotypen kennen leven en sterven. Een bepaald beeld is aantrekkelijk, dient als model voor duizenden individuele rollen, brokkelt daarna af en verdwijnt volgens de wet van het consumeerbare, vernieuwing en vergankelijkheid. Waar haalt de schouwspelmaatschappij haar nieuwe stereotypen vandaan? Uit het stuk creativiteit dat belet dat bepaalde rollen zich conformeren aan de verouderende stereotype (zoals ook de taal zich vernieuwt door het contact met vormen uit de volkstaal), in het stuk spel dat de rollen verandert.

Voor zover de rol zich aan de stereotype conformeert, heeft zij de neiging te stollen, het statische karakter van haar voorbeeld over te nemen. Zij heeft geen verleden, geen heden, geen toekomst, omdat zij een tijd van *pose*, en om zo te zeggen een *pauze* in de tijd is, tijd die is samengedrukt in die scheiding van ruimte en tijd die het ruimte-tijdcontinuüm is van de macht (steeds volgens de logica dat de kracht van de macht bestaat in haar vermogen tegelijk in werkelijkheid te scheiden en in schijn te verenigen). Terecht vergelijkt men zo'n rol met het filmbeeld of liever gezegd met één van de elementen daarvan, met één van die van tevoren vastgestelde houdingen die, snel en een groot aantal malen met uiterst geringe variatie herhaald, een totaalbeeld geven. Door de snelheid van reclame en informatie, door de mogelijkheden die men heeft om de rol onderwerp van gesprek te laten zijn, wordt de rol gereproduceerd en bijgevolg kan ze eens ook tot stereotype worden verheven (het geval Bardot, Sagan, Buffet, James Dean, etc.). Maar hoe veel gewicht zij ook in de schaal van de heersende meningen legt, de rol dient vooral te zorgen voor aanpassing aan de normen van de maatschappelijke organisatie en voor integratie in de vreedzame wereld der dingen. Daarom worden overal de camera's van de roem verdekt opgesteld: ze vangen het leven van heel alledaagse figuren, maken de liefde tot een Lieve-Litarubriek en een paar haartjes te veel tot een schoonheidsprobleem. Het op het alledaagse leven geënte schouwspel is de pop art ver voorgeweest toen het een in de steek gelaten minnaar uitdoste als een goedkope Tristan, een aftandse grijsaard als een symbool van het verleden en een huissloof als de altijd-schone-altijd-glimlachende-wonderen-doende modelhuisvrouw. Het was

te verwachten dat sommigen – winstgevend is het altijd! – glimlachende echtelieden, kreupele en geniale knutselaars als voorbeeld zouden nemen. Niettemin bereikt het schouwspel een kritiek niveau, het laatste voordat het dagelijkse werkelijk te voorschijn komt. De rollen komen dan te dicht in de buurt van hun negatie. De mislukkeling speelt zijn rol middelmatig, de onaangepaste wijst haar af. Naarmate de organisatie van het schouwspel gebreken gaat vertonen, strekt het zijn tentakels uit naar minder bevoorrechte sectoren en voedt het zich met wat het had laten liggen. Zangers zonder stem, erbarmelijke schilders, mislukte doctorandussen en doffe sterren schieten met regelmatige tussenpozen langs het firmament van de informatie en de frequentie waarmee ze verschijnen is bepalend voor hun plaats in de hiërarchie.

Wie overblijven zijn de 'wanhopige' gevallen, allen die de rol afwijzen en werken aan de theorie en praktijk van de afwijzing. Ongetwijfeld zullen zij die zich aan de schouwspelmaatschappij weigeren aan te passen, voor een nieuwe poëzie van de ervaring en een herontdekking van het leven zorgen. Als de rollen zijn doorgeprikt zal de lucht steeds sneller uit de tijd van het schouwspel wegstromen ten gunste van een echt ervaren ruimte-tijdcontinuüm. Is intens leven iets anders dan de in de schijn verzande stroom van de tijd afbuigen? En is het leven in zijn gelukkigste ogenblikken niet een uitgerekt heden dat niets van doen wil hebben met de versnelde tijd van de macht, de tijd die verglijdt in stromen van lege jaren, de tijd van het ouder worden?

3

De identificatie. – Het beginsel van de Szondi-test is bekend. De patiënt moet uit achtenveertig foto's van zich in een paroxysmale crisistoestand bevindende zieken die gezichten kiezen die hem sympathie of afkeer inboezemen. Hij geeft zonder mankeren zijn voorkeur aan de personen die een driftstructuur vertonen die hij aanvaardt, en staat afwijzend tegenover zieken met een driftstructuur die hij verwerpt. De patiënt definieert zich zelf door positieve en negatieve identificaties. Aan de hand

van de keus die de patiënt gemaakt heeft, stelt de psychiater een profiel van diens driftstructuur op, die hij gebruikt om zijn patiënt vrij te laten dan wel naar het cleane crematorium van het krankzinnigengesticht te sturen.

Laten we nu eens gaan kijken naar de eisen die de consumptiemaatschappij stelt, een maatschappij waar de mens slechts mens is als hij consumeert, Coca-Cola, literatuur, denkbeelden, gevoelens, bouwkunst, televisie, macht. Verbruiksgoederen, ideologieën en stereotypen zijn de foto's van een geweldige Szondi-test waaraan wij allen met klem worden uitgenodigd deel te nemen, niet door zo maar te kiezen, maar door ons te binden en in de praktijk actief te zijn. Omdat de afzet van objecten, ideeën en modelgedragingen noodzakelijk is, dient er een decoderingscentrum te zijn waar profielen van de driftstructuren van de consumenten worden gebruikt om de beschikbare keuzemogelijkheden bij te stellen en nieuwe, beter aan de consumeerbare goederen aangepaste behoeften te kweken. Het ziet er misschien naar uit dat markt- en motivatieonderzoek, opiniepeilingen, sociologische onderzoekingen en het structuralisme te weinig gecoördineerd zijn en te veel zwakheden vertonen om goed in een dergelijk project te kunnen functioneren. Mankeert het aan coördinatie en rationalisatie? De cybernetici zullen daar wel een oplossing voor vinden, als wij hun tijd van leven laten.

Op het eerste gezicht lijkt de keus van het 'consumeerbare beeld' van het grootste belang. De vrouw-die-haar-was-met-Omo-doet verschilt – en dat is een kwestie van omzetcijfers – van de vrouw-die-haar-was-met-Sunil-doet. Zo ook verschilt de democratische kiezer van de republikeinse, de communistische van de christen-democratische. Maar de grens wordt steeds vager. Het komt zo ver dat het schouwspel van de onsamenhangendheid waarde gaat toekennen aan de nietswaardigheid van waarden. Zodat de identificatie met onverschillig wat het geleidelijk wint, zoals de noodzaak om hoe dan ook wat dan ook te consumeren van groter belang is dan dat steeds dezelfde auto of politicus, steeds hetzelfde idool wordt gekozen. Is het belangrijkste al met al niet dat de mens tot een vreemde van zijn eigen verlangens wordt gemaakt en een plaats in het

schouwspel, daar waar hij kan worden gecontroleerd, krijgt toegewezen? Goed of slecht, fatsoenlijk of misdadig, links of rechts, de vorm is van gering belang als de mens zelf er maar onzichtbaar in verdwijnt. Laat Chroesjtsjov zijn Evtoetsjenko en je hebt aan de *hooligans* geen kind meer. Alleen de derde kracht heeft niets waarmee zij zich kan identificeren, geen opposant en geen zogenaamd revolutionair leider. Ze is de identiteitskracht, de kracht waarin een ieder zich herkent en terugvindt. Daar is er niemand die voor mij en uit mijn naam beslist, mijn vrijheid is aller vrijheid.

Geesteszieken bestaan niet. Het is een handige categorie ter registratie en afzondering van de ongelukjes die zich bij de identificatie hebben voorgedaan. Diegenen die de macht niet kan besturen of doden, worden als krankzinnig aangemerkt. Daarbij treffen we extremistische en monomane rolbekleders aan. Maar ook de mensen die maling hebben aan de rol en haar afwijzen. Hun isolement is het criterium op grond waarvan ze worden veroordeeld. Als een generaal zich met de instemming van miljoenen kiezers met Frankrijk identificeert, dan is er altijd wel een oppositie te vinden die in alle ernst zijn pretenties aanvecht. Ach, wat wil je! Hörbiger vind typisch fascistische fysieke kenmerken; generaal Walker en Barry Goldwater stellen de superieure, door God geleide, kapitalistische blanke tegenover de inferieure, van de duivel bezeten, communistische neger; Franco verzinkt in gebed en vraagt God hem de wijsheid te schenken om Spanje te onderdrukken; overal in de wereld bewijzen leiders in hun kille, berekenende razernij dat de mens een te besturen machine is. En ze doen dat allemaal met evenveel succes. Niet isolement, maar identificatie leidt tot waanzin.

De rol is de karikatuur van het eigen ik, die men op alle plaatsen met zich meevoert en die op alle plaatsen in het nietzijn binnenvoert. Maar het niet-zijn is keurig ingericht, aangekleed en opgefleurd. Paranoïden, schizofrenen, moordenaars uit sadisme, wier rol niet als nuttig voor het algemeen welzijn wordt gezien – en zo'n rol wordt dan ook niet met een officieel stempel van goedkeuring door de macht verdeeld, in tegenstel-

ling tot de rol van smeris, baas of soldaat–, mogen hun nut bewijzen in speciale oorden, gestichten, gevangenissen, een soort musea waarvan de regering dubbel profiteert, omdat zij aan de ene kant gevaarlijke concurrenten elimineert en aan de andere kant het schouwspel met negatieve stereotypen verrijkt. De slechte voorbeelden en hun voorbeeldige bestraffing geven het schouwspel iets pikants en beschermen het. Om het valse onderscheid tussen geestelijke en maatschappelijke vervreemding teniet te doen behoeft men slechts de identificatie te bevorderen door het isolement te benadrukken.

Aan de andere pool van de absolute identificatie bestaat er een manier om tussen de rol en zich zelf enige afstand te scheppen, een ludiek gebied dat een waar broeinest is van zich tegen de orde van het schouwspel verzettende houdingen. Men gaat nooit helemaal in een rol op. De wil om te leven behoudt, zelfs wanneer hij de verkeerde kant op is gericht, een vermogen tot geweld dat al gauw de gebaande wegen verlaat. De trouwe duvelstoejager die zich met zijn meester identificeert kan ook, als de gelegenheid zich voordoet, hem de keel afsnijden. Er komt een ogenblik dat het voorrecht dat hij geniet om als een hond te blaffen zijn verlangen opwekt om als een mens te slaan. Diderot heeft dat heel goed laten zien in *Le Neveu de Rameau* – en de zusters Papin[1] nog beter. Dat komt doordat de identificatie, zoals alle onmenselijkheid, voortkomt uit het menselijke. Het inauthentieke leven voedt zich met authentiek gevoelde verlangens. En de identificatie slaat via de rol twee vliegen in één klap: enerzijds neemt zij het spel van de gedaanteverwisseling, het genoegen dat men schept in het opzetten van een masker en het overal in alle denkbare vormen aanwezig zijn, over; zij usurpeert de oude hartstocht van het verdwalen in een doolhof om zich des te beter te kunnen terugvinden, het spel van afdwalen en gedaanteverandering. Anderzijds neemt zij ook de identiteitsreflex, de wil om bij de andere mensen het rijkste en authentiekste deel van zich zelf te vinden, over. Het spel is dan niet langer een spel, het verstart, verliest de mogelijkheid zijn eigen regels te stellen. Het zoeken naar een identiteit wordt dan identificatie.

Maar laten we het perspectief omkeren. Er is eens een psy-

chiater geweest die zei: 'Erkenning door de maatschappij brengt een individu ertoe zijn seksuele driften te richten op een cultureel doel, hetgeen de beste manier is om zich ertegen te beschermen.' Dit betekent in duidelijke taal dat de rol tot taak krijgt de levenskracht te absorberen, de erotische kracht te verminderen door deze middels een voortdurende sublimatie uit te putten. Hoe geringer de erotische werkelijkheid, des te talrijker de geseksualiseerde vormen in het schouwspel. De rol – Wilhelm Reich zou zeggen het pantser of schild – sluit genieten uit. Contradictoir verbreken genot, levensvreugde en tomeloos genieten het pantser en doorbreken ze de rol. Als het individu de wereld niet langer vanuit het perspectief van de macht wilde beschouwen, maar vanuit het perspectief waarvan hij zelf het uitgangspunt was, had hij al gauw ontdekt door welke daden en handelingen hij zich werkelijk zou kunnen bevrijden, door die volstrekt authentiek ervaren momenten die als gaten zijn waardoor het licht binnendringt in de grauwe duisternis van zijn rollen. Als hij de rollen waarnam in het licht van de authentieke ervaring, ze, zo men wil, doorlichtte, dan zou hij in staat zijn de daarin opgeslagen energie om te buigen en voor zich zelf te gebruiken en de waarheid uit de leugen naar boven halen. Dat is een zowel individueel als collectief werk. Hoewel de rollen allemaal even vervreemdend zijn, bieden ze niet alle dezelfde weerstand. De rol van verleider raakt men gemakkelijker kwijt dan die van smeris, leider of priester. Dat dient een ieder voor zich nauwkeurig te onderzoeken.

4

De compensatie. – Waarom kennen de mensen aan de rollen soms een hogere waarde toe dan aan hun eigen leven? Om geen andere reden dan dat hun leven onbetaalbaar is. Dat is nogal dubbelzinnig, maar het betekent dat het leven zich onttrekt aan iedere openbare waardebepaling, aan iedere definiëring aan de hand van een vaste standaard, maar ook dat een dergelijke rijkdom, met betrekking tot het schouwspel en de daar geldende criteria, van een ondraaglijke armoede is. Voor de

consumptiemaatschappij is armoede dat wat buiten het consumeerbare valt. Om de mens tot consument te reduceren is het dus, vanuit het standpunt van het schouwspel, nodig hem rijker te maken. Hoe meer rollen en dingen men heeft, des te meer men is. Zo wil de vormgeving van de schijn het nu eenmaal. Maar vanuit het standpunt van de persoonlijk doorleefde werkelijkheid verliest men aan wil tot authentieke zelfverwerkelijking wat men wint aan macht. Wat aan schijn gewonnen wordt, gaat verloren aan zijn en moeten-zijn.

Aldus biedt het persoonlijk doorleefde altijd de grondstof voor het maatschappelijk contract; daarmee betaalt men de toegangsprijs. De eigen ervaring offert men op, terwijl de compensatie bestaat in een schitterende ordening van de schijn. En hoe armzaliger het dagelijks leven is, des te prikkelender wordt de aantrekkingskracht van het inäuthentieke. Door tal van verboden, beperkingen en leugens wordt de persoonlijk doorleefde werkelijkheid losgemaakt van het essentiële en lijkt daardoor zo weinig aandacht te verdienen dat alle belangstelling uitgaat naar de wegen van de schijn. Men leeft zich beter in zijn rol in dan men zijn leven leeft. Dank zij de compensatie heeft men, op het vlak der *dingen,* het voorrecht van groot gewicht te zijn. De rol vult een tekortkoming aan: nu eens het te kort schieten van het leven, dan weer het te kort schieten van een andere rol. Een arbeider maskeert dat hij wordt afgebeuld met de aanduiding 'ongeschoold arbeider' en de armzaligheid van die rol verbergt hij met het onvergelijkelijk edeler etiket van 'eigenaar van een Peugeot 403'. Maar voor iedere rol moet worden betaald met verminkingen (nog meer werk, vervreemding van comfort, overleven). Iedere rol vult als een rommelige dot poetskatoen de leegte op die na de uitdrijving van het ik en het werkelijke leven overblijft. En als dit dot plotseling wordt weggehaald blijft er een gapende wond over. De rol was dreiging en tegelijkertijd bescherming. Maar de dreiging wordt slechts in het negatieve ervaren, officieel bestaat ze niet. Officieel is er alleen sprake van dreiging als de rol verloren lijkt te gaan of in waarde te verminderen, wanneer men zijn eer of waardigheid verliest, wanneer men, zoals de uitdrukking zo aardig precies zegt, zijn *gezicht* verliest. En die dubbelzinnig-

heid van de rol verklaart naar mijn gevoel waarom de mensen zich er zo aan vastklampen, waarom zij aan hun huid vastkleeft, waarom ze hun leven eraan verbinden. Hoewel zij de persoonlijk doorleefde werkelijkheid verarmt, beschermt zij ook tegen de onthulling van de onverdraaglijke ellende van de eigen ervaringen. Een geïsoleerd individu overleeft het niet als dat hem plotseling wordt geopenbaard. En de rol maakt deel uit van het georganiseerd isolement, de scheiding, de pseudo-eenheid. De compensatie levert net als alcohol de voor de verwezenlijking van het inauthentieke kunnen-zijn noodzakelijke *doping*. Er bestaat een dronkenschap van de identificatie.

Het overleven en de daarmee verbonden illusie van bescherming vormen één groot onoplosbaar geheel. De rollen verdwijnen natuurlijk geleidelijk wanneer er aan het overleven een einde komt, hoewel de naam van sommige doden verbonden kan blijven met een bepaald stereotype. Wie zonder rollen voortbestaat is officieel dood. Zoals we gedoemd zijn voort te leven, zo zijn we gedoemd een 'goede indruk' te maken in het inauthentieke. Ons harnas belemmert ons in onze bewegingsvrijheid en vangt tegelijk de schokken op. Onder het pantser is alles kwetsbaar. Wat dus overblijft is de ludieke oplossing van het 'doen alsof', een listig spel met de rollen spelen.

We dienen Rosanovs suggestie ter harte te nemen: 'Van buiten ben ik verbuigbaar. Subjectief voeg ik me naar niets en niemand, ben ik volstrekt onverbuigbaar. Een bijwoord in zekere zin.' In laatste instantie is het de wereld die zich naar het subjectieve moet modelleren en naar mij schikken, opdat ik met de wereld overeenstem. Het zou erop neerkomen dat wie de rollen afwerpt als een pak oude kleren, de scheiding ontkent en zich overgeeft aan mystiek en solipsisme. Ik ben in het huis van de vijand en de vijand huist bij mij. Hij mag me niet doden, daarom zoek ik bescherming onder het schild van de rollen. Ik werk en ik consumeer en ik gedraag me netjes en beleefd als het moet en ik pleeg geen onzedelijke handelingen. Maar het is óók noodzakelijk dat een dergelijke gekunstelde wereld wordt vernietigd en daarom rommelen de mensen die weten waar het om gaat een beetje met de rollen. Voor onverantwoordelijk doorgaan is de beste manier om voor je zelf

verantwoordelijk te zijn. Alle beroepen zijn smerig, laten we ze dus maar smerig doen! Alle rollen zijn leugen, laten we dus zorgen dat ze met elkaar in strijd zijn! Ik houd van Jacques Vaché's trotse opmerking: 'Van ruïne tot dorp draag ik mijn kristallen monocle mee en mijn onrustbarende opvatting van de schilderkunst. Ik ben achtereenvolgens een bekroond literator geweest, een bekend pornografisch tekenaar en een aanstootgevend kubistische schilder. Nu blijf ik thuis en laat het aan anderen over mijn persoonlijkheid te verklaren en te bespreken aan de hand van wat ik allemaal geweest ben.' Het is mij voldoende volkomen waarachtig te zijn met gelijkgestemden, met de verdedigers van het authentieke leven.

Hoe meer men zich van de rol losmaakt, des te beter kan men met haar omgaan in de strijd tegen de tegenstander. Hoe beter men zich hoedt voor de last der dingen, des te lichter wordt men in zijn bewegingen. Vrienden bekommeren zich nauwelijks om *vormen,* zij polemiseren openlijk in de wetenschap dat ze elkaar niet kunnen kwetsen. Waar men uit is op werkelijke communicatie, is misverstand geen misdaad. Maar als je me tot de tanden gewapend benadert, me tot strijd dwingt om via een overwinning de ontmoeting tot stand te brengen, dan zul je bij mij slechts een ontwijkende *pose* aantreffen, een zwijgen dat zó is ingekleed dat het je duidelijk maakt dat de dialoog is afgelopen. Waar rollen botsen heeft een discussie voor mij geen enkele zin meer. Alleen een vijand zoekt de ontmoeting op het terrein van de rollen, in de arena van het schouwspel. Is het al niet genoeg de hele dag lang de schimmen van het schouwspel op afstand te moeten houden, moeten ook zogenaamde vriendschappen me daar nog toe dwingen? Het zou nog iets zijn als men door blaffen en bijten zich ervan bewust kon worden hoe honds de rollen zijn en plotseling een wakker oog kreeg voor zijn eigen belang...

Het is maar gelukkig dat door het schouwspel van de onsamenhangendheid hoe dan ook een spelelement in de rollen wordt gelegd. Wie de moraal van lood om oud ijzer huldigt, tast de ernst aan. Wie een ludieke houding aanneemt staat onverschillig tegenover de rollen en laat ze voor wat ze zijn. Daarom wordt er bij de verandering en de vernieuwing van de

schijn – met hoe weinig succes – naar gestreefd het spel een grotere plaats te geven *(Zeskamp, Alles of Niets, Eén van de acht,* etc.), ongedwongenheid in dienst te stellen van het consumeerbare. Naarmate men meer afstand neemt wordt het verval van de schijn duidelijker. Sommige rollen zijn twijfelachtig, dubbelzinnig. Zij houden een kritiek op de rol zelf in. Er is voortaan geen enkele belemmering meer om het schouwspel om te vormen tot een collectief spel. En het dagelijks leven zal met de middelen waarover het beschikt de voorwaarden creëren voor een voortdurende uitbreiding van het spel.

5

De inwijding. – Daar het compensatiemechanisme de ellende van het overleven zowel bestendigt als een protest daartegen is, geeft het iedereen een aantal formele mogelijkheden om deel te hebben aan het schouwspel, een soort vrijgeleide waarmee men het recht verwerft een of meer stukjes leven, in de openbare of particuliere sfeer, dat doet er weinig toe, scènisch vorm te geven. Zoals God aan alle mensen de Genade toekende en daarbij een ieder de vrijheid liet te kiezen voor redding of verdoemenis, zo geeft de maatschappelijke ordening een ieder het recht zijn intrede in de kringen van de wereld tot een succes of een mislukking te maken. Maar terwijl God de subjectiviteit als geheel vervreemde, verbrokkelt de bourgeoisie haar in een geheel van deelvervreemdingen. In zekere zin wordt de subjectiviteit die niets was iets, zij heeft haar eigen waarheid, mysterie, hartstochten, rede en rechten. Om officieel erkend te worden, moet zij worden verdeeld in volgens de normen van de macht gehomologeerde standaardelementen. Door middel van identificatie gaat het subjectieve deel uitmaken van die objectieve vormen die de stereotypen zijn. En het wordt dat in verabsoluteerde brokjes en fragmenten, en op een belachelijke manier uitgepeld (de groteske behandeling van het ik bij de romantici en het tegengif, de humor).

Zijn betekent voorstellingen van de macht bezitten. Om iemand te zijn moet het individu rekening houden met de dingen, zijn rollen bijhouden, polijsten, aanhoudend verbeteren,

geleidelijk worden ingewijd tot het ogenblik dat hij het verdient een hogere plaats in het schouwspel te krijgen. De schoolfabrieken, reclame, conditionering van allerlei aard voor iedere denkbare Orde omringen het kind, de adolescent en de volwassene met alle zorg om hem te helpen zijn plaats te verdienen in de grote familie van de consumenten.

Er bestaan verschillende niveaus van inwijding. De maatschappelijk erkende groeperingen beschikken niet alle over dezelfde dosis macht en die hoeveelheid macht verdelen ze niet allemaal gelijkelijk onder hun leden. Tussen de voorzitter en de actieve partijleden, de zanger en zijn fans, het kamerlid en zijn kiezers lopen wegen langs welke promotie mogelijk is. Sommige groepen zijn hecht gestructureerd, andere zeer onduidelijk omlijnd. Maar ze hebben wel allemaal een bepaalde bouw dank zij de door de leden gedeelde illusie dat ze participeren en dat gevoel wordt levend gehouden met vergaderingen, speldjes, karweitjes, verantwoordelijkheden et cetera. Een leugenachtige en soms brokkelige samenhangendheid. Bij dat ontstellende padvindersgedoe op alle niveaus treft men oorspronkelijke stereotypen aan: de martelaar, de held, het grote voorbeeld, het genie, de denker, de toegewijde dienaar en de grote man die het gemaakt heeft. Voorbeelden? Danielle Casanova, Cienfuegos, Brigitte Bardot, Mathieu, Axelos, de veteraan van de bouleclub en Wilson. De lezer mag zelf vaststellen welke groepen worden bedoeld.

Zal collectivisering van de rollen in de plaats van de oude vervallen macht van de grote ideologieën komen? Men mag niet vergeten dat de macht verbonden is met de manier waarop zij de schijn vorm geeft. De fall-out van de in ideologische fragmenten geatomiseerde mythe spreidt zich tegenwoordig als een stoflaag van rollen uit. Dat betekent ook dat de macht, om haar ellende te verhullen, alleen maar beschikt over haar ellendige, verbrokkelde leugenachtigheid. Het prestige van de ster, de huisvader of het staatshoofd is zelfs geen minachtende scheet meer waard. Niets is gevrijwaard voor het nihilistisch verval, behalve misschien de opheffing ervan. Zelfs een overwinning van de technocratie, die een dergelijke opheffing onmogelijk zou maken, zou de mensen uitleveren aan zinledige

activiteit, een doelloos inwijdingsritueel, een offer om het offer, een dienstnemen zonder duidelijke taak, specialisatie ter wille van de specialisatie.

In feite is de specialist een prefiguratie van dat hersenschimachtige wezen, dat mechanische ding dat ingebouwd is in de rationaliteit van een maatschappelijke ordening, in de volmaakte orde van de zombies. Men komt hem overal tegen, in de politiek net zo goed als in een gangsterbende. In zekere zin is specialisatie de rolwetenschap, zij geeft aan de schijn de schittering die adel, geest, weelde of een bankrekening er vroeger aan gaven. Maar de specialist doet nog meer. Hij neemt dienst om anderen in dienst te nemen; hij is de schakel tussen enerzijds de produktie- en consumptietechniek en anderzijds de techniek om het schouwspel vorm te geven, maar een geïsoleerde schakel, een monade in zekere zin. Van alles een beetje wetend, dwingt hij de anderen binnen de grenzen van dat beetje te produceren en te consumeren en wel zó dat hij een machtsmeerwaarde verwerft en zijn aandeel in de representatie binnen de hiërarchie vergroot. Hij kan, zo nodig, afzien van de veelheid van rollen en er slechts één behouden, zijn macht indikken in plaats van haar te laten uitwaaieren, zijn leven reduceren tot het eendimensionale. Dan wordt hij een manager. Het ongeluk wil dat de kring binnen welke hij zijn gezag uitoefent altijd te eng, te eenzijdig is. Hij bevindt zich in de positie van de maagdarmspecialist die de ziekten die hij bekijkt geneest en de rest van het lichaam vergiftigt. Stellig mag hij, als de groep waarin hij tekeergaat belangrijk is, de illusie blijven koesteren dat hij macht heeft, maar de anarchie is zo groot en de deelbelangen zijn zo tegenstrijdig en zo fel met elkaar in conflict dat hij zich ten slotte bewust wordt van zijn onmacht. Zoals de over kernwapens beschikkende staatshoofden elkaar in een verlammend evenwicht houden, zo zetten de specialisten in laatste instantie door hun interferenties een reusachtige machine in elkaar en in beweging – de macht, de maatschappelijke ordening – die hen allen overheerst en vermaalt, waarbij zij, afhankelijk van hun plaats in het raderwerk, min of meer worden ontzien. Die machine construeren ze blindelings en blindelings zetten ze haar in werking, want zij is het geheel van hun inter-

ferenties. Men mag dus verwachten dat de meeste specialisten, als ze zich plotseling bewust worden van zo'n rampzalige passiviteit waarvoor ze zo hardnekkig in de weer zijn, met evenveel kracht in de richting van de wil om authentiek te leven worden gedreven. En het is ook voorspelbaar dat een zeker aantal van hen, omdat ze langer en intenser aan de straling van de autoritaire passiviteit zijn blootgesteld geweest, net als de officier in Kafka's *In der Strafkolonie* zullen moeten sterven mét de machine, die hen met haar laatste hortende beweging martelt. Iedere dag bouwen de machthebbers, de specialisten door hun interferenties aan de wankelende majesteit van de macht en iedere dag breken ze haar af. Het resultaat is bekend. Laten we ons nu eens proberen voor te stellen in welk een kille nachtmerrie we zouden terechtkomen door een rationele organisatie, een *pool* van cybernetici, als deze erin zouden slagen de interferenties ongedaan te maken of in ieder geval onder controle te krijgen. Alleen de voorstanders van een thermonucleaire zelfmoord zouden hun nog de Nobelprijs kunnen betwisten.

Naam en foto worden het meest gebruikt op papieren die merkwaardigerwijs *identiteits*bewijzen worden genoemd; daaruit blijkt voldoende dat ze als het ware samenspannen met de op politiemacht gebaseerde ordening van de moderne samenlevingen. En met politiemacht bedoel ik niet alleen de gewone politie die huiszoekingen verricht, mensen schaduwt, afranselt of methodisch vermoordt, maar ook de meer in het geheim opererende ordebewaarders. Dat namen en foto's voortdurend en bij herhaling worden gebruikt in de netwerken van de sprekende en schrijvende pers, geeft aan op welk niveau in de hiërarchie en in welke categorie het individu zich bevindt. Het spreekt vanzelf dat van een naam die in een wijk, een stad, een land of in de wereld het meest wordt genoemd een fascinerende werking uitgaat. Met behulp van een op die basis in een scherp omlijnd ruimte-tijdcontinuüm uitgevoerd statistisch onderzoek zou men gemakkelijk een reliëfkaart van de macht kunnen maken.

De mate echter waarin een rol in verval raakt houdt histo-

risch gelijke tred met de mate waarin een naam aan betekenis inboet. Voor de aristocraat is de naam een korte samenvatting van het mysterie van zijn geboorte en afkomst. In de consumptiemaatschappij verandert de reclame, door de naam van bij voorbeeld Bernard Buffet in het licht der schijnwerpers te plaatsen, een middelmatig tekenaar in een beroemd schilder. Er wordt evenzeer met namen gemanipuleerd om leiders te fabriceren als om de verkoop van een haarwatertje te stimuleren. Dit houdt ook in dat een beroemde naam niet langer het bezit is van degeen die hem draagt. Onder het etiket Buffet zit niet meer dan een fraai gepresenteerd *ding*. Een stukje macht.

Is het niet komisch, de humanisten te horen protesteren dat de mensen tot nummers, codes worden gereduceerd? Alsof de vernietiging van een mens die de dubieuze oorspronkelijkheid bezit een naam te dragen, niet even onmenselijk was als wanneer hij met een rijtje cijfers werd aangeduid. Ik heb al eerder gezegd dat de kernvraag in de verwarde strijd tussen de zogenaamde progressieven en de reactionairen was of de mens moet worden gebroken met de knuppel of met beloningen. Het is me de beloning wel een bekende naam te hebben.

Maar zo lang gaan de namen tot de dingen tot de mensen de namen verliezen. Met omkering van het perspectief wil ik me er liever van bewust worden dat geen enkele naam een volledig, alomvattend beeld geeft van wat mijn ik is. Mijn genot heeft geen naam. De te schaarse ogenblikken dat ik aan me zelf werk bieden geen enkel houvast waarmee men het van buiten af kan manipuleren. Alleen als we ons zelf verliezen, raken we verstrikt in de namen der dingen die ons neerdrukken. Ik zou willen dat men zó en niet alleen maar als afwijzing van politiecontrole de daad van Alberto Liberdad opvatte: hij verbrandde zijn identiteitspapieren waardoor hij geen naam meer had en vrij was er duizenden te kiezen. Zijn daad vond navolging bij de negerarbeiders van Johannesburg in 1959. We hebben hier te maken met een bewonderenswaardige dialectiek van de omkering van het perspectief: omdat het me, doordat de zaken nu eenmaal staan zoals ze staan, onmogelijk is een naam te dragen die, zoals dat voor de feodale heren

gold, een emanatie van mijn *kracht* is, zie ik ervan af enige naam te dragen. En daarmee vind ik meteen onder dat waaraan geen naam is te geven de rijkdom van de eigen ervaring terug, de onzegbare poëzie, de voorwaarden voor de opheffing. Ik kom bij het woud zonder naam van Lewis Carroll als de mus aan Alice zegt: 'Bedenk maar eens hoe makkelijk het zou zijn als je zonder naam naar huis kon gaan! Bij voorbeeld, als je moeder je zou willen roepen voor je huiswerk, zou ze roepen: "Kom hier" –, en dan zou ze moeten ophouden, want je zou geen naam hebben om bij geroepen te worden en dan zou je natuurlijk niet hoeven te gaan, begrijp je wel –.' Heerlijk woud van de radicale subjectiviteit.

Ik vind dat Giorgio de Chirico uiterst consequent de weg naar Alice's woud is ingeslagen. Wat voor de naam geldt, gaat ook op voor de afbeelding van het gezicht. Een foto is wezenlijk een uitdrukking van de rol, de pose. De ziel zit erin gevangen als object voor interpretatie. Daarom heeft een foto altijd iets droevigs. Ze wordt bekeken zoals een voorwerp wordt bekeken. En wordt men trouwens niet tot object gemaakt als men geïdentificeerd wordt met een scala van uitdrukkingen, hoe gevarieerd ook? De God der mystici wist die klip tenminste te omzeilen. Maar laat ik verder gaan met Chirico. Hij leefde vrijwel in dezelfde tijd als Liberdad (als de macht een mens was zou ze nooit blij genoeg kunnen zijn bepaalde ontmoetingen voorkomen te hebben). Met zijn gelaatloze personages maakt hij inderdaad een balans op die de onmenselijkheid aan de kaak stelt. De verlaten pleinen, het versteende decor laten de mens zien, ontmenselijkt door de dingen die hij geschapen heeft en die, gefixeerd in stadsbeelden waarin de onderdrukkende kracht van de ideologieën is samengebald, de mens beroven van zijn substantie, hem leegzuigen. Ik weet niet meer wie naar aanleiding van een doek van Chirico sprak van een vampierenlandschap – Breton misschien. Overigens roept het ontbreken van gelaatstrekken, als negatief, de aanwezigheid van een nieuw gelaat op, een aanwezigheid die zelfs stenen zou vermenselijken. Dat gelaat is voor mij het gezicht van het collectieve scheppen. Omdat het niemands gezicht heeft, vertoont het personage van Chirico aller gezicht.

Terwijl de hedendaagse cultuur zich veel moeite getroost betekenis te geven aan haar niets en een tekenleer afleidt uit haar eigen niets-zijn, hebben we hier te maken met een schilderkunst waarin de afwezigheid expliciet uitzicht geeft op de poëzie der feiten, de verwerkelijking van de kunst, de filosofie en de mens. Het als rest van een gereïficeerde wereld op de essentiële plaats op het doek aangebrachte witte vlak geeft ook aan dat het gelaat het terrein van de afbeeldingen en de beelden heeft verlaten en nu zal worden geïntegreerd in de dagelijkse *praxis*.

Eens zal blijken hoe onvergelijkelijk vruchtbaar de periode 1910-1920 is geweest. Voor de eerste keer werd er, heel onsamenhangend én heel geniaal, een brug tussen kunst en leven geslagen. Ik durf te beweren dat er, afgezien van het surrealistische avontuur, in de tijd tussen die avant-garde van de opheffing en het huidige project van de situationisten, niets te vinden is. De ontgoocheling van de oude generatie die al veertig jaar geen stap meer vooruit komt, of het nu op het gebied van de kunst is of van de revolutie, bevestigt slechts wat ik beweer. Dada, het witte vierkant van Malevitsj, *Ulysses*, de doeken van Chirico bevruchten met de aanwezigheid van de totale mens de leegte die de tot ding gereduceerde mens laat. En de totale mens is tegenwoordig niets anders dan het project waaraan de overgrote meerderheid van de mensen werkt in naam van de creativiteit die hun verboden wordt.

6

In de door de goden onbeweeglijk gadegeslagen eenheidswereld zijn het avontuur en de pelgrimstocht bepalend voor de verandering binnen het onveranderlijke. Er valt niets te ontdekken, want de wereld is voor alle eeuwigheid gegeven, maar waar de wegen elkaar kruisen wacht de openbaring op de pelgrim, de ridder en de zwerver. In werkelijkheid is de openbaring in ieder mens. Terwijl hij de wereld doorkruist zoekt hij haar in zich zelf, zoekt hij haar in verre landen. Maar plotseling welt zij op, als een wonderbaarlijke bron die de zuiverheid van het gebaar laat ontspringen op de plaats waar de naar

Genade strevende zoeker niets had vermoed. De scheppende verbeeldingskracht van de middeleeuwen wordt beheerst door de begrippen *bron* en *kasteel*. De symboliek ervan is duidelijk: zoek de beweging in het onveranderlijke, het onveranderlijke in de beweging.

Waaraan hebben Heliogabalus, Tamerlan, Gilles de Rais, Tristan of Parsifal hun grootheid te danken? Ze trekken zich, overwonnen, terug in een levende God; ze identificeren zich met de wereldbouwer, waarbij zij hun onbevredigde menselijkheid opgeven om, onder het masker van de angst en ontzetting voor God, te heersen en te sterven. Door die dood der mensen, die de God van het onveranderlijke is, kan het leven opbloeien in de schaduw van Gods zeis. God na de dood van God weegt zwaarder dan de vroegere levende God. De bourgeoisie heeft immers Gods last niet van ons afgenomen, ze heeft alleen maar zijn lijk opgeborgen in een ruimte met airconditioning. De romantiek is de stank van de afstervende God, het snuiven van walging voor de voorwaarden van het overleven.

Als door tegenstrijdigheden verscheurde klasse, baseert de bourgeoisie haar heerschappij op de verandering van de wereld zonder zelf te willen veranderen. Ze is beweging die voor beweging gevrijwaard wil blijven. In een unitair regime hield het beeld van het onveranderlijke beweging in. In een gefragmenteerd regime zal beweging trachten het onveranderlijke – er zullen altijd oorlogen, armen, slaven zijn – te reproduceren. Als de bourgeoisie aan de macht is verdraagt ze slechts de lege, abstracte, van de realiteit afgesneden verandering. Het is een gedeeltelijke verandering en een verandering op onderdelen. Waar verandering echter gewoonte is, is verandering naar haar wezen beladen met subversieve kracht. En verandering is nu eenmaal de eis die de consumptiemaatschappij beheerst. De mensen moeten steeds iets anders – een andere auto, een andere mode, andere ideeën. Dat moet opdat er geen radicale verandering is die een einde maakt aan een vorm van gezag die, om zich te blijven laten gelden, geen andere uitweg heeft dan zich zelf ter consumptie aan te bieden en zich zelf te verteren door iedereen te verteren. In die vlucht naar voren, naar de dood toe, in die wedren waaraan geen einde mag komen, is er helaas

geen werkelijke toekomst, is er slechts sprake van een overhaast nieuw uitgedost en de toekomst in geslingerd verleden. De laatste vijfentwintig jaar volgen op de *gadgets*- en ideeënmarkt steeds dezelfde belegen, oppervlakkig bijgeverfde nieuwigheidjes elkaar op. Zo gaat het ook op de rollenmarkt. Hoe zouden we kunnen beschikken over een zodanige hoeveelheid rollen dat de *kwaliteit* die de rol vroeger in de feodale conceptie had erdoor zou kunnen worden gecompenseerd, terwijl:

1 het kwantitatieve op zich al een grens is en de omslag in het kwalitatieve vereist;

2 de leugenachtigheid van de voortdurende vernieuwing doorschijnt in de armzaligheid van het schouwspel. Omdat er steeds een andere rol moet worden gekozen, slijt de vermomming. Omdat de veranderingen elkaar in hoog tempo opvolgen, wordt het verlangen naar verandering toegespitst zonder ooit te worden bevredigd. Door ons steeds sneller steeds andere illusies voor te houden kan de macht niet ontkomen aan een werkelijke radicale verandering.

De verveelvuldiging van de rollen doet de tendens ontstaan dat ze niet alleen onderling gelijkwaardig worden, maar ook fragmentarisch en lachwekkend. De kwantificering van de subjectiviteit heeft in het schouwspel passende categorieën geschapen voor de meest prozaïsche daden en de meest alledaagse stemmingen: een bepaalde manier van glimlachen, lichaamsvormen en -maten, haardracht et cetera. Er zijn steeds minder hoofdrollen, steeds meer bijrollen. Zelfs ubueske figuren als Stalin, Hitler en Mussolini hebben alleen nog maar bleke epigonen. De meeste mensen kennen wel dat gevoel van onbehagen als ze ergens naar binnen moeten gaan en contact zoeken met onbekenden; het is de angst van de toneelspeler die vreest zijn rol slecht te spelen. Als de officieel controleerbare houdingen en posen verbrokkeld zijn zullen we de bron van die angst misschien weer ontdekken; het is niet de onhandigheid waarmee we de rol spelen, maar onze angst komt voort uit het feit dat we ons zelf in het schouwspel, in de ordening der dingen zijn kwijt geraakt. Naar aanleiding van de ontstellende uitbreiding van het aantal nerveuze aandoeningen constateert

dokter Solié in zijn boek *Médecine et Homme total:* 'Er bestaat geen ziekte op zich, zoals er ook geen zieke op zich bestaat; er is slechts een authentiek of niet-authentiek in-de-wereld-zijn.' De omzetting van de door de schijn geroofde energie in de wil om authentiek te leven past in de dialectiek van de schijn. De kans is groot dat de afwijzing van het inauthentieke een vrijwel fysieke afweerreactie in gang zet, die zo heftig wordt dat ze degenen die vorm blijven geven aan het schouwspel van de vervreemding, vernietigt. Allen die zich er tegenwoordig op laten voorstaan idool te zijn – de kunstenaar, de socioloog, de denker, de specialist van welk soort enscenering dan ook –, zouden daar eens over moeten nadenken. Uitbarstingen van volkswoede zijn geen toevallige gebeurtenissen zoals de eruptie van de Krakatau.

Een Chinees filosoof heeft eens gezegd: 'Samenvloeiing is de nadering van het niets. In de totale samenvloeiing beweegt het-er-zijn.' De vervreemding strekt zich uit tot alle activiteiten van de mens omdat ze deze in hoogste mate van elkaar scheidt, maar daarmee maakt ze zich zelf ook los, waardoor ze overal kwetsbaarder wordt. In het verval van het schouwspel is het, zoals Marx schreef, 'het nieuwe leven dat zich zelf bewust wordt, ruïneert wat geruïneerd en verwerpt wat verworpen was'. Onder de scheiding zit de eenheid, onder de slijtage de bundeling van krachten, onder de verbrokkeling van het eigen ik de radicale subjectiviteit. Het kwalitatieve. Maar het is niet voldoende de wereld opnieuw te willen maken, zoals je vrijt met het meisje dat je lief vindt.

Hoe meer dat wat ten doel heeft het dagelijks leven te verdorren zelf uitgeput raakt, des te meer wint de levenskracht het van de macht van de rol. Aldus wordt er een eerste aanzet gegeven tot de omkering van het perspectief. Op dat niveau moet de nieuwe revolutionaire energie worden gebundeld om een bres te slaan voor de opheffing. Tegenover het door kapitalisme en stalinisme ingeluide tijdperk van berekening en achterdocht komt, in een 'ondergrondse' tactische fase, het tijdperk van het spel te staan dat nu wordt opgebouwd.

Afhankelijk van de mate van verval van het schouwspel, de

individuele ervaringen, collectieve uitingen van verzet, moeten we, aan de hand van de feiten, nader bepalen hoe we de rol tactisch moeten hanteren.

Collectief zijn we in staat de rollen af te schaffen. Daarvan zijn talrijke voorbeelden te vinden in de spontane creativiteit en het feestelijk gevoel die zich in revolutionaire momenten vrij uiten. Wanneer er vreugde in het hart van het volk is, dan is er geen enscenering, geen leider die zich er meester van kan maken. Men kan de revolutionaire massa alleen maar de baas worden als men haar vreugde laat verschralen, haar verhindert verder te reiken en haar veroveringen uit te breiden. Voor hier en nu is een theoretische en praktische actiegroep zoals van de situationisten al in staat als subversieve kracht deel te gaan nemen aan het politiek-cultureel schouwspel.

Individueel – en dus alleen in de overgangsfase – moeten we de rollen in stand kunnen houden zonder ze ooit ten koste van ons zelf te laten uitdijen, en ons met behulp van de rollen beschermen door ons ertegen te beschermen. We moeten de energie die ze vergen en de macht die ze illusoir geven voor ons zelf gebruiken. Het spel spelen dat Jacques Vaché speelde.

Als je rol indruk maakt op de anderen, word dan die macht die niet *jij* is en laat daarna haar schim ronddolen. In een prestigestrijd leg je het altijd af, sloof je dus niet uit. Geen ijdele ruzies, geen zinledige discussies, geen congressen, geen colloquia, geen marxistische studieweken! Als je moet slaan om je werkelijk te bevrijden, sla dan om te doden! Woorden doden niet.

Mensen zoeken je gezelschap, ze willen discussiëren. Bewonderen ze je? Spuug ze in hun gezicht. Nemen ze je in de maling? Help hen zich zelf te vinden en te ontdekken waarom ze lachen. De rol draagt het belachelijke in zich. Zie je alleen maar rollen om je heen? Benader ze zonder gêne, met humor, afstandelijk, speel een spel van kat en muis ermee. Het kan zijn dat bij zo'n behandeling iemand in je omgeving ontwaakt en zich zelf en de voorwaarden voor de dialoog ontdekt. Hoewel alle rollen even vervreemdend zijn, zijn ze niet allemaal even verachtelijk. In de monsterkoffer van de geformaliseerde gedragingen zijn er een paar die de eigen ervaring en de eisen die deze stelt nauwe-

lijks verhullen. Het lijkt me dat tijdelijke bondgenootschappen met bepaalde revolutionaire houdingen en beelden geoorloofd zijn, voor zover in de ideologie die eraan ten grondslag ligt een belofte van radicaliteit besloten ligt. Ik denk met name aan de Loemoemba-beweging onder de jonge Kongolese revolutionairen. Wie zich voor de geest houdt dat de enige aanvaardbare behandeling voor de anderen en voor zich zelf de vermeerdering van de radicaliteit is, kan zich niet vergissen of het spoor bijster raken.

XVI

De fascinatie van de tijd

Door een reusachtige beheksing legt het geloof in de tijd van het verglijden de grondslag voor de werkelijkheid van het verglijden van de tijd. Tijd is slijtage door de aanpassing waartoe de mens moet besluiten, telkens wanneer hij er niet in slaagt de wereld te veranderen. Leeftijd is een rol, een versnelling van de op het niveau van de schijn 'geleefde' tijd, een gehechtheid aan de *dingen*.

I

Het toenemend onbehagen in de beschaving buigt tegenwoordig de therapieën af in de richting van een nieuwe demonenleer. Zoals aanroeping, beheksing, bezetenheid, uitbanning, heksensabbat, gedaanteverwisseling en talisman het twijfelachtige voorrecht genoten beschouwd te worden als genezende of ziekteverwekkende krachten, zo ook gebeurt het tegenwoordig – en dat komt steeds meer vast te staan – dat al wat de onderdrukte mens vertroosting geeft (geneeskunst, ideologie, rolcompensatie, het comfort dienende prullaria, methoden ter verandering van de wereld, etc.), voedsel geeft aan de onderdrukking zelf. Er bestaat een ziekelijke *orde der dingen* en dat willen de leiders tot elke prijs verbergen. Wilhelm Reich verhaalt in een mooie passage van zijn *Die Funktion des Orgasmus* hoe hij er na een psychoanalytische behandeling van vele maanden in slaagde een Weens arbeidersmeisje te genezen. Ze leed aan depressies ten gevolge van haar leef- en werkomstandigheden. Toen ze genezen was, liet Reich haar teruggaan naar haar milieu. Twee weken later pleegde ze zelfmoord. De lezer weet dat Reich om zijn luciditeit en eerlijkheid veroordeeld zou worden tot uitsluiting uit de kringen van de psychoanalytici, tot isolement, krankzinnigheid en sterven. De dubbelhartigheid van de demonologen stelt men nu eenmaal niet straffeloos in het licht.

Zij die de wereld inrichten regelen ook het lijden en de verdoving van het lijden, dat is bekend. De meeste mensen leven als slaapwandelaars, ze worden heen en weer geslingerd tussen de vrees en het verlangen wakker te worden, ze zitten klem tussen hun neurotische toestand en het trauma van een terugkeer naar het persoonlijk doorleefde. Nu leven we echter in een tijd dat er voor het overleven onder narcose doses nodig zijn die, doordat ze het organisme verzadigen, als een boomerang gaan werken en grote veranderingen teweeg kunnen brengen. Juist op grond van de dreiging van die omwenteling en de aard ervan mogen we spreken van de conditionering van de mensen als van een reusachtige beheksing.

Wil er van betovering sprake zijn, dan dient er een ruimte te bestaan waarin de verst van elkaar verwijderde objecten onderling worden verbonden met behulp van een door specifieke wetten, formele analogie, organisch coëxisteren, functionele symmetrie en verbond van symbolen geleide sympathie. De correspondenties komen tot stand doordat een bepaald gedrag en een bepaald signaal talloze malen met elkaar worden geassocieerd. Het gaat uiteindelijk dus om een gegeneraliseerde conditionering. Nu kan men zich afvragen of het brandmerken van de conditionering, de propaganda, de reclame, de massamedia – wat tegenwoordig zo in de mode is –, niet werkt als een partiële uitbanning die een grotere en wezenlijkere vorm van beheksing handhaaft en onverdacht maakt. Het is gemakkelijk de grenzeloze schreeuwerigheid van *France-Soir* en *De Telegraaf* te bespotten om te vervallen tot de gedistingeerde leugen van *Le Monde* en *NRC/Handelsblad*. Zijn pers, taal en tijd geen reusachtige tangen waarmee de macht de mensheid in haar greep houdt en vastklemt in haar perspectief? Het is een onhandige greep weliswaar, maar de tang sluit zich des te krachtiger omdat de mensen zich er niet van bewust zijn dat ze er verzet tegen kunnen bieden en vaak niet weten hoe ze zich er al spontaan tegen verzetten.

De grote stalinistische processen hebben aangetoond dat een beetje geduld en vasthoudendheid voldoende is om de mensen zich van alle misdaden te laten beschuldigen en in het openbaar te laten smeken ter dood te worden gebracht. We moeten

tegenwoordig, nu we ons van een dergelijke techniek bewust zijn en ervoor gewaarschuwd, toch heel goed weten dat het geheel van de ons leidende mechanismen met dezelfde arglistige overtuigingskracht maar met meer middelen en aanhoudender decreteert: 'Je bent zwak, je moet ouder worden, je moet sterven.' Het bewustzijn gehoorzaamt, dan volgt het lichaam. Ik geef graag een materialistische interpretatie van wat Antonin Artaud heeft geschreven: 'Men sterft niet omdat men moet sterven; men sterft omdat het een vaste gewoonte is geworden die het geweten eens, niet eens zo lang geleden, heeft opgelegd.'

In een ongunstige omgeving sterft een plant, het dier past zich aan het milieu aan, de mens verandert het. Voor een plant, een dier of een mens is de dood dus niet een identiek verschijnsel. Als een plant in goede grond groeit, bevindt zij zich in de omstandigheden van het dier, zij kan zich aanpassen. Voor zover de mens er niet in slaagt het milieu waarin hij leeft te veranderen, bevindt ook hij zich in de omstandigheden van het dier. Aanpassing is de wet van het dierenrijk.

Volgens Hans Selye, die zich uitgebreid met *stress* heeft beziggehouden, zijn er in het algemeen aanpassingssyndroom drie fasen te onderscheiden: schrikreactie, verzet en uitputting. Op het niveau van het schijnen heeft de mens voor de eeuwigheid weten te vechten, maar op het niveau van het authentieke leven is hij blijven steken in de dierlijke aanpassing: de spontane reactie in de kinderjaren, consolidatie in de jaren der volwassenheid, uitputting in de ouderdom. En hoe meer de mens tegenwoordig wil schijnen, des te meer houdt het oppervlakkig en onsamenhangende karakter van het schouwspel hem voor dat hij een hondeleven leidt en sterft als een bosje verdord gras. Zullen we nu gauw eens eindelijk willen toegeven dat de maatschappelijke organisatie die de mens zich geschapen heeft om de wereld zoveel mogelijk in overeenstemming met zijn verlangens te veranderen, hem nu niet langer van dienst is en dat die organisatie, nu zij deel is geworden van onze vaste gewoonten, niet meer is dan het verbod om, in overeenstemming met de regels van een hogere nog te scheppen organisatie, de op bevrijding en individuele zelfverwerkelijking gerichte technieken te gebruiken die de mens zich door de geschiedenis van de par-

ticuliere eigendom, de uitbuiting van de ene mens door de andere en de hiërarchische macht heeft gemaakt?

We leven voortaan in een gesloten, verstikkend systeem. Wat aan de ene kant wordt gewonnen, gaat aan de andere kant weer verloren. De dood, die door de vooruitgang op medisch-hygiënisch gebied kwantitatief is overwonnen, sluipt nu kwalitatief in het overleven binnen. De aanpassing is gedemocratiseerd, voor allen gemakkelijker gemaakt. En de prijs die men daarvoor moet betalen is dat men het wezenlijke, dat wil zeggen de wereld aanpassen aan de mensen, verliest.

Er is weliswaar een strijd tegen de dood, maar deze speelt zich af binnen het aanpassingssyndroom zelf, wat erop neerkomt dat dood en remedie worden vermengd. Het is overigens veelzeggend dat de therapeutische onderzoekingen vooral betrekking hebben op het laatste stadium, de uitputting, alsof men het stadium van verzet tot in de ouderdom wilde verlengen. Er worden shockbehandelingen toegepast wanneer zwakheid en onmacht hun werk al hebben gedaan. Een shockbehandeling die ten doel zou hebben de slijtage ten gevolge van aanpassing te voorkomen, zou maar al te zeker, zoals Reich goed gezien had, een rechtstreekse aanval op de maatschappelijke ordening inhouden, op dat wat de opheffing van het aanpassingsstadium onmogelijk maakt. Men geeft de voorkeur aan genezingen op onderdelen, dan lijdt het geheel er tenminste niet onder. Maar wat zal er gebeuren als het dagelijks leven ten gevolge van al die deelgenezingen als *geheel* aangetast blijkt te zijn door het onbehagen over het inauthentieke? Wanneer uitbanning en beheksing aan alle mensen zal hebben onthuld dat zij allen te zamen bijdragen aan de maatschappij van het onbehagen?

De vraag 'Hoe oud bent u' is een rechtstreekse verwijzing naar de macht. Alleen het jaartal al dwingt ons daartoe. De tijd wordt immers gemeten uitgaande van een gezagsuiting: de aanvaarding van een god, van een messias, een leider, *ab urbe condita,* et cetera. In de geest van de aristocratie is geaccumuleerde tijd overigens een waarborg voor gezag: ouderdom, maar ook de reeks voorvaderen vergroten de overmacht van de edelman. Bij zijn dood laat de aristocraat aan zijn nakomelingen

een door het verleden versterkte vitaliteit na. De bourgeoisie daarentegen heeft geen verleden, ze erkent er tenminste geen, haar versnipperde macht heeft geen relatie meer met de erfelijkheid. Als in een parodie legt zij de weg van de adel opnieuw af: de identificatie met het adellijk voorgeslacht zoekt zij nostalgisch in een identificatie met de foto's uit het familiealbum; aan de identificatie met de cyclische tijd, de tijd van de eeuwige wederkeer, wordt voldaan in een blinde identificatie met stukjes lineaire tijd, met elkaar snel opvolgende voorbijgaande ogenblikken.

Het verband tussen leeftijd en de verwijzing naar het begin van enige jaartelling is niet de enige indiscrete toespeling op de macht. Volgens mij is de in jaren uitgedrukte leeftijd niets anders dan een rol, een versnelling van de tijd die men zonder echt te leven, dus op het vlak van het schijnen en volgens de wetten van de aanpassing, heeft geleefd. Wie macht krijgt, krijgt er jaren bij. Vroeger werd macht alleen door oude mensen uitgeoefend, dat wil zeggen mensen van oude adel of met een aloude ervaring. Tegenwoordig krijgen ook de jongeren het twijfelachtige voorrecht ouder te worden. De consumptiemaatschappij leidt tot een vroegtijdige veroudering; denk maar aan de groep die als teenagers wordt aangeduid en als een nieuwe tot consumenten te bekeren categorie is ontdekt. Wie consumeert verteert zich zelf in het inauthentieke; hij houdt de schijn in stand ten behoeve van het schouwspel en ten koste van het ware leven. Hij sterft waar hij zich vastklampt, omdat hij zich vastklampt aan de dingen, aan ruilwaar, aan rollen.

Al wat jij bezit bezit omgekeerd ook jou. Al wat je tot eigenaar maakt past je aan de aard der dingen aan, maakt je ouder. *De tijd die verglijdt is dat wat de door de afwezigheid van het ik leeg geworden ruimte vult.* Als je achter de tijd aan rent, loopt de tijd nog sneller, dat is de wet van het consumeerbare. Wil je de tijd tegenhouden? Je raakt buiten adem en veroudert des te sneller. Je moet de tijd op heterdaad betrappen, in het heden. Maar het heden moet worden opgebouwd.

We waren geboren om nooit oud te worden, nooit te sterven. Ons zullen slechts het bewustzijn blijven te vroeg geboren te zijn en een zekere minachting voor de toekomst die ons al van een mooi stuk leven verzekert.

Het overleven en het pseudo-protest tegen het overleven

Het overleven is het tot wat de economie eist gereduceerde leven. Het overleven is dus tegenwoordig het tot het consumeerbare gereduceerde leven [XVII]. – De feiten geven een antwoord op de vraag van de opheffing voordat de tegenwoordige zogenaamde revolutionairen er zelfs maar aan hebben gedacht die vraag te stellen. Wat niet opgeheven wordt, sterft af; wat afsterft, bevordert de opheffing. Omdat de op niets berustende en tot niets leidende afwijzing noch in de ene noch in de andere beweging past, versnelt ze het verval en wordt daarin geïntegreerd, waardoor ze de opheffing bevordert, zoals men wel eens zegt dat het slachtoffer het zijn moordenaar gemakkelijk heeft gemaakt. – Het overleven is het onleefbaar geworden uitblijven van de opheffing. Wie het overleven alleen maar afwijst is tot machteloosheid gedoemd. We moeten van nu af aan opnieuw de fundamentele radicale eisen stellen die de oorspronkelijk revolutionaire bewegingen hebben laten vallen [XVIII].

XVII

De kwaal van het overleven

Het kapitalisme heeft het overleven gedemystificeerd. Het heeft de armzaligheid van het dagelijkse, met de verrijking van de technische mogelijkheden geconfronteerde leven ondraaglijk gemaakt. In de beschaving van het collectief overleven worden de ogenblikken van niet-leven in het individuele leven talrijker, zodat de dood het dreigt te gaan winnen van het collectieve overleven zelf, tenzij de vernietigingsdrang omgezet wordt in levensdrang.

1

Tot op heden hebben de mensen zich alleen maar aangepast aan een op de verandering van de wereld gericht *systeem*. Het gaat er nu om het systeem aan te passen aan de verandering van de wereld.

De organisatie van de menselijke samenlevingen heeft de wereld veranderd en de wereld heeft door te veranderen de organisatie van de menselijke samenlevingen omvergeworpen. Maar terwijl de hiërarchische organisatie greep krijgt op de natuur, haar onderwerpt en in die strijd ook zelf verandert, blijkt het stukje vrijheid en creativiteit dat de individuen is voorbehouden, te worden opgeslokt door de noodzaak zich aan te passen aan de sociale normen en de variaties daarvan, tenminste als er geen sprake is van gegeneraliseerde revolutionaire momenten.

De tijd van het individu in de geschiedenis is grotendeels een tijd van niet-leven. Dat dit ons ondraaglijk is geworden zijn we ons pas betrekkelijk kort geleden bewust geworden. Aan de ene kant bewijst de bourgeoisie door de revolutie die zij zelf tot stand heeft gebracht dat de mensen de verandering van de wereld *kunnen* versnellen, dat zij individueel hun leven *kunnen* verbeteren – verbeteren hier opgevat als het opklimmen naar

een hogere maatschappelijke klasse, het verwerven van rijkdom, het slagen in de kapitalistische maatschappij. Aan de andere kant annuleert de bourgeoisie door interferentie de vrijheid van de individuen, vermeerdert zij de ogenblikken van stilstand in het dagelijks leven (de noodzaak te produceren, te consumeren en te rekenen), accepteert zij berustend het toeval van de marktwetten, de onvermijdelijke cyclische crises met al wat daarbij hoort aan oorlog en ellende, en de hindernissen die het gezond verstand opwerpt ('je kunt de mens toch niet veranderen', 'arme mensen zullen er altijd zijn', etc.). Het beleid van de bourgeoisie en haar socialistische nalopers lijkt op een voortdurend afremmen van een auto waarvan het gaspedaal, tot op de plank ingedrukt, vast is blijven zitten. Hoe groter de snelheid, des te ruwer, gevaarlijker en zinlozer het remmen. Het tempo waarin geconsumeerd wordt geeft de snelheid aan waarmee de macht in verval raakt, en houdt tegelijk ook de belofte in van de vorming van een nieuwe wereld, een nieuwe dimensie, een parallelle wereld voortgekomen uit de ineenstorting van de Oude Wereld.

Door de overgang van het aristocratische naar het 'democratische' aanpassingssysteem verbreedt zich geweldig de kloof tussen de passiviteit van de individuele onderworpenheid en de dynamiek van de maatschappij die de natuur verandert, tussen de machteloosheid van de mensen en het machtig vermogen van de nieuwe technieken. Een contemplatieve houding past uitmuntend bij de feodale mythe, bij een vrijwel onbeweeglijke, door haar eeuwige goden geordende wereld. Maar hoe kan een mentaliteit van onderwerping zich schikken naar de dynamische visie van kooplieden, fabrikanten, bankiers, de ontdekkers van rijkdommen, van hen die niet de openbaring van het onveranderlijke kennen, maar wel de openbaring van de economische beweging, de onlesbare dorst naar winst en de behoefte aan een voortdurende verandering? Overal echter waar de bourgeoisie het voorbijgaande, het voorlopige, de verwachting propageert en daaraan waarde toekent, tracht zij als macht de echte mensen daarin gevangen te houden. Het theologisch immobilisme vervangt zij door een metafysica van de beweging. Beide voorstellingen slaan de bewegende werkelijkheid in kluisters, maar

de eerste doet dat met meer succes en harmonischer, coherenter en met meer gevoel voor eenheid dan de tweede. De ideologie van de vooruitgang en de verandering in dienst van het onveranderlijke, dat is de paradox die voortaan door niets voor het bewustzijn kan worden verborgen of gerechtvaardigd. In die wereld waar de techniek steeds knapper en het comfort steeds groter wordt, zien we dat de mensen zich in zich zelf keren, verharden, armzalige leventjes leiden en sterven voor kleinigheden. Het is een nachtmerrie waarin de belofte van een totale vrijheid zich tevreden moet stellen met een kubieke meter streng door de buren gecontroleerde individuele zelfstandigheid. Een ruimte-tijdcontinuüm van benepen- en kleingeestigheid.

Sterven in een levende God gaf aan het dagelijks leven tijdens het Ancien Régime[1] een dimensie die de illusie wekte dat de rijkdom van een veelvormige werkelijkheid werd bereikt. Laten we zeggen dat men zich nooit beter in het inauthentieke heeft verwerkelijkt. Maar wat moeten we zeggen van het leven na de dood van God, van een leven onder een afstervende God, die de gefragmenteerde macht uiteindelijk is. De bourgeoisie heeft een God uitgespaard door te bezuinigen op het leven van de mensen. Zij heeft ook het economische tot een heilige wet gemaakt en het menselijk leven tot een economisch systeem. Dát schema willen de programmeurs van de toekomst rationaliseren, plannen en vermenselijken. En maak je geen zorgen, de programmering door de cybernetici zal net zo weinig verantwoordelijk zijn als Gods kadaver.

Kierkegaard geeft een goed beeld van de kwaal van het overleven: 'Laat de anderen maar zuchten over de slechtheid der tijden. Ík beklaag me over de kleingeestigheid ervan, want er is geen hartstocht in... Mijn leven vervaagt tot één enkele kleur.' Het overleven is het tot het essentiële gereduceerde leven, de abstracte vorm, de desem die nodig is opdat de mens deel heeft aan produceren en consumeren. Voor de Romeinse slaaf was dat rust en voedsel, voor wie zich beschermd weet door de Rechten van de Mens de mogelijkheden om zich te voeden en te ontwikkelen, voldoende bewustzijn om een rol te spelen, voldoende initiatief om macht te gewinnen, voldoende passiviteit

om de uiterlijke tekenen daarvan te dragen–, kortom de vrijheid om zich op een *superieur dierlijk* niveau aan te passen.

Overleven is leven op halve kracht. Het schijnen vereist zo veel krachtsinspanning! Het heeft zijn intieme hygiëne waaraan door de informatie uitgebreid bekendheid is gegeven: vermijd hevige emoties, houd je bloeddruk in de gaten, eet weinig, drink met mate, overleef in goede gezondheid om beter volgens je rol te leven. De titel van een artikel in *Le Monde* luidde: 'Overwerktheid, de managersziekte.' Je moet zuinig zijn met het overleven, want het betekent slijtage; je moet het leven mondjesmaat leven want het is ten dode opgeschreven. Vroeger stierf men in de levend geworden dood, in God. Uit respect voor het leven mag men het tegenwoordig niet meer aanraken, wekken, losmaken uit de lethargie. Men sterft uit inertie, wanneer de hoeveelheid dood die men in zich draagt haar verzadigingspunt bereikt. In welke wetenschappelijke studie zal nu eens worden aangetoond bij welke stralingsintensiteit onze dagelijkse gebaren worden gedood? Door zich voortdurend te identificeren met wat niet het eigen ik is, nu eens deze en dan weer die rol te spelen, de ene keer een macht zus en de andere keer een macht zo te bekleden, heen en weer te gaan van de ene leeftijd naar de andere, moet men toch uiteindelijk die voortdurende overgang worden die ontbinding heet!

Freud heeft zich door de aanwezigheid van een geheimzinnige en tastbare dood binnen het leven zelf laten misleiden tot de aanname van een ontologisch noodlot, een zogenaamde doodsdrift. Freuds dwaling, waarop Reich al heeft gewezen, wordt tegenwoordig duidelijk zichtbaar omdat ze door het verschijnsel van de consumptie in het licht wordt gesteld. De drie elementen van de doodsdrift: nirvana, herhalingsneiging en masochisme, zijn niets anders dan een weergave van de drie stijlen van machtsuitoefening: passief aanvaarde dwang, de verleiding van de gewoonte en de bemiddeling opgevat als een onontkoombare wet.

Zoals bekend houdt de consumptie van goederen–die bij de huidige stand van zaken altijd consumptie van macht is–haar eigen vernietiging en voorwaarden tot opheffing in. Nooit kan of mag de consument bevredigd zijn. De logica van het consu-

meerbare vereist dat er nieuwe behoeften worden gecreëerd, maar het is evenzeer waar dat de opeenhoping van die pseudobehoeften het onbehagen beklemtoont van de mens die, met steeds meer moeite, wordt vastgepind op zijn alleen-maar-consument-zijn. Bovendien verarmt de rijkdom aan consumptiegoederen het authentiek doorleefde en dat gebeurt op twee niveaus. In de eerste plaats krijgt de mens als contraprestatie *dingen* en in de tweede plaats is het hem onmogelijk, ook al zou hij het willen, zich aan die dingen te hechten, want hij moet ze consumeren, dat wil zeggen vernietigen. Vandaar dat men de gelegenheid om te leven voorbij laat gaan, waardoor men steeds hogere eisen gaat stellen, en vandaar ook de onbevredigdheid die zich zelf verslindt. Die behoefte om te leven is echter ambivalent; ze is het punt waarop het perspectief kan worden omgekeerd.

Vanuit het eenzijdige gezichtspunt van de consument, in het perspectief van de conditionering, is het voorbij laten gaan van de gelegenheid om te leven als het voorbij laten gaan van de gelegenheid om macht te consumeren en door de macht te worden verteerd. Waar het echte leven afwezig is krijgt men het lapmiddel aangeboden van dood op afbetaling. Een wereld waarin men gedoemd is bloedeloos te sterven, moet wel een wereld zijn die bloeddorstigheid propageert. Waar de ziekte van het overleven woedt, grijpt men uit verlangen te leven spontaan naar de wapenen van de dood: de onberedeneerde en ongemotiveerde moord, sadisme, et cetera. Als de hartstocht wordt gedood, wordt hij wedergeboren in de hartstocht van de vernietiging. In die omstandigheden zal niemand het tijdperk van het overleven overleven. En de tegenwoordige wanhoop is al zo intens geworden dat vele mensen Antonin Artauds woorden tot de hunne maken: 'Ik ben gestigmatiseerd door een aandringende dood waarin de echte dood niets afschrikwekkends voor mij heeft.'

De mens van het overleven is de mens van de angst voor het genot, van het onvoltooide, de verminking. Waar moet hij zich terugvinden in dat oneindige verliezen van zich zelf waar alles hem toe dwingt? Hij waart rond in een middelpuntloos doolhof dat steeds weer een ander doolhof omsluit. Hij sleept zich voort

in een wereld van equivalenties. Zelfmoord plegen? Om je zelf te doden moet je een weerstand in je zelf voelen, een waarde in je dragen die het vernietigen waard is. Als er niets is, brokkelen de vernietigende gebaren zelf af en vallen ze in scherven uiteen. Je gooit geen leegte in een leegte. 'Als er een steen naar beneden viel en mij doodde,' schrijft Kierkegaard, 'zou dat een oplossing zijn.' Ik denk dat er tegenwoordig niemand is die de gruwelijkheid van een dergelijke gedachte niet ervaren heeft. Inertie doodt het zekerst, het soort inertie van hen die als ze achttien zijn al voor een kinds leven kiezen, zich acht uur per dag overgeven aan afstompend werk, zich laven aan ideologieën. Achter de kitscherige aankleding van het schouwspel zitten slechts uitgemergelde lieden, die Kierkegaards oplossing wensen én vrezen om nooit meer te hoeven wensen wat ze vrezen en nooit meer te hoeven vrezen wat ze wensen.

Gelijk daarmee opgaand lijkt de levensdrang een fysieke eis, de keerzijde van de destructiedrift en de zelfvernietigingsdrang. 'Zolang we er niet in zijn geslaagd al was het maar één van de oorzaken van de menselijke wanhoop weg te nemen, hebben we niet het recht de mens van de middelen te beroven waarmee hij probeert zich van zijn wanhoop te bevrijden.' Het is een feit dat de mens zowel over de middelen om de oorzaken van zijn wanhoop weg te nemen beschikt als over de mogelijkheid de kracht te ontplooien om zich ervan te bevrijden. Niemand heeft het recht er blind voor te zijn dat hij in de greep van de conditionering eraan gewend is geraakt te overleven met eenhonderdste van zijn levensmogelijkheden. Er zit zo veel eenheid in de kwaal van het overleven dat de compacter geworden ervaring op haar beurt de overgrote meerderheid der mensen verenigt in het verlangen naar het echte leven en de afwijzing van de wanhoop het begin wordt van de opbouw van een nieuw leven en het economisch omspringen met het leven uitzicht biedt op de dood van de economie, aan gene zijde van het overleven.

XVIII

De dwaalwegen van de afwijzing

Er bestaat een moment waarop de opheffing plaatsvindt, een moment dat historisch bepaald is door de kracht en de zwakte van de macht, door de zo vérgaande verbrokkeling van het individu dat hij niet meer dan een atoom van subjectiviteit is, door de vertrouwdheid van het dagelijks leven met dat wat het vernietigt. De opheffing zal algemeen, globaal en vanuit het subject geconstrueerd zijn [1]. – Doordat de oorspronkelijk revolutionaire elementen hun radicale strevingen opgeven zijn ze tot reformisme gedoemd. Dat de revolutionaire geest tegenwoordig vrijwel overal wordt opgegeven is bepalend voor de hervormingen van het overleven. – Een nieuwe revolutionaire aanpak moet de in de grote bewegingen van het verleden aanwezige kernen van opheffing isoleren en met name de volgende projecten weer opvatten en uitvoeren: het door het liberalisme geperverteerde project van de individuele vrijheid; het door het socialisme geperverteerde project van de collectieve vrijheid; het door het fascisme geperverteerde project van de terugkeer naar de natuur; het door de marxistische ideologieën geperverteerde project van de totale mens, een project dat, geformuleerd in de theologentaal van de middeleeuwen, de drijvende kracht is geweest achter de grote ketterijen uit die tijd en achter hun antiklerikale furie, die in onze eeuw, waarin de 'clercs', de geleerden, 'specialisten' heten, zo opportuun aan de vergetelheid is ontrukt [2]. – De rancunemens is het volmaakte voorbeeld van de mens die slechts overleeft en het bewustzijn van de mogelijkheid van de opheffing heeft verloren, de mens van de ontbinding [3]. – Wanneer de rancunemens zich bewust wordt van de ontbinding van het schouwspel, wordt hij nihilist. Het actieve nihilisme is prerevolutionair. Bewustzijn van de noodzaak om tot opheffing te komen bestaat niet zonder bewustzijn van de ontbinding. – De nozems en provo's zijn de legitieme erfgenamen van Dada [4].

I

Het vraagstuk van de opheffing. – De afwijzing is velerlei, de opheffing één. Geconfronteerd met de hedendaagse onbevredigdheid en daardoor geroepen te getuigen, valt de menselijke geschiedenis samen met de geschiedenis van een radicale afwijzing die altijd de opheffing in zich draagt en altijd neigt naar haar eigen negatie. Hoewel de afwijzing vele verschillende aspecten heeft, blijft het gemeenschappelijk kenmerk van de dictatuur van een God, een leider, een klasse of een organisatie altijd duidelijk zichtbaar. Welke idioot heeft het ooit gehad over een ontologie van de opstand? Door de natuurlijke vervreemding te veranderen in een maatschappelijke, leert de historische ontwikkeling de mensen in slavernij te leven, onderwijst zij opstand en onderwerping tegelijk. Opstandigheid heeft minder behoefte aan een metafysica dan de metafysica aan opstandigheid. Het bewijs dat er al duizenden jaren een hiërarchische macht bestaat is voldoende ter verklaring van het permanente protest en de onderdrukking daarvan.

De omverwerping van het feodale stelsel en de verwerkelijking van de meester zonder slaaf zijn één en hetzelfde project. Al is dit project ten tijde van de Franse Revolutie gedeeltelijk mislukt, het is de mensen vertrouwder en begerenswaardiger geworden naarmate het door de mislukking van andere revoluties – om verschillende redenen, de Commune en de Bolsjevistische Revolutie – werd gepreciseerd en de realisering ervan uitgesteld.

De geschiedsfilosofieën hebben alle gemene zaak gemaakt met die mislukking. Daarom is tegenwoordig het historisch bewustzijn onlosmakelijk verbonden met het bewustzijn van de noodzakelijkheid van de opheffing.

Het punt waar opheffing mogelijk wordt, kan steeds beter worden opgespoord in het maatschappelijk veld. Hoe komt dat? De kwestie van de opheffing is een tactische kwestie en ziet er in grote lijnen als volgt uit:

1 – Dat wat de macht niet doodt, maakt haar sterker; maar omgekeerd wordt de macht verzwakt door wat zij niet doodt.

Hoe meer de eisen van de consumptie de eisen van de pro-

duktie gaan insluiten, des te meer maakt in het bestuur van de mensen dwang plaats voor verleiding.

– Omdat het voorrecht te consumeren democratisch wordt verdeeld, wordt het voorrecht gezag uit te oefenen uitgebreid tot de overgrote meerderheid der mensen (in uiteenlopende mate natuurlijk).

– De mensen verzwakken en hun afwijzing wordt krachteloos, zodra ze tegenwoordig bezwijken voor de verleiding van het Gezag. De macht wordt dus versterkt, maar omdat zij verder ook gereduceerd wordt tot iets consumeerbaars, wordt zij verteerd, verslijt ze en wordt ze *noodzakelijkerwijs* kwetsbaar.

Het punt waarop de opheffing tot stand komt is een moment in die dialectiek van kracht en zwakte. De radicale kritiek heeft tot taak dat punt te lokaliseren en tactisch te versterken; omgekeerd zijn overal de feiten beschikbaar om voedsel te geven aan de radicale kritiek. De opheffing is het sluitstuk van de tegenstrijdigheid die de wereld tegenwoordig in haar greep houdt, staat centraal in de informatie die iedere dag weer op ons afkomt en kenmerkt de gedragingen van de meeste mensen:

A de krachteloze afwijzing, dat wil zeggen het reformisme;

B de buitensporige afwijzing, dat wil zeggen het nihilisme (waarin een passieve en een actieve vorm te onderscheiden zijn).

2 Doordat de hiërarchische macht verbrokkelt wint ze aan alomtegenwoordigheid en verliest ze aan fascinatie. Steeds minder mensen leven, als zwervers, in de marge van de samenleving en steeds minder mensen staan vol ontzag tegenover een baas, een vorst, een leider of een rol; steeds meer mensen overleven in de samenleving en vervloeken de maatschappelijke ordening hartgrondig. Een ieder staat in *zijn dagelijks leven* centraal in het conflict. Dat heeft twee gevolgen:

A Als slachtoffer van de atomisering van de samenleving is het individu ook slachtoffer van de gefragmenteerde macht. De subjectiviteit, die naar voren wordt gehaald én bedreigd, wordt de essentiële eis. Als de revolutionaire theorie een harmonieuze collectiviteit wil voorbereiden en tot stand brengen, dan moet ze voortaan niet meer het communautaire als grondslag kiezen, maar de subjectiviteit, specifieke gevallen en de ervaring van de individuen.

B De tot het uiterste verbrokkelde afwijzing schept contradictoir opnieuw de voorwaarden voor een totale afwijzing. Hoe zal de nieuwe revolutionaire collectiviteit tot stand komen? Door een kettingreactie die de ene subjectiviteit na de andere in beweging zal brengen. De opbouw van een gemeenschap van mensen die voor honderd procent individu zijn, zal de aanzet vormen tot een omkering van het perspectief die voor de opheffing noodzakelijk is.

3 Ten slotte verbreidt ook het begrip omkering van het perspectief zich algemeen. Iedereen leeft te dicht naast zijn eigen negatie. Al wat leeft komt in verzet. De lokkende verten verliezen hun betoverende werking als het oog ze van te nabij beschouwt; dat geldt ook voor het perspectief. Omdat de macht de mensen gevangen houdt binnen haar decor van dingen en onhandig bij hen binnendringt, wekt ze overal onrust en onbehagen. De blik raakt vertroebeld, het brein verduisterd. Waarden verliezen hun glans en vormen hun duidelijke contouren. De anamorfosen wekken onrust zoals wanneer men te dicht bij een schilderij staat. De verandering van perspectief in de schilderkunst – Uccello, Kandinsky – treedt trouwens in dezelfde tijd op als een verandering van perspectief in de maatschappij. Het consumptietempo stort de geest overhaast in die tussenfase waarin wat ver is en wat nabij samenvallen. Met behulp van de feiten zelf zullen de meeste mensen binnenkort gaan experimenteren met die toestand van vrijheid waarnaar de Zwabische ketters in 1270 streefden zonder de middelen om die te bereiken: 'Omdat zij zich boven God verheven en de hoogste graad van volmaaktheid bereikt hadden, hadden ze God opgegeven; het gebeurde niet zelden dat een volgeling, man of vrouw, beweerde *God in het geheel niet meer nodig te hebben.*' (Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*).

2

Het opgeven van de ellende en de ellende van het opgeven. – Er bestaat vrijwel geen revolutionaire beweging die niet de wil tot totale verandering in zich draagt; tot op heden is er vrijwel geen geweest die een verandering op deelgebieden niet als een

overwinning heeft begroet. Zodra het in gewapend verzet gekomen volk zijn eigen wil opgeeft en die van zijn raadgevers gehoorzaamt, geeft het zijn vrijheid uit handen en zet het, met de dubbelzinnige betiteling van 'revolutionaire leiders', zijn onderdrukkers van morgen de kroon op het hoofd. Dat is in zekere zin de 'list' van de gefragmenteerde macht: zij veroorzaakt deelrevoluties die de relatie met de omkering van het perspectief hebben verloren en geen verband meer houden met de totaliteit en paradoxaliter zijn losgemaakt van het proletariaat dat de revoluties maakt. Kan men zich voorstellen dat de totaliteit van vrijheden die wordt geëist zich schikt naar de paar brokstukjes vrijheid die men veroverd heeft, zonder dadelijk een totalitair regime in de kaart te spelen? Men heeft dat willen beschouwen als iets onvermijdelijks; de revolutie vreet haar eigen kinderen op, alsof Machno's nederlaag, de onderdrukking van de matrozenopstand in Kronstadt en de moord op Durruti niet al besloten lagen in de structuur van de oorspronkelijke bolsjevistische kernen, misschien zelfs al in Marx' autoritaire houding in de Eerste Internationale. Historische noodwendigheid en staatsbelang zijn slechts de eisen en redenen die leiders nodig hebben om het opgeven van het revolutionaire project en de radicaliteit te dekken.

Opgeven, dat is de niet-opheffing. En het protest op onderdelen, de partiële afwijzing, het verbrokkeld eisenpakket –, dat juist maakt de opheffing onmogelijk. De ergste onmenselijkheid is nooit iets anders dan een wil tot emancipatie die toegeeft aan compromissen en versteent onder de ene laag van berusting na de andere. In het teken der vrijheid bouwen liberalisme, socialisme en bolsjevisme nieuwe gevangenissen. Zonder zijn aanvallen te richten op de vervreemding zelf strijdt links voor meer comfort, het doet dat – handig, maar ook zo triest – onder verwijzing naar de barricaden, de rode vlag en de schoonste revolutionaire momenten. De oorspronkelijke radicaliteit, versteend en als lokaas weer opgediept, wordt in tweeërlei opzicht verraden, twee keer opgegeven. Priester-arbeiders, alternatieve dominees, communistische generaals, rode prinsen, 'revolutionaire' leiders – het elegante pak van de radicaliteit is in de mode, past bij de smaak van een samenleving die het rood der

revolutie gebruikt om de nieuwste lipstick aan te prijzen. Aan dit laatste zijn wel gevaren verbonden. Doordat de maatschappij naar de normen van de reclame onophoudelijk een karikatuur van zich zelf geeft, is het niet uitgesloten dat de meest authentieke revolutionaire wil van de weeromstuit nieuwe impulsen krijgt en wordt gezuiverd. 'Rood is revolutionair, Rood is jong, Rood is de mode!' Woordspelingen zijn nooit weg!

De nieuwe golf van opstandigheid is tegenwoordig het verbindend element voor alle jongeren die zich afzijdig hebben gehouden van de gespecialiseerde politiek, van links net zo goed als van rechts. En als ze zich er soms al even mee hebben ingelaten, dan is hun beoordelingsfout of onwetendheid hun best vergeven. In de nihilistische stortvloed stromen alle rivieren te zamen. Slechts wat na die verwarring komt, telt. De revolutie in het dagelijks leven zal de revolutie zijn van hen die al dan niet gemakkelijk de kiemen van een totale zelfverwerkelijking zullen terugvinden die in alle ideologieën bewaard, onderdrukt of verborgen zijn gebleven en daardoor ophouden te mystificeren of gemystificeerd te worden.

Zelfs als er in het christendom ooit een opstandige geest had bestaan, dan nog ontzeg ik een man die zich met de naam christen blijft tooien het recht en het vermogen die geest ooit te begrijpen. Er zijn tegenwoordig geen ketters meer. De theologentaal, die zoveel bewonderenswaardige opstandigen gebruikten om zich te uiten, is het merkteken van een tijdperk geweest, de enig mogelijke taal, meer niet. Voortaan moeten we vertalen. Hoe? Dat gaat vanzelf. Als ik rekening houd met de tijd waarin ik leef en de steun die ik objectief bezien daaraan heb, beweer ik in de twintigste eeuw niet veel meer dan de Broeders van de Vrije Geest in de dertiende: 'Men kan zozeer één zijn met God dat men, wat men ook doet, niet kan zondigen. Ik behoor aan de vrijheid van de Natuur en bevredig alle verlangens van mijn natuur. De vrije mens doet volkomen terecht al wat hem genot verschaft. Het is beter dat de hele wereld vernietigd wordt en geheel ten onder gaat dan dat een vrij mens afziet van enige daad waartoe zijn aard hem drijft.' En ook in Johann Hartmann begroet ik een verwante geest: 'De

werkelijk vrije mens is koning en heerser over alle schepselen. Alle dingen behoren hem toe en hij heeft het recht alle dingen die hem aanstaan te gebruiken. Als iemand hem dat belet, heeft de vrije mens het recht hem te doden en zijn goederen te nemen.' En het is niet anders met Jan van Brno die in zijn besliste uitspraak 'Alle dingen die God geschapen heeft zijn alle mensen gemeen. Al wat het oog ziet en begeert, laat de hand dat nemen' de rechtvaardiging zag voor het feit dat hij zich te buiten was gegaan aan bedrog, knevelarij en struikroverij. Of de *Filii Arnaldi* zoals de volgelingen van Arnaldo da Brescia omstreeks 1157 werden genoemd, die zo zuiver waren dat ze, wat ze ook deden, niet konden zondigen. Die diamanten van het christendom hebben voor christelijke leepogen altijd te fel geschitterd. In de anarchist Pauwels die op 15 maart 1894 een bom legt op de trappen van de Madeleinekerk in Parijs en de jonge Robert Burger die op 11 augustus 1963 een priester de keel afsnijdt, zet de grote ketterse traditie zich voort, waardig als hun daad is en hoe armzalig ook. Pastoor Meslier en pastoor Jacques Roux hebben naar mijn gevoel, door de boeren aan te zetten tot opstand en door het vuurtje van het oproer op te stoken, laten zien welke laatste vorm van bekering nog mogelijk is voor een geestelijke die oprecht gehecht is aan de revolutionaire grondslagen van de godsdienst. Maar dat hebben de sektariërs van de hedendaagse oecumene niet begrepen, of ze nu in Rome dan wel in Moskou huizen, of het nu de schurken van de cybernetica of de creaturen van *Opus Dei*[1] zijn. Afgaande op het beeld van die nieuwe geestelijkheid kan je gemakkelijk raden tot welke opheffing de ketterijen zullen leiden.

Niemand ontzegt het liberalisme de eer het zaad der vrijheid in alle windstreken te hebben uitgestrooid. In zekere zin hebben persvrijheid, vrijheid van meningsuiting en autonome waardeschepping het voordeel dat het bedrog van het liberalisme erdoor wordt aangetoond. En is dat in wezen niet de mooiste lijkrede op het liberalisme? Want het is een knap systeem dat erin slaagt de vrijheid uit naam van de vrijheid in de boeien te slaan. De autonomie van het individu wordt door interferentie vernietigd, de vrijheid van de een begint waar die van de ander

ophoudt. Wie het beginsel afwijst zal door het zwaard vergaan, wie het aanvaardt zal door de gerechtigheid ten onder gaan. Niemand heeft vuile handen: een druk op de knop en de valbijl van politie en staatsinmenging glijdt naar beneden, jammer, maar niets aan te doen. De Staat is het slechte geweten van de liberaal, het instrument voor een onderdrukking die noodzakelijk is, maar die hij diep in zijn hart afwijst. Voor de lopende zaken gebruikt de kapitalist zijn vrijheid om een grens te stellen aan de vrijheid van de arbeider. Op dat punt verschijnt de goede socialist ten tonele om de schijnheiligheid aan de kaak te stellen.

Wat is het socialisme? Een bepaalde manier om de contradictie van het liberalisme, namelijk dat de individuele vrijheid tegelijk gewaarborgd en vernietigd wordt, te overwinnen. Het is een prijzenswaardig besluit te willen voorkomen dat de individuen zich zelf door interferentie ontkennen, maar het socialisme leidt tot een heel andere oplossing. Het neemt de interferenties weg zonder het individu te bevrijden. Sterker nog, het doet de individuele wil versmelten met de middelmatigheid van de gemeenschap. Het socialisme richt zijn hervormingsstreven alleen op de economische sector, en het arrivisme, die alledaagse vorm van liberalisme, is gemakkelijk in overeenstemming te brengen met een bureaucratische planning die het geheel van activiteiten, de promotie van de activist en de wedijver van de leiders controleert. Op één gebied wordt de interferentie voorkomen, de economische concurrentie en het vrije ondernemerschap worden vernietigd, maar de enig toegestane vorm van vrijheid blijft het doldriest najagen van machtsconsumptie. Het is vermakelijk de voorstanders van een zelfbeperkende vrijheid, de liberaal van de produktie en de liberaal van de consumptie, met elkaar te zien ruziën!

De dubbelzinnigheid van het socialisme, het streven naar en het opgeven van de radicaliteit, blijkt duidelijk uit twee interventies die vermeld staan in de congresverslagen van de Eerste Internationale. In 1867 zegt Chémalé: 'Het produkt moet worden *geruild* tegen een produkt van gelijke waarde, anders is er sprake van bedrog, zwendel en diefstal.' Het gaat er volgens Chémalé dus om de ruil te rationaliseren, billijk te maken. Het

socialisme corrigeert, vermenselijkt en plant het kapitalisme, berooft het van zijn inhoud (het winststreven). En wie profiteert van het einde van het kapitalisme? Naast die vorm van socialisme bestaat er in dezelfde tijd nog een andere. Tijdens het Geneefs congres van diezelfde Internationale Arbeiders-Associatie in 1866 verklaart Varlin, de toekomstige Communard: 'Zolang enige belemmering het gebruik van zich zelf in de weg staat, zal er geen vrijheid zijn.' Wie zou er tegenwoordig aan durven beginnen de vrijheid die in het socialisme besloten ligt te bevrijden zonder met alle kracht tegen het socialisme te strijden?

Moeten we er nog lang over napraten dat alle variëteiten van het huidige marxisme Marx' project hebben opgegeven? Is er in de Sovjetunie, China of op Cuba iets te vinden dat te maken heeft met het maken van de totale mens? Omdat de ellende die als voedingsbodem van een revolutionair streven naar opheffing en radicale verandering diende, is afgenomen, is er een nieuwe ellende gekomen bestaande uit berusting en compromis. Het opgeven van de ellende en de ellende van het opgeven. Moeten we in Marx' gevoel dat hij zijn oorspronkelijke project had laten verbrokkelen en in stukjes had laten verwezenlijken, niet de verklaring zien van zijn teleurgestelde boutade: 'Ik ben geen marxist'?

En zelfs het insmerige fascisme is een negatie, een omkering van de wil om te leven, een in het eigen vlees gegroeide nagel. Een wil om te leven is Wil tot de Macht geworden, een wil tot de macht is wil tot passieve gehoorzaamheid geworden, die op zijn beurt weer wil om te sterven is geworden. Want wie in het kwalitatieve ook maar iets toegeeft, geeft over de hele linie van het kwalitatieve toe.

Het fascisme verbranden, best, maar laat dezelfde vlam de ideologieën verzengen, alle ideologieën zonder één uitzondering en tegelijk ook al hun knechten.

Door de kracht der dingen geeft men overal de poëtische kracht op of wordt men daartoe gedwongen. In zijn isolement geeft de mens zijn individuele wil – zijn subjectiviteit – om zijn isolement te doorbreken, op. Hij wint daarbij de illusie tot een

gemeenschap te behoren en een scherper verlangen naar de dood. Wie opgeeft zet de eerste stap op weg naar een situatie waarin hij door de machtsmechanismen zal worden gebruikt.

Er is geen techniek en geen gedachte die in eerste instantie niet beantwoordt aan de wil om te leven, maar iedere officieel erkende techniek of gedachte wekt het verlangen te sterven. Het opgeven laat sporen na en dat zijn de tekens van een geschiedenis der mensen die nog slecht bekend is. Wie die tekens bestudeert smeedt daarmee al de wapenen voor de totale opheffing. Waar bevindt zich de radicale kern, het kwalitatieve? Dat is de vraag waarmee we de vaste denk- en leefgewoonten moeten doorbreken, dat is de vraag die past in de strategie van de opheffing, deel uitmaakt van de opbouw van nieuwe netwerken van radicaliteit. Dit geldt voor de filosofie – de ontologie verraadt het opgeven van het zijn in wording; voor de psychoanalyse – als bevrijdingstechniek 'bevrijdt' ze de mensen vooral van de behoefte de maatschappelijke organisatie aan te vallen; voor de dromen en verlangens – zij zijn ons door de conditionering ontstolen, verkracht, vervalst; voor de radicaliteit van het spontane handelen van de mens – zij wordt meestal tegengesproken door wat de mens van zich zelf en de wereld denkt; voor het spel – omdat het verdeeld is in geoorloofde spelsoorten (van roulette via lynchpartijen tot oorlog), komt het niet meer authentiek voor in de momenten van het dagelijks leven; voor de liefde – ze is onlosmakelijk met revolutie verbonden, maar zo triest losgemaakt van het plezier van het geven...

Neem het kwalitatieve weg en de wanhoop blijft over. Alle vormen van wanhoop die voor de organisatie van het sterven van de mensen en voor de hiërarchische macht beschikbaar zijn: reformisme, fascisme, bot a-politisme, heerschappij van de middelmaat, activisme en passiviteit, padvinderij en ideologische zelfbevrediging. Een vriend van Joyce vertelde: 'Ik kan me niet herinneren dat Joyce in al die jaren ook maar één woord heeft gezegd over wat er in de wereld gebeurde, de namen van Poincaré, Roosevelt, De Valera of Stalin heeft uitgesproken, een toespeling heeft gemaakt op Genève of Locarno, Abessinië, Spanje, China, Japan, de zaak Prince...' Viel er nog iets toe te voegen aan *Ulysses*, aan *Finnegan's Wake?* Na

das Kapital van de individuele creativiteit was het van belang dat de Leopold Blooms van de hele wereld zich aaneensloten om zich te ontdoen van hun miserabel overleven en de rijkdom en afwisseling van hun 'monologue intérieur' introduceerden in de zelfdoorleefde werkelijkheid van hun bestaan. Joyce streed niet zij aan zij met Durruti, sloot zich niet aan bij de Asturiërs[2] of de arbeiders van Wenen,[3] maar hij was in ieder geval zo fatsoenlijk zich van commentaar te onthouden op de nieuwsberichten, in de anonimiteit waarvan hij *Ulysses* – dat cultuurmonument, zoals een criticus het heeft genoemd – liet doordat híj, Joyce, de mens van de totale subjectiviteit, zich zelf opgaf. Van de lamlendigheid van de letterkundige getuigt *Ulysses*. En tegen de lamlendigheid van het opgeven getuigt altijd het 'vergeten' radicale moment. Zo volgen revoluties en contrarevoluties elkaar op in het bestek van een etmaal, van een dag, ook al gebeurt daarin hoegenaamd niets. Het bewustzijn van de radicale daad en het opgeven van dat bewustzijn wordt voortdurend gescherpt en uitgebreid. Hoe zou het ook anders kunnen? Het overleven is tegenwoordig het onleefbare uitblijven van de opheffing geworden.

3

De rancunemens. – Hoe meer de macht wordt toegedeeld in consumeerbare stukjes, des te beperkter wordt de plaats van het overleven tot er niet meer is dan een wereld van kruipers, waarin genot, streven naar bevrijding en doodsstrijd zich manifesteren in altijd eender gekronkel. Laaghartigheid en kortzichtigheid geven al lang aan dat de bourgeoisie behoort tot een beschaving van holbewoners in vooruitgang, een beschaving van het overleven, die tegenwoordig haar uiteindelijke bestemming in het comfort van atoomschuilkelders ziet. De grootheid van de bourgeoisie was een geleende grootheid, een onechte, ze heeft haar niet op de vijand veroverd door strijd, maar door met hem in contact te komen; die grootheid is een afschaduwing van de feodale deugd, van God, de Natuur... Zodra de bourgeoisie niet langer rechtstreeks greep had op die obstakels, stond zij voor de noodzaak zich zelf op ondergeschikte punten

aan te vallen, zich zelf slagen toe te brengen die haar bestaan niet in gevaar brachten. Flaubert drijft de spot met de bourgeois, maar roept hen te wapen tegen de Commune.

De adel maakte de bourgeoisie agressief, het proletariaat drukt haar in de verdediging. Wat is het proletariaat voor de bourgeoisie? Zelfs geen tegenstander, hoogstens een slecht geweten dat ze probeert te verbergen. Zij rolt zich op als een egel, maakt zich zo weinig mogelijk kwetsbaar, verklaart dat alle hervormingen legitiem zijn en daarmee heeft ze sluwe naijver en rancune tot de gebruikelijke materie van haar deelrevoluties gemaakt.

Ik heb al eerder gezegd dat naar mijn mening geen enkele opstand naar de oorspronkelijke bedoeling van de aanstichters fragmentarisch was, maar dat werd zodra de poëzie van agitatoren en raddraaiers werd vervangen door het gezag van leiders. De rancunemens is de officiële versie van de revolutionair: een man die zich er niet van bewust is dat opheffing mogelijk is, een man die het ontgaat dat een omkering van het perspectief noodzakelijk is en die door naijver, haat en wanhoop verteerd, uit naijver, haat en wanhoop uit is op de vernietiging van de wereld die hem zo goed wist te sarren. Een geïsoleerd mens. Een tussen de globale afwijzing en de absolute aanvaarding van de macht ingeklemde reformist. Doordat zo'n mens de hiërarchie afwijst uit wrok dat hij er geen plaats in heeft, is hij volkomen bereid door zijn opstand de bedoelingen te dienen van wie zich als zijn leider opwerpt. De beste steunpilaar van de macht is gefrustreerd arrivisme. Daarom streeft de macht ernaar troost te geven aan wie de wedren naar eerbewijzen en ereplaatsen niet heeft kunnen volhouden en zij biedt hem als voorwerp van haat hen aan die zij bevoorrecht.

Als we niet tot een omkering van het perspectief komen, is de haat die men de macht toedraagt alleen maar een andere manier om haar de eerste plaats toe te kennen. Wie onder een ladder doorloopt, om te bewijzen dat hij lak heeft aan bijgeloof, bewijst het nog te veel eer, omdat hij zijn vrijheid van handelen er ondergeschikt aan maakt. Door zijn als een obsessie ervaren afkeer van en zijn onlesbare dorst naar de lasten die de macht hem oplegt, slijt en verarmt de mens misschien

niet op dezelfde manier – want het is menselijker tegen de macht te strijden dan zich ervoor te prostitueren –, maar dan toch in gelijke mate. Er ligt een wereld tussen strijden om te leven en strijden om niet te sterven. Verzet tegen het overleven wordt afgemeten aan de normen van de dood. Daarom vereist het in de eerste plaats dat de strijders zich zelf verloochenen, *a priori* afzien van de wil om te leven waarvoor iedereen *in feite* strijdt.

De opstandeling die geen andere horizon heeft dan de muur van de beperkingen, dreigt zich erop stuk te lopen of die muur eens met een koppige stompzinnigheid te gaan verdedigen. Want wie greep op zich zelf probeert te krijgen in het perspectief van de beperkingen, kijkt altijd in de richting die de macht wenst, of men haar nu afwijst dan wel aanvaardt. Dan bevindt de mens zich op het nulpunt, overdekt met ongedierte, zoals Rosanov zegt. Omdat hij aan alle kanten is ingeperkt, sluit hij zich af voor elke inbreuk, waakt hij angstvallig over zich zelf, zonder te merken dat hij onvruchtbaar is geworden. Een kerkhof in zekere zin. Hij introverteert zijn eigen niet-bestaan. Om tegen de macht te strijden neemt hij de onmacht van de macht over. Zo ver gaat hij met zijn *fair play*. Bij zo'n prijs vraagt het niet veel van hem zuiver te zijn, de zuiverheid te spelen. Mensen die al gauw tot allerlei compromissen bereid zijn, laten zich er nu eenmaal mateloos op voorstaan op een of twee precieze punten integer te zijn gebleven! De afwijzing van een rang in het leger, het uitdelen van pamfletjes bij een staking, een twist met een smeris passen altijd bij de botste strijdbaarheid van communistische partijgangers en soortgenoten.

Het gebeurt ook dat de mens, op het nulpunt staande, een wereld ontdekt die hij moet veroveren; hij heeft levensruimte nodig, een nog grotere ruïne die hem omvat. Afwijzing van de macht valt dan al gauw samen met afwijzing van wat de macht zich toeëigent, het eigen ik van de opstandeling bij voorbeeld. Als men zijn positie in reactie op beperkingen en leugens bepaalt, dan kan het gebeuren dat beperking en leugen tot de geest gaan behoren als een stukje karikatuur van opstandigheid, en meestentijds ontbreekt dan de ironie om een frisse wind te laten waaien. Geen band valt moeilijker te verbreken

dan die waarmee het individu zich zelf gevangen houdt, omdat de reden van zijn afwijzing wordt verduisterd. Als hij de kracht der vrijheid ten behoeve van de onvrijheid gebruikt, vergroot hij door zo'n bundeling van krachten de kracht van het niet-vrij-zijn dat hem tot slaaf maakt. Het kan zijn dat niets zo sterk op het niet-vrij-zijn lijkt als het streven naar vrijheid, maar het niet-vrij-zijn heeft deze eigenaardigheid dat het, wanneer het eenmaal is verworven, geen waarde meer heeft, hoewel het even duur werd betaald als de vrijheid.

Hoe enger de ommuurde ruimte, des te verstikkender de sfeer. Hoe dieper de mensen in zulke omstandigheden adem proberen te halen, des te verstikkender wordt de atmosfeer. De dubbelzinnigheid van de tekenen van leven en vrijheid, die van positief negatief worden en omgekeerd naargelang de algehele onderdrukking dat noodzakelijkerwijs bepaalt, maakt de verwarring waarin de ene hand neemt wat de andere geeft, algemeen. Omdat men niet bij machte is greep op zich zelf te krijgen, wordt men gedwongen greep op de anderen te krijgen uitgaande van negatieve voorstellingen van de anderen, van hun rollen en hen te peilen als waren ze voorwerpen. Oude vrijsters, bureaucraten, allen die van hun overleven een succes hebben gemaakt, kennen gevoelsmatig geen andere redenen van bestaan. Nogmaals, de macht baseert op het onbehagen dat allen kennen haar beste verwachtingen om de mensen voor zich te winnen. En hoe groter de geestelijke verwarring, des te gemakkelijker de overwinning.

In hechte samenwerking bepalen bijziendheid en gluurderij de aanpassing van de mens aan de menselijke kleinzieligheid van onze tijd. De wereld bekijken door het sleutelgat! De specialist nodigt ons ertoe uit, de rancunemens verlekkert zich bij de gedachte. Omdat hij niet de hoofdrol kan spelen, eist hij de beste plaatsen voor zich op bij het schouwspel. Hij moet iets te kauwen hebben, uiterst kleine evidente waarheden: alle politici zijn smeerlappen, de Gaulle is een groot man, China het vaderland der arbeiders. Wat hij wil is niet een systeem, maar een tegenstander die hij levend kan verscheuren of het voorrecht de hand van een hoogwaardigheidsbekleder te mogen kussen. Hoe goed kunnen we ons het succes voorstellen van

grove voorstellingen als de trouweloze jood, de diefachtige neger, de tweehonderd families. De vijand kreeg zo een gezicht en tegelijk kreeg de massa een uitdrukking naar het – wél bewonderenswaardige – voorbeeld van de verdediger, de aanvoerder, de leider.

De rancunemens is beschikbaar, maar de manier waarop, dat wil zeggen het doel waarvoor hij wordt gebruikt, is noodzakelijkerwijs afhankelijk van een onduidelijke bewustwording; zo'n mens wordt nihilist. Als hij degenen die voor zijn verveling verantwoordelijk zijn, de mensen die hij als zodanig ten voeten uit ziet – leiders, specialisten, verbreiders van ideologieën, et cetera – niet doodt, dan zal hij wel doden uit naam van een autoriteit, vanwege het staatsbelang of om reden van het consumeren van een ideologie. En als de stand van zaken geen aanleiding geeft tot geweld en een plotselinge woedeuitbarsting, dan zal hij met zijn eentonige, verkrampte ontevredenheid als een dwaas de ene rol na de andere blijven spelen, zijn zich steeds naar de wisselende omstandigheden voegende conformisme blijven uitdragen, zonder onderscheid zowel opstand als onderdrukking toejuichend, gevoelig voor niets anders dan een ongeneeslijke verwarring.

4

De nihilist. – Wat is het nihilisme? Rosanov geeft een afdoend antwoord op die vraag: 'De voorstelling is afgelopen. Het publiek staat op. Het is tijd om je jas aan te trekken en naar huis te gaan. Je draait je om: geen jas en geen huis meer.'

Zodra een mythisch systeem strijdig wordt met de sociaal-economische werkelijkheid, ontstaat er een lege ruimte tussen de wijze waarop de mensen leven en de op dat ogenblik algemeen geldende, dikwijls inadekwate, ver te kort schietende uitleg van de wereld. Een maalstroom trekt diepe sporen, de traditionele waarden worden erin meegesleurd en stukgeslagen. Ontdaan van zijn voorwendsels en rechtvaardigingen, beroofd van iedere illusie, staat de mens naakt en ontwapend. Maar omdat de mythe die een dergelijke zwakheid in stand houdt en verhult ook de oorzaak van die onmacht is, opent het uiteenvallen van

de mythe een nieuwe weg voor tal van mogelijkheden. Als zij verdwijnt, krijgen de creativiteit en energie, die lange tijd door transcendentie en abstractie afgehouden werden van de persoonlijk doorleefde authenticiteit, vrij baan. In de periode tussen het einde van de klassieke filosofie en de verheffing van de christelijke mythe zien we een uitzonderlijke bloei in denken en doen, het een nog rijker dan het andere. Op de resten van die beschaving zal Rome haar wereld bouwen, waarbij het sommige elementen overneemt, andere verstikt. En later, in de zestiende eeuw, zal op dezelfde manier de instorting van de christelijke mythe het startsein zijn voor verwoede experimenten en onderzoekingen. Maar in ons geval is de analogie op één punt anders: na 1789 is de wederopbouw van de mythe volstrekt onmogelijk. Terwijl het christendom het nihilisme van bepaalde gnostische sekten de angel heeft uitgetrokken en het gebruikt als beschermend omhulsel, is het uit de burgerlijke revolutie voortgekomen nihilisme een feitelijk nihilisme. Zoals ik al eerder heb aangetoond beheerst de realiteit van de ruil iedere poging tot vervulling, alle kunstgrepen van de illusie. Zolang het schouwspel niet is afgeschaft zal het nooit iets anders zijn dan het schouwspel van het nihilisme. De ijdelheid der wereld die de Pascal van de *Pensées* tot meerdere glorie van God dieper tot het bewustzijn wilde laten doordringen, wordt nu gepropageerd door de historische werkelijkheid en in afwezigheid van God, die juist het slachtoffer werd van het uiteenvallen van de mythe. Het nihilisme heeft alles overwonnen, God incluis.

De laatste honderdvijftig jaar is het meest lucide gedeelte van kunst en leven het resultaat van vrije onderzoekingen op het gebied van de afgeschafte waarden. De passievolle rede van Sade, Kierkegaards sarcasme, Nietzsche's flakkerende ironie, de heftigheid van Maldoror, Mallarmé's koelheid, Jarry's 'Umour', het negativisme van Dada –, dat zijn de krachten die zich onbegrensd hebben ontplooid om iets van de schimmel van de verrottende waarden en daarmee de hoop op een totale opheffing, een omkering van het perspectief, in het bewustzijn van de mensen te laten doordringen.

Paradox.

1 De grote verbreiders van het nihilisme misten een uiterst

belangrijk wapen, het gevoel voor de historische werkelijkheid, het gevoel voor de realiteit van de ontbinding, de afbrokkeling, het fragmentarische.

2 Een scherp bewustzijn van de oplossende beweging van de geschiedenis in het bourgeoistijdperk heeft de beste beoefenaren van de geschiedwetenschap altijd gruwelijk ontbroken. Marx ziet af van een analyse van de Romantiek en het verschijnsel kunst in het algemeen. Lenin gaat vrijwel systematisch voorbij aan het belang van het dagelijks leven, de futuristen, Majakovski en de dadaïsten.

Het bewustzijn van de opkomst van het nihilisme en het bewustzijn van het historisch worden lijken op een merkwaardige wijze niet op elkaar aan te sluiten. Er ligt een gat tussen waardoor de massale optocht van passieve vernielers voorbij trekt, die met de druk van hun stomheid juist die waarden platwalsen uit naam waarvan zij betogen. Communistische bureaucraten, fascistische bruten, ideologen, corrupte politici, tweederangs Joyce-epigonen, neo-dadaïstische denkertjes, priesters van het fragmentarische –, allen werken voor het grote Niets uit naam van de orde van het Gezin, het Bestuur, de Zeden, de Natie, de Revolutionaire Cybernetica (*sic*). Zolang de geschiedenis nog niet ver genoeg was voortgeschreden, was het misschien te vermijden dat het nihilisme eruit ging zien als een algemene waarheid, als iets door en door gewoons. Nu is de geschiedenis wel verder gekomen. Het nihilisme is zijn eigen materie, de weg van vuur naar as. De reïficatie drukt het stempel van de leegte op de dagelijkse werkelijkheid. Omdat het verleden van de oude, nu vervallen en met het veelgebruikte etiket *modern* beplakte waarden de basis vormt van de intensieve vervaardiging van consumeerbare en 'gefuturiseerde' waarden, drijft het onvermijdelijk in de richting van een *op te bouwen* toekomst, dat wil zeggen naar een opheffing van het nihilisme. In het wanhopige bewustzijn van de jonge generaties wordt *de oplossende beweging van de geschiedenis* langzaam verzoend met de *verwerkelijkende beweging*. Het nihilisme en de opheffing komen bij elkaar, daarom zal de opheffing totaal zijn. Dit is stellig de enige rijkdom van de welvaartsstaat.

Wanneer de rancunemens zich ervan bewust wordt dat hij

door het overleven onherroepelijk gelegenheden om echt te leven voorbij laat gaan, wordt hij nihilist. Dat het onmogelijk is te leven dringt zo sterk tot hem door dat ook het overleven zelf onmogelijk wordt. De nihilistische vertwijfeling is onleefbaar. De absolute leegte werkt desintegrerend. Door de maalstroom van het verleden en toekomst komt het heden op een nulpunt terecht. Vanuit dat punt van stilstand vertrekken de beide wegen van het nihilisme, die ik het passieve en het actieve nihilisme zal noemen.

In het teken van compromis en onverschilligheid verenigt de nihilistische passiviteit het bewustzijn van de waarden die zijn afgeschaft, met de weloverwogen, vaak verre van belangeloze keuze voor énige ontwaarde waarde, die men zich voorneemt tegen alles in, 'gratuit', omwille van de Kunst te verdedigen. Niets is waar, dus zijn sommige daden eerbaar. Getikte Maurrasaanhangers, metafysische zwamneuzen, nationalisten, estheten van de 'acte gratuit', verklikkers, OAS'ers,[4] pop-kunstenaars heel dat aardige wereldje past op zijn manier het *credo quia absurdum* toe: je gelooft er niet in, je doet het toch en ten slotte ga je het nog leuk vinden ook. Het passieve nihilisme is een sprong naar conformisme.

Het nihilisme is overigens nooit iets anders dan een overgangsfase, vol dubbelzinnigheden, een slingerbeweging tussen de pool van slaafse onderwerping en de pool van permanente opstand. Tussen beide ligt een *no man's land,* het braakliggend terrein waar de zelfmoordenaar rondwaart en de eenzame killer, het soort misdadiger van wie Bettina zeer juist zegt dat hij het produkt van de misdadige staat is. Jack the Ripper is in alle eeuwigheid ongrijpbaar. Ongrijpbaar voor de mechanismen van de hiërarchische macht, ongrijpbaar voor de revolutionaire wil. In zekere zin een ding op zich. Hij draait om een nulpunt heen waar vernietiging niet langer in het verlengde ligt van vernietiging door de macht, maar deze veeleer voorkómt, vóór is, versnelt en door haar te grote snelheid de machinerie van de *Strafkolonie* uiteen doet spatten. Het maldororiaanse wezen voert de oplossende functie van de maatschappelijke organisatie op tot een hoogtepunt, tot het punt van zelfvernietiging. De

absolute afwijzing van het sociale door de eenling is hier het antwoord op de absolute afwijzing van de eenling door het sociale. Is dat niet het vaste moment, het punt van evenwicht waarop de omkering van het perspectief plaatsvindt, precies de plaats waar beweging noch dialectiek noch tijd bestaat? Het middaguur en de eeuwigheid van de grote weigering. Daarvoor, de progroms; daarna, de nieuwe onschuld. Het bloed der joden of het bloed der smerissen.

Het actieve nihilisme is zich niet alleen bewust van de ontbinding, maar kent ook het verlangen de oorzaken ervan aan de kaak te stellen en het verval sneller te doen verlopen. De wanorde die het aanvalt is slechts een weerspiegeling van de in de wereld heersende wanorde. Het actieve nihilisme is prerevolutionair. Het passieve nihilisme is contrarevolutionair. En het gebeurt vaak dat de gewone mensen zich aangetrokken voelen tot de ene én de andere houding in een steeds doorgaande slingerbeweging. Een tegelijk dramatische en koddige dans vol aarzelingen. Ze zijn zoals die soldaat van het Rode Leger – over wie een of andere sovjetschrijver, Victor Chlovsky misschien, het heeft – die als hij aanviel altijd schreeuwde 'Leve de Tsaar!' Maar vroeg of laat moeten de omstandigheden wel uitsluitsel geven, doordat ze de grens sluiten juist op het ogenblik dat je aan de ene dan wel aan de andere kant van de slagboom staat.

Alleen door weg te dansen van de officiële wereld kun je leren voor je zelf te dansen. En dan moet je nog tot het einde toe vasthouden aan je eisen en niet bij de eerste de beste zwenking je radicaliteit opgeven. Omdat men in het ademloos najagen van het consumeerbare gedoemd is voortdurend nieuwe motiveringen te vinden, moet men handig zijn voordeel doen met het ongebruikelijke, het bizarre, het shockerende. Galgenhumor en gruwelijkheid zijn ingrediënten voor de reclamehutspot. Ook een bepaalde niet-conformistische manier van dansen behoort tot de geldende waarden. Zich bewust zijn dat waarden aan het afsterven zijn maakt deel uit van de verkoopstrategie. De ontbinding heeft handelswaarde. Luidruchtig geafficheerde niets-

waardigheid valt te verkopen of het nu om voorwerpen dan wel om ideeën gaat. Er bestaat een Kennedyzoutvaatje met gaatjes op de plaats waar de moordende kogels de schedel van de president hadden getroffen. Dat zou al bewijzen – als dat nodig was – hoe gemakkelijk een grap, die destijds Emile Pouget en zijn Père Peinard kostelijk zou hebben vermaakt, in dienst staat van rentabiliteit.

De Dada-beweging heeft het bewustzijn van de verrotting tot het hoogste punt gevoerd. In Dada waren werkelijk de kiemen aanwezig voor een opheffing van het nihilisme, maar ook Dada heeft die laten afsterven. De hele dubbelzinnigheid van het surrealisme komt voort uit een terechte kritiek die op het onjuiste ogenblik werd geuit. Wat wil dat zeggen? Dit: het surrealisme levert terecht kritiek op het feit dat Dada niet in de opheffing is geslaagd, maar wanneer het zelf tot opheffing van Dada probeert te komen, gaat het niet uit van het oorspronkelijke nihilisme, zoekt het geen steun in Dada-anti-Dada en haakt het niet aan bij de geschiedenis. En wat een nachtmerrie – waaruit ze nooit zijn ontwaakt – is de geschiedenis voor de surrealisten geweest! Ze stonden machteloos tegenover de communistische partij, werden verrast door de Spaanse Burgeroorlog, knorden altijd, maar liepen als trouwe hondjes achter links aan!

Een bepaalde romantiek had al bewezen, zonder dat het bij Marx of Engels opkwam zich daarom te bekommeren, dat de kunst, dat wil zeggen de polsslag van cultuur en samenleving, voorop loopt om te laten zien in welke staat van ontbinding de waarden verkeren. Een eeuw later zagen de dadaïsten, terwijl Lenin de zaak onbenullig vond, in het kunstzinnig gezwel het symptoom van een door het hele organisme heen uitgezaaide kanker, van een ziekte van de hele samenleving. Het onaangename in de kunst is slechts de weerspiegeling van de kunst van het ongenoegen die overal als de wet van de macht was ingesteld. Dat hadden de dadaïsten van 1916 duidelijk vastgesteld. Wat op een dergelijke analyse rechtstreeks moest volgen was gewapende strijd. Maar de neo-dadaïstische larven van de pop art die tegenwoordig rondkrioelen op de mestvaalt van de consumptiemaatschappij, hebben wel wat beters te doen!

Doordat de dadaïsten probeerden zich zelf en hun tijdgenoten te genezen van het ongenoegen van het leven – en dat deden ze al met al consequenter dan Freud –, hebben ze het eerste saneringslaboratorium van het dagelijks leven ingericht. De daad reikte veel verder dan de gedachte. 'Wat telde,' zo zegt de schilder Grosz, 'was dat we om zo te zeggen in de diepste duisternis werkten. We wisten niet waar we aan bezig waren.' De Dada-groep was als een trechter waarin de talloze banaliteiten, de aanzienlijke hoeveelheid nulwaarden van de wereld werden gestort. Aan de onderkant kwam alles er veranderd, oorspronkelijk en nieuw weer uit. Voorwerpen en mensen bleven hetzelfde en toch veranderde alles van betekenis en teken. Er werd een aanzet gegeven tot een omkering van het perspectief in de magie van de hervonden eigen ervaring. Verdraaiing – de tactiek voor de omkering van het perspectief – veranderde drastisch het onveranderlijke kader van de oude wereld. De *door allen gemaakte poëzie* kreeg in die verandering haar werkelijke betekenis, die wel ver af stond van de literaire geest waaraan de surrealisten ten slotte zo zielig te gronde gingen.

De in aanleg in Dada aanwezige zwakheid dienen we te zoeken in de ongelooflijke nederigheid van de beweging. Tzara was een als een paus zo serieuze clown en die Tzara, die iedere ochtend weer, naar wordt verteld, Descartes' uitspraak herhaalde: 'Ik wil zelfs niet weten dat er vóór mij mensen zijn geweest', is ook de man die met minachting voor kerels als Ravachol, Bonnot, en Machno's gezellen zich later zou aansluiten bij Stalins kudde. Dat de Dada-beweging, geplaatst voor de onmogelijkheid van de opheffing, uiteen is gevallen, komt doordat zij het instinct miste om in de geschiedenis te zoeken naar de verschillende experimentele pogingen tot opheffing, de momenten waarop de opstandige massa's hun lotsbestemming zelf bepalen.

De eerste keer dat men het opgeeft is altijd verschrikkelijk. Van het surrealisme tot het neo-dadaïsme wordt de oorspronkelijke dwaling eindeloos vermenigvuldigd en herhaald. Het surrealisme doet een beroep op het verleden, maar hoe? In zijn verlangen verbeteringen aan te brengen maakt het zijn dwaling alleen maar verwarrender wanneer het zijn voorkeur uit laat

gaan naar volstrekt bewonderenswaardige persoonlijkheden – Sade, Fourier, Lautréamont, et cetera – en er zo veel en zo goed over schrijft dat het zijn beschermelingen een eervolle vermelding bezorgt in het pantheon van de lesprogramma's van de middelbare school. Net zo'n literaire promotie als de promotie die de neo-dadaïsten in het huidige schouwspel van de ontbinding weten los te praten voor hún voorgangers.

Zo er tegenwoordig internationaal een verschijnsel bestaat dat vrij wat lijkt op de Dada-beweging, dan moeten we het wel zoeken in de mooiste manifestaties van de nozems. Dezelfde minachting voor kunst en burgerlijke waarden, dezelfde afwijzing van ideologieën, dezelfde wil om te leven. Dezelfde onbekendheid met de geschiedenis, dezelfde rudimentaire opstandigheid, hetzelfde ontbreken van tactiek.

De nihilist mist het bewustzijn van het nihilisme van de anderen; en het nihilisme van de anderen maakt voortaan deel uit van de hedendaagse historische werkelijkheid. Het nihilisme mist het bewustzijn dat opheffing mogelijk is. Het overleven, waarin zoveel over vooruitgang wordt gesproken omdat men niet meer durft te hopen nog vooruit te komen, is echter ook het resultaat van de historie; het komt voort uit al die gevallen, die als bakens door de hele geschiedenis heen staan, dat men het menselijke heeft opgegeven. Ik durf te beweren dat de geschiedenis van het overleven de historische beweging is die de geschiedenis ongedaan zal maken. Want een helder bewustzijn van het overleven en de onverdraaglijke omstandigheden daarvan, smelt samen met het bewustzijn van die lange reeks gevallen dat men het heeft opgegeven, en dientengevolge met het echte verlangen de beweging tot opheffing overal in *ruimte en tijd* weer op gang te brengen. De opheffing, dat wil zeggen de omwenteling in het dagelijks leven, zal hierin bestaan dat men de opgegeven kernen van radicaliteit weer zoekt en daaraan nieuwe waarde geeft met het ongekende geweld van de rancune. Een reeks explosies van ondergrondse scheppingsdrang moet het perspectief van de macht omkeren. *De nihilisten zijn in laatste instantie onze enige bondgenoten.* Leiden ze een wanhopig leven omdat de opheffing onmogelijk lijkt? Door de onjuistheid

van hun standpunt aan te tonen kunnen we door een samenhangende theorie het energiepotentieel van hun opgehoopte rancunegevoelens in dienst stellen van hun wil om te leven. Met die twee fundamentele begrippen – overgave aan het radicale en het historisch bewustzijn van de ontbinding – is er niemand die de strijd voor het dagelijks leven en de radicale verandering van de wereld niet tot een goed einde kan brengen. 'Nihilisten,' zo zou Sade hebben gezegd, 'nog even volhouden, als jullie revolutionairen wilt zijn!'

Tweede deel
De omkering van het perspectief

XIX

De omkering van het perspectief

Het licht van de macht verduistert. De ogen van wie de illusie heeft tot een gemeenschap te behoren, zijn gaten in een masker waaraan de ogen van de individuele subjectiviteit zich niet kunnen aanpassen. Het individuele standpunt moet het winnen van de collectieve pseudo-participatie. In een geest van totaliteit moet men het sociale aanvallen met de wapenen van de subjectiviteit en uitgaande van zich zelf alles opnieuw opbouwen. De omkering van het perspectief is de positiviteit van het negatieve, de vrucht die de bolster van de Oude Wereld zal doen openbarsten.

1

Toen Herr Keuner werd gevraagd wat nu precies onder omkering van het perspectief moest worden verstaan, vertelde hij de volgende anekdote: Twee broers die zeer aan elkaar gehecht waren, werden door een merkwaardig spelletje geobsedeerd. Met steentjes gaven ze de gebeurtenissen van de dag aan, witte voor de geslaagde ogenblikken, zwarte voor de momenten van ongeluk en ongenoegen. Maar als ze aan het eind van de dag de inhoud van hun kruiken vergeleken, vond de één slechts witte steentjes, de andere alleen maar zwarte. Geïntrigeerd door het feit dat ze steeds maar weer hetzelfde lot zo heel anders ervoeren, gingen ze met beider instemming raad vragen bij een om de wijsheid van zijn woorden vermaard man. 'U praat niet genoeg met elkaar,' zei de wijze. 'Laat ieder de redenen van zijn keuze motiveren, de oorzaken ervan opzoeken.' Dat deden ze dus onmiddellijk. Ze stelden al gauw vast dat de één de witte, de andere de zwarte steentjes trouw bleef, maar zowel in de ene als in de andere kruik was het aantal steentjes verminderd. In plaats van een stuk of dertig, telden ze er nog maar zeven of acht. Er was maar korte tijd verstreken toen de

wijze man de beide broers terug zag komen. Hun gelaatstrekken vertoonden de sporen van grote droefheid. 'Nog niet zo lang geleden,' zo zei de een, 'werd mijn kruik gevuld met pikzwarte steentjes, ik was voortdurend van wanhoop vervuld, ik werd daardoor, moet ik toegeven, gedwongen in een toestand van inertie te leven. Nu stop ik er zelden meer dan acht steentjes in, maar wat die acht tekens van ellende voorstellen is me zo onverdraaglijk dat ik voortaan niet meer in een dergelijke toestand kan leven.' En de ander zei: 'Ik stopte er iedere dag heel wat witte steentjes in. Tegenwoordig tel ik er maar zeven of acht, maar die fascineren me zo dat ik me die gelukkige ogenblikken niet voor de geest kan halen zonder onmiddellijk te verlangen ze opnieuw en nog intenser, ja zelfs eeuwig te beleven. Dat verlangen kwelt me.' De wijze glimlachte terwijl hij naar hen luisterde. 'Kom, kom, alles gaat goed, de zaken nemen een andere keer. Houdt vol. Eén opmerking nog. Stelt u bij gelegenheid eens de vraag waarom het spel met de kruiken en steentjes u zo bezighoudt.' Toen de beide broers opnieuw de wijze ontmoetten, verklaarden ze: 'We hebben ons de vraag gesteld. Geen antwoord. Toen hebben we de vraag aan het hele dorp voorgelegd. En een opwinding dat er nu heerst! 's Avonds zitten hele families gehurkt voor hun huizen te discussiëren over witte en zwarte steentjes. Alleen de leiders en notabelen houden zich afzijdig. Wit of zwart, een steentje is een steentje en het ene is niet meer dan het andere waard, zeggen ze spottend.' De grijsaard verborg zijn tevredenheid niet. 'Het verloopt zoals voorzien was. Maakt u niet ongerust. Weldra zal de vraag niet meer worden gesteld; ze is onbelangrijk geworden en misschien zult u eens betwijfelen haar ooit te hebben gesteld.' Korte tijd later kwamen de voorspellingen van de grijsaard uit. Grote vreugde was over de bewoners van het dorp gekomen; bij het aanbreken van de dag verlichtte de zon, na een bewogen nacht, de op de gepunte palen van een omheining gespietste pas afgehouwen hoofden van notabelen en leiders.

2

De wereld is altijd geometrisch geordend geweest. Onder welke

hoek en in welk perspectief de mensen elkaar moeten zien, met elkaar praten, zich een beeld van elkaar vormen–, daarover hebben eerst de goden uit de tijd van de eenheidsregimes soeverein beslist. Daarna hebben de mensen, de mensen uit de bourgeoisie, de goden een loer gedraaid: ze hebben hen in perspectief geplaatst, hun een plaats gegeven in een historisch worden waarin ze ontstonden, zich ontwikkelden en ten onder gingen. De historie is een godenschemering geweest.

In een historisch perspectief geplaatst, valt God samen met de dialectiek van zijn materialiteit, de dialectiek van meester en slaaf, de geschiedenis van de klassenstrijd, de geschiedenis van de hiërarchisch opgebouwde macht. In zekere zin geeft de bourgeoisie dus de aanzet tot een omkering van het perspectief, maar beperkt dat onmiddellijk tot de uiterlijke schijn. Na de afschaffing van God wijzen de palen waarop Hij steunde nog omhoog, naar een lege hemel. En alsof de ontploffing in de kathedraal van het gewijde zich in heel langzame schokgolven voortplantte, vindt de afbrokkeling van het pleisterwerk van de mythe in onze tijd, bijna twee eeuwen na de aanslag, haar voltooiing in de versnippering van het schouwspel. De bourgeoisie is slechts een fase in het opblazen van God, die God die nu radicaal zal verdwijnen, zozeer zelfs dat ook de sporen van zijn materiële oorsprong, de overheersing van de ene mens door de andere, worden uitgewist.

De economische mechanismen, die de bourgeoisie gedeeltelijk beheerste en aanwendde, toonden de mentaliteit van de macht aan en verschoonden haar van de godsidee. Maar tot welke prijs? Terwijl God in zijn grote negatie van het menselijke een soort wijkplaats bood waar de gelovigen paradoxaliter, door Gods absolute macht te stellen tegenover de geüsurpeerde macht van priesters en leiders, de vrijheid hadden zich tegenover de wereldlijke leiders te laten gelden–, is het tegenwoordig juist de macht die naar de mensen toe gaat, toenadering tot hen zoekt en zich consumeerbaar maakt. Zij drukt steeds zwaarder, perkt de levensruimte in tot een louter overleven en perst de tijd samen in een 'rol'. Als we onze toevlucht nemen tot een gemakkelijke schematische benadering, kunnen we de macht met een hoek vergelijken. De hoek is oorspronkelijk scherp, de top

gaat verloren in de diepten van de hemel. Dan wordt de hoek geleidelijk stomper, de top zakt en wordt zichtbaar, daalt dan nog verder zodat de hoek steeds stomper wordt en de zijden in elkaars verlengde komen te liggen en dan niet meer van een reeks onderling gelijkwaardige en krachteloze punten te onderscheiden zijn. Aan gene zijde van die lijn, de lijn van het nihilisme, begint een nieuw perspectief, niet het spiegelbeeld, niet de involutie van het oude, maar veeleer een geheel van onderling harmoniërende individuele perspectieven, die nooit met elkaar in conflict komen, maar de wereld opbouwen volgens de principes van coherentie en collectiviteit. Al die hoeken te zamen, hoewel allemaal verschillend, wijzen alle in dezelfde richting, omdat de wil van de eenling voortaan samenvalt met de wil van de gemeenschap.

Conditionering heeft ten doel een ieder op de ladder van de hiërarchische ordening te plaatsen en te verplaatsen. De omkering van het perspectief houdt een soort anticonditionering in, niet een nieuw soort conditionering, maar een speelse tactiek: *de verdraaiing*.

In de omkering van het perspectief vervangt *praxis* kennis, vrijheid verwachting, het streven naar het onmiddellijke de bemiddeling. De omkering is de bezegeling van de zegepraal van het geheel van menselijke betrekkingen, gebaseerd op drie onderling onlosmakelijk verbonden kernpunten: *participatie, communicatie* en *realisatie*.

Het perspectief omkeren, dat betekent ons niet langer zien met de ogen van de gemeenschap, de ideologie, het gezin, de anderen. Dat betekent een vaste greep op ons zelf krijgen, ons zelf kiezen als uitgangs- en middelpunt, alles baseren op de subjectiviteit en gehoor geven aan de eigen subjectieve wil om alles te zijn. In de vizierlijn van mijn niet te verzadigen verlangen om te leven, is de totaliteit van de macht niet meer dan een speciaal doel aan een wijder horizon. Machtsvertoon verduistert mijn blik niet, ik krijg daardoor de macht in het vizier, bepaal hoe gevaarlijk ze is en bestudeer de afweermogelijkheden. Hoe gering mijn creativiteit ook is, zij is mij een zekerder richtsnoer dan alle onder dwang verworven kennis. In de duisternis der macht, houdt de zwakke glans van mijn creativi-

teit alle vijandige krachten, culturele conditioneringen, specialisaties van allerlei aard, onvermijdelijke totalitaire *Weltanschauungen,* op afstand. Een ieder beschikt aldus over het absolute wapen. Maar we moeten de creativiteit wel, zoals bepaalde charmes, welbewust gebruiken. Als we haar gaan gebruiken via de omweg van leugen en onderdrukking, tegen de draad in, dan is zij niet meer dan een droeve klucht: artistieke erkenning. De daden die de macht vernietigen en de daden die de individuele vrije wil vorm geven zijn gelijk, maar hun draagwijdte verschilt; het is als in de strategie: verdedigen vereist natuurlijk een andere voorbereiding dan aanvallen.

De omkering van het perspectief hebben we niet gekozen uit een of ander voluntarisme, de omkering heeft ons gekozen. Vast als we zitten in de historische fase van het NIETS kan de volgende stap slechts een verandering van ALLES zijn. Dat we ons bewust zijn van een totale revolutie en van de noodzaak daarvan, is onze laatste manier van zijn in de historie, onze laatste kans om de geschiedenis in bepaalde omstandigheden ongedaan te maken. Het spel dat we gaan spelen is het spel van onze creativiteit. De regels staan lijnrecht tegenover de regels en wetten die onze samenleving beheersen. Het is een spel waar de verliezer wint. Wat verzwegen wordt is belangrijker dan wat wordt gezegd, wat zelf ervaren wordt belangrijker dan wat wordt gespeeld op het vlak van de schijn. Dat spel moeten we tot het eind toe spelen. Wie de onderdrukking zo heeft ervaren dat zijn botten het niet meer konden verdragen, moet zich wel overgeven aan de wil om *zonder voorbehoud te leven,* als was dat zijn laatste redmiddel. Wee hem die onderweg zijn gewelddadigheid en radicale eisen opgeeft! Gedode waarheden worden giftig, heeft Nietzsche gezegd. Als we het perspectief niet omkeren, dan zal het perspectief van de macht ons definitief geheel tegen ons zelf keren. Het Duitse fascisme is ontsproten uit het bloed van de Spartakisten.[1] Elke dag en telkens weer dat we het opgeven, bereidt de reactie niets anders dan onze totale dood voor.

XX

Creativiteit, spontaniteit en poëzie

Vierentwintig van de vierentwintig uur leven de mensen in een toestand van creativiteit. Als aan het licht is gebracht dat de overheersingsmechanismen de vrijheid voor eigen doeleinden gebruiken, dan komt men als reactie tot een conceptie van een zelfervaren vrijheid die onlosmakelijk met de individuele scheppingskracht is verbonden. Hoeveel druk de macht ook op de mens uitoefent opdat hij produceert, consumeert en organiseert, zij kan zich de scheppingsdrang waarin het bewustzijn van de beperkingen zal oplossen, voortaan niet meer toeëigenen [1]. – Spontaniteit is de zijnswijze van de creativiteit, niet een geïsoleerde toestand, maar de onmiddellijke ervaring van de subjectiviteit. Spontaniteit concretiseert de scheppingsdrang, is de aanzet tot de praktische verwezenlijking ervan; zij maakt dus de poëzie, de wil om de wereld in overeenstemming met de radicale subjectiviteit te veranderen, mogelijk [2]. – Het kwalitatieve is het bewijs van de aanwezigheid van de scheppende spontaniteit, een rechtstreekse communicatie met het wezenlijke, de kans die de poëzie geboden wordt. Het is een condensaat van al wat mogelijk is, een *multiplier* van kennis en doeltreffendheid, de gebruiksaanwijzing van de intelligentie, en ook zijn eigen criterium. De schok van het kwalitatieve brengt een kettingreactie op gang die op alle revolutionaire momenten valt waar te nemen; men moet een dergelijke reactie op gang brengen door het positieve schandaal van de vrije en totale creativiteit [3]. – Poëzie is de ordening van de spontane creativiteit daar zij deze tot in de wereld doortrekt. Poëzie is de daad die nieuwe werkelijkheden verwekt. Zij is de vervulling van de radicale theorie, de revolutionaire daad bij uitstek [4].

1

In de zich als een breuk voordoende wereld waarvan in de loop

der geschiedenis de hiërarchisch georganiseerde maatschappelijke macht de gemeenschappelijke noemer is geweest, heeft altijd slechts één vorm van getolereerde vrijheid bestaan, de vrijheid van teller te veranderen, de onveranderlijke vrijheid zich een meester te kiezen. Een dergelijk gebruik van de vrijheid heeft ten slotte des te sneller de mensen afgemat, omdat de ergste totalitaire staten in Oost en West zich nog steeds daarop beroepen. Maar de tegenwoordig algemeen geworden onwil om een andere baas te kiezen valt ook samen met een vernieuwing van de staatkundige ordening. De regeringen van alle geïndustrialiseerde landen of landen die op weg zijn dat te worden, hebben de neiging zich, op wisselende niveaus van ontwikkeling, te modelleren naar een en hetzelfde voorbeeld, waarbij ze de oude overheersingsmechanismen rationaliseren en in zekere zin automatiseren. En dat is de eerste kans die de vrijheid geboden wordt. De burgerlijke democratieën hebben laten zien dat zij de individuele vrijheden tolereerden voor zover deze elkaar beperkten en vernietigden; nu dat bewijs geleverd is, is het voor een regering onmogelijk geworden, hoe geperfectioneerd zij ook is, te zwaaien met de *muleta* van de vrijheid zonder dat iedereen de degen die erachter schuil gaat vermoedt, zonder dat de vrijheid tot haar kern, de individuele creativiteit, teruggaat en krachtig weigert niet meer dan het geoorloofde, het toegestane, het verdraaglijke, de glimlach van het gezag te zijn.

De tweede kans voor de vrijheid, eindelijk weer teruggebracht tot haar scheppende authenticiteit, hangt samen met de machtsmechanismen zelf. Het is duidelijk dat de abstracte systemen van uitbuiting en overheersing menselijke scheppingen zijn, bestaan en geperfectioneerd worden dank zij een oneigenlijk en afgeleid gebruik van de creativiteit. Van de creativiteit willen en kunnen gezagsdragers alleen díé vormen kennen die het schouwspel zich kan toeëigenen, kan usurperen. Maar wat de mensen officieel doen stelt niets voor naast wat ze in het verborgene doen. Van creativiteit wordt gesproken naar aanleiding van een kunstwerk. Maar wat betekent dat vergeleken bij de scheppingskracht die een mens duizend keer per dag in werking stelt, die borreling van onbevredigde verlangens, drome-

rijen die door de werkelijkheid heen op zoek zijn naar zich zelf, verwarde en desondanks lichtscherpe gewaarwordingen, gedachten en daden die de belofte van ongekende omwentelingen in zich dragen? En dat alles is gedoemd anoniem te blijven en zich met slechts armzalige middelen uit te drukken, opgesloten in het overleven en gedwongen zijn kwalitatieve rijkdom te verliezen en zich te manifesteren overeenkomstig de categorieën van het schouwspel. Denk maar eens aan het paleis dat Cheval, de postbode, zich bouwde, aan Fouriers geniale systeem, het beeldrijk universum van Rousseau le Douanier. Laat een ieder, preciezer nog, denken aan de ongelooflijke verscheidenheid van zijn dromen, heel wat kleurrijker landschappen dan de schoonste doeken van Van Gogh. Denk aan de ideale wereld waaraan, voor je innerlijk oog, zonder onderbreking wordt gebouwd, terwijl de daden steeds weer de weg van het banale volgen.

Er is niemand, hoe vervreemd ook, die niet een stuk niet te reduceren creativiteit bezit en in zich zelf herkent, een tegen iedere inbreuk van leugen en dwang beschermde *camera obscura*. De dag waarop de maatschappelijke organisatie haar controle ook tot dat stuk van de mens zou uitbreiden, zou ze nog slechts over robots en kadavers heersen. En het is in zekere zin daardoor dat contradictoir het bewustzijn van de creativiteit groeit naarmate de consumptiemaatschappij meer pogingen onderneemt die creativiteit te usurperen.

De honderdogige Argus is blind voor de meest nabije dreiging. In het rijk van het kwantitatieve heeft het kwalitatieve geen wettig erkend bestaan. Juist daardoor wordt het behoed en in stand gehouden. Dat het tomeloos najagen van het kwantitatieve contradictoir, doordat het de onbevredigdheid voedsel geeft, een absoluut verlangen naar het kwalitatieve tot ontwikkeling brengt–daarover heb ik al eerder de gelegenheid gehad te spreken. Hoe krachtiger beperkingen er uit naam van de vrijheid om te consumeren worden opgelegd, des te heviger dorst naar een totale vrijheid wekt het onbehagen over zo'n contradictie. De crisis van de op produceren gerichte maatschappij heeft getoond hoeveel onderdrukte scheppingsdrang er stak in de werkkracht van de arbeider. Marx heeft eens voor altijd aangetoond dat de creativiteit wordt vervreemd in de

dwangarbeid, in de uitbuiting van de producerende mens. Naarmate het kapitalistische stelsel en de nalopers daarvan (en zelfs de daaraan tegengestelde systemen) terrein verliezen op het produktiefront, proberen ze compensatie te vinden in de consumptie. Volgens hun richtlijnen moet de mens, door bevrijd te worden van zijn produktieve taken, verkleefd raken aan een nieuwe taak, die van consument. Door aan de door de verkorting van de werktijd eindelijk toegestane creativiteit het braakliggend terrein van de vrijetijdsbesteding te geven, brengen de apostelen van het humanisme in feite slechts een leger op de been dat bereid is te paraderen op het exercitieterrein van de consumptiemaatschappij. Welke gevangenis wordt er in gereedheid gebracht voor de uiterst subversieve individuele creativiteit nu juist de dialectiek van het consumeerbare de vervreemding van de consument aan het licht heeft gebracht? Ik heb al gezegd dat de laatste kans voor de leiders erin bestond dat ze een ieder tot de *organisator* van zijn eigen passiviteit maakten.

Dewitt Peters legt met ontroerende naïviteit uit dat 'als men gewoon de mensen die dat leuk vinden de beschikking gaf over verf, penselen en doek, er iets merkwaardigs uit voort zou kunnen komen'. Zolang een dergelijk beleid wordt gevolgd op een tiental goed gecontroleerde gebieden zoals toneel, schilderkunst, muziek, literatuur en in het algemeen gesproken in zorgvuldig afgebakende sectoren, zal enigszins de kans blijven bestaan de mensen een kunstzinnig bewustzijn te geven, het bewustzijn van de mens die er een beroep van maakt zijn creativiteit ten toon te stellen in musea en andere cultuurkijkdozen. En hoe wijder verbreid en hoe populairder een dergelijke kunst is, des te meer zal dat betekenen dat de macht het gewonnen heeft. Maar de kansen om de mensen van nu op zo'n manier 'tot de cultuur te brengen' zijn uiterst gering. Verwachten de cybernetici werkelijk dat een mens bereid zal zijn vrij te experimenteren binnen van gezagswege vastgestelde grenzen? Denkt men werkelijk dat de mensen, die zich eindelijk bewust zijn van hun scheppingskracht, de muren van hun gevangenis een sausje zullen geven en het daarbij laten? Wat kan hun beletten ook met wapenen, verlangens, dromen en de technieken ter zelfverwerkelijking te experimenteren? Zeker nu de agitatoren zich al in de menigte

hebben verspreid. De enige mogelijkheid om de creativiteit in dienst van de macht te stellen – de organisatie van de artistieke passiviteit – is weggenomen.

'Ik zoek,' zo zei Paul Klee, 'een ver punt, bij de oorsprong van het scheppen, waar ik één enkele formule voorvoel voor mens, dier, plant, vuur, water, lucht en alle krachten die ons omringen.' Een dergelijk punt is alleen in het bedrieglijke perspectief van de macht veraf gelegen. De oorsprong van alle scheppen ligt nu eenmaal in de individuele creativiteit. Dat is het punt van waaruit alles, mensen en dingen, wordt geschikt in de grote poëtische vrijheid. Het is het verdwijnpunt van het nieuwe perspectief waarvoor iedereen uit alle macht en op elk ogenblik van zijn bestaan strijdt. 'De subjectiviteit is het enige ware,' zei Kierkegaard.

De macht kan de echte creativiteit niet usurperen. De politie meende in 1869 in Brussel de hand gelegd te hebben op de vermaarde schatkist van de Internationale, waar de kapitalisten zich zo druk over maakten. Ze nam een reusachtige, degelijke kist, die in een donker hoekje verborgen stond, in beslag. De kist werd geopend; er zat alleen maar steenkool in. De politie wist niet dat het zuivere goud van de Internationale in handen van de vijand in steenkool veranderde.

In de laboratoria van de individuele creativiteit zet een revolutionaire alchemie de goedkoopste metalen van het dagelijks leven om in goud. Het gaat er vooral om het bewustzijn van de beperkingen op te lossen door op een aantrekkelijke manier uiting te geven aan de scheppingsdrang, dat wil zeggen het gevoel van machteloosheid weg te nemen, de beperkingen weg te laten smelten in het vuur van de scheppingskracht, in de serene beklemtoning van de eigen genialiteit. Grootheidswaan, die op het terrein van prestige en schouwspel onvruchtbaar is, betekent hier een belangrijke fase in de strijd tussen de eigen persoonlijkheid en de aaneengesloten krachten van de conditionering. In de duisternis van het nu zegevierende nihilisme schittert de ster van de creativiteit, die de ster van het ware leven is, met groter glans. En terwijl het project van een betere organisatie van het overleven aan het mislukken is, ligt er in het steeds groeiend aantal van die tot een groot licht samensmeltende

sterren de belofte opgesloten van een nieuwe ordening die wél is gebaseerd op een harmonisch samengaan van de individuele verlangens. Het historisch worden heeft ons gevoerd tot een kruispunt waar de radicale subjectiviteit samenkomt met de mogelijkheid de wereld te veranderen. Dat uitzonderlijke moment is de omkering van het perspectief.

2

De spontaniteit.–Spontaniteit is de zijnswijze van de individuele creativiteit, haar eerste nog onbevlekte–want noch aan de bron bezoedelde, noch door de macht geüsurpeerde–uitbarsting. Creativiteit is het eerlijkst aan alle mensen toebedeeld, maar spontaniteit schijnt slechts aan enkelen te zijn voorbehouden. Alleen zij beschikken erover die door een langdurig verzet tegen de macht het bewustzijn van hun eigenwaarde als individu hebben verworven. Dat geldt voor de meeste mensen op revolutionaire momenten en, meer dan men denkt, in een tijd dat iedere dag aan de revolutie wordt gebouwd. Overal waar de glans van de creativiteit blijft bestaan, behoudt de spontaniteit haar kansen.

'De nieuwe kunstenaar protesteert,' schreef Tzara in 1919, 'hij schildert niet meer, maar schept rechtstreeks.' De onmiddellijkheid is stellig de meest summiere, maar ook radicaalste eis die de nieuwe kunstenaars moet kenmerken, die bouwers van situaties die we werkelijk zullen beleven. Summier, want men moet zich uiteindelijk niet laten misleiden door het woord spontaniteit. Alleen dat is spontaan wat niet voortkomt uit een tot in het onderbewuste verinnerlijkte dwang en wat bovendien gevrijwaard is voor de greep van de vervreemdende abstractie, voor gebruik in het schouwspel. Het is dus duidelijk dat spontaniteit eerder een verworvenheid dan een gegeven is. De herstructurering van het individu moet verlopen via de herstructurering van het onbewuste (vergelijk de constructie van dromen).

Wat de spontane creativiteit tot nu toe heeft gemist is een helder bewustzijn van haar poëzie. Met de normen van het gezond verstand is zij altijd voorgesteld als een primaire toestand,

een vóórliggende fase die gevolgd zou moeten worden door een theoretische correctie, een overdracht naar het abstracte. Daarmee werd de spontaniteit geïsoleerd, tot een ding op zich gemaakt en derhalve slechts vervalst erkend in de categorieën van het schouwspel, in de *action painting* bij voorbeeld. Maar de spontane creativiteit draagt de voorwaarden in zich om op adekwate wijze te worden voortgezet en naar andere gebieden verlegd. Zij houdt haar eigen poëzie in.

Voor mij is de spontaniteit een onmiddellijke ervaring, een bewustzijn van het zelfdoorleefde, van de aan alle kanten benarde, door verboden bedreigde en toch nog niet vervreemde, nog niet tot het inauthentieke gereduceerde eigen ervaring. In het centrum van de zelfdoorleefde ervaring staat een ieder het dichtst bij zich zelf. Ik voel heel goed dat, als ik *werkelijk ben* in dat bevoorrechte ruimte-tijdcontinuüm, het me ontheft van de verplichting te *moeten zijn*. En wat vervreemdt, dat is altijd het bewustzijn van een verplichting. Er was me geleerd greep op me zelf te krijgen 'bij verstek', zoals de juristen zeggen; als men zich bewust is van een moment van authentiek leven, worden alibi's weggevaagd; het ontbreken van een toekomst sluit in een en hetzelfde niets aan op het ontbreken van een verleden. Het bewustzijn van het heden komt, als in een soort improvisatie, in harmonie met de eigen ervaring. Dat genoegen – gering omdat het nog geïsoleerd is, vruchtbaar omdat het al op het identieke genoegen van de anderen is gericht – kan ik niet nalaten gelijk te stellen met het genoegen dat jazzmuziek me geeft. De improviserende stijl die het dagelijks leven in zijn beste momenten heeft sluit aan bij wat Dauer over jazz schrijft: 'De opvatting die de neger van ritme heeft verschilt van onze opvatting in die zin dat wij het auditief waarnemen, terwijl de neger het ervaart via de beweging van het lichaam. Zijn techniek bestaat voornamelijk hierin dat hij binnen het statisch evenwicht dat ritme en metrum aan het verglijden van de tijd opleggen een discontinu element introduceert. Deze discontinuïteit, die het resultaat is van de aanwezigheid van extatische tegen het ritme ingaande zwaartepunten en van een aan ritme en metrum eigen beklemtoning, schept een voortdurende spanning tussen de statische accenten en de extatische die daaraan worden meegegeven.'

Het moment van de spontane creativiteit is het kleinst denkbare element in de omkering van het perspectief. Het is een eenheidsmoment, dat wil zeggen één en veelvuldig. Door de uitbarsting van het zelfervaren genot vind ik me zelf terug terwijl ik me zelf verlies; door te vergeten wie ik ben, verwerkelijk ik me zelf. Het bewustzijn van de onmiddellijke ervaring is niets anders dan de jazzmuziek waarover ik het zoëven had, die golfbeweging. De gedachte daarentegen die zich op de eigen ervaring richt met de bedoeling die te analyseren, blijft ervan gescheiden. Dat is het geval met alle studies over het dagelijks leven en in zekere zin dus ook met dit boek – en daarom probeer ik steeds de kritiek op het boek in het boek zelf op te nemen, uit vrees dat de macht het zoals zo vele andere gemakkelijk kan usurperen. De reiziger die aan niets anders kan denken dan aan de lange weg die hij nog moet afleggen, raakt vermoeider dan zijn reisgenoot die zijn fantasie laat dwalen langs de slingerwegen waarlangs zijn tocht hem voert. Zo ook wordt voor wie voortdurend nadenkt over wat hem overkomt, de ervaring gekluisterd, geabstraheerd en gereduceerd tot toekomstige herinneringen.

Om werkelijk met het zelfdoorleefde te versmelten moet de gedachte vrij zijn. Je behoeft slechts over de ander te denken *als was jij de ander*. Terwijl je je zelf maakt, moet je van de ander dromen die je zelf bent en die eens op zijn beurt jou zal maken. Ik denk dat dat spontaniteit is: het hoogste zelfbewustzijn dat niet te scheiden valt van mij zelf en van de wereld.

Toch moeten we de wegen van de spontaniteit terugvinden die door de industriële samenlevingen tot een woestenij is gemaakt. Het is niet gemakkelijk het leven weer bij het juiste uiteinde op te vatten. Ook de individuele ervaring is een prooi voor de waanzin, een voorwendsel. De omstandigheden zijn die waarover Kierkegaard het heeft: 'Ik draag dan wel een reddingsgordel, de stok waaraan ik me vast kan grijpen zie ik niet. Dat is een verschrikkelijke manier van experimenteren.' De stok bestaat natuurlijk wel en misschien zou iedereen hem kunnen grijpen, maar dan zo langzaam dat velen van vertwijfeling zullen sterven voordat ze aannemen dat die bestaat. En toch is de stok er. Het is de radicale subjectiviteit: het bewustzijn

dat alle mensen gehoor geven aan een zelfde verlangen naar zelfverwerkelijking en dat hun subjectiviteit wordt versterkt door die subjectieve wil die ze bij de anderen waarnemen. Door op zo'n manier van zich zelf uit te gaan en uit te stralen, niet zozeer naar de anderen toe als wel naar wat men van zich zelf in hen ontdekt, krijgt de creatieve spontaniteit het strategisch belang als van een soort lanceerbasis. De abstracties en begrippen die ons leiden, dienen we voortaan terug te brengen tot hun bron, tot de zelfdoorleefde ervaring, niet om deze te rechtvaardigen, maar juist om ze te corrigeren, ze om te keren en terug te voeren naar de ervaring waaruit ze zijn voortgekomen en waarvan ze nooit los hadden moeten komen! Op die voorwaarde zullen de mensen al gauw inzien dat hun individuele creativiteit niet te onderscheiden is van de universele creativiteit. Buiten mijn eigen ervaring is er geen autoriteit. Dat moet een ieder voor zich bewijzen.

3

Het kwalitatieve.–Ik heb eerder gezegd dat de creativiteit, die gelijkelijk aan allen is toebedeeld, slechts op bepaalde, bevoorrechte momenten rechtstreeks en *spontaan* tot uiting kwam. Stelt men prerevolutionaire momenten, die de poëzie uitstralen die het leven verandert en de wereld transformeert, niet terecht in het teken van die moderne genade, het kwalitatieve? Zoals de aanwezigheid van de goddelijke abominatie bleek uit de spirituele lieflijkheid die plotseling aan kinkels net zo goed als aan de verfijndste geesten–aan Claudel, die zak, net zo goed als aan Jan van het Kruis–werd verleend, zo bewijst ook een daad, een houding of een woord soms onmiskenbaar welke kans geboden wordt aan de poëzie, dat wil zeggen aan de totale opbouw van het dagelijks leven, de algehele omkering van het perspectief, de revolutie. Het kwalitatieve is een samenvatting, een condensaat, een rechtstreekse communicatie van het wezenlijke.

Kagame hoorde op een dag een oude vrouw in Roeanda, die lezen noch schrijven kon, het volgende zeggen: 'Die blanken zijn werkelijk ongelooflijk naïef! Ze hebben geen intelligentie!'

Toen Kagama tegenwierp: 'Hoe kunt u nu zo iets dwaas beweren? Hebt u soms zoals zij zo veel fantastische dingen kunnen uitvinden die ons voorstellingsvermogen te boven gaan?' antwoordde zij met een medelijdende glimlach: 'Luister nou eens, mijn jongen. Dat hebben ze allemaal geléérd, maar verstand hebben ze niet! Ze begrijpen niets!' Het is inderdaad de vloek van een samenleving waarin techniek, de gekwantificeerde ruil en wetenschappelijke kennis voorop staan, dat zij niets heeft geschapen dat de spontane creativiteit van de mensen *rechtstreeks* vrij maakt – integendeel –, en ook niets dat hen in staat stelt de wereld on-middellijk te begrijpen. Wat de oude vrouw uit Roeanda onder woorden bracht – zo'n mens dat de blanke administrateur vanuit de verhevenheid van zijn Belgische spiritualiteit zeker beschouwde als een wild dier – leek geladen met schuldgevoel en slecht geweten, dat wil zeggen besmet met een afgrijselijke stompzinnigheid, zoals ook de oude uitspraak 'Ik heb veel gestudeerd en daarom weet ik dat ik niets weet' zegt. Want de stelling dat we door te studeren niets leren is in zekere zin onjuist, tenzij we bij de studie de totaliteit uit het oog verliezen. Wat niets werd genoemd, dat waren de opeenvolgende niveaus van het kwalitatieve; dat wat op verschillende hoogten in de lijn van het kwalitatieve bleef. Laat me het illustreren aan de hand van een beeld. Stel je een aantal vertrekken voor die precies boven elkaar zijn gelegen en onderling verbonden door een midden door de kamers lopende lift, terwijl de verbinding buitenom mogelijk is via een stel wenteltrappen. Tussen de mensen die de verschillende vertrekken bewonen bestaat een rechtstreekse verbinding; maar hoe kunnen ze communiceren met de mensen die toevallig buiten zijn, op de trap? Tussen degenen die beschikken over het kwalitatieve en degenen die een spiraalsgewijze verworven kennis bezitten is geen dialoog mogelijk. Al waren de arbeiders van 1848 voor het merendeel niet in staat *Het Communistisch Manifest* van Marx en Engels te lezen, toch wisten ze vanuit zich zelf wat de tekst in essentie wilde zeggen. Daarin was de marxistische theorie trouwens radicaal. Omdat het *Manifest* op een hoger niveau de levensomstandigheden van de arbeiders en al wat daarmee samenhing theoretisch verwoordde, was het zelfs de

meest onwetende proletariërs mogelijk om, wanneer het ogenblik daar was, rechtstreeks tot een begrip van Marx te komen. De ontwikkelde mens die zijn ontwikkeling als een vlammenwerper gebruikt is bij uitstek geschikt om zich te verstaan met de onontwikkelde mens die in de dagelijks doorleefde werkelijkheid ervaart wat de ander in geleerde bewoordingen tot uitdrukking brengt. De wapenen der kritiek moeten wel aansluiten bij de kritiek der wapenen.

Alleen door het kwalitatieve is de sprong naar een hoger niveau mogelijk. Dat is het leerproces van de bedreigde groep, het leerproces van de barricaden. Maar de in niveaus denkende hiërarchisch georganiseerde macht kan zich kennis alleen maar voorstellen volgens een in niveaus verdeelde hiërarchie: op de trap komen mensen, die precies weten hoeveel treden er zijn en wat voor, elkaar tegen, ze passeren elkaar, lopen tegen elkaar op, schelden elkaar uit. Wat doet het ertoe? De van gezond verstand overlopende autodidact beneden aan de trap en de steeds meer ideeën verzamelende intellectueel bovenaan, spelen elkaar een spiegelbeeld toe dat in beide gevallen even belachelijk vertekend is. De confrontatie van Miguel de Unamumo met Millan Astray – de loontrekker van het officiële denken en zijn verachter – is zinloos, want los van het kwalitatieve is intelligentie niet meer dan een stokpaardje bereden door idioten.

De alchemisten duidden met *materia prima* de voor het Grote Werk, het maken van goud, onmisbare elementen aan. En wat Paracelsus daarover schrijft is uitmuntend van toepassing op het kwalitatieve: 'Het is duidelijk dat de armen er meer van hebben dan de rijken. De mensen verspillen het goede deel ervan en behouden alleen het slechte. De *materia prima* is zichtbaar en onzichtbaar en de kinderen spelen ermee op straat. Maar de onwetenden vertrappen het dagelijks.' Nodig is nu dat het bewustzijn van die kwalitatieve *materia prima* onophoudelijk wordt verfijnd in de geest van de meeste mensen, naarmate de bolwerken van het gespecialiseerde denken en de naar niveaus geordende kennis worden gesloopt. De proletarisering pint voortaan zowel degenen die van het scheppen hun beroep maken als hen die door hun beroep van het scheppen worden

afgehouden, vast op een en hetzelfde nihilisme, zowel de kunstenaars als de werkenden. En bij die proletarisering, die gelijk opgaat met de afwijzing ervan, dat wil zeggen met de afwijzing van de door de macht geüsurpeerde vormen van creativiteit, wordt er zo'n overvloed aan cultuurgoederen geproduceerd – platen, films, boeken – dat deze, wanneer ze eenmaal onttrokken zijn aan de greep van de consumptie, onverwijld in dienst van de echte creativiteit kunnen worden gesteld. Het saboteren van de mechanismen van de economische en culturele consumptie kan zo op exemplarische wijze worden geïllustreerd door de jonge mensen die juist die boeken stelen waarin zij een bevestiging van hun radicaliteit verwachten aan te treffen.

De meest uiteenlopende vormen van kennis scheppen, als ze, in het teken van het kwalitatieve, opnieuw worden geïnvesteerd, een magnetisch netwerk dat de zwaarst drukkende tradities kan wegnemen. Kennis wordt verveelvuldigd door de exponentieel groeiende kracht van de eenvoudige spontane creativiteit. Er is een Duits ingenieur die met materiaal van de rommelmarkt en tegen een belachelijk lage prijs een apparaat heeft gebouwd dat hetzelfde kan doen als een circulaire versneller, een cyclotron. Als men met individuele creativiteit, als ze maar even wordt gestimuleerd, al tot dergelijke resultaten kan komen, wat mogen we dan niet verwachten van kwalitatieve schokken, van kettingreacties waarin de geest van vrijheid, die in de individu is blijven leven, weer te voorschijn zou komen in de collectiviteit om het grote sociale feest te vieren onder het ontsteken van vreugdevuren en het doorbreken van de verboden?

Voor een samenhangende revolutionaire groep gaat het er niet meer om een nieuw soort conditionering tot stand te brengen, maar juist beschermde zones af te bakenen waar de kracht van de conditionering naar nul tendeert. De poging een ieder bewust te maken van zijn creatief vermogen is tot mislukken gedoemd, als daarbij niet middels een kwalitatieve schok wordt getracht het te doen ontwaken. Van massapartijen en groeperingen die bij de werving alleen op het aantal letten, valt niets meer te verwachten. In een microsamenleving daarentegen, waarvan de leden elkaar hebben herkend op basis van een radicale daad of gedachte en die met een uiterst fijn theoretisch

filter haar praktische doeltreffendheid voortdurend handhaaft –, in een dergelijke kern dus zouden alle mogelijkheden aanwezig zijn om ooit voldoende krachtig uit te stralen en zo de creativiteit van zo veel mogelijk mensen te bevrijden. De wanhoop van de anarchistische terroristen moet worden omgezet in hoop; hun tactiek van middeleeuws krijgsman moet worden bijgesteld tot een moderne strategie.

4

De poëzie. – Wat is poëzie? Poëzie is de ordening van de creatieve spontaniteit, de uitbuiting van het kwalitatieve volgens de intrinsieke wetten van samenhang daarvan. Wat de Grieken ποιεν noemden, het 'maken', dat hier weer de zuiverheid van zijn oorspronkelijk krachtig opzwellen en, in één woord, zijn totaliteit terugkrijgt.

Waar het kwalitatieve ontbreekt, is poëzie onmogelijk. In de leegte die niet door de poëzie wordt opgevuld vindt het tegengestelde van de poëzie zijn plaats: de informatie, het voorlopig program, de specialisatie, de hervorming, kortom het fragmentarische in al zijn uiteenlopende vormen. Uit de aanwezigheid van de poëzie vloeit het kwalitatieve niet noodzakelijkerwijs voort. Het kan gebeuren dat, ondanks een groot aantal tekens en mogelijkheden, de poëzie in de verwarring haar weg niet meer kan vinden, bij gebrek aan samenhang het spoor bijster raakt en door interferenties verkruimelt. Het criterium van doeltreffendheid nu staat altijd voorop. Poëzie, dat is dus ook de in daden verwerkte radicale theorie, de bekroning van de revolutionaire tactiek en strategie, het hoogtepunt van het grote spel met het dagelijks leven.

Wat is poëzie? Tijdens een slecht verlopende en naar het scheen tot mislukken gedoemde staking in 1895, nam een voorman van de vakvereniging van spoorwegpersoneel het woord en zinspeelde op een vernuftig en goedkoop middel. Hij zei: 'Als we een bepaalde stof, die niet meer dan een paar stuiver kost, goed gebruiken, kunnen we een locomotief buiten bedrijf stellen.' De regering en de kapitalisten gaven onmiddellijk toe. In dit geval is poëzie duidelijk de daad die nieuwe werkelijkheden

tot stand brengt, een daad ter omkering van het perspectief. De *materia prima* is binnen aller bereik. Dichter is hij die de toepassing ervan kent en het doeltreffend weet te gebruiken. En wat moeten we zeggen van een stof die maar een paar stuiver kost, als het dagelijks leven een overvloed aan beschikbare en ongeëvenaarde energie biedt: de wil om te leven, een tomeloos verlangen, de hartstocht van de liefde, de liefde voor hartstochten, angst en vertwijfeling, opborrelende haatgevoelens, de neerslag van de destructiedrift? Wat een poëtische veranderingen mogen we niet verwachten van zulke universele gevoelens als die welke worden opgeroepen door ziekte, ouderdom en dood? Dat nu nog marginale bewustzijn moet het uitgangspunt zijn van de lange revolutie van het dagelijks leven, de enige door allen en niet door één man gemaakte poëzie.

Wat is poëzie, vragen de estheten. En dan moeten ze weer worden gewezen op een evidente waarheid: de poëzie is zelden gedicht geworden. De meeste kunstwerken plegen verraad aan de poëzie. Hoe kan het ook anders, poëzie en macht zijn immers niet met elkaar te verzoenen. In het gunstigste geval bouwt de creativiteit van de kunstenaar zich een gevangenis, haar kans afwachtende sluit ze zich op in een werk waarmee het laatste woord nog niet is gezegd. Maar hoewel de schrijver er heel wat van verwacht, zal dat laatste woord – het woord dat voorafgaat aan de volmaakte communicatie – nooit worden uitgesproken zolang de opstand van de creativiteit de kunst niet tot haar verwerkelijking heeft gevoerd.

Een Afrikaans kunstwerk – of het nu gaat om een gedicht of een stuk muziek, een beeld of een masker – wordt pas als voltooid beschouwd als het scheppend woord handelende taal is geworden, als het *functioneert*. Er is geen kunst ter wereld die niet beoogt te *functioneren* en zelfs op het niveau waar de markt zich er meester van maakt te functioneren als een en dezelfde oorspronkelijke wil: de wil om te leven in de uitgelatenheid van het scheppend moment. Begrijpt men nu waarom de beste werken geen einde hebben? In alle toonaarden eisen ze slechts het recht op zich zelf te verwerkelijken, in te gaan in de wereld van het zelfdoorleefde. De ontbinding van de tegenwoordige kunst is de ideaal gespannen boog voor het afschieten van zo'n pijl.

Niets zal het verleden van de cultuur behoeden voor de cultuur van het verleden, behalve de schilderijen, geschriften, bouwwerken in muziek of steen die ons, door het kwalitatieve, bevrijd van zijn nu door de afsterving van alle kunstvormen besmette vorm, treffen. Sade, Lautréamont, maar ook Villon, Lucretius, Rabelais, Pascal, Fourier, Jeroen Bosch, Dante, Bach, Swift, Shakespeare, Uccello, et cetera kruipen uit hun culturele cocon, komen te voorschijn uit de musea waarin de historie hen had weggestopt en worden het moordend lood in de fragmentatiebommen waarmee de verwerkelijkers van de kunst het perspectief zullen omkeren. Waarnaar wordt de waarde van een werk bepaald? Naar de hoeveelheid radicale theorie die erin besloten ligt, naar de kern van spontane creativiteit die de nieuwe scheppers zich opmaken vrij te maken voor en door een nog onbekende poëzie.

De radicale theorie munt erin uit de daad waartoe de creatieve spontaniteit de aanzet heeft gegeven uit te stellen, zonder de daad te veranderen of de oorspronkelijke bedoeling op te geven. Zo ook probeert het artistiek handelen op zijn beste ogenblikken de wereld de beweging mee te geven van een altijd verder om zich heen tastende, steeds naar schepping en zelfschepping strevende creativiteit. Maar terwijl de radicale theorie aan de poëtische realiteit, de wordende realiteit, de wereld die men aan het veranderen is, vastkleeft, volgt de kunst een gelijksoortige weg, waarbij ze echter veel meer gevaar loopt verloren te gaan en te worden gecorrumpeerd. Alleen de kunst die zich tegen zich zelf wapent, tegen het zwakste – het meest esthetische – dat in haar is, is bestand tegen usurpatie door de macht.

De consumptiemaatschappij reduceert de kunst tot het zoveelste voor de consumptie bestemde produkt. En hoe algemener die verlaging van de kunst, des te sneller de ontbinding en hoe groter de kansen op opheffing. Zelfs in de allereenvoudigste betrekkingen van het dagelijks leven wordt de door de kunstenaar zo dringend verlangde communicatie verbroken en uitgebannen, zodat het zoeken naar nieuwe wijzen van communiceren lang niet meer alleen aan schilders en dichters is voorbehouden, maar tegenwoordig deel is van een collectief

streven. Zo komt er een einde aan de oude specialisatie van de kunst. Er zijn geen kunstenaars meer want allen zijn kunstenaar. Het kunstwerk van de toekomst is de opbouw van een hartstochtelijk boeiend leven.

De schepping is van geringer belang dan het scheppingsproces, de scheppingsdaad. Niet het museum, maar de staat van creativiteit maakt de kunstenaar. Helaas ziet de kunstenaar zich zelden als schepper. Meestentijds poseert hij voor het publiek, stelt hij zich ten toon. Toen men een beschouwende houding ging aannemen tegenover het kunstwerk, wierp men de eerste steen naar de schepper. Die houding heeft de kunstenaar zelf uitgelokt en ze is tegenwoordig fataal sinds ze geen functie meer heeft dan de consumptiebehoefte te bevredigen en daarom is komen te vallen onder de grofste economische wetten. Daarom is er geen kunstwerk meer in de traditionele zin van het woord. Er kan geen kunstwerk meer zijn en dat is uitstekend. De poëzie is elders, in de feiten, in de gebeurtenissen die men zelf creëert. De altoos marginaal behandelde poëzie der feiten komt tegenwoordig weer in het centrum van ieders belangstelling te staan, van het dagelijks leven waarvan zij zich, eerlijk gezegd, nooit heeft losgemaakt.

De echte poëzie heeft maling aan poëzie. In zijn speurtocht naar het Boek kent Mallarmé geen vuriger wens dan het gedicht af te schaffen. En kan men het gedicht beter afschaffen dan door het te verwerkelijken? De nieuwe poëzie nu wordt door enkele tijdgenoten van Mallarmé schitterend gebruikt. Werd de schrijver van de *Hérodiade,* toen hij de anarchistische agitatoren 'engelen van zuiverheid' noemde, zich ervan bewust dat zij hem een sleutel aanboden die hij, de dichter, opgesloten in zijn taalgebruik, niet kon gebruiken?

Poëzie is altijd ergens. Als zij ooit de kunsten de kunsten laat, dan ziet men beter dat zij vooral zit in de gebaren, een levensstijl, het zoeken naar zo'n stijl. Al wordt zo'n poëzie onderdrukt, zij bloeit overal op. Als ze ruw wordt vertrapt, heft ze zich weer in het geweld. Ze is de bekroning van rellen, sluit zich aan bij de opstand, is de bezielende kracht van de grote feesten van de samenleving voordat de bureaucraten haar huisarrest opleggen in de hagiografische cultuur.

De zelfdoorleefde poëzie heeft in de loop van de geschiedenis, zelfs in de revolte tegen geïsoleerde verschijnselen, zelfs in de misdaad – de opstand van de eenling, zoals Cœurderoy het heeft genoemd –, bewezen dat zij bovenal beschermde wat er in de mens onoverwinnelijk was en is: de creatieve spontaniteit. De wil om de eenheid van mens en maatschappij tot stand te brengen, niet op basis van de fictie dat er een gemeenschap bestaat, maar uitgaande van de subjectiviteit, dat maakt de nieuwe poëzie tot een wapen dat een ieder *zelf* moet leren hanteren. Voortaan doet de poëtische ervaring opgeld. De spontaniteit vorm geven, dat zal het werk van de spontaniteit zelf zijn.

XXI

Meesters zonder slaven

Macht is de maatschappelijke ordening waardoor de meesters de voorwaarden voor slavernij in stand houden. God, de Staat, de Organisatie, uit die drie woorden blijkt voldoende hoe autonoom de macht is en hoe historisch bepaald zij is. Drie beginselen zijn achtereenvolgens van overwegend belang geweest: het overheersingsbeginsel (de feodale macht), het uitbuitingsbeginsel (de burgerlijke macht) en het organisatiebeginsel (de macht van de cybernetici) [2]. – De hiërarchisch opgebouwde maatschappelijke organisatie heeft zich geperfectioneerd door het verlies van haar gewijde karakter en mechanisatie, maar haar innerlijke tegenstrijdigheden zijn toegenomen. Zij is menselijker geworden naarmate zij de mensen beroofde van hun menselijke substantie. Zij heeft aan autonomie gewonnen ten koste van de heersers (de leiders hebben de touwtjes in handen, maar moeten gaan waarheen de touwtjes hen trekken). De machthebbers zijn tegenwoordig de voortzetting van het ras van onderworpen slaven, het soort mensen van wie Theognis zegt dat ze met gebogen hoofd worden geboren. Zelfs het kwalijke genoegen van het heersen hebben ze verloren. Tegen de heersers-die-slaaf-zijn komen de mensen van de afwijzing, het nieuwe proletariaat dat beschikt over zijn rijke revolutionaire tradities, in verzet. Daaruit zullen de meesters zonder slaven voortkomen en een hoger soort samenleving waarin het zelfervaren project van de kinderjaren en het historisch project van de grote aristocraten tot werkelijkheid zullen worden [1, 3].

I

In de *Theaetetus* schrijft Plato: 'Een ieder van ons zou zo mogelijk de heerser over alle mensen of beter nog God willen zijn.' Niet zo'n hoog gesteld streven, als we denken aan de zwakheid van heersers en goden. Want de kleinheid van de slaven komt

dan wel daaruit voort dat zij zich afhankelijk maken van de regerenden, de kleinheid van de leiders en God zelf hangt uiteindelijk samen met de ontoereikendheid van de geregeerden. De meester kent de positieve zijde van de vervreemding, de slaaf de negatieve; beiden is totale heerschappij in gelijke mate ontzegd.

Hoe gedraagt de feodale heerser zich in die dialectiek van meester en slaaf? Als slaaf van God en heerser over mensen – en hij is heerser over mensen omdat hij Gods slaaf is, zo wil de mythe het – is hij gedoemd zijn afschuw van God en de eerbiedige belangstelling die hij Hem toedraagt intiem met elkaar te verbinden, want aan God is hij gehoorzaamheid verschuldigd en aan Hem ontleent hij zijn macht over de mensen. De verhouding tussen God en hem is uiteindelijk een kopie van de verhouding die er tussen de edelen en de koning bestaat. Wat is een koning? Een uitverkorene te midden der uitverkorenen, wier opvolging zich meestentijds voordoet als een spel waarin gelijken onderling wedijveren. De feodale heren dienen de koning, maar zij dienen hem als in aanleg zijn gelijken. Zo ook onderwerpen ze zich aan God, maar als mededingers, concurrenten.

Men kan zich de onbevredigdheid van de heersers van vroeger voorstellen. Door God staan zij aan de negatieve pool van de vervreemding, door wie zij onderdrukken aan de positieve. Waarom zouden ze verlangen God te zijn? Ze weten toch hoe vervelend de positieve vervreemding is! En waarom zouden ze tegelijkertijd niet wensen met God af te rekenen, hun tiran? Het *to be or not to be* van de Groten is altijd gegoten in de vorm van de, destijds onoplosbare vraag hoe zij God konden ontkennen en tegelijk behouden, dat wil zeggen Hem opheffen en verwerkelijken.

In de geschiedenis zijn twee praktische pogingen aan te wijzen om tot een dergelijke opheffing te komen, de pogingen van de mystici en die van de grote godloochenaars. Meester Eckhart verklaarde: 'Ik bid God dat hij mij van God verschoont.' Op gelijke wijze verklaarden de Zwabische ketters van 1270 dat zij zich boven God verheven hadden en dat zij, omdat ze de hoogste graad van goddelijke volmaaktheid had-

den bereikt, God hadden opgegeven. Langs een andere weg, de negatieve, proberen bepaalde krachtige persoonlijkheden zoals Heliogabalus, Gilles de Rais en Erszebet Bathory, zoals duidelijk te constateren valt, te komen tot een totale heerschappij over de wereld door de tussenpersonen door wie zij aan de positieve zijde van de vervreemding komen te staan, hun slaven, te liquideren. Langs de omweg van de totale onmenselijkheid, in omgekeerde richting, zijn ze op weg naar de totale mens, zodat het hartstochtelijk verlangen een onbegrensde heerschappij uit te oefenen en de volstrekte afwijzing van beperkingen één en dezelfde weg zijn, een stijgende en dalende weg waarop Caligula en Spartacus, Gilles de Rais en Dosza Gyorgy naast elkaar gaan, gezamenlijk en toch gescheiden. Maar men kan er niet mee volstaan te beweren dat de integrale opstandigheid – ik zeg nadrukkelijk de integrale opstandigheid en niet de te kort schietende vormen daarvan, de christelijke, de burgerlijke of de socialistische – aansluit bij de uiterste opstandigheid van de heersers van vroeger. Wie de slavernij en al wat daaruit voortvloeit en erop lijkt (de proletariër, de uitvoerder, de onderworpen en passieve mens) wil afschaffen, krijgt namelijk een unieke kans om, met geen andere beperking dan de eindelijk opnieuw ontdekte natuur en het verzet dat de objecten tegen verandering bieden, te heersen.

Die kans past in het historisch worden. De historie bestaat omdat er onderdrukten bestaan. De strijd eerst tegen de natuur en dan tegen de verschillende maatschappelijke ordeningen, opgebouwd om tegen de natuur te strijden, is altijd een strijd voor de vrijwording van de mens, voor de totale mens. Weigeren slaaf te zijn is werkelijk dat wat de wereld verandert.

Wat is dus het doel van de historie? Geschiedenis wordt 'in bepaalde omstandigheden' (Marx) gemaakt door de slaven en tegen de slavernij; zij kan dus slechts één doel nastreven: de vernietiging van de meesters. De meester van zijn kant probeert hardnekkig aan de historie te ontkomen en haar af te wijzen, door wie de geschiedenis maakt en haar tegen hem maakt af te slachten.

We hebben te maken met een aantal paradoxen:

1 Het menselijke aspect van de vroegere heersers zit in hun

aanspraak op absolute heerschappij. Een dergelijk project houdt in dat de historie volstrekt wordt geblokkeerd, dus dat de emancipatiebeweging volkomen wordt afgewezen en dat wil dus zeggen totale onmenselijkheid.

2 Wie aan de geschiedenis wil ontkomen maakt zich kwetsbaar. Door haar te ontvluchten laat men zijn verdediging zakken en valt des te zekerder ten offer aan haar slagen; wie kiest voor immobilisme is niet bestand tegen de stormaanvallen van de zelfervaren werkelijkheden en evenmin tegen de dialectiek van de produktieve krachten. De meesters zijn de offerdieren van de historie; we zien dat ze erdoor worden vermalen, als we vanaf de top van de piramide van het heden onze blik laten gaan over drieduizend jaar en een ware *planning* menen te ontdekken, een strak programma, een krachtlijn, wat ons ertoe brengt te spreken van de Zin der Geschiedenis (het einde van de slavenmaatschappij, het einde van de feodale wereld, het einde van de burgerlijke wereld).

Omdat ze proberen te ontsnappen krijgen de meesters zinvol geordend een plaatsje in de ladenkast der historie, gaan ze deel uitmaken van de lineaire ontwikkeling van de tijd, of zij dat nu willen of niet. Degenen daarentegen die de geschiedenis maken – de revolutionairen, de van een totale vrijheid dronken slaven –, zíj lijken te handelen *sub specie aeternitatis,* in het teken van het tijdloze, voortgedreven door een onlesbare dorst naar intens leven en hun doel najagend ongeacht de aard van de historische omstandigheden. Is het filosofisch begrip eeuwigheid misschien gebonden aan de historische emancipatiepogingen; zal dat begrip misschien eens worden verwerkelijkt door hen die de totale vrijheid en het einde van de traditionele geschiedenis in zich dragen?

3 Dat de negatieve pool van de vervreemding sterker is dan de positieve, komt doordat het project van de volstrekte heerschappij alleen mogelijk wordt door de integrale opstandigheid. De voor de afschaffing van de beperkingen strijdende slaven brengen de beweging waardoor de geschiedenis de meesters doet verdwijnen, tot een einde en dan doet zich aan gene zijde van de geschiedenis de mogelijkheid voor dat de slaven nieuwe macht krijgen over de dingen die zij tegenkomen, een macht

echter die zich niet meer de objecten toeëigent door zich van de mensen meester te maken. Maar in de loop zelf van de langzaam tot stand komende geschiedenis is echter het onvermijdelijke gebeurd: in plaats van te verdwijnen, degenereerden de meesters, er waren geen meesters meer, maar machtconsumerende slaven, onderling verschillend naar de hoeveelheid macht die zij consumeerden en de mate waarin ze dat deden.

Het was onvermijdelijk dat de verandering van de wereld door de produktieve krachten langzaam, via een voorafgaande burgerlijke fase, de materiële voorwaarden zou scheppen voor een totale vrijwording. Nu door automatisering en cybernetica, mits toegepast in menselijke zin, de constructie van de droom van de meesters van vroeger en van de slaven van alle tijden mogelijk zou worden, is er nog slechts een maatschappelijk vormeloos magma waarin belachelijke fragmenten slaaf en meester, in ieder mens afzonderlijk, tot een verwarde brij dooreen worden gemengd. Toch zullen uit dat *rijk der equivalenties* de nieuwe meesters te voorschijn komen, de meesters zonder slaven.

In het voorbijgaan wil ik een eresaluut brengen aan Sade. Doordat hij het voorrecht had te verschijnen op een ogenblik van kentering in de geschiedenis en evenzeer door zijn verbazingwekkende luciditeit, is hij de laatste van de grote opstandige heren. Hoe verwerven de heren van het kasteel van Schilling[1] hun absolute heerschappij? Zij vermoorden al hun dienaren en krijgen door die daad toegang tot een eeuwigheid van verrukkingen. Dat is het onderwerp van *Les 120 journées de Sodome.*

Donatien Alphonse François marquis de Sade, sans-culotte, verenigt de volmaakte hedonistische logica van de slechte grote heer met de revolutionaire wil om ongebreideld te genieten van een eindelijk uit het hiërarchisch kader losgemaakte subjectiviteit. Door zijn wanhopige poging de positieve en de negatieve pool van de vervreemding weg te nemen, plaatst hij zich met één slag te midden van de belangrijkste theoretici van de totale mens. Het wordt hoog tijd dat de revolutionairen Sade even aandachtig gaan lezen als Marx (en ook van Marx kennen de specialisten van de revolutie overigens vooral wat hij onder het

pseudoniem Stalin of in het gunstigste geval Lenin of Trotski heeft geschreven). Hoe het ook zij, al wie verlangt het dagelijks leven radicaal te veranderen, zal het voortaan niet meer kunnen stellen zonder de grote verloochenaars van de macht en ook niet zonder die heersers van vroeger die zich beklemd voelden binnen de macht die God hun verleende.

2

De burgerlijke macht heeft zich gevoed met de kruimels van de feodale macht. Zij is verkruimelde feodale macht. Hoewel het aristocratisch gezag door de revolutionaire kritiek is aangevreten, vertrapt en in stukken gescheurd – zonder dat die liquidatie tot in haar uiterste consequenties, het einde van de hiërarchisch georganiseerde macht, wordt doorgevoerd –, blijft het als parodie, als een grijnslach op een dodenmasker, bestaan na de dood van de aristocratie. Ingesnoerd in hun gefragmenteerde macht en van de fragmentjes een totaliteit makend (en het totalitaire is niets anders), konden de burgerlijke leiders er niet aan ontkomen dat hun door het koudvuur van de ontbinding van het schouwspel aangetast prestige een pak vodden werd. Zodra de ernst van de mythe en het geloof in het gezag kwamen te ontbreken, werd het enige regeringsstelsel potsierlijke terreur en democratisch gebalk. Ach, wat heeft Napoleon Bonaparte een schone kinderen! Louis-Philippe, Napoleon III, Thiers, Alfonso XIII, Hitler, Mussolini, Stalin, Franco, Salazar, Nasser, Mao, de Gaulle, et cetera. Hansworsten die bij de konijnen af in alle hoeken der wereld steeds gedegenereerder gedrochten verwekken. Gisteren nog zwaaiend met de lucifertjes van hun gezag als waren het Jupiters bliksems, oogsten de apen die zich onze leiders noemen op het maatschappelijk toneel alleen nog maar matige succesjes. Voor hen zijn nog slechts bijrollen weggelegd. Natuurlijk, het belachelijke gedoe à la Franco is nog steeds even dodelijk – niemand moet dat vergeten –, maar men moet ook weten dat weldra de stompzinnige macht even zeker doodt als machtige stompzinnigheid.

De machine waarmee onze *Strafkolonie* een hersenspoeling ondergaat, dat is het schouwspel. De in slavernij levende mees-

ters van tegenwoordig zijn er de trouwe dienaren van, figurant en regisseur tegelijk. Wie zal hen willen beoordelen? Ze zullen beweren onschuldig te zijn. En onschuldig zijn ze inderdaad. Ze hebben niet zozeer cynisme, terreur en geweld nodig als wel spontane bekentenissen, meegaande slachtoffers en masochistische kuddedieren. Het alibi der regerenden zit in de lafheid van de geregeerden. Maar ach, allen worden geregeerd, als waren ze dingen gemanipuleerd door een abstracte macht, een organisatie op zich die haar wetten oplegt aan de zogenaamde leiders. Over dingen spreekt men geen oordeel of veroordeling uit, men belet ze schade aan te richten.

Toen hij zich in oktober 1963 afvroeg hoe de leider van de toekomst eruit zou zien, kwam Jean Fourastié tot de volgende conclusie: 'De leider heeft zijn vrijwel *magische* macht verloren; hij is en zal zijn een man die in staat is *handelingen uit te lokken*. Ten slotte zullen beslissingen steeds meer in groepsverband worden voorbereid. De leider zal de voorzitter van een commissie zijn, maar hij moet wel in staat zijn *conclusies te trekken en knopen door te hakken*' (cursivering van Vaneigem). Daarmee vinden we de drie voor de ontwikkeling van de meester kenmerkende historische fasen terug:

1 het aan de feodale samenleving gebonden overheersingsbeginsel;

2 het aan de burgerlijke samenleving gebonden uitbuitingsbeginsel;

3 het aan de door de cybernetica overheerste samenleving gebonden organisatiebeginsel.

De drie elementen zijn in feite onlosmakelijk met elkaar verbonden. Men overheerst niet zonder tegelijkertijd uit te buiten en te organiseren. Maar het belang van elk der elementen wisselt met het tijdperk. Naarmate men overgaat van het ene stadium naar het andere, worden de autonomie en het aandeel van de meester gereduceerd, verkleind. De menselijkheid van de meester tendeert naar nul, terwijl de onmenselijkheid van de onpersoonlijk geworden macht in de richting van oneindig gaat.

Volgens het *overheersingsbeginsel* ontzegt de meester de slaven een bestaan dat het zijne zou beperken. Bij het *uitbui-*

tingsbeginsel kent de baas de arbeiders een bestaan toe dat het zijne bestendigt en versterkt. Het *organisatiebeginsel* wil dat de individuele levens worden gerangschikt naar een verdeling in percentages afhankelijk van de uitvoerende of leidinggevende capaciteiten waarvan de betrokkene blijk geeft (de functie van ploegbaas bij voorbeeld zou na lange berekeningen betreffende rendement, representativiteit, et cetera worden beschreven als voor 56 % leidinggevend, 40 % uitvoerend en 4 % 'twijfelachtig', zoals Fourier zou zeggen).

Overheersing is een recht, uitbuiting een contract, organisatie een orde der dingen. De tiran overheerst volgens zijn wil tot macht, de kapitalist buit uit volgens de wetten van het winststreven, de organisator plant en wordt gepland. De eerste wil willekeurig zijn, de tweede rechtvaardig, de derde rationeel en objectief. De onmenselijkheid van de heer is een menselijkheid die haar weg zoekt; de onmenselijkheid van de uitbuiter tracht zich vrij te pleiten met behulp van de aantrekkingskracht die technische vooruitgang, comfort en strijd tegen honger en ziekte op de mensen uitoefenen; de onmenselijkheid van de cyberneticus is een berustende onmenselijkheid. De onmenselijkheid van de meester is dus steeds minder menselijk geworden. Want een kamp waar de mensen systematisch worden uitgeroeid is van een gruwelijker wreedheid dan de moordlust van elkaar zonder reden beoorlogende feodale heren. En welk een lyriek schuilt nog in de slachtingen in Auschwitz vergeleken met de kille handen van de gegeneraliseerde conditionering die de technocratische organisatie van de cybernetici uitstrekken naar de nog toekomstige, maar toch al zo nabije samenleving! Begrijp me goed. Het gaat er niet om te kiezen tussen de 'menselijkheid' van een *lettre de cachet*[2] en de 'menselijkheid' van een hersenspoeling. Dan kun je net zo goed kiezen tussen de galg en de valbijl! Ik bedoel alleen maar te zeggen dat het twijfelachtig genoegen van het overheersen en verpletteren aan het verdwijnen is. Het kapitalisme heeft er het eerst blijk van gegeven dat het noodzakelijk is de mensen uit te buiten zonder daar persoonlijk van te genieten, zonder sadisme, zonder die negatieve levensvreugde die bestaat in het doen lijden, zelfs zonder een perversie van het menselijke, zelfs zonder een om-

kering van het menselijke. Het rijk der dingen wordt vervuld. Door het hedonistisch beginsel op te geven hebben de meesters de heerschappij opgegeven. Het is aan de meesters zonder slaven dat te corrigeren.

Dat waarmee de produktiesamenleving een begin had gemaakt wordt tegenwoordig door de dictatuur van het consumeerbare voltooid. Het organisatiebeginsel komt de ware heerschappij van de dode dingen over de mensen vervolmaken. Het stukje macht waarover de eigenaren van de produktiemiddelen nog beschikten, verdwijnt zodra de machines zich onttrekken aan de controle van de eigenaren en onder beheer komen van de technici die bepalen hoe ze moeten worden gebruikt, terwijl deze organisatoren zelf langzamerhand door hun eigen schema's en programma's worden opgevreten. De eenvoudige machine is de laatste rechtvaardiging van de baas geweest, het laatste waarop zijn menselijkheid nog enigszins steunde. De cybernetische organisatie van produktie en consumptie brengt noodzakelijkerwijs controle op en planning, rationalisering van het dagelijks leven met zich mee.

De specialisten zijn de verkruimelde meesters, die als slaven levende heersers waarvan het wemelt op het terrein van het dagelijks leven. We kunnen verzekeren dat hun kansen nihil zijn. In 1867 al verklaarde Francau tijdens het Bazelse congres van de Eerste Internationale: 'Te lang al hebben we ons op sleeptouw laten nemen door de markiezen van het diploma en de vorsten der wetenschap. Laten we onze zaakjes zelf opknappen. Hoe onhandig we ook zijn, we zullen het nooit slechter doen dan in onze naam gebeurde.' Uiterst verstandige woorden, die nog aan betekenis winnen naarmate de specialisten talrijker worden en zich steviger vastbijten in het leven van de individuen. Er komt een duidelijke scheiding tot stand tussen hen die meegaan met de magnetische aantrekkingskracht van de grote kafkaiaanse machine van de cybernetica en hen die door hun eigen impulsen te volgen proberen daaraan te ontsnappen. De laatstgenoemden zijn de schatbewaarders van de totaliteit van het menselijke, want van de oude clan der heersers kan niemand daar nog aanspraak op maken. Aan de ene kant zijn er alleen nog maar dingen die alle met dezelfde snel-

heid in het niets verdwijnen, aan de andere kant het oude project van de van een totale vrijheid dronken slaven.

3

De meesters zonder slaven of de aristocratische opheffing van de aristocratie. – De meester is op dezelfde manier als God het spoor bijster geraakt. Hij zakt in elkaar als een golem zodra hij de mensen niet meer bemint, zodra hij het dus niet plezierig meer vindt hen te onderdrukken, zodra hij het hedonistisch beginsel opgeeft. Het is nauwelijks aangenaam dingen te verplaatsen, passieve en als steen zo ongevoelige mensen te manipuleren. In zijn raffinement is God op zoek naar levende schepselen, warm lillend vlees, van ontzetting en eerbied huiverende zielen. Om zijn eigen grootheid te ervaren heeft hij mensen nodig die vurig bidden, hard tegen hem ingaan, hem proberen te misleiden, hem zelfs beledigen. De katholieke God is bereid de ware vrijheid te lenen, maar in de trant van een pandjesbaas. De mensen laat Hij maar een beetje begaan zoals de kat de muis, om hen bij het laatste oordeel tussen Zijn kaken te vermalen. Later, tegen het eind van de middeleeuwen, als de bourgeoisie ten tonele verschijnt, wordt God vermenselijkt, langzaam, op paradoxale wijze, want Hij wordt object en de mensen met Hem. Door de mensen tot de voorbeschikking te veroordelen verliest de God van Calvijn het genoegen in willekeur: Hij is niet langer vrij te bepalen wie Hij wanneer zal verpletteren. Het is de God van de handelstransacties, fantasieloos, meetbaar en kil als een discontovoet; Hij schaamt en verbergt zich. *Deus absconditus.* De dialoog is verbroken. Pascal wanhoopt. Descartes weet niet wat hij moet beginnen met de plotseling aan niets meer gebonden ziel. Later – te laat – zal Kierkegaard proberen de subjectieve God te doen herrijzen door de subjectiviteit van de mensen tot nieuw leven te wekken. Maar niets kan God, die in de geest van de mensen het 'Groot Uitwendig Object' is geworden, tot nieuw leven wekken. Hij is definitief gestorven, veranderd in steen, in koraal. De mensen aan de andere kant kunnen zich niet losmaken uit de ijzeren omklemming van Gods laatste omhelzing (de hiërarchische

vorm van macht) en lijken gedoemd tot dingen te worden; de dood van het menselijke lijkt onvermijdelijk geworden. In het perspectief van de macht vallen er nog slechts dingen te beschouwen, fragmenten van de grote goddelijke steen. Stellen sociologie, psychologie, economie, alle zogenaamde menswetenschappen – die zo uit zijn op 'objectieve' waarneming – hun microscopen niet in naar dat perspectief?

Om welke reden is de meester gedwongen het hedonistisch streven op te geven? Is er iets anders dat hem belet het totale genieten te bereiken dan de omstandigheid dat hij de meester is, er bij voorbaat al van uitgaat dat hij een hogere plaats in de hiërarchie inneemt? En er wordt steeds meer opgegeven naarmate de hiërarchie verbrokkelt, de meesters al kleiner wordend steeds meer in aantal toenemen en de historie de macht democratiseert. Het onvolkomen genieten van de meesters is het genieten van de onvolkomen meesters geworden. We hebben gezien dat de burgerlijke meesters, potsierlijke plebejers, hun bierkelderopstand bekroonden met de rouwkrans van het fascisme. Maar bij als slaven levende mensen, bij de laatste hiërarchisch geordende mensen, zal er zelfs geen sprake meer zijn van een kroningsfeest, alleen maar van de droefheid der dingen, een zwaarmoedige sereniteit, onbehagen over de rol, het bewustzijn van het 'niets-zijn'.

Wat zal er gebeuren met de dingen die ons besturen? Moeten we ze vernietigen? Als het antwoord bevestigend is, dan zijn zij die altijd al tegen de slavernij hebben gestreden het beste voorbeeld voor de liquidatie van de heersende slaven. De creativiteit van het volk, dat door het gezag van de heren noch van de bazen kapot is gemaakt, zal zich nooit ondergeschikt maken aan de eisen die de programma's stellen of aan de planningsactiviteiten van de technocraten. Misschien zegt men dat er aan de liquidatie van een abstracte vorm en een systeem minder hartstocht en geestdrift te pas komt dan aan het ter dood brengen van verafschuwde meesters. Dan bekijkt men het probleem vanuit een verkeerde hoek, het standpunt van de macht. Anders dan de bourgeoisie, laat het proletariaat zich niet definiëren door zijn klassetegenstander, het draagt de opheffing van het klassenonderscheid en het einde van de hiërarchie in

zich. De rol van de bourgeoisie is uitsluitend negatief geweest. Saint-Just wijst daar met een prachtige formulering op: 'Een republiek is de totale vernietiging van wat tegen haar is gericht.'

De bourgeoisie beperkt zich ertoe wapenen te smeden tegen de feodaliteit en derhalve tegen zich zelf, maar het proletariaat daarentegen heeft in zich zelf de mogelijkheid van zijn eigen opheffing. Het is de poëzie die voor het ogenblik door de overheersende klasse of door de technocratische organisatie is vervreemd, maar steeds op het punt staat weer op te bloeien. Omdat het proletariaat de enige schatbewaarder van de wil om te leven is, omdat het in de hevigste mate ervaren heeft hoe onverdraaglijk het louter overleven is, zal het door de muur van beperkingen heen breken dank zij de inspirerende kracht van zijn genot en het spontane geweld van zijn creativiteit. Alle vreugde die er in het nemen zit, alle blijheid die het zich zelf geven schenkt, draagt het al in zich. Zijn kracht en zijn hartstocht haalt het uit zich zelf. Wat het zich opmaakt op te bouwen, zal *daarbij nog* al wat ertegenin gaat vernietigen, zoals op een geluidsband de ene opname de andere uitwist. Het proletariaat zal zich als proletariaat afschaffen en daarmee meteen ook de kracht der dingen, als een daad van luxe, zo tussen neus en lippen door, met een kunde die hij die zijn superioriteit bewijst, spelenderwijs weet te gebruiken. Uit het nieuwe proletariaat zullen de meesters zonder slaven voortkomen, niet de geconditioneerde wezens van het humanisme waarvan de zogenaamd revolutionaire linkse zelfbevlekkers dromen. Het opstandig geweld van de massa's is slechts één aspect van de creativiteit van het proletariaat, zijn ongeduldig verlangen zich zelf te ontkennen, zoals het vol ongeduld verlangt het vonnis dat het overleven tegen zich zelf heeft uitgesproken, ten uitvoer te leggen.

Ik maak graag een onderscheid – een wellicht schoonschijnend onderscheid – tussen drie passies die bij de vernietiging van de gereïficeerde orde een overheersende rol spelen:

De passie van de absolute macht, een hartstocht die zich richt op de onmiddellijk, zonder bemiddeling van de mensen zelf in dienst van de mensen gestelde objecten. De vernietiging

dus van hen die zich vastklampen aan de orde der dingen, van de slaven die de verkruimelde macht bezitten. 'Omdat we het niet meer kunnen verdragen hen te aanschouwen, roeien we de slaven uit.'

De passie af te rekenen met de beperkingen, de ketenen te verbreken. Dat is wat Sade zegt: 'Zijn geoorloofde genietingen te vergelijken met de genietingen die niet alleen veel pikanter zijn maar ook de niet hoog genoeg te schatten aantrekkelijkheid hebben dat ze door de maatschappelijke beperkingen heen breken en alle wetten omverwerpen?'

De passie een ongelukkig verleden te corrigeren, terug te komen op beschaamde verwachtingen, zowel in het persoonlijk leven als in de geschiedenis van onderdrukte revoluties. Zoals het rechtmatig was Lodewijk XVI te straffen voor de misdaden van zijn voorgangers, zo zijn er tal van opwindende redenen – omdat het immers onmogelijk is op dingen wraak te nemen – om uit het geheugen de voor iedere vrije geest smartelijke herinnering weg te wissen aan de slachtoffers van de Commune, de gemartelde boeren van 1525, de vermoorde arbeiders, de vervolgde en afgeslachte revolutionairen, de door het kolonialisme uitgeroeide beschavingen, de herinnering aan zoveel ellende uit het verleden die het heden nooit heeft weggenomen. Omdat het nu mogelijk is, is het een opwindende bezigheid geworden de geschiedenis te corrigeren, het bloed van Babeuf, Lacenaire, Ravachol, Bonnot weg te spoelen met het bloed van de duistere afstammelingen van hen die als slaven van een op winststreven en economische mechanismen gebaseerde orde de beweging van de menselijke vrijwording zo gruwelijk wisten af te remmen.

Het genoegen dat men erin schept de macht omver te halen, meester zonder slaaf te zijn en het verleden te corrigeren –, dat geeft ieders subjectiviteit een overheersende plaats. Op het revolutionair moment wordt een ieder uitgenodigd zelf zijn eigen geschiedenis te maken. *De zaak van de vrijheid tot zelfverwerkelijking* – die daarmee meteen niet langer een 'zaak' is – *is altijd onlosmakelijk verbonden met de subjectiviteit.* Alleen in een dergelijk perspectief kunnen we doordrongen worden van alle mogelijkheden en duizelen van alle genietingen die binnen aller bereik zijn gekomen.

Vermijden dat het puin van de oude orde der dingen terechtkomt op het hoofd van de slopers. De lawine van consumptiegoederen dreigt ons mee te sleuren naar de uiteindelijke ondergang als niemand zorgt voor collectieve schuilkelders tegen de conditionering, het schouwspel en de hiërarchische organisatie, schuilkelders die als uitvalsbases moeten dienen voor de toekomstige offensieven. De microsamenlevingen die nu in wording zijn, zullen het project van de meesters van vroeger verwerkelijken door het los te maken uit de omklemming van de hiërarchie. In de opheffing van de 'slechte grote heer' zal naar de letter het bewonderenswaardig beginsel van Keats worden toegepast: 'Al wat kan worden vernietigd moet worden vernietigd, opdat de kinderen voor slavernij worden behoed.' Die opheffing moet op drie punten tegelijk tot stand komen:

1 opheffing van de patriarchale organisatie;
2 opheffing van de hiërarchische macht;
3 opheffing van subjectieve willekeur, de autoritaire gril.

1 De afstamming bevat de magische kracht van de aristocratie, de van generatie op generatie overgedragen energie. Door de feodale heerschappij te ondermijnen, ondermijnde de bourgeoisie haars ondanks onvermijdelijk het gezin. Ten aanzien van de maatschappelijke ordening gaat zij niet anders te werk... Die negativiteit is stellig, zoals ik al heb gezegd, het rijkste, 'positiefste' aspect van de bourgeoisie. Maar wat zij mist is de mogelijkheid tot opheffing. Wat zal de opheffing van het aristocratische type gezin zijn? Het antwoord daarop is: de vorming van samenhangende groepen waarin de individuele creativiteit geheel wordt geïnvesteerd in de collectieve creativiteit en daardoor versterkt, waarin de onmiddellijkheid van het zelfdoorleefde heden zorgt voor het energiepotentieel dat bij de feodale heersers uit het verleden voortkwam. De betrekkelijke onmacht van de door zijn eigen hiërarchische systeem geïmmobiliseerde meester doet sterk denken aan de zwakheid van het kind dat binnen het kader van het gezin opgesloten zit.

Het kind doet subjectief een ervaring op met de vrijheid die iedere diersoort onbekend is, maar overigens blijft hij objectief afhankelijk van zijn ouders. Hij heeft hun zorg en aandacht nodig. Dat het kind anders is dan het dier komt doordat het

kind in onbeperkte mate gevoel voor de verandering van de wereld, dat wil zeggen poëzie heeft. Tegelijk wordt hem de toegang ontzegd tot de technieken die de volwassenen meestentijds gebruiken tegen zo'n poëzie en bij voorbeeld tegen de kinderen, door hen te conditioneren. En wanneer de kinderen eindelijk wel de beschikking krijgen over de technieken, hebben zij onder de druk van de beperkingen, volwassen wordend, dat verloren waardoor zij in hun kinderjaren superieur waren. Op het universum van de oude heersers rust dezelfde vloek als op de kinderwereld: het kan niet beschikken over de bevrijdingstechnieken. Zij zijn dan ook gedoemd van een *verandering* van de wereld alleen maar te dromen en te leven volgens wetten die hen dwingen zich aan de wereld *aan te passen*. Zodra de bourgeoisie de technieken ter verandering van de wereld tot zeer hoge ontwikkeling brengt, komt de hiërarchische organisatie – die men terecht voor het beste soort concentratie van maatschappelijke energie houdt in een wereld waarin de energie de waardevolle steun van de machines mist – op ons af als een archaïsme, en wordt zij ervaren als een rem op de vergroting van de macht van de mensen over de wereld. Het hiërarchisch systeem, de macht van de ene mens over de andere, maakt het onmogelijk de tegenstanders die werkelijk van betekenis zijn te herkennen en belet de werkelijke verandering van het milieu, gevangen als men zit in de noodzaak zich aan de omgeving aan te passen en naar de stand van zaken te voegen.

Daarom:

2 Als we het maatschappelijk scherm dat onze blik op de wereld vervreemdt willen vernielen, dan is het van belang te postuleren dat we iedere hiërarchie binnen de groep volstrekt afwijzen. Juist het begrip dictatuur van het proletariaat dient te worden gepreciseerd. De dictatuur *van* het proletariaat is meestentijds dictatuur *over* het proletariaat geworden, een institutie. Maar Lenin schreef al: 'De dictatuur van het proletariaat is een verwoede strijd, bloedig en onbloedig, gewelddadig en vredelievend, militair en economisch, pedagogisch en bestuurlijk, tegen de krachten en tradities van de Oude Wereld.' Het proletariaat mag geen duurzame overheersing instellen,

geen aanvaarde dictatuur uitoefenen. Omdat het overigens absoluut noodzakelijk is de tegenstander te breken, moet het proletariaat tot een coherente bundeling van krachten ter onderdrukking komen én deze controleren. Het gaat er dus om een stadium van dictatuur te doorlopen die zich zelf ontkent, net zoals de partij dat moet doen, 'de partij die zegevierend ten onder gaat', net zoals het proletariaat zelf. Het proletariaat moet de dictatuur uitoefenen, maar tegelijkertijd een begin maken met de negatie daarvan. Het heeft geen andere mogelijkheid dan in een korte spanne tijds – zo bloedig of zo onbloedig als de omstandigheden vereisen – allen te liquideren die zijn project tot totale bevrijding in de weg staan, allen die zich verzetten tegen het einde van het proletariaat als proletariaat. Het moet hen totaal vernietigen, zoals men welig tierend ongedierte uitroeit. En ook in ieder individu afzonderlijk moeten de geringste opwelling van prestigedrang, de kleinste hiërarchische pretenties vernietigd en serene impulsen tot authentiek leven opgewekt worden tegen die pretenties, dat wil zeggen tegen de rollen.

3 Het einde van de rollen houdt de overwinning van de subjectiviteit in. En die subjectiviteit, als ze eindelijk is erkend en centraal staat in wat we doen, doet contradictoir een nieuwe subjectiviteit naar voren komen. Er zal zich een nieuwe wereld der objecten – een nieuwe natuur, zo men wil – vormen op basis van de eisen van de individuele subjectiviteit. Ook hier wordt er een verband gelegd tussen het perspectief van de kinderjaren en dat van de feodale heersers. In beide gevallen, zij het op verschillende manier, worden de mogelijke kansen door het scherm van de maatschappelijke vervreemding aan het oog onttrokken.

Wie herinnert het zich niet? In de eenzaamheid die we als kind kenden, openden zich wijde perspectieven naar primitieve oneindige uitgestrektheden, alle stokjes waren toverstokjes. Daarna hebben we ons moeten aanpassen, sociaal en sociabel worden. De eenzaamheid is ontvolkt geraakt, de kinderen hebben huns ondanks verkozen ouder te worden, de eindeloze uitgestrektheid is dichtgeklapt als een sprookjesboek. Niemand op deze wereld schudt de modder van de puberteit voorgoed van

zich af. En ook de kinderjaren worden langzamerhand gekoloniseerd door de consumptiemaatschappij. Zullen zij die nog geen tien zijn opgenomen worden in de categorie van de teenagers en ingelijfd in de grote familie van consumenten, zullen zij sneller ouder worden in een 'consumeerbare' jeugd? In dit stadium moet men wel gevoelig zijn voor de overeenkomst tussen het historisch verval van de vroegere heersers en het groeiend verval van het kinderrijk. Nooit heeft het verderf van het menselijke zo'n hoogtepunt bereikt. Nooit zijn we van zo ver de totale mens zo nabij geweest.

Vergeleken met de grilligheid van het kind is de gruwelijke grilligheid van de meesters van vroeger inferieur, omdat zij de onderdrukking van de andere mensen nodig hebben. Wat er subjectief is in de willekeur van de feodale heerser – al naar het hem zint maakt hij je rijk of dood –, wordt bedorven en belemmerd door de ellende die de verwerkelijking ervan teweegbrengt. De subjectiviteit van de meester wordt namelijk slechts verwerkelijkt doordat de subjectiviteit van de anderen wordt ontkend, dus doordat zij zich zelf in de boeien slaat.

Het kind heeft dat voorrecht van de onvolkomenheid niet. Het verliest in één klap het recht op de zuivere subjectiviteit. Het wordt kinderachtig gevonden, aangespoord zich als een groot mens te gedragen. En een ieder wordt groot, verdringt zijn kind-zijn, totdat kindsheid en doodsstrijd hem ervan overtuigen dat hij erin is geslaagd als een volwassene te leven.

Het spel van het kind zowel als van de grote heer dient te worden vrij gemaakt en in ere hersteld. Historisch gezien is het ogenblik nu gunstig. Het gaat erom het kind-zijn te redden door het projekt van de vroegere heersers te verwerkelijken, het kind-zijn en de soevereine subjectiviteit daarvan, de kinderjaren en die van spontaniteit bruisende lach, die jeugd en die bepaalde manier waarop je contact met je zelf maakte om de wereld te verlichten en die manier waarop je je eigen energie gebruikte om een merkwaardig vertrouwd licht op de objecten te werpen.

We zijn de schoonheid der dingen kwijt geraakt, we zien niet meer *hoe* ze bestaan, omdat we ze hebben laten sterven in de handen van de macht en de goden. In zijn prachtige droom

probeerde het surrealisme het door een poëtische uitstraling tot nieuw leven te wekken, tevergeefs: de macht van de verbeelding is niet groot genoeg om de omklemming van de maatschappelijke vervreemding waarin de dingen gekluisterd zitten te verbreken. Zij slaagt er niet in de dingen terug te geven aan het vrije spel van de subjectiviteit. Gezien vanuit het standpunt van de macht zijn een steen, een boom, een mixer, een cyclotron dode dingen, kruisen op het graf waar de wil om de dingen anders te zien en te veranderen, rust. En toch, ik weet dat ik ze, als ik achter de betekenis kijk die men eraan wil geven, terug zal vinden als iets geweldig opwindends. Ik weet hoe laaiend enthousiast een machine ons kan maken zodra ze in dienst wordt gesteld van spel, fantasie en vrijheid. In een wereld waarin alles levend is, ook de bomen, ook de stenen, zijn er geen tekens meer die passief worden bekeken. Alles spreekt van vreugde. De zegepraal van de subjectiviteit zal de dingen het leven teruggeven. En dat de dode dingen tegenwoordig de subjectiviteit onverdraaglijk overheersen –, is dat in wezen niet de beste historische kans om een hogere staat van leven te bereiken?

Waar gaat het om? Het gaat erom in de taal van nu, dat wil zeggen in de *praxis* te verwerkelijken wat een ketter tegen Ruysbroeck zei: 'Zonder mij kan God niets kunnen, weten of doen. Met God heb ik me zelf geschapen en alle dingen, en mijn hand steunt hemel en aarde en alle schepselen. Zonder mij bestaat er niets.' We moeten andere grenzen ontdekken. De grenzen van de maatschappelijke vervreemding houden ons misschien omsloten, ze misleiden ons in ieder geval niet meer. Eeuwenlang zijn de mensen voor een vermolmde deur blijven staan, waarin ze met toenemend gemak gaatjes als speldeknoppen zo klein boorden. Tegenwoordig is een duw met de schouder voldoende om de deur open te gooien. Daarachter begint alles pas echt. Voor het proletariaat is het probleem niet meer dat het de macht verovert, maar hoe het er definitief een eind aan maakt. Aan gene zijde van de hiërarchisch geordende wereld liggen de kansen voor het grijpen. Het primaat van het leven boven het overleven is de historische beweging die de geschiedenis ongedaan zal maken. De tegenstanders waar het ons

werkelijk om gaat moeten we nog ontdekken. Het is aan ons het contact te maken, hen op te zoeken aan de kinderlijke keerzijde der dingen.

Zullen we het meemaken dat de mensen met het kosmische weer het gesprek aanknopen dat vrij wat weg heeft van de dialoog die de eerste bewoners der aarde gevoerd moeten hebben, maar nu op een hogere verdieping, op de verdieping vanwaar ze uitzien over de prehistorie, zonder die eerbiedige huivering van de primitieve mens, die machteloos stond tegenover het mysterie van de kosmos? Zullen we het meemaken dat de mensen de kosmos dus een menselijke betekenis geven, wat een hele stap vooruit zal betekenen tèn opzichte van de goddelijke betekenis die er bij de dageraad der tijden aan werd gegeven?

En zou het zo ver komen dat eens de mensen niet meer worden beheerst door die andere oneindigheid, de fysieke mens, dat lichaam, die zenuwprikkelingen, dat bewegen van de spieren, dat doelloos dwalen van de dromen? Zou het zo ver komen dat de individuele wil, door de collectieve wil eindelijk bevrijd, veel grotere prestaties levert dan die waartoe de mens, uitmuntend maar rampzalig gecontroleerd en politioneel geconditioneerd, nu al in staat is? Ze kunnen van een mens een hond, een steen of een marinier maken. Waarom dan geen mens?

Nooit hebben we ons genoeg als onfeilbaar beschouwd. Die pretentie hebben we – uit hoogmoed misschien – overgelaten aan gestolde, gemummificeerde grootheden, de macht, God, de paus, de baas, de anderen. En toch, telkens wanneer we verwezen naar de Maatschappij, God, de almachtige Rechtvaardigheid, hadden we het over ónze macht, maar hoe slecht en indirect. Nu bevinden we ons op de verdieping boven de prehistorie. Een andere organisatie van de mensen kondigt zich aan, een maatschappelijke ordening waarin de individuele creativiteit haar energie de vrije loop zal laten en aan de wereld de door een ieder en allen tot een harmonieus geheel getekende contouren zal geven.

Utopie? Kom nou! Wat is dat voor neerbuigend gegniffel! Ik ken geen mens die zich niet aan de wereld vastklampt als het dierbaarste dat hij heeft. En zeker, velen laten hun greep ver-

slappen, vallen en spreiden in hun val evenveel wanhopige geestdrift ten toon als toen ze zich probeerden vast te houden. Een ieder wil zijn eigen subjectiviteit laten zegevieren: we moeten de vereniging van de mensen dus baseren op dat gemeenschappelijk verlangen. Niemand kan zijn eigen subjectiviteit versterken zonder hulp van de anderen, zonder de hulp van een groep die zelf een kern van subjectiviteit is geworden, een getrouwe afspiegeling van de subjectiviteit van de leden. De Situationistische Internationale is tot op heden de enige groep die vastbesloten is de radicale subjectiviteit te verdedigen.

Het ruimte-tijdcontinuüm van de ervaring en de correctie op het verleden

De dialectiek van afsterven en opheffing is de dialectiek van het gedissocieerde ruimte-tijdcontinuüm en het unitaire ruimte-tijdcontinuüm [1]. – Het nieuwe proletariaat draagt de verwerkelijking van het kind-zijn, zijn ruimte-tijdcontinuüm, in zich [2]. – De geschiedenis van de scheidingen lost langzaam op in het einde van de 'historiserende' geschiedenis [3]. – Cyclische tijd en lineaire tijd. – Het ruimte-tijdcontinuüm van de ervaring is het ruimte-tijdcontinuüm van de verandering en dat van de rol is het ruimte-tijdcontinuüm van de aanpassing. – Wat is de functie van het verleden en van de projectie daarvan in de toekomst? Het heden onmogelijk maken. De geschiedideologie is het scherm dat wordt opgetrokken tussen de wil om zich zelf te verwerkelijken en de wil om de geschiedenis op te bouwen, waardoor beide strevingen niet verenigd en vermengd kunnen worden [4]. – Het heden is het ruimte-tijdcontinuüm dat moet worden opgebouwd, en dat maakt een correctie op het verleden noodzakelijk [5].

1

Naarmate de specialisten het overleven van het menselijk geslacht inrichten en met geleerde schema's de geschiedenis programmeren, groeit overal in het volk de wil het leven te veranderen door de wereld te veranderen, zodat zowel ieder individu als de gehele mensheid zich gesteld ziet voor een door allen gedeelde wanhoop die slechts kan uitlopen óf op vernietiging óf op opheffing. Nu is de tijd aangebroken waarin de historische ontwikkeling en de historie van het individu de neiging hebben in elkaar over te vloeien, omdat zij op weg zijn naar een gemeenschappelijk eindresultaat: de toestand van *ding-zijn* en de afwijzing daarvan. Het lijkt wel alsof de geschiedenis van het menselijk geslacht en de miljoenen en mil-

joenen individuele geschiedenissen bijeenkomen om gezamenlijk een nieuw begin te maken met ALLES. Het verleden stroomt naar ons terug met zijn doodskiemen en levensgisten. En ook onze kinderjaren, die misbruikt dreigen te worden zoals Lots dochters, stromen naar ons terug.

Ik ben ervan overtuigd dat het gevaar dat boven de jeugd hangt de aanleiding zal zijn tot een uitbarsting van verzet tegen de gruwelijke veroudering waartoe de gedwongen consumptie van ideologieën en *gadgets* de mensheid drijft. Ik beklemtoon graag de analogie tussen de wil van de feodale heersers en de subjectieve wil van de kinderen zoals die zich ontegenzeggelijk in dromen en verlangens manifesteert. Zullen wij, de volwassenen van het technocratisch tijdperk, die beschikken over wat de kinderen missen en steunen op wat de grootste veroveraars ontbrak, niet het project van de heersers van vroeger verwerkelijken door de kinderjaren te verwerkelijken? Zullen wij de geschiedenis en de lotsbestemming van de individuen niet beter met elkaar identificeren dan Tamerlan en Heliogabalus in hun ongebreideldste fantasieën durfden denken?

Het primaat van het leven boven het overleven is de historische beweging die de geschiedenis ongedaan zal maken. Het dagelijks leven opbouwen en de geschiedenis verwerkelijken! Twee parolen die voortaan één zullen zijn! Wat zal de gelijktijdige opbouw van het leven en de nieuwe samenleving zijn, wat zal de omwenteling in het dagelijks leven zijn? Niets anders dan een opheffing die in plaats komt van het verval, naarmate het bewustzijn van de kracht van het verval het bewustzijn dat opheffing noodzakelijk is versterkt.

Hoe ver terug in de geschiedenis de pogingen tot opheffing ook liggen, ze behoren tot de huidige poëzie van de omkering van het perspectief. Ze gaan er rechtstreeks toe behoren, waarbij ze de barrières van ruimte en tijd overwinnen en zelfs doorbreken. Zonder twijfel betekent het einde van een scheiding – de scheiding van ruimte en tijd – het begin van het einde der scheidingen. En uit wat voorafgaat blijkt dat herstel van die oereenheid loopt via een kritische analyse van het ruimte-tijdcontinuüm van de kinderen, het ruimte-tijdcontinuüm van de unitaire samenlevingen en het ruimte-tijdcontinuüm van de ge-

fragmenteerde samenlevingen, die de ontbinding en de eindelijk mogelijk geworden opheffing in zich dragen.

2

Als niemand erop let zal de kwaal van het overleven een jonge man al gauw tot een faustiaanse grijsaard maken. die, overstelpt door gevoelens van spijt, hunkert naar een jeugd die hij zonder haar te herkennen heeft doorgemaakt. De teenager vertoont al de eerste rimpels van de consument. Weinig scheidt hem nog van de zestigjarige. Hij consumeert meer en sneller, wordt voortijdig oud, even snel als hij compromissen sluit met het inauthenhieke. Als hij niet gauw weer greep op zich zelf krijgt, sluit het verleden zich achter hem, komt hij niet meer terug op wat hij heeft gedaan, zelfs niet om het over te doen. Veel scheidt hem van de kinderen in wier midden hij zich gisteren nog bewoog. Hij heeft zich laten inkapselen door de trivialiteit van de koop, hij is bereid poëzie, vrijheid en de subjectieve rijkdom van de kinderjaren te ruilen voor het beeld dat van hem wordt opgeroepen in de samenhang van het schouwspel. En toch, als hij wel greep op zich zelf krijgt en uit de nachtmerrie ontwaakt -, wat een vijand zal hij dan niet zijn voor de ordehandhavers! We zullen hem dan de rechten van zijn kinderjaren zien verdedigen met de geduchtste wapenen van de technocratie der ouderen. Het is bekend door welke grootse daden Loemoemba's jonge revolutionaire Simba's[1] zich onderscheidden, ondanks hun bespottelijke uitrusting. Wat mogen we dan niet verwachten van een jonge generatie die even woedend is, maar consequenter bewapend en losgelaten wordt op een strijdtoneel dat zich uitstrekt over alle gebieden van het dagelijks leven!

Want alle aspecten van het dagelijks leven worden in zekere zin tijdens de kinderjaren al in wording beleefd. De opeenhoping van in enkele dagen, in enkele uren beleefde gebeurtenissen belet het verglijden van de tijd. Twee maanden vakantie zijn een eeuwigheid; voor een grijsaard zijn twee maanden niet meer dan een handvol minuten. De dagen van het kind hebben met de dagen van de volwassene geen gemene maat, ze zijn een door subjectiviteit, hartstocht en van werkelijkheid vervulde droom uit-

gedijde tijd. Buiten waken de opvoeders, zij staan te wachten met het horloge in de hand tot het kind weer gaat meedoen met de urendans. Zij *hebben* de tijd. En eerst ervaart het kind het als een inbreuk van buiten af dat de volwassenen hem hun tijd opleggen, ten slotte geeft hij eraan toe, aanvaardt hij het ouder worden. Omdat hij niets af weet van de conditioneringsmechanismen laat hij zich als een jong dier in de val lokken. Wanneer hij beschikt over de wapenen van de kritiek en ze op de tijd wil richten, zullen de jaren hem ver van zijn doel hebben af gedreven. Zijn kinderjaren zal hij als een open wond in het hart dragen.

We worden dus door de kinderjaren en het kind-zijn geobsedeerd, terwijl de maatschappelijke organisatie die wetenschappelijk vernietigt. De sociaal-psychologen liggen op de loer, marktonderzoekers roepen al uit: 'Kijk toch eens, wat een lieve hoop dollartjes.' (geciteerd door Vance Packard). Een nieuw decimaal stelsel.

Op straat spelen kinderen. Eén van hen maakt zich plotseling van de groep los en komt naar mij toe met de schoonste dromen uit mijn herinnering. Hij leert mij – want mijn onwetendheid op dat punt is de enige reden van mijn ondergang geweest – wat de begrippen leeftijd en ouderdom vernietigt: de mogelijkheid om vele gebeurtenissen te beleven, ze niet één voor één voorbij te zien trekken, maar ze te beleven, ze eindeloos opnieuw te scheppen. En nu, in dit stadium waarin alles me ontgaat, waarin alles me wordt geopenbaard, moet toch wel van onder zo veel uitzichtloze verlangens een woest instinctief verlangen opborrelen naar totaliteit, een 'kinderachtigheid' die door de lessen van de geschiedenis en van de klassenstrijd tot een geducht wapen is geworden. Het nieuwe proletariaat moet toch wel het zuiverst in staat zijn om het kind-zijn te verwerkelijken in de wereld van de volwassene.

Wij zijn de ontdekkers van een nieuwe en toch al bekende wereld, die de eenheid van ruimte en tijd mist, een wereld die nog van scheidingen doortrokken is en verbrokkeld. Ons lichaam, onze behoeften, onze spontaniteit – dat met bewustzijn verrijkt kind-zijn – zijn nog zo weinig geciviliseerd dat we geheime toegangswegen weten te ontdekken die de aristocratische eeuwen nooit hebben gekend en waarvan de bourgeoisie nooit weet heeft

gehad. Langs die wegen dringen we binnen in het labyrint van de onvoltooide beschavingen en alle embryonaal gebleven pogingen tot opheffing die de geschiedenis tersluiks heeft ondernomen. Als we de verlangens van onze kinderjaren terugvinden, vinden we de kinderjaren van onze verlangens terug. Uit de woeste diepten van een verleden dat ons zo nabij is en als het ware nog onvoltooid, worden lijnen geschetst voor een nieuwe geografie der hartstochten.

3

De tijd van de eenheidssamenlevingen is – beweeglijk in onbeweeglijkheid – cyclisch. Mensen en dingen volgen een baan langs de omtrek van een cirkel waarvan God het middelpunt is. Die God, een spil, onveranderlijk hoewel overal en nergens, geeft de duur aan van een eeuwige macht. Hij is zijn eigen norm en de norm van wat zich, op altijd gelijke afstand om Hem heen draaiend, voortgaat en terugkeert zonder ooit definitief te verglijden, zonder ooit tot ontknoping te komen. Zoals Gérard de Nerval in *Chimères* zegt: 'La treizième revient, c'est encor la première,' de dertiende keert weer, het is weer de eerste.

De ruimte van de unitaire samenlevingen wordt geordend als een functie van de tijd. Omdat er geen andere tijd is dan Gods tijd, lijkt er geen andere ruimte te bestaan dan de door God gecontroleerde ruimte. Die ruimte strekt zich uit van het middelpunt van de cirkel tot de omtrek, van hemel tot aarde, van het Een tot het veelvuldige. Op het eerste gezicht doet de tijd er niets aan toe of af, verkleint noch vergroot hij de afstand tot God. De ruimte daarentegen is de weg naar God: de opgaande weg van de spirituele verheffing en het opklimmen op de ladder van de hiërarchie. De tijd is Gods eigendom, maar de aan de mensen toegekende ruimte behoudt een specifiek menselijk, niet te reduceren karakter. De mens kan namelijk omhoog gaan of omlaag, maatschappelijk hogerop komen of aan lager wal raken, zijn heil veilig stellen of verdoemenis riskeren. De ruimte, dat is de aanwezigheid van de mens, de plaats waar hij betrekkelijk vrij is, terwijl de tijd hem binnen de omtrek van de cirkel gevangen houdt. En is het Laatste Oordeel iets anders dan dat God de tijd naar

zich toe trekt, de omtrek van de cirkel naar het middelpunt toe haalt en in zijn onstoffelijk punt de totaliteit van de Zijn schepselen toebedeelde ruimte samentrekt? De menselijke *materie* (de bezetting van de ruimte door de mens) totaal vernietigen –, dat is inderdaad het project van een meester die niet bij machte is zijn slaaf volledig te bezitten en dus niet kan vermijden dat hij gedeeltelijk door zijn slaaf bezeten wordt.

De tijdsduur houdt de ruimte aan de leiband, sleept ons mee naar de dood, knaagt aan onze levensruimte. In de loop der geschiedenis blijkt dat onderscheid echter niet zo duidelijk. Net zoals de burgerlijke zijn ook de feodale maatschappijen samenlevingen waarin tal van scheidslijnen lopen, omdat immers de particuliere eigendom scheidingen teweegbrengt, maar zij hebben boven de burgerlijke samenlevingen het voordeel dat ze over een verbluffend vermogen tot verhulling beschikken.

De kracht van de mythe brengt gescheiden elementen bij elkaar, maakt een leven in eenheid mogelijk, weliswaar op inauthentieke manier, maar wel in een wereld waar het inauthentieke Een is en door een samenhangende gemeenschap (stam, clan, koninkrijk) unaniem wordt erkend. God is het beeld, het symbool van de opheffing van de scheiding van ruimte en tijd. Allen die 'in God leven' hebben deel aan die opheffing. De meeste mensen hebben er niet middellijk deel aan, dat wil zeggen dat zij zich in de ruimte van hun dagelijks leven conformeren aan degenen die de ruimte ordenen volgens een hiërarchie die nu eenmaal zo moet zijn en loopt van de eenvoudige sterveling tot de leiders, de priesters en God. Als beloning voor hun onderwerping wordt hun een eeuwig voortduren aangeboden en een voortduren zonder ruimte beloofd en krijgen ze de verzekering dat ze in louter tijdelijkheid in God zullen voortleven.

Anderen hebben niet zo veel op met een dergelijke ruil. Ze droomden ervan het eeuwige heden te verwerven dank zij een absolute heerschappij over de wereld. Men moet wel worden getroffen door de analogie tussen het in één punt geconcentreerde ruimte-tijdcontinuüm van de kinderen en het eenheidsverlangen van de grote mystici. Zo kan Gregorius van Palamas (1341) de goddelijke ingeving beschrijven als een soort onstoffelijk bewustzijn van de eenheid: 'Het licht bestaat buiten ruimte en tijd

[...]. Wie deel heeft aan de goddelijke energie wordt zelf in zekere zin licht; hij is met het Licht verenigd en met het Licht ziet hij in volledig bewustzijn al wat voor wie die genade niet kent verborgen blijft.'

Die verwarde verwachting, die wel onzeker, zelfs onuitsprekelijk moest zijn, is in de overgangsfase van de bourgeoisie algemeen verbreid en gepreciseerd. De bourgeoisie heeft die verwachting geconcretiseerd door de aristocratie en haar spiritualiteit de genadeslag toe te brengen en mogelijk gemaakt door haar eigen ontbinding tot het uiterste door te drijven. De geschiedenis van de scheidingen lost langzaam op in het einde der scheidingen. De eenheidsillusie van de feodale heersers krijgt geleidelijk gestalte in de libertaire eenheid van het leven dat moet worden opgebouwd, in dat wat ligt achter het materieel verzekerde overleven.

4

In zijn beschouwingen over ruimte en tijd roept Einstein op zijn manier de gedachte op dat God dood is. Zodra het bewustzijn niet meer in de mythe is ingekapseld, komt het door de dissociatie van ruimte en tijd te verkeren in een toestand van onbehagen waarin de romantiek zich behaaglijk koestert: de aantrekkingskracht van verre landen, nostalgie over het vlieden van de tijd...

Wat is tijd in de burgerlijke voorstelling? De tijd van God? Niet meer. Het is de tijd van de macht, van de gefragmenteerde macht. Een verkruimelde tijd waarvan de maateenheid het *ogenblik* is – dat ogenblik dat zich de cyclische tijd probeert te herinneren. Niet meer de omtrek van een cirkel, maar een eindige en oneindige rechte, niet meer een gelijktijdigheid waardoor ieder mens zich naar Gods tijd voegt, maar een opeenvolging van toestanden waarin een ieder zich zelf najaagt zonder zich te kunnen grijpen, alsof hij door de vloek van het Worden gedoemd was zich altijd slechts van achteren te kunnen pakken, waarbij het menselijk gezicht onbekend blijft, ontoegankelijk, voor eeuwig in de toekomst verborgen; niet meer een cirkelvormige ruimte die de Almachtige vanuit het middelpunt overziet, maar een reeks puntjes die in schijn zelfstandig zijn, maar in werkelijkheid,

volgens een bepaald ritme, zich inpassen in de lijn die ze trekken telkens wanneer het ene punt zich naast het andere zet.

In de middeleeuwse zandloper verglijdt de tijd, maar het is altijd weer hetzelfde zand dat tussen beide bollen heen en weer gaat. Op de *cirkelvormige* wijzerplaat van onze horloges wordt de tijd afgeteld en keert nooit weer terug. Ironie der vormen: de nieuwe geest ontleende zijn vorm aan een dode realiteit, en het is de dood van de tijd, de dood van haar tijd waaraan de bourgeoisie een cyclische schijn gaf, of het nu gaat om het polshorloge of het klatergoud van haar humanistische dromerijen.

Maar er is niets aan te doen. De tijd van de horlogemakers is aangebroken. De economie eist dat ieder mens wordt veranderd in een levende chronometer, met een onderscheidingsteken aan de pols. De tijd van de arbeid is aangebroken, van de vooruitgang, het rendement, de tijd van produktie, consumptie en planning, de tijd van het schouwspel, de tijd voor een zoen, de tijd van het cliché, de tijd van alles-op-zijn-tijd, *time is money*. De tijd is koopwaar. De tijd van het overleven.

Ruimte is een punt in de lijn van de tijd, in de machine die toekomst tot verleden maakt. De tijd beheerst de ruimte van de ervaring, maar van buiten af, door haar voorbij te laten gaan en haar een voorbijgaand karakter te geven. Toch is die ruimte van het individuele leven niet ruimte zonder meer en de tijd die het meesleurt is evenmin louter tijdelijkheid. Het is de moeite waard de zaak nader te beschouwen.

Ieder punt aan het eind van de lijn van de tijd is uniek, bijzonder. En toch, zodra het volgende punt eraan wordt toegevoegd, verdrinkt het in de eenvormige lijn, wordt het opgenomen door een verleden dat niet van gisteren is. Het is onmogelijk de punten van elkaar te onderscheiden. Ieder punt verlengt dus de lijn en verdwijnt erin.

Naar het model van vernietiging en vervanging verzekert de macht haar *voortduren*, maar omdat de mensen worden gedwongen macht te consumeren, vernietigen en vernieuwen ze de macht doordat ze zelf ook *voortduren*. Als de macht alles vernietigt, vernietigt zij zich zelf; als zij niets vernietigt, wordt zij vernietigd. Zij duurt slechts voort tussen de beide polen van die contradictie, die door de dictatuur van het consumeerbare van

dag tot dag scherper wordt. En haar voortduren is ondergeschikt aan het simpele voortduren van de mensen, dat wil zeggen aan de duurzaamheid van hun overleven. Daarom wordt het probleem van de scheiding van ruimte en tijd tegenwoordig in revolutionaire termen gesteld.

De zelfbeleefde ruimte moge dan een universum van dromen, verlangens en wonderbaarlijke creativiteit zijn, zij is, in de orde van het voortduren, slechts een punt volgend op een ander punt; zij verglijdt in één bepaalde richting, die van haar eigen vernietiging. Zij verschijnt, breidt zich uit en verdwijnt in de naamloze lijn van het verleden, waar haar resten een prooi van de grillen van het geheugen zijn of de historici stof leveren.

Het punt van de zelfervaren ruimte heeft als voordeel dat het gedeeltelijk gevrijwaard is voor algemene conditionering, als nadeel dat het uit zich zelf niets is. De ruimte van het dagelijks leven ontvreemdt een stukje tijd ten eigen behoeve, zij houdt het gevangen en eigent het zich toe. Daar staat dan tegenover dat de tijd van het verglijden doordringt in de zelfervaren ruimte en het gevoel van voorbijgaan, vernietiging en dood introverteert. Ik zal het uitleggen.

De in een punt geconcentreerde ruimte van het dagelijks leven rooft een deeltje 'uitwendige' tijd waardoor het zich een klein unitair ruimte-tijdcontinuüm creëert: dat is het ruimte-tijdcontinuüm van de momenten, de creativiteit, het genot, het orgasme. De plaats waar een dergelijke alchemie zich voltrekt is uiterst klein, maar de intensiteit van de ervaring is zo groot dat zij de meeste mensen ongeëvenaard fascineert. Gezien door de ogen van de macht, van buiten af waargenomen, is het moment van hartstocht slechts een belachelijk klein punt, een van de toekomst naar het verleden overgeheveld ogenblik. De lijn van de objectieve tijd weet van het heden als onmiddellijke subjectieve aanwezigheid niets en wil daar ook niets van weten. En het subjectieve leven op zijn beurt, ingeperkt tot de ruimte van een punt – mijn vreugde, mijn genot, mijn dromerijen –, zou niets willen weten van de tijd van het verglijden, de lineaire tijd, de tijd der dingen. Het zou juist alles willen leren kennen van zijn heden, omdat alles welbeschouwd slechts een heden is.

De zelfdoorleefde ruimte ontneemt dus aan de tijd die haar

meesleurt een fragment dat zij tot haar heden maakt, dat zij tot haar heden *probeert* te maken, want het heden moet altijd worden gebouwd. Het is het unitaire ruimte-tijdcontinuüm van de liefde, de poëzie, het genot, de communicatie, et cetera. Het is het zonder ogenblikken van stilstand zelfdoorleefde. Aan de andere kant dringt de lineaire tijd, de objectieve tijd, de tijd van het verglijden op zijn beurt door in de aan het dagelijks leven toebedeelde ruimte. Hij gaat daar binnen als negatieve tijd, als 'time-out', als weerspiegeling van de tijd van de vernietiging. Het is de tijd van de *rol*, het is de tijd die ons er, binnen het leven zelf, toe aanzet ons zelf te verliezen, de authentiek ervaren ruimte af te wijzen, te beperken en de voorkeur te geven aan de schijn en het functioneren in het schouwspel. De door dat hybride huwelijk verwekte ruimte-tijdcontinuüm is niets anders dan het ruimte-tijdcontinuüm van het overleven.

Wat is het privé-leven? De vermenging in een ogenblik, in een punt, dat langs de lijn van het overleven ter vernietiging wordt meegesleept, van een werkelijk ruimte-tijdcontinuüm en een vervalst ruimte-tijdcontinuüm (de rol). Natuurlijk correspondeert de structuur van het privé-leven niet met een dergelijke dichotomie, er bestaat een voortdurende wisselwerking. Zo wordt het zelfdoorleefde door de verboden die het van alle kanten inperken en terugdringen in een te enge ruimte, gedwongen te veranderen in een rol, als koopwaar deel te worden van de tijd van het verglijden, te worden tot louter herhaling en, als versnelde tijd, de fictieve ruimte van de schijn te scheppen. En tegelijkertijd maakt het onbehagen over het inauthentieke, de zogenaamd zelfervaren ruimte, dat we zoeken naar een werkelijke tijd, de tijd van de subjectiviteit, het heden. Het privé-leven wordt, dialectisch gezien, dus: *een zelfervaren reële ruimte + een fictieve tijd eigen aan het schouwspel + een fictieve ruimte eigen aan het schouwspel + een zelfervaren werkelijke tijd.*

Hoe meer de fictieve tijd een compromis sluit met de fictieve ruimte die hij creëert, des te meer beweegt men zich in de richting van een toestand van ding-zijn, louter ruilwaarde. En hoe meer de ruimte van het authentieke zelfervarene tot overeenstemming komt met de werkelijke ervaren tijd, des te krachtiger wordt de heerschappij van de mens. Het als eenheid ervaren

ruimte-tijdcontinuüm is de eerste brandhaard in de guerrilla, de vonk van het kwalitatieve in de duisternis waarin de omwenteling van het dagelijks leven nog verborgen is.

De objectieve tijd is er dus niet alleen voortdurend op uit de in een punt geconcentreerde ruimte te vernietigen door haar sneller in de richting van het verleden te stuwen, maar hij vreet haar ook aan van binnen uit door haar het steeds snellere tempo op te leggen dat de domme rol doet ontstaan (de fictieve ruimte van de rol is namelijk het gevolg van de snelle en voortdurende herhaling van een houding, zoals de herhaling van een filmbeeld de schijn van leven wekt). Door de rol krijgt de tijd van het verglijden, veroudering en dood een vaste plaats in het subjectief bewustzijn. Dat is 'de gewoonte die het bewustzijn gedwongen wordt aan te nemen', zoals Antonin Artaud zegt. Omdat de subjectiviteit uitwendig wordt overheerst door de lineaire tijd en innerlijk door de tijd van de rol, kan zij niets anders worden dan een ding, kostbare koopwaar. Het proces wordt overigens historisch versneld. De rol is namelijk voortaan een consumptie van tijd in een maatschappij waarin de algemeen aanvaarde tijd de tijd van het consumeren is. En nogmaals, eenheid van onderdrukking leidt tot eenheid van protest. Wat is de dood tegenwoordig? Het ontbreken van subjectiviteit en het ontbreken van het heden.

In de wil om te leven reageert men altijd unitair. Om de ruimte van de eigen ervaring te verkrijgen of te behouden, geven de meeste individuen zich over aan een ware verdraaiing, ontvreemding van de tijd. Wie weet of de objectieve tijd, de tijd van de dood niet stuk zou lopen als de inspanningen van de mensen om de intensiteit van de eigen ervaring te versterken en het ruimte-tijdcontinuüm van het authentieke te vergroten niet verloren gingen in verwarring en verbrokkelden in isolement? Is het revolutionaire moment geen eeuwige jeugd?

Het project van de verrijking van het ruimte-tijdcontinuüm van de eigen ervaring loopt via een analyse van wat het verarmt. De lineaire tijd heeft slechts greep op de mensen voor zover hij het hun onmogelijk maakt de wereld te *veranderen,* voor zover hij hen dus dwingt *zich aan te passen.* Voor de macht is de in-

dividuele, vrij uitstralende creativiteit vijand nummer Een. En de kracht van de creativiteit ligt in de eenheid. Hoe probeert de macht de eenheid van het zelfervaren ruimte-tijdcontinuüm te verbreken? Door het zelfervarene te veranderen in koopwaar; door het op de markt van het schouwspel te gooien afhankelijk van vraag en aanbod van rollen en stereotypen (dat heb ik bestudeerd in hoofdstuk XV, gewijd aan de rol); door een bijzondere vorm van identificatie te gebruiken: de aantrekkingskracht die verleden en toekomst gezamenlijk uitoefenen en die het heden vernietigt; en ten slotte door te proberen de wil om het unitaire ruimte-tijdcontinuüm van het zelfdoorleefde (met andere woorden de wil om situaties die men zelf moet beleven op te bouwen) te usurperen middels een ideologie van de geschiedenis. Op de beide laatste punten ga ik nader in.

Gezien vanuit het standpunt van de macht zijn er geen zelfervaren momenten (het zelfdoorleefde heeft geen naam), maar slechts elkaar opvolgende, op de lijn van het verleden allemaal gelijke ogenblikken. Die opvatting wordt door een heel conditioneringssysteem algemeen verbreid en door een hele reeks slinkse overredingsmethoden geïntrojecteerd. Het resultaat zien we voor ons. Waar is dat heden waar men het steeds over heeft, in welke verre uithoek van het bestaan is het verborgen?

Alles is herinnering en anticipatie. Het spookbeeld van de ontmoeting die komen gaat en het spookbeeld van de ontmoeting die al geweest is, spannen samen om me te kwellen. Iedere seconde sleept me mee van het ogenblik dat geweest is naar het ogenblik dat zal zijn. Iedere seconde abstraheert mij van me zelf, er is nooit een nu. Een doelloos en druk bezig zijn is er doeltreffend op uit dat ieder van ons een reiziger in de tijd wordt, dat we de tijd verdrijven, zoals de uitdrukking zo aardig luidt, en zelfs dat de tijd geheel door de mens heen wordt gedreven. Als Schopenhauer schrijft: 'Voor Kant waren we in de tijd, sinds Kant is de tijd in ons', dan geeft hij goed weer hoe het bewustzijn door de tijd van de veroudering en de decadentie wordt overspoeld. Maar het komt niet bij Schopenhauer op dat hij, als filosoof, tot de opbouw van zijn mystiek van de wanhoop wordt gebracht door het feit dat de mens wordt ge-

vierendeeld op de pijnbank van een tijd die nog slechts in schijn het verschil tussen toekomst en verleden kent.

En hoe groot is niet de wanhoop en duizeling van een wezen dat als op een martelbank wordt uitgerekt tussen twee ogenblikken die hij kronkelend probeert te bereiken zonder ooit greep op zich zelf te krijgen? Als het nu nog ging om een van hartstocht vervulde verwachting! Dan raak je onder de bekoring van een ogenblik uit het verleden, een ogenblik van liefde bij voorbeeld; de vrouw die je bemint zal verschijnen, je voelt dat ze er is, je voorvoelt haar liefkozingen... Een dergelijke verwachting is uiteindelijk de schaduw van de situatie die je moet creëren. Maar we moeten toegeven dat meestentijds herinnering en toekomstbeeld een rondedans uitvoeren die de verwachting en het gevoel voor het heden in de weg staat en de dolle ren van ogenblikken van leegte en stilstand versnelt.

Gezien door de bril van de macht is toekomst slechts herhaald verleden. Een bepaalde hoeveelheid bekende inauthenticiteit wordt door wat men 'prospectieve verbeeldingskracht' zou kunnen noemen voortgestuwd in een tijd die bij voorbaat al vervuld is van de volstrekte leegheid van het onechte. De enige herinneringen zijn de herinneringen aan de rollen die we hebben gespeeld, de enige toekomst is een eeuwig herhaalde *remake*. Het geheugen der mensen kan slechts gehoor geven aan de macht die haar plaats in de tijd wil beklemtonen door onophoudelijk de mensen eraan te herinneren dat ze aanwezig is. *Nihil novi sub sole,* alledaags vertaald als 'leiders moeten er altijd zijn'.

De toekomst die men mij met de aanduiding 'een nieuwe tijd' voorhoudt, klopt prachtig met de nieuwe ruimte die men mij vraagt met mijn aanwezigheid te vullen. Een nieuwe tijd, een nieuwe huid, een nieuw begin, een nieuwe rol, alleen de vervreemding verandert niet. Iedere keer dat *ik* een ander is, gaat hij heen en weer tussen verleden en toekomst. Rollen kennen nooit een heden. Hoe zou ik mijn rol ooit goed kunnen spelen? Als ik mijn heden verknoei – omdat hier altijd elders is –, kan ik dan omringd zijn door een aangenaam verleden en een aangename toekomst?

De identificatie met het koppel verleden-toekomst vindt haar bekroning in de truc van de geschiedideologie die de individuele en collectieve wil om de geschiedenis te beheersen op zijn kop laat staan.

De tijd is een vorm der aanschouwing, natuurlijk geen uitvinding van de mens, maar een dialectisch verband met de buitenmenselijke werkelijkheid, dat derhalve wordt bepaald door de vervreemding en de strijd van de mensen in en tegen de vervreemding.

Het dier, dat nu eenmaal niet anders kan dan zich aanpassen, heeft geen bewustzijn van de tijd. De mens daarentegen wijst de aanpassing af, hij wil de wereld veranderen. Elke keer dat zijn pogingen om als wereldbouwer op te treden niet slagen, kent hij de vertwijfeling dat hij zich aan moet passen, het benauwend gevoel te worden gereduceerd tot de passiviteit van het dier. Wie zich ervan bewust is dat aanpassing noodzakelijk is, is zich bewust van het verglijden van de tijd. Daarom is de tijd gebonden aan de vertwijfeling van de mens. En naarmate de noodzaak zich aan te passen aan de omstandigheden het gaat winnen van het verlangen en de mogelijkheid deze te veranderen, grijpt het bewustzijn van de tijd de mens krachtiger bij de keel. Is het onbehagen over het overleven iets anders dan een scherp bewustzijn van het verglijden in de tijd en de ruimte van de ander, het bewustzijn van de vervreemding? Het bewustzijn van de veroudering en de objectieve voorwaarden van de vervreemding door het ouder worden, impliceert dat het nog noodzakelijker wordt dat men de geschiedenis, consequenter en in overeenstemming met de wensen van de subjectiviteit van allen, wil maken.

De enige reden van een geschiedideologie is dat zij de mensen belet de geschiedenis te maken. Hoe kan men de mensen van hun heden afhouden anders dan door hen naar de streken van het verglijden van de tijd te lokken? Die taak is de historicus toebedeeld. Hij geeft het verleden vorm, verdeelt het in stukjes volgens de officiële lijn van de tijd en deelt de gebeurtenissen in *ad-hoc*-categorieën in. Met zulke gemakkelijk te hanteren categorieën wordt het evenement in quarantaine geplaatst. Het wordt duidelijk tussen haakjes gezet, binnen de perken ge-

houden, het krijgt geen kans tot leven te komen, te herrijzen, opnieuw uit te stromen door de straten van ons dagelijks leven. Het evenement ligt in de diepvries. Het is verboden het weer op te vatten, opnieuw te laten plaatsvinden, te vervolmaken, tot zijn opheffing te voeren. Daar hangt het dan voor alle eeuwigheid opdat de estheten het bewonderend kunnen bekijken. Er is maar een kleine wijziging op het etiket nodig om het van het verleden over te brengen naar de toekomst. De toekomst is slechts het door de historici herhaald verleden. De toekomst die zij aankondigen is een collage van herinneringen, hún herinneringen. Het veelbesproken en door stalinistische denkers algemeen verbreide begrip 'zin der geschiedenis' heeft tenslotte de toekomst evenals het verleden ontdaan van iedere menselijkheid.

Gedwongen zich te identificeren met een andere tijd en een ander personage, is het hedendaagse individu erin geslaagd zich onder het patronaat van het historicisme te laten beroven van zijn heden. In het ruimte-tijdcontinuüm van het schouwspel – 'Jullie krijgen een plaats in de geschiedenis, Kameraden!' – verliest het individu het verlangen om authentiek te leven. Voor wie het heldendom van het historisch engagement afwijst is in de afdeling psychologie de aanvullende mystificatie te vinden. De beide categorieën steunen elkaar en worden één geheel in de diepe ellende die hun ten deel valt als ze door het schouwspel worden geüsurpeerd. Men kiest voor de geschiedenis of voor een rustig leventje.

Historisch of niet, alle rollen sterven af. De crisis der geschiedenis en de crisis van het dagelijks leven lopen dooreen. En de vermenging zal een explosief mengsel opleveren. Van nu af aan gaat het erom met behulp van alle mensen de geschiedenis voor subjectieve doeleinden te verdraaien. Marx heeft uiteraard niets anders gewild.

5

De veelbetekenendste stromingen in de schilderkunst van de laatste eeuw hebben zich altijd voorgedaan als een spel – of zelfs een grappenmakerij – met de ruimte. Niets kon beter dan

de artistieke scheppingskracht uitdrukking geven aan het rusteloos en hartstochtelijk zoeken naar een nieuwe zelfervaren ruimte. En kon het gevoel dat de kunst nauwelijks een geldige oplossing bracht anders worden weergegeven dan in de humor (ik denk aan de beginperiode van het impressionisme, het pointillisme, fauvisme, kubisme, de collages van de dadaïsten, de eerste abstracten)?

Naarmate de kunst verder in ontbinding raakte, is het onbehagen, dat eerst alleen bij de kunstenaars merkbaar was, ook bij een toenemend aantal mensen tot het bewustzijn doorgedrongen. Velen verlangen tegenwoordig vorm te geven aan een levenskunst. In een hartstochtelijk zelfervaren ruimte-tijdcontinuüm moeten ze de onderzoekingen naar heel een artistiek verleden, die men werkelijk ondoordacht heeft opgegeven, concretiseren.

De herinneringen zijn in dit geval herinneringen aan dodelijke wonden. Wat niet wordt afgerond, sterft af. Het verleden is tot iets onherstelbaars gemaakt en – toppunt van ironie – zij die erover praten als gold het een definitieve gegevenheid, laten niet af dat verleden fijn te malen, te vervalsen en te schikken naar de mode van de dag. Ze doen denken aan die arme Wilson die, in Orwells *1984*, uit oude staatscouranten artikelen overschreef die door de latere ontwikkeling der gebeurtenissen achterhaald waren.

Er bestaat slechts één aanvaardbaar soort vergeten, het vergeten dat het verleden uitwist door het te verwerkelijken, het vergeten dat door opheffing voor ontbinding behoedt. Hoe ver terug in de geschiedenis de feiten ook liggen, nooit hebben ze hun laatste woord gesproken. Er behoeft maar even een radicale verandering in het heden op te treden of ze vallen uit hun kastje voor onze voeten. Van de correctie op het verleden ken ik geen ontroerender getuigenis dan wat Victor Serge verhaalt in *Ville conquise*. Een exemplarischer getuigenis wil ik niet kennen.

Aan het eind van een lezing over de Commune van Parijs, die tijdens het heetst van de bolsjevistische revolutie werd gehouden, staat een soldaat moeizaam op uit zijn leren stoel achter in de zaal. 'Het was heel goed te verstaan hoe hij op bevelerige

toon mompelde: "Vertel het verhaal van de terechtstelling van dokter Millière." Rechtop en massief, het hoofd gebogen zodat van zijn gezicht alleen de zware, behaarde wangen te zien waren, de lippen mokkend vooruit gestoken, een rond voorhoofd vol rimpels – hij leek op sommige dodenmaskers van Beethoven –, luisterde hij naar het volgende verhaal: "Gekleed in een lange donkerblauwe overjas en met een hoge hoed op wordt dokter Millière in de regen door de straten van Parijs gevoerd – gedwongen op de trappen van het Panthéon te knielen, – hij schreeuwt: Leve de mensheid, – de opmerking van de schildwacht van het regeringsleger die een paar passen verder tegen het hek staat geleund: Mensheid, we zullen je ermee volpompen."

Buiten, in de diepe duisternis van de onverlichte straat ging de brave boer naar de spreker toe [...] Het leek of iets hem op de lippen lag, een geheim. Zijn kortstondig zwijgen was vol betekenis. "Ik heb ook in het bestuur van Perm gezeten, vorig jaar, toen de koelakken in opstand kwamen. [...] Onderweg had ik het boekje van Arnould gelezen, *De doden van de Commune*. Een mooi boekje. Ik moest aan Millière denken. En ik heb Millière gewroken, burger! Het was een mooie dag in mijn leven en zoveel heb ik er niet meegemaakt. Ik heb hem gewroken, in ieder opzicht. Precies zo heb ik de grootste grootgrondbezitter van de streek doodgeschoten, voor de kerk. Ik weet niet meer hoe hij heet en het kan me niet schelen ook..." Hij zweeg even en zei toen nog: "Maar ík heb leve de mensheid geroepen.""

Revoltes van vroeger krijgen in mijn heden een nieuwe dimensie, de dimensie van een immanente, nu onmiddellijk te construeren realiteit. In de lanen van het Luxembourg, op het pleintje naast de Tour Saint-Jacques weerklinken nog de geweerschoten en de kreten van de onderdrukking van de Commune. Maar er zullen andere schietpartijen komen en andere massagraven zullen zelfs de herinnering aan het massagraf van de Communards uitwissen. Om met het bloed van de beulen van de Commune de *mur des fédérés* van bloed te reinigen, zullen de revolutionairen van alle tijden zich bij de revolutionairen van alle landen aansluiten.

Het heden opbouwen, dat betekent het verleden corrigeren, de tekens in het landschap veranderen, de niet vervulde dromen en de onbevredigde verlangens losmaken uit de omknelling, de individuele hartstochten laten harmoniëren in het collectieve. Van de opstandelingen van 1525 tot de rebellen van Moelele, van Spartacus tot Pancho Villa, van Lucretius tot Lautréamont bestaat slechts de tijd van mijn wil om te leven.

Onze feesten worden verstoord door het schone dat morgen zal heersen op aard... De toekomst is erger dan de Oceaan, hij is leeg. Planning, meerjarenplannen, toekomststudies? Je kunt net zo goed diepgaande beschouwingen houden over het dak van een huis waarvan de eerste verdieping verdwenen is. En toch, als je het heden goed opbouwt, komt de rest er als extraatje bij.

Slechts het levendige van het heden, zijn veelvuldigheid interesseert me. Ondanks de verboden wil ik me nu omgeven als met een groot licht, de 'andere' tijd en de ruimte van de anderen terugbrengen tot de onmiddellijkheid van de dagelijkse ervaring. De formule van *Schwester Katrei*[2] concrete vorm geven: 'Al wat in mij is is in mij, al wat in mij is is buiten mij, al wat in mij is is overal om mij heen, al wat in mij is is van mij en overal zie ik slechts wat in mij is.' Want dat is niets anders dan de gerechtvaardigde zegepraal van de subjectiviteit, zoals de historie die tegenwoordig toestaat, als we maar de Bastilles van de toekomst slechten, als we het verleden maar herstructureren, als we iedere seconde maar beleven alsof zij zich, door een eeuwige wederkeer, in eindeloze cirkels precies zou herhalen.

Alleen het heden kan totaal zijn. Een punt met een ongelooflijke dichtheid. We moeten leren de tijd te vertragen, de voortdurende hartstocht van de onmiddellijke ervaring leren beleven. Een tenniskampioen heeft eens verteld dat hij tijdens een heel spannende wedstrijd een erg moeilijke bal moest terugslaan. Plotseling zag hij de bal vertraagd op zich afkomen, zo langzaam dat hij de tijd kreeg de situatie te beoordelen, een adekwate beslissing te nemen en de bal werkelijk meesterlijk terug te slaan. In de ruimte van het scheppen, dijt de tijd uit. In het inauthentieke wordt de tijd versneld. Wie de poëtica van het heden kent, zal net zo'n avontuur overkomen als het Chineesje

dat verliefd was op de Koningin der Zeeën. Hij ging naar haar op zoek in de diepte der oceanen. Toen hij op aarde terugkwam, zei een heel oude man, die rozen aan het snoeien was tegen hem: 'Mijn grootvader heeft me eens verteld van een jongetje dat in zee verdwenen was en net zo heette als jij.'

Volgens de esoterische traditie is het punt de opslagplaats van de tijd. En een zin uit de *Pistis Sophia*,[3] 'Een dag licht staat gelijk met duizend jaren van de wereld', heeft in het ontwikkelbad der geschiedenis een precieze vertaling gekregen in Lenins opmerking dat er revolutiedagen zijn die eeuwen waard zijn.

Het gaat er altijd om de contradicties van het heden op te lossen, niet halverwege stil te blijven staan, zich niet te laten 'afleiden' en af te gaan op de opheffing. Het is een collectieve taak, van hartstocht, poëzie en spel (de eeuwigheid is de wereld van het spel, zegt Böhme). Hoe armzalig het heden ook is, het houdt altijd de ware rijkdom in, de rijkdom van de mogelijkheid van de opbouw. Maar de lezer kent goed genoeg – beleeft goed genoeg – al wat dat ononderbroken gedicht dat mij zo blij maakt uit mijn handen rukt.

Ons laten meesleuren door de maalstroom van dood tij, verouderen, verslijten totdat lichaam en geest zijn uitgehold? Laten we dan liever verdwijnen als een uitdaging aan het voortduren. In zijn in het jaar VII van de Republiek in Parijs verschenen *Précis de l'histoire universelle* verhaalt burger Anquetil dat een Perzische prins, gekwetst door de ijdelheid der wereld, zich in gezelschap van veertig van de mooiste en ontwikkeldste courtisanes van zijn rijk terugtrok in een kasteel. Daar stierf hij na een maand aan de overmaat van zijn genietingen. Maar wat betekent de dood vergeleken met zo'n eeuwigheid? Als ik dan toch moet sterven, laat het dan tenminste zijn zoals ik soms bemind heb.

XXIII

De triade der eenheid: zelfverwerkelijking, communicatie, participatie

De repressieve eenheid van de macht met haar drievoudige functie – dwang, verleiding en bemiddeling – is slechts de door de scheidingstechnieken omgekeerde en geperverteerde vorm van een drievoudig project van eenheid. De nieuwe samenleving, zoals die nog onoverzichtelijk en tersluiks gestalte begint te krijgen, zal in de praktijk kunnen worden gedefinieerd als een doorzichtigheid van menselijke betrekkingen die de werkelijke participatie van allen gezamenlijk aan de zelfverwerkelijking van ieder afzonderlijk bevordert. – De passie van het scheppen, de passie van de liefde, de passie van het spel verhouden zich tot het leven als de behoefte zich te voeden en de behoefte zich te beschermen tot het overleven [1]. – De grondslag van het project van zefverwerkelijking is de passie van het scheppen [2], van het communicatieproject de passie van de liefde [4], van het participatieproject de passie van het spel [6]. – Van elkaar losgemaakt versterken die drie projecten de repressieve eenheid van de macht. – De radicale subjectiviteit is de – tegenwoordig bij de meeste mensen te bespeuren – aanwezigheid van één en dezelfde wil om een leven vol hartstochten op te bouwen [3]. – Erotiek is de spontaan tot stand komende samenhangendheid die de verrijking van de eigen ervaring in de praktijk haar eenheid geeft [5].

1

De opbouw van het dagelijks leven verwerkelijkt in de hoogste mate de eenheid van verstand en gevoel. Het mysterie dat altijd ten aanzien van het leven in stand is gehouden, valt onder het obscurantisme waarmee het triviale karakter van het overleven verborgen wordt. De wil om te leven is namelijk niet los te maken van een bepaald verlangen naar ordening. De aantrekkingskracht die de belofte van een rijk en veelvuldig leven uit-

oefent op ieder individu, neemt noodzakelijkerwijs de vorm aan van een project dat geheel of gedeeltelijk is onderworpen aan de maatschappelijke macht die tot taak heeft het af te remmen. Zoals men om de mensen te besturen voornamelijk zijn toevlucht neemt tot drie vormen van onderdrukking, namelijk dwang, vervreemdende bemiddeling en magische verleiding, zo ook put de wil om te leven zijn kracht uit en ontleent het zijn samenhangendheid aan de eenheid van drie niet van elkaar te scheiden projecten, namelijk zelfverwerkelijking, communicatie en participatie.

In een geschiedenis van de mensen die niet zou worden beperkt tot de geschiedenis van hun overleven (zonder daar overigens van te worden losgemaakt), zou de met de dialectiek van de produktieve krachten verbonden dialectiek van die drie projecten de meeste gedragingen verklaren. Er is geen oproer, geen revolutie waaruit niet een hartstochtelijk zoeken naar een uitbundig leven, doorzichtigheid in de menselijke betrekkingen en een manier om de wereld collectief te veranderen, blijkt. Het ziet er dan ook naar uit dat men, voorafgaande aan een historische ontwikkeling, drie fundamentele passies kan onderscheiden, die zich tot het leven verhouden als de behoefte zich te voeden en te beschermen tot het overleven. De passie van het scheppen, de passie van de liefde en de passie van het spel interacteren met de behoefte zich te voeden en te beschermen zoals de wil om te leven voortdurend interfereert met de noodzaak te overleven. Die elementen krijgen natuurlijk pas betekenis binnen het historisch kader, maar waar het hier juist om gaat is om uit naam van de totaliteit van die elementen, die altijd werd nagestreefd en geëist, de geschiedenis die ze van elkaar heeft losgekoppeld aan de kaak te stellen.

In de Welfare State bestaat de neiging de vraag van het overleven als onderdeel van de problematiek van het leven te beschouwen. Dat heb ik al eerder laten zien. In het historisch tijdsgewricht waarin de economie van het leven geleidelijk de economie van het overleven absorbeert, lijkt de dissociatie van de drie projecten en de daaraan ten grondslag liggende passies in het verlengde te liggen van het dwaze onderscheid tussen leven en overleven. Tussen de scheiding, het eigen terrein van

de macht, en de eenheid, het domein van de revolutie, kan het bestaan zich meestentijds slechts op dubbelzinnige wijze manifesteren. Over ieder project zal ik dus zowel los van als in samenhang met de andere spreken.

Het project van zelfverwerkelijking komt voort uit de passie van het scheppen, op het moment dat de subjectiviteit uitdijt en overal wil heersen. Het communicatieproject komt voort uit de passie van de liefde telkens wanneer mensen een identieke wil tot veroveringen in zich ontdekken. Het participatieproject komt voort uit de passie van het spel, wanneer de groep bijdraagt aan de zelfverwerkelijking van een ieder.

Van elkaar geïsoleerd, worden die drie passies geperverteerd. Van elkaar losgekoppeld, worden die drie projecten vervalst. De wil tot zelfverwerkelijking wordt dan wil tot macht en, opgeofferd aan het prestige en de rol, heerst hij in een wereld van beperkingen en illusies. De wil tot communicatie loopt uit op de objectieve leugen; omdat hij dan gebaseerd is op de communicatie tussen objecten, krijgen de semiologen tekens die zij dan kleden met de schijn van menselijkheid. De wil tot participatie maakt dat allen in de massa geïsoleerd raken en schept de tirannieke illusie dat men tot een gemeenschap behoort.

Iedere passie wordt, als zij van de andere is afgesneden, geïntegreerd in een metafysische visie die haar absoluut maakt en als zodanig voor de mensen onbereikbaar. Het ontbreekt de officiële denkers niet aan humor! Ze verbreken de verbindingen tussen de elementen van het circuit en laten dan weten dat de stroomvoorziening verbroken is. Dan kunnen ze risicoloos beweren dat totale zelfverwerkelijking een luchtspiegeling is, doorzichtigheid een droombeeld en sociale harmonie een zinsbegoocheling. Waar scheiding de scepter zwaait, wordt een ieder werkelijk opgezadeld met het onmogelijke. De cartesiaanse tic om een probleem in steeds kleinere te ontleden en stapsgewijs voort te gaan, garandeert dat men nooit klaar komt en altijd kreupele oplossingen vindt. De legers van de Orde rekruteren slechts invaliden.

2

Het project tot zelfverwerkelijking. – Wanneer de bestaanszekerheid veilig is gesteld blijft een grote hoeveelheid energie, die voorheen weggezogen werd door de noodzaak om te overleven, ongebruikt. De wil tot macht probeert die voor de vrije ontplooiing van het individuele leven beschikbare energie te usurperen ten behoeve van een hiërarchisch geordende slavernij [1]. De conditionering door de algemeen geworden onderdrukking noopt de meeste mensen zich strategisch terug te trekken op de hardste kern die ze in zich voelen, hun subjectiviteit. De omwenteling in het dagelijks leven heeft tot taak het offensief, dat vanuit het subjectieve centrum honderd keer per dag wordt gelanceerd in de richting van de objectieve wereld, te concretiseren [2].

1 Door de historische fase van de particuliere eigendom is de mens er niet in geslaagd de scheppende God te worden en hij heeft ten slotte dan maar moeten besluiten die ideëel te scheppen om zijn eigen mislukking te bekrachtigen. In het hart van ieder mens leeft het verlangen God te zijn, maar tot op heden is het uiting geven aan dat verlangen altijd tegen de mens zelf gericht geweest. Ik heb aangetoond hoe de hiërarchisch gestructureerde maatschappij de wereld opbouwt door de mensen te vernietigen, hoe die ordening, door de perfectionering van haar mechanismen en netwerken, gaat functioneren als een reusachtige computer waarvan de programmeurs zelf ook geprogrammeerd zijn en hoe ten slotte het allerkilste van alle kille monsters zijn vervulling vindt in het project van de gecybernetiseerde Staat.

In die omstandigheden zijn aan het maatschappelijk front de strijd voor het dagelijks brood, het gevecht tegen ongerief en het streven naar stabiele werkgelegenheid en bestaanszekerheid even zovele uitvallen die langzaam maar zeker het karakter van achterhoedegevechten krijgen (waarmee ik het belang ervan niet wil onderschatten). De noodzaak om in leven te blijven zoog en zuigt nog steeds een hoeveelheid energie weg, waarmee de welvaartsstaat nog opgescheept zal komen te zitten als

was het een horde woeste wolven. In weerwil van pseudo-gevechten en illusoire bezigheden zal de scheppingskracht, als ze aanhoudend wordt geprikkeld, niet snel genoeg meer oplossen onder de dictatuur van het consumeerbare. Wat zal er worden van die plotseling beschikbaar gekomen uitgelatenheid, dat overschot aan kracht en mannelijkheid dat door dwang noch bedrog werkelijk kan worden versleten? Als de creativiteit niet wordt geüsurpeerd door artistieke en culturele consumptie – door het schouwspel van de ideologie –, keert ze zich spontaan tegen de voorwaarden en zekerheden van het overleven.

De mensen die protesteren kunnen alleen maar het overleven verliezen. Ze kunnen het echter op twee manieren verliezen: door het leven te verliezen of door het op te bouwen. Omdat het overleven een langzame dood is, komt men in de verleiding – en daarvoor zijn heel wat door hartstochten ingegeven redenen aan te voeren – de beweging te versnellen en sneller te sterven, zo ongeveer zoals men vol gas geeft in een sportauto. Men 'beleeft' dan in het negatieve de negatie van het overleven. De mensen kunnen daarentegen ook proberen te overleven als 'anti-overlevenden' door al hun energie te richten op de verrijking van hun dagelijks leven. Zij ontkennen het overleven, maar doen dat door het in te passen in een opbouwend feest. De lezer zal in die twee tendensen de Enige en contradictoire weg van afsterven en opheffen herkennen.

Het project van de zelfverwerkelijking is onlosmakelijk verbonden met de opheffing. Wie uit wanhoop het overleven afwijst, blijft hoe dan ook gevangen in het dilemma van het gezag: overleven of sterven. Zo'n berustende afwijzing, die woeste en door de orde der dingen zo gemakkelijk getemde creativiteit, dat is de *Wil tot de Macht*.

De wil tot de macht is het vervalste, van participatie en communicatie losgesneden project ter zelfverwerkelijking. Het is de passie van het scheppen en van het scheppen van zich zelf, maar een passie die gevangen zit in het hiërarchisch systeem en gedoemd is de molensteen van onderdrukking en schijn draaiende te houden. Prestige en vernedering, gezag en onderwerping, daarmee manœuvreert de wil tot macht. De held is

hij die offers brengt ter wille van belangrijker rollen en krachtiger spieren. Wanneer hij vermoeid is, volgt hij Voltaire's raad op en gaat hij zijn eigen tuintje verzorgen. En zelfs in de pummeligste vorm kan zijn middelmatigheid de gewone sterveling nog als voorbeeld dienen.

Hoe vaak ziet de held, de leider, de ster, de play-boy of de specialist niet af van zijn wil om te leven! Hoeveel opofferingen getroosten zij zich niet om mensen – het doet er niet toe of het er twee of twee miljoen zijn – die ze voor volstrekte idioten houden, tenzij ze het zelf zijn, voortdurend hun foto voor te houden, hen steeds te herinneren aan hun naam en hun een schijntje respect af te dwingen!

Toch zit in de beschermende verpakking van de wil tot macht een bepaalde dosis wil om te leven. Ik denk aan de *virtú* van de *condottiere*, aan de weelderige uitgelatenheid van de giganten van de Renaissance. Maar in onze tijd zijn er geen *condottiere* meer. Hoogstens *captains of industry*, oplichters, kooplui in kanonnen en cultuur, huursoldaten. De avonturier en ontdekkingsreiziger heten tegenwoordig Kuifje en Schweitzer. En met dat soort lieden overweegt Zarathoestra de hoogten van Sils-Maria te bevolken, in dat soort gedrochten wil hij het teken van een nieuw mensengeslacht ontdekken! Nietzsche is in werkelijkheid de laatste, aan het kruis van zijn eigen illusie genagelde meester. Zijn dood is een – pikanter en spiritueler – heropvoering van de komedie van Golgotha. Zijn dood geeft zin aan het verdwijnen der meesters, zoals Christus zin gaf aan Gods heengaan. Nietzsche mag dan wel al gauw iets walgelijk vinden, de gruwelijke stank van het christendom belet hem niet met volle teugen adem te halen. En doordat Nietzsche veinst niet te begrijpen dat het christendom, dat de wil tot de macht in hoge mate minacht, er tegelijk de beste beschermer, de trouwste *racketeer* van is – omdat het immers de verschijning van de meesters zonder slaven in de weg staat –, bekrachtigt hij de duurzaamheid van een hiërarchisch geordende wereld waarin de wil om te leven gedoemd is nooit meer dan een wil tot de macht te zijn. De formule 'Dionysius de Gekruisigde', waarmee hij zijn laatste geschriften ondertekent, verraadt wel de nederigheid van hem die slechts op zoek is geweest naar een

meester voor zijn verminkte uitgelatenheid. De tovenaar uit Bethlehem benadert men niet straffeloos.

Het nazisme is de door de historie tot de orde geroepen nietzscheaanse logica. De vraag was: wat kan de laatste der meesters worden in een samenleving waar de echte meesters verdwenen zijn? Het antwoord luidde: een superknecht. Zelfs de idee van de Übermensch, hoe schamel die bij Nietzsche ook is, vloekt gruwelijk bij wat we weten van de jongste bedienden die het Derde Rijk hebben geleid. Voor het fascisme bestaat er maar één Übermensch, de Staat.

De etatistische Übermensch is de kracht der zwakken. Daarom kunnen de eisen van het geïsoleerde individu zich altijd voegen naar een rol die in het officiële schouwspel onberispelijk wordt gespeeld. De wil tot macht is een wil tot het spelen van een rol. De mens die alleen is verfoeit de anderen, minacht de mensen, hoewel hij een massamens is, de bij uitstek verachtelijke mens. Zijn agressiviteit is vaak de achtergrond van de botste gemeenschapsillusie, zijn strijdvaardigheid laat zich gelden in het najagen van promoties.

De manager, de chef, de zware jongen, de bendeleider –, ze hebben allemaal moeten ploeteren, incasseren en volhouden. Hun moraal is de moraal van de pioniers, de padvinders, de legers, de stoottroepen van het conformisme. 'Wat ik heb gedaan, zou geen beest ter wereld hebben gedaan...' De schijn ophouden omdat hij niemand is, de leegte van zijn bestaan negeren door met veel lawaai blijk te geven van zijn aanwezigheid –, dat is kenmerkend voor de bendeleider. Alleen knechten laten zich op hun opofferingen voorstaan. De dingen spelen hier de hoofdrol: nu eens de gekunsteldheid van de rol, dan weer de authenticiteit van het dier. Wat de mens weigert te volvoeren, dat doet het dier. De helden die met muziek voorop voorbijtrekken – het Rode Leger, de SS, de para's –, hebben ook gemarteld, in Boedapest, Warschau en Algiers. Discipline in het leger is te danken aan de razernij van de gewone soldaat; smerissen zijn als honden: ze weten wanneer er bijten en wanneer kruipen van hen wordt verlangd.

De wil tot macht is een premie op slavernij. Hij is ook afkeer van de slavernij. De grote persoonlijkheden uit het verleden

hebben zich nooit met een Zaak geïdentificeerd. Ze hebben liever de Zaak in overeenstemming met hun eigen verlangen naar macht gebracht. Nu er geen grote Zaken meer bestaan, verkruimeld zijn, zijn ook de grote persoonlijkheden tot ontbinding overgegaan. Het spel blijft niettemin. De mensen kiezen voor een Zaak omdat zij niet voor zich zelf en hun verlangens hebben kunnen kiezen. Maar via de Zaak en het offer dat zij vraagt jagen ze in omgekeerde richting hun verlangen om te leven na.

Soms ontwaakt bij de irreguliere troepen van de Orde het gevoel voor vrijheid en spel. Ik denk aan Giuliano voordat hij zich door de grondeigenaars liet gebruiken, aan 'Billy the Kid', aan gangsters die bij tijd en wijle zo dicht bij de terroristen staan. We hebben het toch meegemaakt dat legionairs en huursoldaten zich aan de zijde van de Algerijnse en Kongolese rebellen schaarden, waarmee ze dus kozen voor openlijke revolte en de liefde voor het spel tot de uiterste consequenties doorvoerden. Ze verbraken alle verboden en eisten totale vrijheid.

Ik denk ook aan de nozems. In hun kinderlijke wil tot de macht hebben ze vaak hun wil om te leven vrijwel ongeschonden weten te handhaven. De nozem loopt weliswaar het gevaar door de macht te worden gebruikt, eerst als consument, omdat hij de objecten die hij zich niet kan aanschaffen gaat begeren, daarna – als hij ouder wordt – als producent, maar het spel blijft binnen de groepen een zo sterke aantrekkingskracht uitoefenen dat het niet uitgesloten is dat ze eens tot revolutionair bewustzijn komen. Als het aan de groepen straatschuimers inherente geweld zich niet langer uitte in de vorm van belachelijke aanslagen ter wille van de show en tot de poëzie van de opstand kon reiken, dan zou het spel, doordat het een opstandig karakter kreeg, zeker een kettingreactie, een kwalitatieve schokgolf teweegbrengen. De meeste mensen zijn namelijk toegankelijk geworden voor het verlangen authentiek te leven, voor de afwijzing van rollen en beperkingen. Eén vonk en een adekwate tactiek zijn voldoende. Als de nozems ooit tot een revolutionair bewustzijn komen door eenvoudigweg te analyseren wat ze al zijn en eenvoudigweg te eisen meer te zijn, dan zullen ze waarschijnlijk het epicentrum vormen van een aard-

beving die het perspectief zal omkeren. Als ze tot een federatie van hun groepen komen, zouden ze een daad stellen waaruit hun bewustzijn zou blijken en die tegelijk dat bewustzijn mogelijk maakte.

2 Tot op heden is het centrum van de mens altijd iets anders geweest dan de mens zelf. De creativiteit is marginaal, ver van het centrum verwijderd gebleven. Laten we een beeld gebruiken. De ontwikkeling van de stedelijke centra laat goed zien hoe de as om welke het leven al duizenden jaren wordt geordend zich voortdurend verplaatst. De vroegere steden verrezen rondom een vesting of een gewijde plaats, tempel of kerk, het punt van samenkomst van hemel en aarde. Later komen de droefgeestige straten van de arbeiderswijken om de fabriek of het industriecomplex heen te liggen, terwijl de kantoorgebouwen te vinden zijn in lanen die daardoor doods en zielloos worden. De nieuwe steden ten slotte, Mourenx, Sarcelles of de Bijlmer[1], hebben geen centrum meer. Dat maakt de zaken eenvoudiger. Die steden hebben een referentiepunt dat *altijd ergens anders is*. In die doolhoven waar alleen verdwalen is toegestaan, gaat het verbod om te spelen, elkaar te ontmoeten en te leven verborgen achter kilometers raam, in het keurig rechte netwerk van verbindingswegen en in de torenhoge woonblokken.

Er is geen centrum van onderdrukking meer, want de onderdrukking is overal. De positieve kant van een dergelijke ontbinding is dat een ieder zich in zijn uiterste isolement ervan bewust wordt dat hij in de eerste plaats zich zelf moet redden, zich zelf als middelpunt kiezen en uitgaande van het subjectieve een wereld bouwen waar hij overal thuis kan zijn.

Wie met helder inzicht terugkeert tot zich zelf, keert terug naar de bron van de anderen, naar de bron van het sociale. Zolang de individuele creativiteit in de inrichting van de maatschappij niet centraal wordt gesteld, zal er voor de mensen geen andere vrijheid zijn dan te vernietigen en vernietigd te worden. Als je voor de anderen denkt, zullen ze voor jou denken. Wie voor jou denkt, speelt rechter over je, brengt je terug tot zijn norm, maakt je dom, want domheid komt niet uit een gebrek aan intelligentie voort, zoals stommelingen denken, maar ze

begint zodra je afstand doet van je zelf en je zelf opgeeft. Daarom moet je wie jou ook ter verantwoording roept en je rekenschap vraagt, behandelen als een rechter, d.w.z. als een vijand.

'Ik wil erfgenamen, ik wil kinderen, ik wil volgelingen, ik wil een vader, me zelf wil ik niet,' dat is de taal die de aan de drugs van het christendom verslaafden, of ze nu uit Rome dan wel uit Peking komen, spreken. Overal waar zo'n geest heerst, vindt men slechts ellende en neuroses. De subjectiviteit is me te lief dan dat ik de ongegeneerdheid zo ver zou voeren dat ik de hulp van de andere mensen zou inroepen of afwijzen. Het gaat er niet om zich zelf in de anderen te verliezen en ook niet om zich in zich zelf te verliezen. Al wie weet dat hij met de collectiviteit rekening moet houden, moet eerst zich zelf vinden, anders zal hij uit de anderen alleen zijn eigen negatie halen.

De versterking van het subjectieve centrum vertoont een zo bijzonder karakter dat het niet eenvoudig is erover te spreken. Het hart van ieder menselijk wezen bevat een geheim kamertje, een *camera obscura.* Alleen de geest en de droom hebben er toegang. Het is een tovercirkel waar de wereld en het ik bij elkaar komen; er is geen verlangen of wens die er niet dadelijk wordt vervuld. De passies worden er sterker, als schone giftige bloemen die mij met hun geur de weg wijzen. Gelijk een grillige en tirannieke God schep ik me een universum en heers over wezens die altijd alleen voor mij zullen leven. De Amerikaanse humorist James Thurber heeft in een paar alleraardigste bladzijden laten zien hoe de vreedzame Walter Mitty zich beurtelings als onverschrokken kapitein, uitmuntend chirurg, brutaal moordenaar en loopgravenheld onderscheidde, en dat allemaal terwijl hij in zijn oude Buick reed of hondebrood kocht.

Hoe belangrijk het subjectieve centrum is kan gemakkelijk worden afgemeten aan het geringe aanzien dat het geniet. Het wordt bij voorkeur beschouwd als een haven van rust waar men zijn krachten kan herwinnen, een beschut plekje om te mediteren, een poëtisch provincieplaatsje, een teken van verinnerlijking. Dromen leidt tot niets, zo zegt men. Maar zijn de schoonste aanslagen op de moraal, het gezag, de taal en de beheksing niet beraamd vanuit de hallucinaties en de grillige

voorstellingen van de geest? Is de rijkdom van het subjectieve niet de bron van alle creativiteit, het laboratorium van de onmiddellijke ervaring, het bruggehoofd in de Oude Wereld, van waaruit we onze komende aanvallen zullen lanceren?

Voor wie de boodschappen en beelden die het subjectieve overseint helder weet te ontvangen, wordt de wereld anders geordend, veranderen de waarden en verliezen de dingen hun aureool, ze worden tot instrumenten en niet meer. In de magie van het denkbeeldige bestaat alles slechts opdat wij het naar ons zint kunnen manipuleren, liefkozen, breken, herscheppen en wijzigen. Als het primaat van de subjectiviteit is erkend, worden de dingen losgewikkeld uit hun inkapseling. Wie van de anderen uitgaat, jaagt zich zelf na zonder zich ooit te bereiken en herhaalt steeds dezelfde zinloze gebaren. Wie daarentegen van zich zelf uitgaat, herhaalt zijn gebaren niet, maar maakt ze opnieuw, corrigeert en verwerkelijkt ze ideaal.

Het latente onirisme scheidt een energie af die uitmuntend geschikt is om de omstandigheden in beweging te houden als waren het turbines. Zoals de hoge graad van technisch kunnen die tegenwoordig wordt bereikt de utopie onmogelijk maakt, zo neemt het ook het zuiver sprookjesachtige karakter van de droom weg. Al mijn verlangens kunnen worden gerealiseerd zodra de materiële voorzieningen in hun dienst worden gesteld.

En vergist de subjectiviteit zich nu, op dit ogenblik, ook al beschikt ze nog niet over die technieken? Wat ik droom te zijn, dat kan ik best objectiveren. Ieder individu is er minstens één keer in zijn leven in geslaagd te doen wat Lassailly en Netsjaiev hebben gepresteerd. De eerste liet zich doorgaan voor de schrijver van een boek dat niet geschreven was en werd ten slotte toch een echt schrijver, de schepper van de *Roueries de Trialph*. De tweede wist Bakoenin geld af te troggelen uit naam van een niet bestaande organisatie van terroristen en werd ten slotte de leider van een echte groep nihilisten. Eens moet ik de man worden die ik wil dat men denkt dat ik ben. Het beeld dat in het schouwspel zo'n bevoorrechte plaats krijgt, moet door mijn willen-zijn authentiek worden. De subjectiviteit verdraait zo de rol en de leugen ten eigen bate, zij investeert de schijn in de werkelijkheid.

Door de louter spirituele wijze waarop de subjectieve verbeeldingskracht te werk gaat, is zij altijd op zoek naar haar zelfverwerkelijking in de praktijk. Het lijdt geen twijfel dat de aantrekkingskracht van het artistieke schouwspel – vooral het soort schouwspel dat verhaaltjes vertelt – speculeert op die neiging tot zelfverwerkelijking van de subjectiviteit, maar wat er dan in werkelijkheid gebeurt is dat de verbeeldingskracht wordt opgevangen en gebruikt om de turbines van de passieve identificatie draaiende te houden. Dat beklemtoont Guy Debord terecht in zijn agitatiefilm *Critique de la Séparation:* 'De gebeurtenissen die in het bestaan van het individu zoals het nu is ingericht voorkomen en die ons werkelijk aangaan en waarmee we moeten instemmen, zijn in het algemeen nu juist de gebeurtenissen waar we alleen maar van een afstand en verveeld naar kunnen kijken. De situatie daarentegen die via enigerlei transpositie wordt gezien, is er vaak een die ons aantrekt en waarvoor we graag speler, medespeler zouden worden. Dat is een paradox die omgedraaid, weer met beide benen op de grond gezet moet worden.' We moeten de krachten van het artistieke schouwspel breken en hun uitrusting gebruiken ter versterking van de bewapening van de subjectieve dromen. Zo zullen we niet meer het gevaar lopen dat die dromen als hallucinaties worden afgedaan. Het probleem van de verwerkelijking van de kunst wordt niet in andere termen gesteld.

3

De radicale subjectiviteit. – In subjectiviteit verschillen alle mensen onderling, hoewel zij allen gehoor geven aan een zelfde wil tot zelfverwerkelijking. Het gaat erom de verscheidenheid in dienst te stellen van die gemeenschappelijke neiging en een verenigd front van de subjectiviteit te vormen. Bij het project van de opbouw van een nieuwe samenleving mag de volgende, tweeledige eis niet uit het oog worden verloren: de verwerkelijking van de individuele subjectiviteit zal collectief zijn of niet zijn; en 'ieder strijdt voor wat hij bemint: zo spreekt wie te goeder trouw is. Voor allen strijden is er slechts het gevolg van' (Saint-Just).

Mijn subjectiviteit voedt zich met gebeurtenissen, de meest uiteenlopende gebeurtenissen, een oproer, een teleurgestelde liefde, een ontmoeting, een herinnering, kiespijn. De schokgolven van dat waaruit de realiteit in wording bestaat, planten zich voort tot in de holen van het subjectieve. De golving der feiten slaat over mij heen, of ik dat nu wil of niet; niet alle feiten maken even veel indruk op me, maar steeds weer word ik getroffen door hun tegenstrijdigheid, want hoe mijn fantasie ook probeert ze te vatten, ze blijven meestentijds onbereikbaar voor mijn wil om ze werkelijk te veranderen. Het subjectief centrum registreert tegelijk zowel de verandering van het werkelijke in het denkbeeldige als het terugvloeien der feiten, die weer in de oncontroleerbare stroom der dingen worden opgenomen. Vandaar dat het noodzakelijk is een brug te slaan tussen wat de fantasie opbouwt en de objectieve wereld. Alleen een radicale theorie kan het individu onvervreemdbare rechten verlenen op de omgeving en de omstandigheden. De radicale theorie grijpt de mensen bij de wortel aan en de wortel van de mensen is hun subjectiviteit – dat niet te veroveren gebied dat zij gemeenschappelijk bezitten.

Men kan zich niet alléén redden, men verwerkelijkt zich niet in afzondering. Het is toch uitgesloten dat een individu, dat enig helder inzicht krijgt in zich zelf en de wereld, niet een aan de zijne gelijke wil, een zelfde zoeken uitgaande van hetzelfde steunpunt opmerkt bij de mensen in zijn omgeving.

Alle vormen van hiërarchisch georganiseerde macht verschillen onderling en laten toch in hun onderdrukkende functies een gelijkheid zien, op dezelfde manier als alle vormen van subjectiviteit onderling verschillen en toch in hun wil tot integrale zelfverwerkelijking identiek aan elkaar zijn. Op die grond dienen we te spreken van een ware 'radicale subjectiviteit'.

De unieke en niet te reduceren subjectiviteit van alle mensen heeft een gemeenschappelijke wortel, namelijk de wil om zich zelf te verwerkelijken door de wereld te veranderen, de wil om alle gewaarwordingen, alle ervaringen en alle mogelijkheden te beleven. Zo'n kern is aanwezig in ieder mens, op verschillende niveaus van bewustzijn en vastbeslotenheid. De doeltreffendheid ervan is natuurlijk afhankelijk van de collectieve eenheid die

zij zal bereiken zonder haar veelvuldigheid te verliezen. Het bewustzijn dat die eenheid noodzakelijk is komt voort uit een soort identiteitsreflex, wat de omgekeerde reactie is van identificatie. Door zich te identificeren verliest men zijn uniek-zijn in de veelheid van de rollen; door de identiteitsreflex versterkt men zijn meerwaardigheid in de eenheid van de aaneengesmede uitingen van subjectiviteit.

De identiteitsreflex is de basis van de radicale subjectiviteit. De blik die van je zelf uitgaat zoekt zich overal bij de anderen. 'Toen ik een missie uitvoerde in de staat Tsjou,' zo vertelt Confucius, 'zag ik biggetjes bij hun dode moeder zuigen. Al gauw sprongen ze op en gingen weg. Ze voelden dat zij ze niet meer zag en dat *zij niet meer aan hen gelijk was.* Wat zij in hun moeder beminden, was niet haar lichaam, maar wat haar lichaam levend maakte.' Wat ik bij de anderen zoek is op dezelfde manier het rijkste deel van me zelf dat zij in zich levend houden. Zal de identiteitsreflex onontkoombaar algemeen worden? Dat spreekt niet vanzelf. De huidige historische omstandigheden zijn er echter wel uiterst geschikt voor.

Niemand heeft ooit het belang in twijfel getrokken dat de mensen erbij hebben te worden gevoed, gehuisvest, verzorgd en beschermd tegen weer en wind en tegenslagen. De onvolmaaktheid van de techniek, die al gauw werd omgezet in sociale onvolmaaktheid, heeft de vervulling van die gemeenschappelijke wens vertraagd. De planeconomie wekt tegenwoordig de verwachting dat de problemen van het overleven volledig kunnen worden opgelost. Nu de behoeften voor het overleven lijken te worden bevredigd, in de hooggeïndustrialiseerde landen tenminste, merkt men dat er ook een verlangen om te leven bestaat dat moet worden bevredigd, dat de bevrediging van zo'n behoefte alle mensen raakt en dat, sterker nog, een mislukking op dat gebied alle verworvenheden van het overleven weer in gevaar zou brengen. Nu de problemen van het overleven langzaam maar zeker worden opgelost, gaat het feit dat de vraag van het leven wordt opgeofferd aan de eisen van het overleven, zich steeds scherper aftekenen. Door zo'n scheiding worden de zaken er eenvoudiger op: socialistische planning staat van nu af aan aan sociale harmonisatie in de weg.

De radicale subjectiviteit is het gemeenschappelijk front van de herwonnen identiteit. Wie niet in staat is zijn aanwezigheid in de anderen te herkennen, is gedoemd altijd een vreemde voor zich zelf te blijven. Ik kan niets voor de anderen doen als zij niets voor zich zelf kunnen doen. Vanuit die optiek moeten we begrippen als 'kennen' en 'herkennen', 'sympathiek' en 'sympathisant' herzien.

Kennis heeft slechts waarde indien zij leidt tot het herkennen van een gemeenschappelijk project, tot de identiteitsreflex. De stijl van zelfverwerkelijking impliceert een veelheid van kennis, maar die kennis betekent niets zonder de stijl van zelfverwerkelijking. Zoals in de eerste jaren van de Situationistische Internationale is gebleken, is de afstand tussen een coherente revolutionaire groep en de voornaamste tegenstanders het kleinst op het punt van de kennis, het grootst wat betreft de ervaring en de betekenis die zij daaraan geven. Zo ook identificeren de sympathisanten zich met de groep en belemmeren ze terzelfder tijd de groep. Ze begrijpen alles, behalve het belangrijkste, de radicaliteit. Ze beroepen zich op hun kennis, omdat ze niet in staat zijn een beroep op zich zelf te doen.

Door greep op me zelf te krijgen, maak ik de anderen los van hun greep op mij, ik laat hen zich dus in mij herkennen. Niemand groeit in vrijheid als hij de vrijheid in de wereld niet verbreidt.

Onvoorwaardelijk sluit ik me aan bij wat Cœurderoy heeft gezegd: 'Ik verlang ernaar me zelf te zijn, onbelemmerd voort te gaan, me alleen in mijn vrijheid te laten gelden. Laat een ieder doen als ik. En maak je dan geen zorgen over het heil van de revolutie; in handen van iedereen is ze beter af dan in de handen van de partijen.' Niets geeft mij het recht uit naam van de anderen te spreken, ik ben de afgevaardigde van mij zelf alleen, en toch word ik voortdurend beheerst door de gedachte dat mijn geschiedenis niet slechts mijn persoonlijke geschiedenis is, maar dat ik ook de belangen dien van talloze mensen door te leven zoals ik leef en te proberen intenser, vrijer te leven. Elk van mijn vrienden is een collectiviteit die opgehouden heeft zich niet te kennen, ieder van ons weet dat hij voor de anderen handelt als hij voor zich zelf handelt. Slechts bij zo'n

doorzichtigheid kan de authentieke participatie worden versterkt.

4

Het communicatieproject. – De passie van de liefde biedt het zuiverste en meest verbreide voorbeeld van authentieke communicatie. Met de verheviging van de crisis in de communicatie dreigt die passie te worden gecorrumpeerd en gereïficeerd. We moeten ervoor waken dat de *praxis* van de liefde een ontmoeting van objecten wordt en de verleiding een rol. Buiten de revolutionaire weg is er geen gelukkige liefde.

Hoewel de drie passies die aan het drieledige project van zelfverwerkelijking, communicatie en participatie ten grondslag liggen alle even belangrijk zijn, worden ze toch niet alle even sterk onderdrukt. Terwijl het spel en de passie van het scheppen door verboden en vervalsingen worden getroffen, blijft de liefde, al is ze dan niet voor onderdrukking gevrijwaard, de meest verbreide en voor allen meest toegankelijke en dus de meest democratische ervaring.

De passie van de liefde draagt het model van de volmaakte communicatie in zich, namelijk het orgasme, de overeenstemming van de partners in het hoogtepunt. Ze is in de duisternis van het dagelijks overleven de van tijd tot tijd opschijnende glans van het kwalitatieve. De intensiteit van de ervaring, het specifieke karakter en de vervoering der zinnen, de beweeglijkheid van de affecten, de hang naar verandering en afwisseling – alles maakt dat de passie van de liefde het in zich heeft om de woestenijen van de Oude Wereld te vervullen van nieuwe hartstochten. Uit een passieloos overleven kan slechts de hartstocht voor een één en veelvuldig leven voortkomen. De liefdesdaad is een samenvatting en condensaat van het verlangen naar de werkelijkheid van zo'n leven. Het universum dat minnaars uit dromen en verlangens bouwen is een universum van doorzichtigheid. Minnaars willen overal thuis zijn.

De liefde heeft beter dan de andere passies haar hoeveelheid vrijheid weten te bewaren. Schepping en spel hebben er altijd

van 'geprofiteerd' officieel uitgebeeld en in het schouwspel erkend te worden, waardoor ze om zo te zeggen aan de bron werden vervreemd. De liefde heeft nooit afstand gedaan van een zekere heimelijkheid, intimiteit genaamd. Ze bleek, verbannen uit de voor werken en consumeren bestemde dag en verdrongen naar de uithoeken van de nacht, het gedempte licht, beschermd te worden door het privé-leven. Zo heeft de macht de liefde, anders dan de daagse activiteiten, niet kunnen usurperen. Hetzelfde kunnen we van het communicatieproject niet zeggen. De vonk van de liefdespassie verdwijnt onder de as van de pseudocommunicatie. Onder de druk van het consumeerbare wordt de vervalsing beklemtoond die daardoor tegenwoordig zelfs de eenvoudige gebaren van liefde dreigt te treffen.

Wie van communicatie spreekt als er slechts van relaties tussen dingen sprake is, strooit leugens en misverstand om zich heen, wat de reïficatie versterkt. Verstandhouding, begrip, overeenstemming – wat betekenen die woorden als ik om me heen slechts uitbuiters en slachtoffers van uitbuiting zie, leiders en uitvoerenden, spelers en toeschouwers, allemaal mensen die als uitgelopen graankorrels door de molens van de macht worden gedraaid?

Niet dat de dingen niets uitdrukken. Als iemand een voorwerp iets van zijn eigen subjectiviteit meegeeft, wordt het object menselijk. Maar in een wereld die door de particuliere eigendom wordt overheerst, dient het object slechts ter rechtvaardiging van de bezitter. Zo mijn subjectiviteit zich meester maakt van haar omgeving, zo mijn blik zich een landschap toeëigent, dan kan dat alleen maar ideëel zijn, zonder materiële of juridische gevolgen. In het perspectief van de macht zijn mensen, ideeën en dingen er niet voor mijn genoegen, maar om de meesters te dienen. Niets *is* werkelijk, alles is afhankelijk van eigendomsverhoudingen.

Er is geen authentieke communicatie in een wereld waar fetisjen de meeste gedragingen richting geven. De ruimte tussen mensen en dingen wordt gecontroleerd door vervreemdende bemiddelingen. Naarmate de macht een abstracte functie wordt, worden haar tekens zo talrijk en verward dat schriftgeleerden,

semantici en mythologen ze moeten uitleggen. De bezitter, die erop is afgericht om zich heen slechts objecten te zien, heeft objectieve en geobjectiveerde dienaren nodig. De communicatiedeskundigen organiseren de leugen ten behoeve van bewakers van lijken. Alleen met de door de historische omstandigheden gewapende subjectieve waarheid kan men hun weerstand bieden. We moeten van de onmiddellijke ervaring uitgaan als we de verst vooruitgeschoven posten van de repressieve krachten willen opruimen.

De bourgeoisie heeft geen ander genoegen gekend dan alle genoegens naar beneden halen. Het is haar niet genoeg geweest de vrijheid om lief te hebben op te sluiten in de smerige bezitterigheid van het huwelijkscontract en haar op vaste tijden te luchten ter wille van echtbreuk, de bourgeoisie heeft niet alleen met jaloezie en leugen de passie vergiftigd, ze is er ook in geslaagd de minnaars zelfs in hun verstrengeling van elkaar te scheiden.

Minnaars zijn niet wanhopig omdat ze elkaar niet kunnen krijgen, maar veeleer omdat ze, ondanks de intimiteit van hun omhelzing, dreigen elkaar nooit te ontmoeten en elkaar slechts als objecten te zien. In de hygiënische opvattingen van de Zweedse sociaal-democraten heeft die karikaturale opvatting van de vrijheid van liefde – de liefde die kan worden geschud als een spel kaarten – al ingang gevonden.

Wie walgt van een van haar authenticiteit beroofde wereld, versterkt het niet te bevredigen verlangen naar menselijke contacten. Wat is liefde een gelukkig toeval! Ik denk wel eens dat er geen andere onmiddellijke werkelijkheid bestaat, geen andere tastbare menselijkheid dan de streling van een vrouwenlichaam, de zachtheid van de huid, de vochtige warmte van het geslacht, dat er niets anders bestaat. Maar dat niets geeft toegang tot een totaliteit die zelfs in een eeuwigdurend leven niet verdort.

Het overkomt me ook wel eens, in de intiemste ogenblikken van liefde, dat de inerte massa objecten een duistere aantrekkingskracht uitoefent. Door de passiviteit van een partner worden de banden die we aan het vlechten waren plotseling losge-

maakt, de dialoog wordt verbroken nog voordat ze werkelijk begonnen is. De dialectiek van de liefde loopt vast, naast elkaar liggen nog slechts ligbeelden van grafmonumenten. Er is nog slechts sprake van relaties tussen objecten.

Hoewel de liefde altijd geboren wordt *in* en *uit* de subjectiviteit – een vrouw is mooi omdat ik haar aardig vind –, is het toch onvermijdelijk dat mijn verlangen dat wat het begeert objectiveert. Het verlangen objectiveert altijd de persoon van wie je houdt. Maar als mijn verlangen het wezen van wie ik houd in een object laat veranderen, ben ik dan niet gedoemd me aan dat object te stoten en, mede door de gewoonte, ervan los te maken?

Wat zorgt voor de volmaakte communicatie in de liefde? De vereniging van tegenstellingen:

– Hoe meer ik me losmaak van het object van mijn verlangen en hoe meer objectieve kracht ik aan mijn verlangen geef, des te meer geef ik gehoor aan een verlangen dat zich niet om zijn object bekommert;

– Hoe meer ik me van mijn verlangen als object losmaak en hoe meer objectieve kracht ik aan het voorwerp van mijn verlangen geef, des te meer ontleent mijn verlangen zijn rechtvaardiging aan het wezen van wie ik houd.

Op maatschappelijk niveau zou zo'n spel met houdingen de vorm kunnen aannemen van een spel waarin vaak andere partners worden gekozen en tegelijk één partner centraal blijft staan. En al die ontmoetingen zouden een dialoog impliceren die niets anders was dan de weergave van een gemeenschappelijk ervaren bedoeling, naar de verwerkelijking waarvan ik altijd ben blijven streven: 'Ik weet dat je niet van me houdt, want je houdt van niemand behalve je zelf, ik ben net als jij, houd dus van me!'

Buiten de radicale subjectiviteit is geen liefde mogelijk. Het moet nu maar eens afgelopen zijn met de christelijke liefde, de liefde als offer, de liefde als gevecht. Via de anderen alleen je zelf beminnen, door de anderen worden bemind via de liefde die ze zich verschuldigd zijn. Dát leert de passie van de liefde, dát bevelen de voorwaarden van de authentieke communicatie.

De liefde is ook een avontuur, een toenadering via het inauthentieke. Toenadering zoeken tot een vrouw langs de omweg van

het schouwspel betekent dat je dadelijk al gedoemd bent tot relaties tussen objecten. Daarin is de play-boy uiterst deskundig. De werkelijke keus gaat tussen de verleiding waarin de verleider een rol speelt – de versierder –, en de verleiding door het kwalitatieve – de mens die verleidt omdat hij er niet op uit is te verleiden.

Sade analyseert twee mogelijke gedragingen: de libertijnen van *Les 120 journées de Sodome* genieten alleen werkelijk als ze het object van hun verleiding onder afgrijselijke martelingen ter dood brengen – en is er een aangenamer eerbetoon voor een object denkbaar dan kwelling? –, de libertijnen van *La Philosophie dans le boudoir*, vriendelijk en opgewekt, vinden het een feest hun wederzijdse genietingen tot het uiterste op te voeren. De eersten zijn de van haat en opstandigheid trillende meesters van vroeger, de anderen de meesters zonder slaven die in elkaar slechts de echo van hun eigen genietingen horen.

De ware verleider is tegenwoordig de sadist, die het de mens die hij begeert niet vergeeft object te zijn. De verleidelijke mens daarentegen draagt de volheid van het verlangen in zich, wijst de rol af en dat maakt hem aantrekkelijk. Zulke mensen zijn Dolmancé en Eugénie de Franval.[2] Voor de mens die wordt begeerd bestaat die volheid echter alleen als hij in de ander die het verlangen verpersoonlijkt, zijn eigen wil om te leven herkent. De ware aantrekkelijkheid heeft om te verleiden alleen haar waarheid. Niet ieder die wil verdient te worden verleid. In die zin spreken de Begijntjes van Schweidnitz[3] en hun gezellen (dertiende eeuw) als ze beweren dat elk verzet tegen seksuele toenadering het kenmerk is van een botte geest. De Broeders van de Vrije Geest geven uitdrukking aan dezelfde gedachte: 'Ieder mens die de God die in hem woont kent, draagt zijn eigen hemel mee. Onbekendheid met de goddelijkheid echter is een doodzonde. Dat is de betekenis van de hel die men ook met zich draagt in het leven hier beneden.'

De hel is de leegte die de scheiding heeft achtergelaten, de vertwijfeling van minnaars die naast elkaar liggen zonder samen te zijn. Het niet-communiceren is altijd enigszins te vergelijken met de mislukking van een revolutionaire beweging. De wil om te sterven krijgt vaste voet waar de wil om te leven schipbreuk lijdt.

We moeten de liefde ontdoen van haar mythen, beelden en rolcategorieën, we moeten haar authenticiteit versterken, en haar de spontaniteit teruggeven. Er is geen andere strijdwijze om te voorkomen dat ze in het schouwspel wordt gebruikt en geobjectiveerd. Liefde verdraagt afzondering noch verbrokkeling, ze reikt verder dan de wil om het geheel van menselijke gedragingen te veranderen, verder ook dan de noodzaak een samenleving op te bouwen waarin minnaars zich overal vrij voelen.

Het ontstaan en het verdwijnen van het liefdesmoment zijn verbonden met de dialectiek van herinnering en verlangen. In *statu nascendi* versterken het verlangen en de herinnering aan de eerste bevredigde verlangens (het uitblijven van verzet tegen de toenadering) elkaar. Op het eigenlijke *moment* vallen herinnering en verlangen samen. Het liefdesmoment is een ruimtetijdcontinuüm van authentieke ervaring, een heden waarin de herinnering aan wat is geweest en het op wat gaat komen gespitste verlangen worden samengebald. In de *fase van het uiteengaan* verlengt de herinnering het moment van hartstocht, maar het verlangen neemt geleidelijk af. Het heden raakt in ontbinding, waarbij de herinnering zich vol heimwee naar het voorbije geluk keert, terwijl het verlangen met angst het onbehagen dat komen gaat tegemoet ziet. Bij *het verdwijnen, het oplossen,* is de scheiding volledig. De herinnering draagt de mislukking van zopas mee en neemt de laatste krachten van het verlangen weg.

In de dialoog van de liefde, in de passie van de liefde evenals in het communicatieproject bestaat het probleem hierin dat de fase van het uiteengaan moet worden vermeden. Om dat te bereiken kan men overwegen:

– het liefdesmoment uit te breiden tot al wat er een voortzetting van is, dat wil zeggen het los te maken noch van de andere passies noch van de andere projecten en het van 'moment' te verheffen tot de ware opbouw van een situatie;

– collectieve experimenten van individuele zelfverwerkelijking te bevorderen en zo het aantal liefdesontmoetingen te vermenigvuldigen door een grote afwisseling van daarvoor in aanmerking komende partners bij elkaar te brengen;

– voortdurend het genotsbeginsel te handhaven, waardoor de

projecten van zelfverwerkelijking, communicatie en participatie hun hartstochtelijk karakter behouden. Het genot is een eenmakingsbeginsel. Liefde is passievolle eenheid in een gemeenschappelijk *moment*; vriendschap is passievolle eenheid in een gemeenschappelijk *project*.

5

Erotiek of de dialectiek van het genot. – Er is geen genot waarin niet wordt gestreefd naar samenhangendheid. Als het onderbroken wordt of onbevredigd blijft, ontstaan storingen die te vergelijken zijn met de *Stauung*, stuwing waarover Reich spreekt. De onderdrukkingsmechanismen van de macht houden een permanente crisis in de menselijke gedragingen in stand. Het genot en het uit het ontbreken daarvan voortkomende angstgevoel hebben dus voornamelijk een sociale functie. De erotiek is de beweging van de tot eenheid wordende passies, een spelen met de eenheid en veelvuldigheid, dat voor de revolutionaire coherentie noodzakelijk is ('Verveling is altijd contrarevolutionair', *Internationale situationniste*, nr. 3).

Wilhelm Reich schrijft de meeste gedragsstoringen toe aan problemen met het orgasme, aan wat hij het 'orgastisch onvermogen' noemt. Volgens hem komt angst voort uit een onvolledig orgasme, als het geheel van prikkelingen, liefkozingen, erotische spelletjes et cetera niet volledig tot ontlading komt. Volgens Reichs theorie wordt de opgehoopte en niet gebruikte energie 'vlottend' en wordt ze omgezet in angstimpulsen. Angst vanwege het onbevredigde genotsverlangen belemmert toekomstige orgastische ontladingen.

Het probleem van de opwekking en ontlading van energie doet zich echter niet alleen in het seksuele leven voor. Het is kenmerkend voor alle menselijke betrekkingen. Hoewel Reich daar in zekere zin wel op wijst, laat hij onvoldoende zien dat de huidige maatschappelijke crisis ook een orgastisch soort crisis is. Zo 'de energiebron van de neurose gelegen is in de spanning tussen de opeenhoping en ontlading van seksuele energie', dan komt het me voor dat ook de energiebron van onze neurosen

ligt in de spanning tussen de opeenhoping en ontlading van de energie die in de menselijke relaties een rol speelt. Het totale genieten is nog mogelijk op het liefdesmoment, maar zodra men dat moment probeert te verlengen en ook op andere gebieden te laten gelden, dan ontkomt men niet aan wat Reich stuwing noemt. De wereld van het tekort en de onvoltooidheid is een wereld in permanente crisis. Wat zou dan een wereld zonder neurosen zijn. Eén groot onafgebroken feest! Er is geen andere gids dan het genot.

'Alles is vrouw in wat men bemint,' zegt La Mettrie, 'het rijk der liefde erkent geen grenzen dan de grenzen van het genot.' Maar het genot zelf wil geen grenzen erkennen. Genot dat niet groeit, verdwijnt. Herhaling doodt het genot, dat zich nu eenmaal niet schikt in het fragmentarische. Het genotsbeginsel valt niet te scheiden van de totaliteit.

Erotiek is het genot waarin wordt gezocht naar de samenhangendheid van dat genot zelf. Het is de beweging van de communicerende, onscheidbare en tot eenheid wordende passies. Het gaat erom in het maatschappelijk leven opnieuw de voorwaarden te scheppen die ook de voorwaarden zijn voor het volmaakte genot in het liefdesmoment. Voorwaarden die het spel met het ene en veelvuldige mogelijk maken, dat wil zeggen de vrije participatie in de vervulling in doorzichtigheid.

Freud definieert Eros' doel als eenmaking of streven naar vereniging. Zijn stelling dat de vrees van de groep gescheiden of daaruit verdreven te worden, voortkomt uit castratieangst, moet echter worden omgekeerd. Het is juist de castratieangst die voortkomt uit de vrees uitgesloten te worden, en niet het omgekeerde. Die angst wordt heviger naarmate het isolement van de mensen, doordat ze de illusie hebben tot een gemeenschap te behoren, wordt versterkt.

Hoewel Eros naar eenmaking streeft, is hij in wezen narcistisch, verliefd op zich zelf. Hij verlangt een universum dat hij kan beminnen zoals hij zich zelf bemint. Norman Brown legt die contradictie bloot in *Life against death*. Hoe zou, zo vraagt hij zich af, een narcistische gerichtheid kunnen leiden tot een vereniging met de mensen in de wereld? Hij antwoordt: 'De

abstracte antinomie van Ik en de Ander kan in de liefde worden overwonnen als we terugkeren tot de concrete realiteit van genot en seksualiteit en de liefde beschouwen als een relatie tussen het Ik en de bronnen van het genot.' We dienen wel te preciseren dat de bron van het genot niet zozeer in het lichaam te vinden is als wel in de mogelijkheid alom in de wereld contact te krijgen. De concrete realiteit van het genot hangt samen met de vrijheid zich te verenigen met alle wezens die vereniging met zich zelf toestaan. De verwerkelijking van het genot loopt via het genot van de zelfverwerkelijking, het genot van de communicatie via de communicatie van het genot, de participatie in het genot via het genot van de participatie. In die zin impliceert het op de buitenwereld gerichte narcisme waarover Brown het heeft een volledige verandering van de maatschappelijke structuren.

Hoe meer het genot aan intensiteit wint, des te sterker eist het de totaliteit van de wereld op. Daarom juich ik Bretons aansporing 'Minnaars, laat elkaar steeds meer genieten' toe als een revolutionaire leus.

De westerse beschaving is een beschaving van de arbeid en omdat Diogenes zegt: 'Liefde is de bezigheid der luiaards', is de liefde, naarmate de dwangarbeid geleidelijk verdwijnt, geroepen het verloren terrein te heroveren. En dat brengt gevaren met zich mee voor alle vormen van gezag. Omdat de erotiek één is houdt zij ook de vrijheid van het veelvuldige in. Er bestaat geen betere propaganda voor de vrijheid dan de serene vrijheid om te genieten. Daarom wordt het genot meestal afgezonderd in heimelijkheid, de liefde weggestopt in een kamertje, de creativiteit weggemoffeld in de kelder van de cultuur en alcohol en drugs onderdrukt in duistere wetten...

De moraal van het overleven heeft de banvloek uitgesproken over de verscheidenheid van genietingen zoals zij ook de eenheid in veelvuldigheid veroordeelt ten bate van de herhaling. Het angstgenot wordt bevredigd door herhaling, maar het ware genot gaat slechts samen met verscheidenheid in eenheid. Het eenvoudigste voorbeeld van erotiek vinden we wellicht in het paar dat open staat voor andere relaties. De beide partners beleven hun ervaringen in een zo volledig mogelijke doorzichtigheid en vrijheid. Zij zijn als het ware elkaars medeplichtigen en

daarvan gaat een straling uit die de bekoring van incestueuze relaties heeft. Door de veelvuldigheid van de ervaringen die ze ieder voor zich en tegelijk gemeenschappelijk beleven, wordt er tussen de partners een band gesmeed als tussen broer en zuster. Grote liefdes hebben altijd iets incestueus gehad. Om van daaruit te komen tot de stelling dat de liefde tussen broer en zuster bij voorbaat al betere kansen heeft en bevorderd zou moeten worden, is maar weinig nodig en het zou goed zijn die stap te zetten en daarmee eens voor altijd af te rekenen met één van de oudste en belachelijkste taboes. Men zou kunnen spreken van de instelling van een soort sororaat, waarin de vriendinnen van mijn zuster-echtgenote mijn echtgenotes en zusters zijn.

In de erotiek bestaat er geen andere perversie dan de negatie van het genot, dan de vervalsing van het genot in het angstgenot. Wat doet de bron ertoe als het water maar kan stromen? De Chinezen zeggen: 'Onbeweeglijk in elkaar worden wij door het grote genot meegesleept.'

Tenslotte is het genotsstreven de beste garantie voor het ludieke. Dat garandeert de authentieke participatie en beschermt haar tegen offer, dwang en leugen. De graad van intensiteit van het genot geeft aan hoe groot de greep van de subjectiviteit op de wereld is. Zo is de gril het spel van het opkomend verlangen en het verlangen het spel van de opkomende passie. En het spel van de passie vindt zijn samenhangendheid in de revolutionaire poëzie.

Wil dit alles zeggen dat het streven naar genot ongenoegen uitsluit? Het gaat er veeleer om dat weer te ontdekken. Het angstgenot is genot noch het tegengestelde daarvan, maar een bepaalde manier van krabben waardoor je nog meer jeuk krijgt. Wat is dan het authentieke ongenoegen? Een misser in het spel van verlangen of passie, een positief ongenoegen dat daarom des te hartstochtelijker gericht is op een ander genot dat nog moet worden opgebouwd.

6

Het participatieproject. – De ordening van het overleven tole-

reert van het spel slechts de vervalste, in het schouwspel passende vormen. Maar de crisis van het schouwspel maakt dat de passie van het spel, van alle kanten bedreigd, overal weer opwelt. Die passie krijgt dan het aanzien van een maatschappelijke omwenteling en legt, over haar negativiteit heen, de grondslag voor een samenleving van werkelijke participatie. De *praxis* van het spel impliceert afwijzing van de leider, afwijzing van het offer en afwijzing van de rol, vrijheid tot individuele zelfverwerkelijking en doorzichtigheid van maatschappelijke betrekkingen [1]. – De tactiek is de polemische fase van het spel. De individuele creativiteit heeft een ordening nodig waardoor zij wordt gebundeld en versterkt. De tactiek is niet te scheiden van een zekere hedonistische berekening. Iedere deelactie moet de totale vernietiging van de vijand ten doel hebben. De adequate vormen van guerrilla moeten worden uitgebreid tot de geïndustrialiseerde samenlevingen [2]. – Verdraaiing is de enige revolutionaire gebruiksvorm van de door de consumptiemaatschappij gedistribueerde geestelijke en stoffelijke waarden, het abstracte wapen van de opheffing [3].

1 De eisen van de economie vallen slecht te rijmen met het ludieke. In financiële transacties is alles serieus. Geld is geen speelgoed. Het spelelement dat in de feodale economie nog te vinden was, is door het rationele karakter van het geldverkeer geleidelijk uitgebannen. Manipulaties bij de ruil maken het mogelijk produkten te ruilen die, zo ze niet onderling vergelijkbaar zijn, in ieder geval geen vaste plaats op de prijsschaal innemen. Geen enkele vorm van fantasie kan echter worden getolereerd zodra het kapitalisme zijn handelsbetrekkingen tot de enig geldende maakt, en de huidige dictatuur van het consumeerbare bewijst voldoende dat het dat soort betrekkingen overal, op alle niveaus van het leven wil doorvoeren.

In de vroege middeleeuwen werden de zuiver economische eisen, die het gevolg waren van de manier waarop de heren hun bezittingen beheerden, door de idyllische verhoudingen omgebogen in de richting van een zekere vrijheid. Vaak speelde het ludieke element een belangrijke rol bij herendiensten, vonnissen en wraakoefeningen. Door het dagelijks leven vrijwel geheel

in de produktie- en consumptieslag te storten, verdringt het kapitalisme de ludieke neigingen, terwijl het terzelfder tijd probeert die neigingen ten eigen bate aan te wenden in de sfeer van het rendement. Zo hebben we toch gezien dat in het bestek van enkele tientallen jaren de vreugden van het erop uittrekken werden omgezet in toerisme, het avontuur veranderde in een wetenschappelijke expeditie, het krijgsspel tot operationele strategie werd en de zucht naar verandering zich tevreden stelde met een verandering van smaak.

In het algemeen rust op het authentieke spel in de maatschappij zoals die nu is geordend, een verbod. Het spel is de kinderen voorbehouden, die – het zij terloops opgemerkt – van de maatschappij steeds nadrukkelijker allerlei vernuftige, maar zinloze soorten speelgoed krijgen aangeboden die een ware premie op de passiviteit zijn. De volwassene van zijn kant heeft slechts recht op vervalste en oneigenlijk gebruikte spelvormen: voetbalwedstrijden, televisiespelletjes, verkiezingen, toto, et cetera. Het spreekt vanzelf dat het zo'n armzalig surrogaat is dat de spontaniteit en volheid van de passie van het spel daardoor niet worden verstikt, vooral niet in een tijd dat de kans heel groot is dat historisch gezien de voorwaarden voor een uitbreiding van het ludieke element in hoge mate aanwezig zijn.

Het gewijde ontziet het profane en ontwijdende spel. We behoeven maar te kijken naar de oneerbiedige kapittelen en obscene beeldhouwwerken van kathedralen. De Kerk omsluit de lach van de negatie, de bijtende fantasie en de nihilistische kritiek zonder die weg te stoppen. Onder haar mantel der liefde is het duivelse spel veilig. De burgerlijke macht daarentegen plaatst het in quarantaine, isoleert het in een aparte afdeling alsof zij de andere menselijke activiteiten ervoor wil behoeden. Het bevoorrechte en enigszins geminachte domein waar de wet van het rendement niet geldt is de kunst. Dat zal zo blijven totdat het economisch imperialisme ook de kunst omzet in een fabriek van consumptiegoederen. Vanaf dat ogenblik welt de van alle kanten bedreigde passie van het spel weer op.

In de steenlaag van verboden die het ludieke bezig-zijn afdekt, ontstaat er een breuk op het zwakste punt, de zone waar het spel zich het langst heeft gehandhaafd, het gebied van de

kunst. Dan komt het tot een uitbarsting: Dada. 'De voorstellingen van de dadaïsten lieten het primitief-irrationele spelinstinct dat overspoeld was, weerklinken,' zo zegt Hugo Ball. Langs de fatale helling van kolderachtige mystificatie en spot zou de kunst het bouwwerk dat de ernst tot glorie van de bourgeoisie had opgetrokken, meeslepen in haar val. Daardoor krijgt het spel tegenwoordig opstandige kanten. Het totale spel en de omwenteling in het dagelijks leven zijn voortaan één.

Als de passie van het spel geen deel meer is van een hiërarchische ordening van de samenleving, dan legt zij, door die ordening te vernietigen, de grondslag voor een nieuw soort maatschappij. Zonder de pretentie te hebben een volledig beeld te geven van een ordening van de menselijke verhoudingen die zonder voorbehoud open staat voor het spel, mogen we verwachten dat zij de volgende kenmerken vertoont:

afwijzing van de leider en van iedere hiërarchie
afwijzing van het offer
afwijzing van de rol
vrijheid tot authentieke zelfverwerkelijking
doorzichtigheid van de maatschappelijke verhoudingen.

Spel zonder spelregels of zonder spelen met de regels is niet voorstelbaar. Kijk maar naar kinderen. Ze kennen de spelregels, vergeten die ook nooit, maar ze spelen voortdurend vals en bedenken allerlei slimme trucjes. Toch heeft vals spelen voor hen niet de betekenis die volwassenen eraan toekennen. Vals spelen maakt deel uit van hun spel, ze spelen dat ze vals spelen en zijn zelfs in hun ruzietjes elkaars medeplichtigen. Ze zijn dus op zoek naar een nieuw spel. En soms lukt dat hun: ze maken en ontwikkelen een nieuw spel. Zonder onderbreking geven ze nieuwe kracht aan hun ludiek bewustzijn.

Zodra een gezagsvorm verstart, onherroepelijk wordt en zich met magische aantrekkingskracht tooit, houdt het spel op. Toch kan de luchtigheid van het spel het nooit stellen zonder een zeker streven naar ordening met wat dat aan discipline impliceert. Maar zelfs als er een spelleider nodig is die beslissingsbevoegdheid krijgt, dan wordt deze nooit losgemaakt van de bevoegdheden waarover ieder individu autonoom beschikt. Hij

is het punt waar de wensen van alle individuen te zamen komen, de collectieve kopie van ieders eigen ervaring. Het participatieproject impliceert dus een zodanige samenhang dat de beslissingen van ieder afzonderlijk de beslissingen van allen gezamenlijk zijn. De numeriek zwakke groepen, de micro-samenlevingen bieden natuurlijk de beste waarborgen voor experimenteren. Daar zal het spel de mechanismen van het gemeenschapsleven en de harmonisatie van plotselinge invallen, verlangens en hartstochten soeverein regelen, des te meer omdat dat spel overeen zal komen met het spel van opstand en opstandigheid waarin de groep voorop gaat en dat noodzakelijk is geworden door de groepswil om buiten de officiële normen te leven.

De passie van het spel sluit het offer uit. Het kan gebeuren dat men moet boeten en betalen, en een onprettige tijd doormaken. Dat is de logica van het spel, niet de logica van een Zaak of van het offer. Wanneer het begrip offer zijn intrede doet, wordt het spel gesacraliseerd en worden de regels riten. In het spel staan de regels vast, maar ook staat vast hoe je ze kunt ontduiken en ermee spelen. In het gewijde daarentegen kan er geen spel met het ritueel worden gespeeld; men moet het doorbreken, het verbod overtreden (wie de hostie profaneert bewijst de Kerk alleen op een andere manier eer). Alleen het spel desacraliseert, alleen het spel geeft uitzicht op een onbegrensde vrijheid. Het spel is het 'verdraaiings'-beginsel, de vrijheid om al wat de macht dient in een andere richting te sturen, de vrijheid om bij voorbeeld de kathedraal van Chartres te veranderen in een lunapark, een doolhof, een schietbaan of een droomland.

In een groep waar de passie van het spel centraal staat zullen huishoudelijke taken en vervelende karweitjes worden verdeeld bij voorbeeld als straf, als je in het spel een fout hebt gemaakt of verloren. Of, nog eenvoudiger, ze kunnen worden gedaan in ogenblikken van stilstand, passieloze ogenblikken van rust zodat ze door het contrast een stimulerende waarde krijgen en de momenten die gaan komen nog prikkelender maken. De op te bouwen situaties moeten natuurlijk worden gebaseerd op de dialectiek van aanwezig- en afwezigheid, rijkdom en ar-

moede, genot en ongenoegen, waarbij de intensiteit van de ene klank of kleur die van de andere aanscherpt.

Overigens verliezen de technieken die in een sfeer van opoffering en dwang worden gebruikt veel van hun doeltreffendheid. Ze hebben niet alleen betekenis als instrument, maar ze hebben ook een repressieve functie en door de onderdrukking van de creativiteit vermindert het rendement van het onderdrukkingsapparaat. Alleen de aantrekkelijkheid van het spel staat garant voor een niet vervreemdende, produktieve arbeid.

Het is onvoorstelbaar een rol te spelen in het spel zonder een spel te spelen met de rol. Een rol spelen in het schouwspel vereist instemming, de rol in het spel echter vraagt distantie, een afstand vanwaar men zich zelf kan waarnemen als spelend en vrij mens, zoals ervaren toneelspelers tussen twee dramatische tirades grapjes met elkaar kunnen maken. De ordening van het schouwspel is tegen zo'n optreden niet bestand. De Marx Brothers hebben laten zien wat het ludieke van een rol kan maken en dat is nog maar een grensgeval, omdat de film het zich heeft toegeëigend. Hoe zou het zijn als het een spel met rollen betrof dat zijn epicentrum had in het werkelijke leven?

Als iemand in een vaste rol aan het spel gaat meedoen, in een ernstige rol, dan is hij verloren óf hij bederft het spel. Dat geldt voor de provocateur. Een provocateur is een specialist van het collectieve spel. Hij kent de techniek, maar niet de dialectiek. Misschien zou hij in staat zijn aan de aspiraties van de groep in offensief opzicht vorm te geven – een provocateur zet altijd tot de aanval aan –, maar juist omdat hij tot zijn ongeluk nooit iets anders dan zijn rol, zijn opdracht op zich kan nemen, is hij niet in staat het defensieve belang van de groep te verdedigen. Door het gebrek aan samenhang tussen offensief en defensief verraadt de provocateur zich vroeg of laat altijd, hetgeen de oorzaak is van zijn droevig einde. Wie is de beste provocateur? De spelleider die leider is geworden.

Alleen de passie van het spel kan als basis dienen voor een gemeenschap waarvan de belangen samenvallen met die van het individu. Anders dan de provocateur, verschijnt de verrader plotseling in een revolutionaire groep. Hij komt spontaan

naar voren, telkens wanneer de passie van het spel is verdwenen en daardoor ook het participatieproject is vervalst. Een verrader is een man die, omdat hij geen mogelijkheid ziet tot authentieke zelfverwerkelijking naar het participatievoorbeeld dat hem wordt voorgehouden, besluit om met een dergelijke participatie een spel te spelen, niet om deze te verbeteren, maar om haar te vernietigen. Verraad is de ouderdomskwaal van revolutionaire groepen. Afstand doen van het ludieke is de vorm van verraad die de weg voor alle andere vormen vrij maakt.

Ten slotte vergroot het participatieproject, omdat het de drager is van de radicale subjectiviteit, de doorzichtigheid van de menselijke betrekkingen. Het opstandig spel is onlosmakelijk verbonden met communicatie.

2 *De tactiek.* – De tactiek is de polemische fase van het spel. De tactiek zorgt voor de nodige continuïteit tussen de poëzie in wording (het spel) en de ordening van de spontaniteit (de poëzie). Als voornamelijk technisch element verhindert zij dat de spontaniteit wordt verstrooid en in verwarring verloren gaat. Het is bekend hoe gruwelijk het de meeste volksopstanden aan tactiek heeft ontbroken. Het is ook bekend hoe losjes de historici spontane revoluties behandelen. Er bestaat geen serieuze studie, geen methodische analyse, niets dat ook maar enigszins lijkt op Clausewitz' boek over de oorlog. Het lijkt wel alsof de revolutionairen Machno's slagen met evenveel ijver negeren als de generaals Napoleons veldslagen proberen te leren kennen.

Enkele opmerkingen, bij gebrek aan doorwrochte analyses.

Een leger met een goede hiërarchische structuur kan wel in een oorlog, maar niet in een revolutie de overwinning behalen; een ongedisciplineerde horde zegeviert in oorlog noch revolutie. Het gaat erom te organiseren zonder een hiërarchie in te voeren, met andere woorden ervoor te waken dat de spelleider leider wordt. Een ludieke instelling is de beste waarborg tegen autoritaire verstarring. Niets is bestand tegen gewapende creativiteit. We hebben het toch meegemaakt dat de troepen van Pancho Villa en Machno afrekenden met de meest geharde legerkorpsen. Als het spel echter verstart, is de slag verloren. De revolutie gaat ten onder opdat de leider maar onfeilbaar is.

Waarom lijdt Pancho Villa een échec in Celaya?[4] Omdat hij verzuimd had zijn strategisch en tactisch spel te vernieuwen. In de roes van de herinnering aan Ciudad Juarez[5] – waar hij, door gaten in de muren te boren, het ene huis na het andere kon veroveren en zo de vijand in de rug aanvallen en verpletteren –, had Pancho Villa geen oog voor de vernieuwingen die de oorlog van 1914-1918 in technisch opzicht bracht, zoals mitrailleursnesten, mortieren en loopgraven. En in politiek opzicht heeft hij door een zekere engheid van opvattingen het industrieproletariaat niet voor zich kunnen winnen. Het is veelzeggend dat het leger van Obregón, dat Villa's Dorados[6] vernietigde, over arbeidersmilities en Duitse militaire adviseurs beschikte.

Creativiteit bepaalt de kracht van revolutionaire legers. Vaak behalen opstandige bewegingen in het begin eclatante overwinningen, omdat ze zich niet aan de spelregels houden die de vijand in acht neemt, omdat zij een nieuw spel uitvinden en iedere strijder volledig betrokken wordt bij de voorbereiding van het spel. Maar als de creativiteit niet wordt vernieuwd en derhalve een herhalend karakter krijgt, als het revolutionaire leger een geregeld leger begint te worden, dan zien we dat men met enthousiasme en hysterie geleidelijk maar vergeefs probeert het tekort aan kracht te compenseren en dat de herinnering aan vroegere overwinningen de weg plaveit voor verschrikkelijke nederlagen. De magie van de Zaak en de leider krijgt de overhand boven de bewuste eenheid van de wil om te leven en de wil om te overwinnen. Na twee jaar lang de vorsten in bedwang te hebben gehouden, laten veertigduizend boeren, die religieus fanatisme aanzien voor tactiek, zich in 1525 bij Frankenhausen in mootjes hakken, terwijl het leger van de feodale heren slechts drie man verliest. In 1964 laten honderden aanhangers van de loemoembist Moelele, overtuigd van hun onoverwinnelijkheid, zich afslachten bij de bestorming van een brug die door slechts twee mitrailleurs werd bestreken. En toch zijn dat dezelfde strijders die zich van de vrachtwagens en wapens van het Kongolese Nationale Leger hadden meester gemaakt door op de wegen tal van olifantsvallen te graven.

Een hiërarchische organisatie en het tegendeel daarvan, ongedisciplineerdheid en onsamenhangendheid, hebben dit gemeen

dat ze ondoeltreffend zijn. In een traditionele oorlog maakt technische 'inflatie' dat de ondoeltreffendheid van het ene kamp het wint van de ondoeltreffendheid van het andere. In een revolutionaire oorlog stoot de poëzie de tegenstander de wapenen uit de handen en geeft hem geen tijd ze te gebruiken, wat hem berooft van het enige waardoor hij superieur zou kunnen zijn. Als de guerrilleros met hun optreden in herhaling vervallen, leert de vijand te spelen volgens de spelregels van de revolutionaire strijder. Dan moet worden gevreesd dat de tegenguerrilla erin slaagt de toch al afgeremde creativiteit van het volk zo niet te vernietigen, dan toch wel in te perken.

Hoe kan men in een troep die weigert een leider slaafs te gehoorzamen, de voor de strijd noodzakelijke discipline handhaven? Hoe kan een gebrek aan samenhang worden vermeden? Meestal komen de revolutionairen van Scylla in Charybdis als ze zich eerst volledig in dienst van een Zaak stellen en dan inconsequent op zoek gaan naar genot, of omgekeerd.

De oproep tot het brengen van offers en zelfverloochening legt uit naam van de vrijheid de grondslag voor toekomstige slavernij. Op voortijdig feestvieren en het najagen van genot op een deelgebied volgt altijd al snel de onderdrukking en de bloedige wraakoefening door de Orde. Het genotsbeginsel moet het spel zijn samenhang en tucht geven. Het streven naar het grootste genot houdt het risico van ongenoegen in, dat is het geheim van zijn kracht. Waar haalden ze hun strijdlust vandaan, die ruwe soldaten van het Ancien Régime die bij de bestorming van een stad tien keer konden worden teruggeslagen en tien keer weer tot de aanval overgingen? Uit de hartstochtelijke verwachting van het feest – in hun geval dus plundering en zwelgerij, uit een genot dat des te intenser was omdat het langzaam werd opgebouwd. De beste tactiek weet geen weg met hedonistische berekening. De ruwe, tomeloze wil om te leven is voor de strijder het dodelijkste geheime wapen. En een dergelijk wapen keert zich tegen hen die het bedreigen: om zijn huid te verdedigen heeft de soldaat er alle belang bij op zijn superieuren te schieten; om dezelfde redenen winnen de revolutionaire legers erbij als ze iedere man tot een knap tacticus en zijn eigen meester

maken, iemand dus die weet hoe hij consequent moet bouwen aan zijn genot.

In de komende worstelingen zal niet plundering maar de wil om intens te leven de motivatie zijn. De tactiek zal opgaan in de wetenschap hoe het genot te bereiken, zo vast staat het dat het zoeken naar genot al het genot zelf is. Die tactiek valt iedere dag weer te leren. Het spel met de wapens verschilt niet wezenlijk van de vrijheid van het spel, de vrijheid die de mensen min of meer bewust op ieder ogenblik van hun dagelijks leven nastreven. Als iemand zich niet te min acht om in het dagelijks leven te willen leren wat hem doodt en wat hem als vrij mens sterker maakt, dan verwerft hij langzaam zijn diploma als tacticus.

Toch bestaat er geen tacticus die alléén kan opereren. Als de wil om de oude samenleving te vernietigen bestaat, dan moeten de tactici van het dagelijks leven zich aaneensluiten in een federatie. De Situationistische Internationale probeert een dergelijke federatie nu al van de technische uitrusting te voorzien. Op basis van de tactiek van het dagelijks leven van ieder mens afzonderlijk, bouwt de strategie met behulp van allen aan het hellend vlak van de revolutie.

Het dubbelzinnige begrip menselijkheid veroorzaakt soms een zekere aarzeling bij mensen die spontaan tot revolutie komen. Maar al te vaak legt het verlangen de mens centraal te stellen in de eisen, de loper uit voor een verlammend humanisme. Hoe vaak niet heeft een revolutionaire partij haar eigen beulen gespaard! Hoe vaak niet heeft zij een bestand aanvaard waaruit de partij van de Orde nieuwe krachten putte! De menselijkheidsideologie is een wapen in handen van de reactie, ter rechtvaardiging van alle onmenselijkheden (de Belgische parachutisten in Stanleyville[7]).

Met de vijanden van de vrijheid is geen schikking mogelijk, er is geen menselijkheid die tegenover de onderdrukkers van de mens kan worden gehandhaafd. Uitroeiing van de contrarevolutionairen is de enige menselijke daad die de wreedheid van het gebureaucratiseerde humanisme voorkomt.

Eén van de problemen van de spontane opstand ten slotte zit

in de volgende paradox: door acties op *deel*gebieden moet de macht *totaal* worden vernietigd. De strijd voor economische emancipatie alléén heeft het overleven van allen mogelijk gemaakt door allen tot overleven te *dwingen*. Maar het is zeker dat de massa's streden voor een groter doel, voor de algehele verandering van de levensomstandigheden. Overigens valt de wil om de wereld totaal in één klap te veranderen onder het magisch denken. Daarom verwordt die wil zo gemakkelijk tot een bot reformisme. De apocalyptische tactiek en de tactiek van het stellen van geleidelijk krachtiger eisen gaan vroeg of laat samenvallen in een verzoening der tegenstellingen. Hebben de zogenaamd revolutionaire partijen uiteindelijk tactiek en compromis niet door elkaar gehaald?

Op het hellend vlak van de revolutie moet men zich zowel voor deeloverwinningen als voor de frontale aanval hoeden. De guerrilla-oorlog is een totale oorlog. Die weg slaat de Situationistische Internationale in, door nauwkeurig berekend de vijand op alle fronten te bestoken – cultureel, politiek, economisch, sociaal. Het slagveld is het dagelijks leven en dat zorgt voor eenheid in de strijd.

3 De verdraaiing. – Verdraaiing betekent, in de ruime zin van het woord, dat alles opnieuw ter discussie wordt gesteld en op het spel gezet. Het is de daad waardoor de eenheid van het spel greep krijgt op mensen en dingen die zijn verzand in een orde van hiërarchisch gerangschikte deeltjes.

Bij het vallen van de avond zijn mijn vrienden en ik eens het Gerechtshof in Brussel binnengedrongen. Het is een knots van een gebouw dat met zijn enorme afmetingen de lager gelegen arme wijken plat drukt en de rijke Louiselaan, waarvan we eens een geweldig boeiend wild stuk land zullen maken, afschermt. Terwijl we daar zo in het wilde weg ronddwaalden door een doolhof van gangen, trappen en ineenlopende kamers, maakten we allerlei vage plannen hoe we het gebouw konden inrichten, we namen het veroverde gebied in bezit en veranderden dat oord van misdaad en straf in een fantastisch kermisterrein, een Hof der Lusten waar we graag het voorrecht zouden genieten de pikantste avonturen werkelijk te beleven. Verdraaiing is dus

de meest elementaire uiting van creativiteit. De subjectieve droom verdraait de wereld. De mensen verdraaien zoals Monsieur Jourdain[8] proza maakt en James Joyce *Ulysses*, dat wil zeggen spontaan én uiterst overwogen.

Getroffen door het systematische gebruik van het verdraaiingsprocédé bij Lautréamont vestigde Guy Debord in 1955 de aandacht op de rijke mogelijkheden van een techniek waarover Jorn in 1960 zou schrijven: 'Verdraaiing is een spel dat te danken is aan het vermogen tot ontwaarding. Alle elementen van het culturele leven moeten opnieuw worden geïnvesteerd of verdwijnen.' In het derde nummer van *Internationale Situationniste* ten slotte komt Debord op de zaak terug en geeft hij de volgende precisering: 'De twee fundamentele wetten van verdraaiing zijn dat ieder verdraaid autonoom element aan belang inboet en ten slotte zelfs zijn oorspronkelijke betekenis volledig kwijt raakt en voorts dat tegelijk een ander betekenishebbend geheel wordt opgebouwd dat aan ieder element zijn nieuwe draagwijdte geeft.' De huidige historische omstandigheden garanderen de juistheid van die opmerkingen. Het is voortaan duidelijk dat:

– overal waar het moeras van de ontbinding zich uitstrekt, de bloemen van de verdraaiing spontaan weelderig gaan bloeien. Het tijdperk van de consumeerbare waarden versterkt bijzonder de mogelijkheid om nieuwe betekenishebbende gehelen op te bouwen;

– de culturele sector is geen bevoorrechte sector meer. De kunst van de verdraaiing strekt zich uit tot alle situaties waarvan het dagelijks leven heeft bewezen dat men ze afwijst;

– de dictatuur van het fragmentarische maakt de verdraaiing tot de enige techniek in dienst van de totaliteit. Verdraaiing is de meest samenhangende, de wijdst verbreide en best aan de opstandige praktijk aangepaste revolutionaire daad. In een soort natuurlijke beweging – de passie voor het spel – sleept het ons mee tot uiterste radicalisering.

Bij de ontbinding die het geheel van psychische en fysieke gedragingen treft – een ontbinding die verbonden is met de eisen van de consumptiemaatschappij –, is er een fase waarin de verdraaiing ontwaardend werkt, hetgeen in zekere zin door de his-

torische omstandigheden wordt veroorzaakt en gegarandeerd. Zo is er een ontwikkeling gaande waarbij de negativiteit, die in de realiteit van de feiten verankerd is, maakt dat verdraaiing gelijk gesteld kan worden met de tactiek gericht op opheffing, met een wezenlijk positieve daad.

De overvloed aan consumptiegoederen wordt overal begroet als een gelukkige omstandigheid, maar, zoals bekend, corrumpeert het maatschappelijk gebruik van die goederen een goed gebruik ervan. Omdat het *gadget* voor het kapitalisme en de bureaucratische regimes vooral een voorwendsel tot winst maken is, mag het niet voor andere doeleinden bruikbaar zijn. De ideologie van het consumeerbare werkt als een fabrieksfout, ze maakt het artikel waarvoor ze als verpakking dient, onbruikbaar en introduceert in de materiële voorzieningen die ons geluk zouden moeten dienen een nieuwe slavernij. In die context geeft de verdraaiing ruime bekendheid aan een ander gebruik, een *hogere* vorm die zij zelf uitvindt en waardoor de subjectiviteit ten eigen bate kan manipuleren met wat wordt verkocht om tegen de subjectiviteit te worden gebruikt. De crisis van het schouwspel zal maken dat de krachten van de leugen zich overgeven aan het kamp van de zelfervaren waarheid. Hoe kunnen we de wapenen die de vijand op grond van de economische eisen moet distribueren tegen hem keren? Dat is de overheersende vraag bij de tactische en strategische problemen. We moeten de verdraaiingsmethoden propageren als het ABC voor de consument die niet langer consument wil zijn.

De verdraaiing die haar eerste proeve van bekwaamheid in de kunst heeft afgelegd, is nu de kunst geworden die op alle gebieden kan laten zien wat ze waard is. Na aanvankelijk naar voren te zijn gekomen in de woelingen van de culturele crisis van de jaren 1910-1925, heeft ze zich geleidelijk uitgebreid tot alle sectoren die door ontbinding waren aangetast. Niettemin biedt de kunst de verdraaiingstechnieken nog steeds een bruikbaar proefterrein. We moeten alleen de lessen uit het verleden weten te trekken. Uit de voortijdige poging tot herinvestering die de surrealisten ondernamen door de niet geheel tot nul gereduceerde antiwaarden van de dadaïsten te passen in een niet geheel geschikte context, blijkt wel dat zo'n poging om op basis

van niet genoeg ontwaarde elementen iets op te bouwen er altijd toe leidt dat de overheersende mechanismen van de maatschappelijke ordening die elementen usurperen. Met hun houding van combineren en schipperen ten aanzien van de kunst gaan de tegenwoordige cybernetici zelfs zo ver dat ze hoogmoedig en zinloos willekeurige elementen die *in het geheel niet zijn ontwaard*, bij elkaar harken. Pop art en Jean-Luc Godard, de apologetiek van de mestvaalt.

In de artistieke expressie wordt het eveneens mogelijk tastend en voorzichtig naar nieuwe vormen van agitatie en propaganda te zoeken. In die orde van ideeën zijn de werken van Michèle Bernstein van 1963 – gipsen waarin miniaturen zoals tinnen soldaatjes, speelgoedautootjes en -tanks worden vastgedrukt –, met namen zoals 'Overwinning van de bende van Bonnot', 'Overwinning van de Commune van Parijs' en 'Overwinning van de Arbeidersraden van Boedapest' een prikkel om bepaalde kunstmatig in het verleden gestolde gebeurtenissen in positieve zin te corrigeren, een prikkel ook om de geschiedenis van de arbeidersbeweging opnieuw te maken en tegelijkertijd de kunst te verwerkelijken. Hoe beperkt en beschouwend ook, een dergelijke agitatie maakt de weg vrij voor aller creatieve spontaniteit, al was het maar omdat daarmee in een bijzonder vervalste sector bewezen wordt dat verdraaiing de enige taal, de enige daad is die de kritiek op zich zelf in zich draagt.

Creativiteit kent geen grens, verdraaiing geen einde.

XXIV

De tussenwereld en de nieuwe onschuld

De tussenwereld is het braak liggend terrein van de subjectiviteit, de plaats waar het braaksel en oud roest van de macht en de wil om te leven dooreen liggen [1]. – De nieuwe onschuld laat de monsters van de innerlijkheid vrij en laat het troebele geweld van de tussenwereld los op de oude orde der dingen [2].

1

Aan de rand van de subjectiviteit bestaat een onoverzichtelijk gebied dat door de kwaal van de macht is aangetast. Daar wekken niet te onderdrukken gevoelens van haat, woeste verlangens naar wraak, tirannieke naijver en het verzet van de gefrustreerde wensen, grote onrust. Het is een marginale verdorvenheid die van alle kanten dreigt, een tussenwereld.

De tussenwereld is het braak liggend terrein van de subjectiviteit. Daar vinden we de wezenlijke wreedheid, de wreedheid van de smeris en de rebel, van de onderdrukking en van de poëzie van de rebellie. Halverwege het geüsurpeerde gebruik in het schouwspel en het gebruik in het protest, krijgt het ruimte-tijdcontinuüm van de dromer op monsterachtige wijze vorm, enerzijds volgens de normen van de individuele wil, anderzijds in het perspectief van de macht. Doordat het dagelijks leven voortdurend armer werd, is het ten slotte een publiek domein geworden dat open staat voor elke vorm van onderzoek, een open veld waar de strijd tussen de creatieve spontaniteit en het verderf daarvan zal worden uitgevochten. Als goed verkenner van de geest geeft Artaud een uitstekend beeld van die onzekere strijd: 'Het onbewuste behoort mij niet toe, behalve in de droom. En dan, is al wat ik daarin zie en wat blijft hangen, een vorm die voorbestemd is om te worden geboren of een vorm van het smerige dat ik heb verworpen? Het onderbewuste is dat wat uitlekt uit de premissen van mijn innerlijke wil, maar ik weet

niet erg goed wie daar heerst, en ik denk wel dat ík het niet ben, maar dat het de golf van vijandige strevingen is die, ik weet niet waarom, in mij denkt en in de wereld nooit andere zorgen en gedachten heeft gehad dan in mijn lichaam en mijn ik mijn plaats in te nemen. Maar in het voorbewuste waar de verleidingen van al die kwade strevingen mij kwellen, daar zie ik ze terug, maar nu ben ik gewapend met al mijn bewustzijn en wat doet het ertoe dat ze in horden op me afkomen, want nu voel ik toch dat ik er ben... Ik heb dus gevoeld dat ik tegen de stroom in moest gaan en me zo ver uitrekken in mijn voorbewustzijn dat ik zie hoe ik me ontwikkel en *verlang*.' En verder zegt Artaud: 'De peyotl[1] heeft me zo ver gebracht.'

Het avontuur van de solitair uit Rodez[2] klinkt als een waarschuwing. Zijn breuk met de surrealistische beweging is veelzeggend. Hij verwijt de groep dat ze zich door het bolsjevisme laat inlijven en laat gebruiken door een revolutie – die, het zij terloops opgemerkt, de moord op de matrozen van Kronstadt op haar geweten heeft –, in plaats van de revolutie te gebruiken. Artaud heeft duizendmaal gelijk dat hij de beweging ervan beschuldigt niet in staat te zijn haar revolutionaire samenhangendheid te baseren op het rijkste dat ze in zich had, het primaat van de subjectiviteit. Maar nauwelijks heeft Artaud met het surrealisme gebroken of hij raakt het spoor bijster in solipsistische waanzin en magisch denken. Er is geen sprake meer van dat hij wat hij subjectief wil verwerkelijkt door de wereld te veranderen. In plaats van de innerlijkheid te veruiterlijken in de feiten, gaat hij juist de innerlijkheid sacraliseren, en in de gestolde wereld der analogieën de permanente aanwezigheid van een fundamentele mythe ontdekken, die slechts langs de wegen der onmacht kan worden geopenbaard. Wie aarzelt de brandhaard die hem verteert naar buiten te gooien, heeft geen andere keus dan volgens de wetten van het consumeerbare te verteren in het Nessuskleed[3] van de ideologieën – en het doet volstrekt niets toe of af aan de geschiedenis of dat nu de ideologie is van drugs, kunst, psychoanalyse, theosofie of revolutie.

Het imaginaire is de exacte wetenschap van de mogelijke oplossingen. Er bestaat geen parallelle wereld waar de geest scha-

deloos gesteld kan worden voor de mislukkingen in de uiterlijke realiteit. Het is een kracht die bestemd is ter overbrugging van de kloof die innerlijkheid en uiterlijkheid scheidt. Een tot niets-doen gedoemde *praxis*.

Met haar spookbeelden, obsessies, haatuitbarstingen en sadisme lijkt de tussenwereld een leeuwekuil waar de beesten brullen van woede omdat ze ingesloten zijn. Een ieder is vrij in de kuil af te dalen al naar de droom, de drugs, de drank of de waanzin der zinnen hem ingeven. Daar is een geweld dat niets liever wil dan zich vrij manifesteren, een sfeer waarin het goed is zich te storten, al was het maar om te komen tot die vorm van dansend en dodend bewustzijn die Norman Brown het dionysisch bewustzijn heeft genoemd.

2

De rode dageraad van het oproer lost de monsterlijke schepselen der nacht niet op, maar hult hen in een kleed van licht en vuur, laat hen uitgaan over steden en velden. De nieuwe onschuld, dat is de boze droom die werkelijkheid is geworden. We kunnen de subjectiviteit niet opbouwen zonder wat haar in de weg staat op te ruimen. Zij put uit de tussenwereld het voor dat doel noodzakelijke geweld. De nieuwe onschuld is het in lucIditeit opbouwen van een vernietiging.

Zelfs de vreedzaamste mens kent tal van bloedige droomvoorstellingen. Hoe moeilijk is het iemand zorgzaam te behandelen die men ter plaatse zou willen doodschieten, met vriendelijkheid iemand te ontwapenen als het niet opportuun is hem met geweld te ontwapenen! Wie er bijna in is geslaagd mij te besturen, moet ik wel fel haten. En hoe kan ik mijn haat doen verdwijnen zonder de oorzaak ervan weg te nemen? De barbaarse wreedheden tijdens rellen, de brandstichtingen, de volkswoede, de excessen die door de burgerlijke historici worden gebrandmerkt – dat is nu juist het tegengif tegen de kille wreedheid van de krachten van orde en hiërarchische onderdrukking.

In de nieuwe onschuld overspoelt de tussenwereld, plotseling uitstromend, de onderdrukkende structuren. Het spel van het zuivere geweld gaat op in het zuivere geweld van het revolutionaire spel.

De schok van de vrijheid nu verricht wonderen. Niets is daartegen bestand, noch ziekten van de geest, noch gevoelens van wroeging, schuld of onmacht, noch de afstomping die voortkomt uit de sfeer van repressie. Toen er in het laboratorium van Pavlov eens een waterleidingbuis sprong, was er bij geen van de honden die de overstroming overleefden ook nog maar iets te bespeuren van de langdurige conditionering. Zou de vloedgolf van de grote sociale omwentelingen op mensen minder uitwerking hebben dan een overstroming op honden? Reich is er een voorstander van bij affectief geblokkeerde en musculair hypertonische neurotici woedeuitbarstingen uit te lokken. Dergelijke neurotici lijken me tegenwoordig bijzonder veel voor te komen; ze lijden aan de kwaal van het overleven. En de kans is groot dat de meest coherente woedeuitbarsting de vorm van een algemene opstand aanneemt.

Drieduizend jaar verduistering zullen niet bestand zijn tegen tien dagen revolutionair geweld. Evenzo zal de wederopbouw van de maatschappij het individuele onbewuste van alle mensen een nieuwe vorm geven.

De revolutie van het dagelijks leven zal afrekenen met de begrippen rechtspraak, boete en straf, begrippen die behoren tot het gebied van de ruil en het fragmentarische. We willen geen rechtsprekers zijn, maar meesters zonder slaven, die na de vernietiging van de slavernij een nieuwe onschuld zullen weervinden, een heerlijk leven. Het gaat er niet om over de vijand te oordelen, maar hem te vernietigen. Durruti bracht in de dorpen die hij met zijn kolonne had bevrijd de boeren bijeen, vroeg hun hem de fascisten aan te wijzen, en schoot die dan ter plaatse dood. De komende revolutie zal dezelfde weg volgen. Sereen. We weten dat er niemand meer zal zijn om recht over ons te spreken, omdat de rechters voor altijd afwezig zullen zijn. We hebben ze opgevreten.

De nieuwe onschuld impliceert de vernietiging van een orde der dingen die altijd de levenskunst in de weg heeft gestaan en tegenwoordig wat er nog aan zelfervaren authenticiteit is, bedreigt. Ik heb absoluut geen redenen nodig om mijn vrijheid te verdedigen. Ieder ogenblik brengt de macht mij in een toestand

van rechtmatige noodweer. In de volgende korte dialoog tussen de anarchist Duval en de agent die met zijn aanhouding is belast, kan de nieuwe onschuld haar spontane jurisprudentie herkennen:

'Duval, in naam der wet, gij zijt mijn gevangene.'

'En ik ruim je uit de weg in naam der vrijheid.'

Voorwerpen bloeden niet. Wie met de dode last der dingen op ons drukken, zullen als dingen sterven, zoals het porselein dat de revolutionairen bij een plundering tijdens de Russische Revolutie stuk sloegen. Het werd hun verweten en, naar Victor Serge verhaalt, antwoordden zij: 'We zullen al het porselein ter wereld stuk slaan om het leven te veranderen. Jullie zijn te veel op dingen gesteld en te weinig op mensen... Jullie houden te veel van de mensen alsof het dingen waren en niet genoeg van de mensen.' Wat niet beslist moet worden vernietigd, verdient te worden gespaard: dat is in zijn beknopste vorm ons toekomstig Wetboek van Strafrecht.

XXV

Vervolg op 'Zitten jullie ons te belazeren?': Jullie zullen ons niet lang meer belazeren.

(Adres van de Sans-culottes van de rue Mouffetard aan de Conventie[1], 9 december 1975).

I

In Los Angeles, Praag, Stockholm, Stanleyville, Turijn, Mieres, San Domingo, Amsterdam[2] – overal waar de daad en het bewustzijn van de afwijzing de fabrieken van de collectieve illusies op een geweldige manier stilleggen, is de revolutie van het dagelijks leven op weg. Het protest wordt sterker naarmate de ellende algemener wordt. Wat lange tijd de aanleiding tot afzonderlijke botsingen is geweest – honger, dwang, verveling, ziekte, angst, vereenzaming, leugen –, dat onthult tegenwoordig wat er de fundamentele reden van is, het onthult zijn lege en verstikkende vorm, zijn verschrikkelijk abstracte onderdrukkende karakter. Op de wereld van de hiërarchisch geordende macht, de Staat, het offer, de ruil, het kwantitatieve – de koopwaar als wil en beeld van de wereld –, hebben de drijvende krachten van een geheel nieuwe samenleving, die nog moet worden uitgevonden en toch al aanwezig is, het gemunt. Er is geen gebied op aarde meer waar de revolutionaire *praxis* niet werkt als een ontwikkelaar die het negatieve omzet in het positieve en met het vuur van de opstand de verborgen zijde der aarde verlicht en haar veroveringen in kaart brengt.

Alleen de revolutionaire *praxis* verduidelijkt de instructies voor het opnemen van de wapenen voldoende om te voorkomen dat de beste voorstellen toevallig en partieel blijven. Maar dezelfde *praxis* laat ook zien dat zij bijzonder vatbaar is voor bederf zodra ze breekt met haar eigen rationaliteit – een rationaliteit die niet langer abstract is, maar concreet, opheffing van de lege en universele vorm van de handelswaar. Alleen die rationaliteit maakt een niet vervreemdende objectivering mogelijk: de

verwerkelijking van kunst en filosofie in de individuele ervaring. Een dergelijke rationaliteit trekt krachtlijnen en verbreidt zich dank zij de niet toevallige werking op een en hetzelfde moment van twee geladen polen. Zij is de vonk tussen de subjectiviteit, die uit het totalitaire karakter van de repressieve omstandigheden de wil put om alles te zijn, en de afsterving waaraan het algemeen geworden systeem van koop en ruil door de historie onderhevig is.

De conflicten die zich in ieders bestaan voordoen verschillen kwalitatief niet van de aan de mensheid als geheel inherente conflicten. Daarom mogen de mensen niet verwachten de wetten die hun algemene geschiedenis bepalen te zullen beheersen als ze niet tegelijkertijd hun eigen persoonlijke geschiedenis beheersen. Wie de revolutie benadert door van zich zelf weg te lopen – en dat doen alle activisten –, benadert haar met afgewend gelaat, in omgekeerde richting. In plaats van het voluntarisme en de mystieke opvatting dat de revolutie historisch onvermijdelijk is, moeten we de idee van een aanvalsplan ingang doen vinden, de idee van een zowel gevoelsmatige als verstandelijke constructie waarin de onmiddellijke subjectieve eisen en objectieve omstandigheden van nu zich verenigen. Het *hellend vlak van de revolutie* is in de dialectiek van het partiële en het totale het project tot opbouw van het dagelijks leven in en door de strijd tegen koop en ruil, zó dat iedere afzonderlijke fase van de revolutie daar telkens het eindresultaat van is. Geen maximum- en geen minimum- en geen overgangsprogramma, maar een algehele strategie, gebaseerd op de belangrijkste kenmerken van het te vernietigen systeem, waarop de eerste aanvallen zullen worden gericht.

Op het opstandig moment, en dus ook nu al, moeten de revolutionaire groepen een algehele formulering geven van de problemen waarvoor ze door de verscheidenheid van de omstandigheden worden geplaatst, zoals ook het proletariaat die problemen algeheel moet oplossen door zich zelf op te heffen. Laten we een aantal problemen noemen:

– Hoe kunnen we concreet de arbeid en de arbeidsdeling en de tegenstelling werk-vrije tijd opheffen? (het probleem van de wederopbouw van de menselijke relaties via een hartstochte-

lijke en bewuste *praxis* die alle aspecten van het maatschappelijke leven etc. raakt);

– Hoe kunnen we concreet de ruil opheffen? (het probleem van de geldontwaarding en daarmee ook de ondermijning met behulp van vals geld, het probleem van de betrekkingen die de economie vernietigen, het opruimen van parasitaire sectoren, etc.);

– Hoe kunnen we de Staat en alle vervreemdende vormen van gemeenschap opheffen? (het probleem van de opbouw van situaties, de vorming van raden van zelfbestuur, het opstellen van een positief recht dat alle vrijheden waarborgt en de opruiming van achtergebleven sectoren mogelijk maakt, etc.);

– Welke maatregelen moeten we nemen om de beweging uitgaande van sleutelgebieden uit te breiden, ten einde het geheel van de overal vastgestelde omstandigheden een revolutionair karakter te geven? (zelfverdediging, betrekkingen met de nietbevrijde gebieden, verbreiding van het gebruik en de aanmaak van wapens, etc.).

In de overgangsfase van de ontredderde samenleving naar de nieuwe nog in te richten maatschappij, is de Situationistische Internationale een voorbeeld van een groep die op zoek is naar haar revolutionaire samenhang. Haar belang, zoals het belang van iedere groep die de poëzie in zich draagt, is dat zij als voorbeeld zal dienen voor de nieuwe maatschappelijke ordening. Er moet dus worden voorkomen dat de onderdrukking – hiërarchie, bureaucratisering, et cetera – die buiten de groep bestaat zich ook binnen de groep gaat voordoen. Hoe? Door te eisen dat de participatie ondergeschikt is aan de handhaving van een werkelijke gelijkheid van alle leden, niet als een metafysisch recht, maar integendeel als een norm die moet worden bereikt. Juist om autoritarisme en passiviteit – leiders en activisten – te vermijden, moet de groep zonder aarzeling iedere daling van het theoretisch niveau, ieder geval van slapheid in de praktijk, ieder schipperen afstraffen. Niets geeft het recht mensen te tolereren die door het heersende stelsel zo gemakkelijk worden getolereerd. Uitsluiting en breuk zijn de enige afweermiddelen als de samenhangendheid wordt bedreigd.

Verder impliceert het project tot bundeling van de her en der

verspreide poëtische krachten ook dat men autonome revolutionaire groepen kan erkennen of in het leven roepen, deze radicaliseren en in een federatie verbinden zonder ooit de leiding ervan op zich te nemen. De functie van de Situationistische Internationale is een spilfunctie: overal aanwezig zijn als een as die door de agitatie onder het volk aan het draaien wordt gebracht en zelf weer de oorspronkelijke beweging versterkt doorgeeft. De situationisten zullen de hunnen herkennen aan de hand van het criterium van consistent revolutionair gedrag.

De lange revolutie voert ons naar de opbouw van een parallelle samenleving die aan de heersende maatschappij tegengesteld is en deze geleidelijk zal vervangen, of beter nog naar de vorming van een coalitie van micro-samenlevingen, ware guerrillahaarden strijdend voor de *algemene verbreiding van zelfbestuur*. Effectieve radicaliteit staat alle varianten toe en waarborgt alle vrijheden. De situationisten presenteren zich dus niet aan de wereld met een nieuw soort samenleving als was het de ideale maatschappelijke ordening die de wereld eerbiedig op de knieën liggend moet aanvaarden. Door voor zich zelf te strijden en in het hoogste bewustzijn van die strijd, laten ze alleen maar zien waarom de mensen werkelijk strijden en waarom zij zich bewust moeten worden van die strijd.

1963-1965

Heildronk
op de revolutionaire arbeiders

De radicale kritiek heeft slechts een analyse gegeven van de Oude Wereld en de negatie daarvan. Nu moet zij zich zelf verwerkelijken in de praktijk van de revolutionaire massa's of die praktijk afwijzen en dus zich zelf verloochenen.

Zolang het project van de totale mens het spookbeeld blijft dat rondwaart waar de onmiddellijke individuele zelfverwerkelijking ontbreekt, zolang het proletariaat *in de praktijk* de theorie niet heeft ontrukt aan hen die haar leren door de eigen ontwikkeling van de theorie, dan zal als in een soort Echternacher boetprocessie iedere stap die de radicaliteit vooruit zet worden gevolgd door twee stappen achteruit van de ideologie.

Door de proletariërs aan te sporen zich van de theorie, ontleend aan het dagelijks zelfdoorleefde en niet-doorleefde, meester te maken, koos ik in mijn *Handboek* voor opheffing en nam ik tegelijkertijd het risico dat het boek, omdat de voorstellen die het deed nog niet in een opstand waren toegepast, op alle mogelijke manieren zou worden vervalst. Zodra de radicale theorie het contact met de plotseling door de historie afgeremde ontwikkeling van het revolutionair bewustzijn verliest, wordt zij, hoewel zij zich zelf blijft, anders en ontkomt zij niet geheel aan de soortgelijke én omgekeerde beweging, aan een regressie in de richting van het gescheiden denken, het schouwspel. En omdat de radicale theorie de kritiek op zich zelf in zich draagt, stelt zij zich bovendien altijd nog bloot aan de kritiek van het ideologisch ongedierte – waarvan de variëteiten in dit geval uiteenlopen van subjectivisme via pseudo-gemeenschapsstreven en a-politiek hedonisme tot nihilisme –, de opgeblazen kikkers van de kritiek om de kritiek.

Uit de aarzeling van de arbeiders om radicaal op te treden – als ze niet aarzelden zouden ze al gauw produktie en consumptie die *in aanleg* alleen zij kunnen verdraaien, in dienst stellen van de individuele hartstochten en behoeften –, is gebleken dat

dat deel van het proletariaat dat geen directe greep had op de economische mechanismen er, in de opgaande fase, slechts in slaagde een theorie te formuleren en uit te dragen die het, omdat het niet bij machte was die zelf te realiseren en te corrigeren, veranderde in intellectuele regressie in de neergaande fase. Een bewustzijn dat niet wordt gebruikt kan zich alleen nog maar rechtvaardigen als een verbruikt bewustzijn.

Het beste dat de subjectieve manifestatie van het situationistisch project aan de voorbereiding van Mei 1968 en aan de bewustwording van nieuwe uitbuitingsvormen heeft kunnen bijdragen, is later het slechtste geworden in de geïntellectualiseerde interpretatie waartoe velen ten slotte zijn gekomen, omdat ze niet in staat waren te vernietigen wat alleen de arbeiders die in de sleutelsectoren van produktie en consumptie verantwoordelijke posten bekleedden, hadden kunnen vernietigen, niet zozeer door bezetting als wel door sabotage en verdraaiing.

Omdat het situationistisch project de meest geavanceerde praktische gedachte is geweest van dat deel van het proletariaat dat geen greep heeft op die sectoren die het proces van koop en ruil aan de gang houden, en ook omdat het project de *vernietiging van de maatschappelijke organisatie van het overleven en invoering van gegeneraliseerd zelfbestuur* altijd als enige taak is blijven zien, moet het vroeg of laat weer worden opgenomen in arbeiderskringen, waarbij het aan het schouwspel en zijn windbuilen van critici wordt overgelaten die beweging te onthullen of aan te dikken met hun geleerde commentaar.

De radicale theorie behoort hem toe die haar verbetert. Als we de theorie verdedigen tegen geleerde commentaren, tegen de culturele koopwaar als hoedanig zij maar al te vaak en al te lang wordt *tentoongesteld,* dan betekent dat niet dat we een beroep doen op de arbeider die anti-arbeid, anti-opoffering of anti-hiërarchie is om de proletariër te bestrijden die zich er weliswaar van bewust is dat ook hij arbeid, offer en hiërarchie afwijst, maar machteloos is. Het betekent wel dat we van hen die aan de basis staan van de eenheidsstrijd tegen de maatschappij van overleven, eisen dat ze zo doeltreffend mogelijk gebruik maken van de expressiemiddelen waarover ze beschikken, namelijk de revolutionaire daden die de taal scheppen in omstan-

digheden die zelf ook zo zijn dat iedere terugkeer naar het verleden onmogelijk is. De dwangarbeid saboteren, het proces van produceren en reproduceren van handelswaar tot stilstand brengen, voorraden en produktieve krachten anders gebruiken en wel ten bate van de revolutionairen en allen die zich, uit gelijkheid van gevoelens, bij hen zullen aansluiten – daardoor kunnen ze niet alleen afrekenen met het bureaucratisch reserveleger van hoofdarbeiders en arbeideristische intellectuelen, maar ook een eind maken aan de scheiding tussen hoofd- en handarbeiders, aan alle scheidingen. Tégen de arbeidsverdeling en de universele fabriek, vóór eenheid van niet-werken en gegeneraliseerd zelfbestuur!

Dat de belangrijkste stellingen van mijn *Handboek* duidelijk zijn, moet nu blijken uit de concrete resultaten die de anti-lezers tot stand zullen brengen. Niet meer in studentenonrust, maar in de totale revolutie. De theorie moet het geweld daarheen brengen waar het geweld al is. Arbeiders uit Asturië, Belgisch Limburg, Poznan, Lyon, Detroit, Csepel, Leningrad, Kanton, Buenos Aires, Johannesburg, Liverpool, Kiruna, Coimbra[1] – aan u de taak het gehele proletariaat de macht te geven om het genot dat zij iedere dag beleven in de liefde, in het overwinnen van beperkingen en hun passies, uit te breiden tot het genot van de revolutie voor ieder afzonderlijk en allen te zamen.

Zonder de kritiek der wapenen zijn de wapenen der kritiek zelfmoordwapens. Tal van proletariërs worden, als ze niet vervallen tot de wanhoop van het terrorisme of de armzaligheid van het protest, de voyeurs van de arbeidersklasse, toeschouwers bij hun eigen steeds maar weer uitgesteld doeltreffend optreden. Omdat ze er genoegen mee nemen revolutionairen per procuratie te zijn – want steeds maar weer bedrogen en geslagen als revolutionairen zonder revolutie –, wachten ze af totdat de macht van de bureaucratische kaders een steeds sneller dalende tendens gaat vertonen, waarna ze hun bemiddeling aanbieden en zich gaan gedragen als bazen, objectief onmachtig als ze zijn om met het schouwspel af te rekenen. Daarom is het van zo groot belang dat de organisatie van de opstandige arbeiders – de enige nu noodzakelijke organisatie – het werk van de opstandige arbeiders zelf is, opdat zij hun organisatiemodel als

voorbeeld kunnen voorhouden aan het hele proletariaat in zijn strijd voor gegeneraliseerd zelfbestuur. Door zo'n organisatie zal er definitief een einde komen aan repressieve organisaties (Staten, partijen, vakverenigingen, hiërarchisch gestructureerde groepen) en het kritisch complement daarvan, het organisatiefetisjisme dat bij het niet-produktieve proletariaat huis houdt. Zo'n organisatie zal in de onmiddellijke praktijk de contradictie tussen voluntarisme en realisme corrigeren. Het was juist die contradictie die heeft aangegeven waar de grenzen van de Situationistische Internationale lagen en bewezen dat de groep niet in staat was de intersubjectieve overeenstemmingen en onenigheden te harmoniseren, omdat de groep alleen maar door uitsluiting en breuk kon verhinderen dat in haar zelf voortdurend het soort overheersing zoals die buiten de groep bestond, werd herhaald. (In november 1970 heb ik de Situationistische Internationale met haar steeds talrijker volstrekt onbelangrijke lieden dan ook verlaten.) Zo'n organisatie zal tenslotte bewijzen dat dat deel van het proletariaat dat niet over de concrete mogelijkheden beschikt om de produktiemiddelen te verdraaien, anders te gebruiken, geen organisaties nodig heeft maar mensen die voor hen optreden, zich als daar aanleiding toe is aaneensluiten tot sabotagegroepen – het neutraliseren van repressieve groeperingen, bezetten van radiostations, et cetera –, tussenbeide komen daar en wanneer de gelegenheid de garantie geeft in tactisch en strategisch opzicht doeltreffend te kunnen handelen en die geen andere zorg hebben dan zonder voorbehoud te genieten en *tegelijkertijd en onlosmakelijk daarmee verbonden* overal het vuur aan te blazen van de arbeidersguerrilla, het negatieve en positieve vuur dat, omdat het uit de basis van het proletariaat oplaait, ook de enige basis is voor de liquidatie van het proletariaat als proletariaat en van de klassenmaatschappij.

Al ontbreekt het de arbeiders aan de samenhangendheid om doeltreffend te kunnen handelen, zij zijn er in ieder geval van verzekerd die doeltreffendheid voor allen en op beslissende wijze te verkrijgen, want uit de ervaringen met wilde stakingen en rellen blijkt duidelijk dat de idee van de radenvergaderingen weer sterk naar voren komt. De Communes komen terug, plot-

seling, en daardoor zullen alléén zij worden verrast – even maar, lang genoeg voor een repressieve tegenaanval die onvergelijkelijk ernstiger is dan de onderdrukking van intellectuele bewegingen – die niet zien dat onder het rimpelloos oppervlak van het schouwspel met zijn verscheidenheid aan rollen, net als voorheen tersluiks weer wordt gewerkt aan de bevordering van de eenheid en het proletariaat heimelijk strijdt om zich de geschiedenis toe te eigenen en alle omstandigheden van het dagelijks leven algeheel en ingrijpend te veranderen. En dat de noodzakelijkheid dat men een *geschiedenis voor zich* heeft, ook een ironische kant heeft blijkt uit de negatieve samenhangendheid die het proletariaat als het ongewapend is in het gunstigste geval kan bereiken. Die negatieve samenhangendheid is overal aanwezig als een objectieve waarschuwing voor wat de arbeidersradicaliteit van binnen uit bedreigt. Die dreiging is de intellectualisering met al wat dat inhoudt aan regressie van het bewustzijn in de richting van kennis en cultuur, de ongecontroleerde bemiddelaars en hun bureaucratische kritiek, de lieden die geobsedeerd worden door prestige en die zich er meer om bekommeren steeds een andere rol te spelen dan die rollen te laten verdwijnen in de speelse wedijver van de guerrilla van de basis. Zo'n dreiging bestaat ook als men afziet van concrete subversieve daden en van de revolutionaire verovering van grondgebied en men zich afzijdig houdt van de internationale eenheidsbeweging die ernaar streeft een einde te maken aan scheidingen, offer, dwangarbeid, hiërarchie – koopwaar in al haar vormen.

De uitdaging die de reïficatie aan ieders creativiteit richt zit niet meer in een theoretisch 'Wat te doen?'[2], maar in de praktijk van de revolutionaire daad. Al wie in de revolutie niet de centrale passie ontdekt die alle andere hartstochten mogelijk maakt, kent van het genot slechts de schaduwen. In die zin is het *Handboek* de kortste weg tussen de individuele subjectiviteit en de verwerkelijking daarvan in de door allen gemaakte geschiedenis. In vergelijking met de lange revolutie is het *Handboek* slechts een punt, maar dan wel een uitgangspunt voor de communalistische beweging van gegeneraliseerd zelfbestuur, zoals het ook niet meer is dan een schets, maar dan wel een schets

voor het doodvonnis dat de maatschappij van het overleven tegen zich zelf uitspreekt en dat de internationale van fabrieken, akkers en straten onherroepelijk ten uitvoer zal leggen.

Om een wereld van genietingen te gewinnen, behoeven we slechts de verveling te verdrijven.

Oktober 1972

Noten

1
Het onbetekenende betekend

1 Revolutionair bewind in Parijs van 18 maart tot 28 mei 1871. Het was gericht tegen de na de val van het tweede keizerrijk op 4 september 1870 optredende Voorlopige Regering onder Thiers (die eerst in Parijs en vanaf 18 maart in Versailles zetelde) en streed voor onder meer een federale opbouw van het Franse staatsbestel en scheiding van Kerk en Staat. Dank zij Duitse welwillendheid – de Duitsers bezetten als gevolg van de Franse militaire nederlaag grote delen van Frankrijk – konden de regeringstroepen uit Versailles het uitgehongerde Parijs binnendringen. In de 'semaine sanglante' – de bloedige week – van 21 tot 28 mei 1871 werden twintigduizend mensen standrechtelijk doodgeschoten, daarna nog eens twintigduizend terechtgesteld en verbannen op grond van vonnissen van krijgsraden. Velen werden doodgeschoten bij de 'mur des Fédérés' op het kerkhof Père Lachaise. Tot aan de amnestie van 1880 kan links in Frankrijk niet legaal bestaan.

2 Zie naamregister Spartacus.

3 Van 7 tot 18 maart 1921 kwamen de matrozen van de marinebasis Kronstadt, die een belangrijke bijdrage hadden geleverd aan de overwinning van de Oktoberrevolutie van 1917, in opstand tegen een politiek van de bolsjevistische machthebbers die ze als verraad aan de revolutie beschouwden. De opstand werd door het Rode Leger bloedig onderdrukt.

4 Lacoste, zie naamregister.

5 De opstand in Boedapest in 1956 werd door Russische interventie onderdrukt.

II

Vernedering

1 Trobrianders: bewoners van koraaleilanden ten oosten van politie.

2 Guernica: stadje in Spanje dat in 1937 door een Duits vliegerkorps werd gebombardeerd. Het was het eerste bombardement op een open stad.

3 Hiroshima: Japanse stad die op 6 augustus 1945 werd getroffen door de eerste atoombom.

4 Sétif: Algerijnse stad die tijdens de Algerijnse Onafhankelijkheidsoorlog (1954-1962) zwaar te lijden heeft gehad, met name van het optreden van Franse para's.

5 Alabama: staat in het zuidoosten van de VS, waar onder meer in Birmingham, Selma en Montgomery rassenrellen plaatsvonden in de jaren zestig.

VI

Drukvermindering en derde macht

1 Broeders en Zusters van de Vrije Geest: groepen mensen die sinds de dertiende eeuw een pantheïstisch-quietistische mystiek propageerden, onverschillig stonden tegenover de Kerk en duidelijk libertijns waren gericht. Ze werden bestreden door onder anderen Ruysbroeck en Geert Groote.

VII

De eeuw van het geluk

1 In Lyon vonden in 1831 en 1834 opstanden plaats wegens werkloosheid, mede ten gevolge van toenemende mechanisatie, onder de wevers van de zijde-industrie en politieke ontevredenheid onder de republikeinen (Frankrijk was in die tijd een koninkrijk onder Louis-Philippe).

2 In Fourmies schoten de troepen op 1 mei 1891 op demonstrerende stakers, waarbij acht (andere berichten spreken van tien) doden vielen en een zestigtal gewonden. Bij de doden waren twee kinderen.

3 Watts: wijk van de Amerikaanse stad Los Angeles waar tussen 11 en 18 augustus 1965 hevige rassenonrust heerste, waarbij 34 doden vielen en 898 gewonden.

4 In de nacht van 4 op 5 augustus 1789 besloot de na de eed in de kaatsbaan uit de Staten-Generaal voortgekomen Grondwetgevende Vergadering de standenvoorrechten en het feodale stelsel af te schaffen.

VIII

Ruil en gift

1 Potlatch is oorspronkelijk het uitwisselen van goederen – hetgeen soms ongelooflijke afmetingen kon aannemen – bij wijze van geschenken bij de noordwestkust-Indianen van Noord-Amerika en Canada.

IX

Het gebruik van de techniek als bemiddeling

1 Trobrianders: bewoners van koraaleilanden ten oosten van Nieuw-Guinea, die de biologische rol van de vader ontkennen en aan opgroeiende mensen grote seksuele vrijheid toekennen. Het volk is beroemd geworden door de onderzoekingen van de antropoloog B. Malinowski.

XI

Abstractie als bemiddeling en bemiddeling als abstractie

1 Humpty-Dumpty: figuur uit Lewis Carrolls *Alice's adventures in Wonderland*.

XII
Het offer

1 *Internationale Situationniste* is het blad van de gelijknamige 'beweging'. In het eerste nummer (p. 13) wordt 'situationniste' (adjectief en zelfstandig naamwoord) als volgt gedefinieerd: wat betrekking heeft op de theorie of de praktijk van het opbouwen van situaties. Hij die tracht situaties op te bouwen. Lid van de 'Situationistische Internationale'. De term 'situationnisme' wordt gedefinieerd als: betekenisloze term, ten onrechte afgeleid van 'situationniste'. Op dezelfde plaats staat verder: Er is geen 'situationnisme', want dat zou betekenen dat er een doctrine ter interpretatie van de bestaande feiten zou zijn. Het begrip 'situationnisme' is natuurlijk een bedenksel van de antisituationisten.

In *Internationale Situationniste* 2 (p. 31/32) is de zogenaamde Verklaring van Amsterdam opgenomen, ondertekend door Constant en Guy Debord, die in elf punten beoogt een minimumdefinitie – die verder kan worden uitgewerkt – te geven van de situationistische actie. In het Nederlandse blad *Forum* (nr. 6) gaan Debord en Constant uitgebreid in op het situationisme. Alle tussen 1958 en 1969 verschenen nummers van *Internationale Situationniste* zijn in Nederland uitgegeven door Van Gennep, Amsterdam 1970.

2 Chouans: koningsgezinde contrarevolutionairen die vanaf 1793 en feitelijk tot aan het begin van het eerste keizerrijk in 1804 actief waren, in het bijzonder in Bretagne en Normandië.

3 Carlisten: aanhangers van don Carlos de Bourbon, Spaans troonpretendent na de dood van zijn broer Ferdinand VII in 1833. De carlisten zijn zich de hele negentiende eeuw blijven roeren hetgeen leidde tot de bloedige carlistenoorlogen. In de Spaanse Burgeroorlog kozen ze de zijde van Franco. De huidige leider is prins Karel Hugo.

XIII
Scheiding

1 Manicheeërs: aanhangers van het manicheïsme, een door Mani (216-277) gestichte gnostische godsdienst. De basisprincipes zijn de leer van de twee beginselen (God en de materie, licht en duisternis, waarheid en leugen) en de leer van de drie tijden (de tijd dat het licht en de duisternis gescheiden waren, vervolgens de tijd waarin ze verenigd, vermengd zijn en ten slotte de tijd van definitieve scheiding). De leer is pessimistisch en redding en heil liggen slechts in ascese en inzicht. Bij de katharen zouden sporen van manicheïsme aanwezig zijn.

2 Katharen: aanhangers van middeleeuwse sekte (vooral de Albigenzen) die zich vanaf omstreeks 1150 vooral in Noord-Italië en Zuid-Frankrijk manifesteerde. Ze werden door de tegenstanders vaak 'neo-manicheeërs' genoemd. Ze kenmerkten zich door een streng ascetische levensopvatting. Vooral de Albigenzen hebben het zwaar te verduren gehad van de orthodoxe katholieken die met steun van op macht en verovering beluste edelen uit Noord-Frankrijk de beweging hebben onderdrukt, hoewel de Albigenzen zich tot het laatst fel hebben verzet op de berg Montségur.

3 Hussieten: aanhangers van een beweging voor kerkhervorming in het begin van de vijftiende eeuw. De terechtstelling van Johannes Hus leidde tot radicalisering en de Hussietenoorlogen. Door interne tegenstellingen was de ontwikkeling nogal wisselvallig. In 1512 kregen de Hussieten gelijke rechten met de katholieken. Met de vordering van de Hervorming gingen de Hussieten of tot het protestantisme of tot het katholicisme over. De Hussieten waren vooral actief in Bohemen en Moravië.

4 De wederdopers (of dopers of anabaptisten) vormden de radicale vleugel van de Hervorming in de zestiende eeuw. Ze verwierpen de kinderdoop en Staatskerk, en uiterlijke vormen in Kerk en eredienst. Naast de dopers die het wereldse leven wilden mijden, waren er de radicale dopers, bij wie onder meer

de Haarlemmer Jan Matthijs een leidende rol speelde. Hij wilde in Munster het Godsrijk stichten. In die stad voerde Jan Beukelszoon uit Leiden het bewind. Er werd getracht een communistisch soort samenleving op te bouwen. In 1535 werd Munster door de bisschop ingenomen, waarna de dopers en hun leiders op gruwelijke wijze werden gedood of terechtgesteld.

5 Revolutionaire boeren van 1525. Nadat er vanaf de elfde eeuw langzaam verbetering was gekomen in de positie van de boeren, trad er in de veertiende eeuw een reactie op van de kant van adel en geestelijkheid, de grondbezitters. De boeren kwamen in heel West-Europa, nu eens hier, dan weer daar, in het ene gebied vroeger dan in het andere, in verzet, hetgeen nog werd aangewakkerd door oorlogen, misoogsten en nieuwe kerkelijke leerstellingen. Vooral de Duitse boerenopstanden vanaf het einde van de vijftiende eeuw hadden een sterk antiklerikaal karakter. Luther koos de zijde van de boeren niet, integendeel. De grote Duitse boerenopstand dateert van 1524-1525 (Der grosse deutsche Bauernkrieg) en werd bloedig onderdrukt.

6 Peter Schlemihl is de aan het jiddisch ontleende naam van de man die zijn schaduw aan de duivel verkocht in Chamisso's *Peter Schlemihls wundersame Geschichte.*

XIV
Vormgeving van de schijn

1 De 'Fronde' was een opstandige beweging in Frankrijk tussen 1648 en 1653. Eerst kwam het Parlement van Parijs in verzet tegen het opkomende absolutisme zoals Mazarin dat wilde en tegen de belastingdruk; het conflict eindigde met een compromis in 1649. Ook de hoge adel kwam in verzet, omdat men vreesde dat versterking van het absolutisme zou leiden tot een vermindering van de macht van de adel; deze moest echter het hoofd buigen en zou tijdens de regering van Lodewijk XIV worden gedegradeerd tot een verzameling hovelingen.

2 De eredienst voor het Opperwezen werd ingesteld door het Comité de Salut Public (zie ook naamregister onder Saint-Just).

3 De Wurger van Boston was een moordenaar, die het in de jaren zestig vooral gemunt had op alleenwonende vrouwen.

XV
De rol

1 De zusters Papin worden als hoofdfiguren, die hun werkgeefster vermoorden, opgevoerd in Jean Genêts toneelstuk *Les Bonnes*.

XVII
De kwaal van het overleven

1 Onder Ancien Régime wordt verstaan het bewind zoals dat in Frankrijk bestond voor de revolutie van 1789.

XVIII
De dwaalwegen van de afwijzing

1 Opus Dei is een rooms-katholieke kerkelijke organisatie opgericht in 1928, waarvan de leden zich verplichten tot huldiging van het eigen beroep en tot apostolaat en derhalve ook tot activiteit op politiek en sociaal gebied, bij voorbeeld door te trachten belangrijke posten te bekleden. De beweging vertoont trekken die zijn terug te vinden in het franquisme en het carlisme.

2 In Asturië kwam de bevolking tussen 6 en 8 oktober 1934 in opstand tegen het rechtse bewind dat sinds de instelling van de tweede republiek in 1931 in Spanje aan de macht was.

3 Na 1918 voerden de sociaal-democraten in Wenen tal van gemeentelijke voorzieningen en een sterk progressieve belasting in, terwijl ook aan de huisvesting van de arbeidersbevolking

veel aandacht werd besteed. Het ministerie Dollfuss, een zogenaamde clerico-fascist, ging er fel tegen in, hetgeen in februari 1934 leidde tot een burgeroorlog in Wenen en de nederlaag van de socialisten.

4 OAS'ers zijn de leden van de 'Organisation Armée Secrète', die, na de mislukte generaalsputsch van april 1961 tegen de Algerijnse politiek van president de Gaulle, de strijd voor een Frans Algerije voortzetten onder leiding van generaal Salan, zowel in Algerije als in Frankrijk.

XIX
De omkering van het perspectief

1 Zie naamregister onder Spartacus.

XXI
Meesters zonder slaven

1 Het kasteel Schilling is de locatie waar het verhaal van *Les 120 journées de Sodome* van Sade zich afspeelt.

2 Een 'lettre de cachet' was in het Frankrijk van het Ancien Régime een koninklijk bevelschrift waarbij tot iemands arrestatie of verbanning kon worden bevolen. De lettres werden nogal eens op verzoek van een (adellijke) familie tegen een van haar leden uitgebracht om schuldeisers af te houden of gerechtelijke vervolging te voorkomen. Misbruik was niet ongebruikelijk.

XXII
Het ruimte-tijdcontinuüm van de ervaring en de correctie op het verleden

1 De Simba's waren de leden van een Kongolese stam en de volgelingen van de loemoembist Moelele in de strijd in de Kongo omstreeks 1964 (zie ook naamregister onder Moelele en Loemoemba).

2 *Schwester Katrei* is een veertiende-eeuws mystiek traktaat (ten onrechte toegeschreven aan meester Eckhart), waarin 'zuster Catharina' verhaalt van haar mystieke ervaringen te midden van de Broeders en Zusters van de Vrije Geest.

3 De *Pistis Sophia* is een gnostisch boek dat aan het eind van de achttiende eeuw in Egypte werd ontdekt en een bijzondere openbaring van Christus na zijn terugkeer op aarde gedurende achttien maanden lijkt te zijn. In het boek verschijnt een vrouwenfiguur, Pistis Sophia – de heilige wijsheid –, die het geestelijk element van de mens symboliseert dat uit de materie moet worden bevrijd.

XXIII

De triade der eenheid: zelfverwerkelijking, communicatie, participatie

1 Mourenx, genaamd Mourenx-ville-nouvelle, gelegen bij Pau in Zuidwest-Frankrijk en Sarcelles, gelegen in de buurt van Parijs, zijn nieuwe steden in de trant van de Bijlmer bij Amsterdam, hoewel Mourenx groter afwisseling kent. In Frankrijk is in het bijzonder Sarcelles het symbool van de slaapstad geworden en heeft zelfs geleid tot het ontstaan van het werkwoord 'sarcelliser'.

2 Dolmancé en Eugénie de Franval zijn figuren uit werken van Sade.

3 De Begijntjes van Schweidnitz (Swidnica in Polen) behoorden tot een uitgebreide beweging, die zich onder andere manifesteerde in België, Noord-Frankrijk, Rijnland, Beieren en Midden-Duitsland; ze hadden veelal geen duidelijke ketterse strevingen, maar waren wel vervuld van een hartstochtelijk verlangen naar de meest intense vormen van mystieke ervaring.

4 Zie naamregister onder Pancho Villa.

5 Zie naamregister onder Pancho Villa.

6 'Dorados' was de bijnaam die aan Villa's soldaten werd gegeven en betekent 'gouden rijders' of de 'gouden'.

7 Stanleyville is de vroegere naam van Kisangani in de voormalige Belgische Kongo, waar in 1964-1965 fel gevochten werd tussen rebellen en regeringstroepen (zie ook naamregister onder Moelele).

8 Monsieur Jourdain is de naïeve en pretentieuze hoofdpersoon uit Molière's *Bourgeois gentilhomme,* die constateert proza te maken zonder het te weten.

XXIV
De tussenwereld en de nieuwe onschuld

1 Zie naamregister onder Artaud.

2 Plaats in het zuidelijk deel van het Centraal Massief, waar Artaud verpleegd werd. Hij schreef daar de *Lettres de Rodez* (1946).

3 Nessus was in de Griekse mythologie de centaur die de beeldschone Deianira probeerde te schaken. Haar echtgenoot, Heracles, doodt Nessus, die stervende aan Deianira zijn bloed als tovermiddel geeft waarmee ze zich van Heracles' eeuwige liefde kan verzekeren. Toen Heracles verliefd werd op Iole, smeerde Deianira zijn jas in met Nessus' bloed, waarop Heracles een vreselijke dood stierf.

XXV
Vervolg op 'Zitten jullie ons te belazeren?': Jullie zullen ons niet lang meer belazeren

1 De Nationale Conventie is de Franse volksvertegenwoordiging in de periode van de Franse Revolutie die begint in september 1792 en eindigt met Robespierre's val op 27 juli 1794.

2 Los Angeles, Praag, Stanleyville, Turijn, Mieres (een Spaanse

mijnbouwstad), San Domingo en Amsterdam zijn plaatsen waar in de zestiger jaren rellen, opstanden, stakingen of andere manifestaties van onrust, ongenoegen en verzet hebben plaatsgevonden.

Heildronk op de revolutionaire arbeiders

1 Asturië, Belgisch Limburg, Johannesburg, Poznan, Lyon, Detroit, Csepel (op eiland gelegen deel van Boedapest met metaalindustrie), Leningrad, Kanton, Buenos Aires, Liverpool, Kiruna (in Noord-Zweden gelegen mijnbouwstad) en Coimbra (stad met o.a. textielindustrie in Portugal) staan voor plaatsen waar arbeiders en onderdrukte minderheden op enig ogenblik in verzet zijn gekomen en die als zodanig een symbolische betekenis hebben gekregen.

2 *Wat te doen* werd door Lenin in 1902 gepubliceerd. Lenin stelt daarin dat de arbeiders zelf niet het nodige socialistische en revolutionaire bewustzijn hebben en dat de partij daarom de voorhoede van het proletariaat moet zijn, een elite van beroepsrevolutionairen.

Naamregister

Samengesteld door de vertaler

Alfonso XIII (1886-1941). Koning van Spanje, 1902-1931. Zijn regime had reputatie van nepotisme en corruptie. Hij was doelwit van vele aanslagen. Verleende Catalonië in 1913 autonomie, echter geen volledige zelfstandigheid. Hij verdween uit Spanje na republikeinse verkiezingsoverwinning in 1931.

Anquetil, Louis-Pierre. Achttiende-eeuws Frans auteur van o.a. *Histoire de France depuis les Gaulois* en *Précis de l'histoire universelle.*

Aragon (1897). Frans schrijver en dichter. Hij was een der grondleggers van de surrealistische beweging. Brak na ontmoeting met Elsa Triolet – van Russische afkomst – met surrealisme en werd actief in de communistische partij, aanvankelijk zeer doctrinair, later minder. Was ook actief in verzet.

Argus. Figuur uit de Griekse mythologie: reus met honderd ogen, symbool van waakzaamheid.

Ariadne. Figuur uit de Griekse mythologie, dochter van de Kretenzische koning Minos. Ze hielp Theseus de Minotaurus op Kreta doden.

Armand, Louis (1905-....). Voormalig directeur van de SNCF (de Franse spoorwegen), eerste voorzitter van Euratom, oprichter van verschillende internationale instellingen. Auteur van o.a. *Plaidoyer pour l'avenir.*

Arnould, Arthur. Auteur van het in 1878 in Brussel uitgegeven *Histoire populaire et parlementaire de la Commune de Paris.*

Artaud, Antonin (1896-1948). Frans dichter, toneelschrijver

en acteur. Behoorde tot de surrealisten. Was daarna op toneelgebied actief. Pleegde een soort intellectuele zelfmoord waardoor hij toegang wilde krijgen tot de diepste bronnen van het denken, meest met behulp van de *peyotl,* een mescaline (een psychotogeen middel, dat hallucinaties e.d. veroorzaakt) bevattende Mexicaanse cactus.

Axelos, Kostelas. Frans politicoloog, auteur van o.a. *Marx, penseur de la technique.*

Babeuf, François-Noël, genaamd Gracchus (1760-1797). Frans revolutionair. Publiceerde over grondhervorming. Oprichter van *La tribune du peuple,* waarin hij zijn door Morelly's *Code de la nature* geïnspireerde communistische gedachten uiteenzette. Hij probeerde in 1796 het 'Directoire' omver te werpen, tevergeefs, waarna hij werd geguillotineerd. Zijn ideeën werden o.a. door toedoen van Buonarroti gepropageerd.

Bach, Johann Sebastian (1685-1750). Duits componist.

Bakoenin, Michael (1814-1876). Russisch anarchistisch denker en agitator. Was actief tijdens de revolutie van 1848 in Dresden. Zat gevangen in Rusland en Siberië, maar wist te vluchten. Een conflict met Marx in de Eerste Internationale leidde tot zijn uitsluiting op het Haags congres in 1872. Bakoenin stelde tegenover 'autoritair' communisme van Marx 'anarchisme, collectivisme en atheïsme'. Arthur Lehning is de integrale publikatie van Bakoenins werken aan het voorbereiden. Sébastien Faure, een van de theoretici van het anarchisme, schrijft in zijn *Encyclopédie anarchiste:* 'Er is geen *credo* of *catechismus* van de vrijheidsbeweging en kan er ook niet zijn. Wat wel bestaat en wat men de anarchistische leer kan noemen, dat is een geheel van algemene beginselen, basisbegrippen en praktische toepassingen waarover overeenstemming is bereikt tussen individuen die in hun denken tegenstanders van het Gezag zijn en gezamenlijk of afzonderlijk strijden tegen alle vormen van politieke, economische, intellectuele of zedelijke tucht en dwang die daaruit voortkomen. Er kunnen dus bestaan – en er

bestaan inderdaad – verschillende soorten anarchisten, maar ze hebben een gemeenschappelijk kenmerk waardoor ze zich van alle andere mensen onderscheiden en dat is *ontkenning van het gezagsbeginsel in de maatschappelijke organisatie en afkeer van alle beperkingen die een gevolg zijn van de op dat beginsel gebaseerde instituties.* Derhalve is al wie het Gezag ontkent en bestrijdt, anarchist. Het Gezag kent drie hoofdvormen die tot drie groepen van beperkingen leiden: *1* de politieke vorm, *de Staat, 2* de economische vorm, *het Kapitaal, 3* de zedelijke vorm, *de Godsdienst.*'

Ball, Hugo (1886-1927). Duits schrijver en dramaturg. Had contacten met de expressionistische kring van de 'Blaue Reiter' en was mede-oprichter van de dadaïstische beweging. Biograaf van Hermann Hesse.

Bardot, Brigitte (1934). Frans filmster.

Bathory, Erszebet (1570?-1614). Lid van Hongaarse magnatenfamilie uit Zevenburgen. Ze gaf zich over aan zwarte magie en seksuele uitspattingen. Ze werd om haar gewelddadige excessen, waarvan meer dan zeshonderd meisjes het slachtoffer zouden zijn geworden, veroordeeld tot levenslange opsluiting in de kelder van haar kasteel, waar ze krankzinnig stierf.

Batista Fulgencio (1901-1976). Sterke man op Cuba van 1933-1940, president van 1940-1948 en 1952-1959. Fidel Castro maakte een eind aan zijn dictatuur.

Baudelaire, Charles (1821-1867). Frans dichter. Werd in 1844 op verzoek van zijn familie onder curatele gesteld. Door de publikatie van zijn gedichtenbundel *Les fleurs du mal* (1857) kwam hij voor het gerecht, omdat ze de burgerlijke moraal schokte. Hij publiceerde ook kunstkritieken en prozagedichten.

Bellegarigue. Een van de oprichters van *L'Anarchie,* met als ondertitel *Journal de l'ordre.*

Bentham, Jeremy (1748-1832). Engels wijsgeer en rechtsgeleerde. Werd beïnvloed door Joseph Priestley's *Essay on government* ('het grootste geluk van het grootste aantal') en Hume. Formuleerde in *An introduction to the principles of morals and legislation* zijn ethische concepties ('utilitarisme'): goedkeuring of afkeuring van menselijke daden zijn afhankelijk van de mate waarin ze het geluk van alle betrokkenen bevorderen.

Berger, Gaston (1896-1960). Frans filosoof en psycholoog. Hij maakte eerst kritisch studie van de fenomenologie van Husserl en richtte zich later op concrete, psychologische studies.

Bettina (Bettina Brentano, getrouwd met Achim von Arnim) (1785-1859). Mystiek getinte schrijfster, die zich uitgebreid heeft beziggehouden met sociale kwesties en een beschrijving heeft gegeven van het fabrieksproletariaat. Publiceerde o.a. *Dies Buch gehört dem König* (1843).

Billy the Kid (1859-1881), bijnaam van William H. Bonney, cowboy en desperado. Legendarische figuur die het type van de 'outlaw' werd.

Bloom, Leopold. Een van de hoofdpersonen uit Joyce's *Ulysses*.

Böhme, Jacob (1575-1624). Duits protestants mysticus. Autodidact. Visioenen openbaarden hem de grond der dingen. Hij raakte in conflict met de Lutherse Kerk. Volgens Böhme – *Der Weg zu Christo* en *Mysterium magnum* – is de wedergeboorte van Christus de enige radicale remedie tegen wat in de wereld gebroken is en in God één was. Böhme heeft invloed gehad op het denken van Hegel en Schelling.

Bonnot, Jules Joseph (1876-1912). Frans anarchist en leider van de 'Bende van Bonnot'. Hij werd bij zijn arrestatie doodgeschoten. Drie van zijn medewerkers, Soudy, Callemin en Monier, werden op 21 april 1913 geguillotineerd.

Borel, Petrus (1809-1859). Frans dichter en schrijver en repu-

blikein die in zijn – sentimentele – roman *Madame Putiphar* een krachtig streven naar gelijkheid formuleerde. Hij was een meester van de zgn. 'humour noir' die later door André Breton met 'frénétique' zou worden aangeduid.

Bosch, Jeroen (1450-1516). Schilder van o.a. het *Laatste Oordeel,* de *Hooiwagen*-triptiek, de *Zeven Hoofdzonden,* de *Tuin der Lusten* en de *Kruisdraging.*

Bosstov, Stephen (1911). Amerikaans tekenfilmer die eerst voor Disney werkte en in 1943 de UPA oprichtte en zelf tekenfilms produceerde. Schepper van Mr. Magoo.

Brecht, Bertolt (1898-1956). Duits (Oostenrijks) schrijver en regisseur.

Brescia, Arnaldo da (ca. 1090-1155). Italiaans godsdiensthervormer en politicus. Hij was een leerling van Abélard in Parijs, predikte ascese en bracht in 1145 de bewoners van Rome in opstand en verjoeg paus Eugenius III. Hij wilde de Romeinse republiek herstellen. Na geëxcommuniceerd te zijn werd hij door Frederik Barbarossa verslagen en op diens bevel verbrand.

Breton, André (1896-1966). Frans schrijver. Hij kwam in contact met Jacques Vaché, Apollinaire, Soupault en Aragon. Schreef met Soupault de eerste surrealistische tekst, ging mee met het dadaïsme van Tzara, met wie hij echter in 1922 brak. Definieerde het surrealisme in het *Premier Manifeste du surréalisme* (1924). Volgens Breton moet de poëzie voor de mens de enige weg zijn naar bevrijding van de krachten die de mens onderdrukken. Hij werd in 1927 lid van de communistische partij, maar brak daarmee in 1935 en streed ook in 1951 nog tegen het socialistisch realisme. Hij vertrok in 1941 naar de VS, toen zijn *Anthologie de l'humour noir* (cf. Petrus Borel) verboden werd.

Brisset, Jean-Pierre. Frans auteur van o.a. *De la science de Dieu* (tweede druk van *Les origines humaines*) en *Les prophéties accomplies.*

Brousse, Paul (1844-1912). Frans politicus, medicus en anarchist, volgeling van Bakoenin. Hij was lid van de Eerste Internationale, deelnemer aan de Commune van Parijs in 1871, oprichter met Kropotkin van een geheim genootschap. In 1880 werd hij reformistisch socialist en richtte de 'possibilistische partij' op die maatschappelijke verandering zonder revolutie voorstond. In 1906 werd hij lid van de Assemblée Nationale, de Franse Tweede Kamer.

Brown, Norman O. Auteur van *Life against death. The psychoanalytical meaning of history* (1959).

Büchner, Georg (1813-1837). Duits toneelschrijver en novellist. Hij was oprichter van het illegale 'Gesellschaft für Menschenrechte' en schreef in 1835 *Dantons Tod* (eerste opvoering in 1902!). Zijn tragedie *Woyzeck* is onvoltooid gebleven. In een brief aan zijn vriend Gutzkow schrijft hij: 'Het conflict tussen armen en rijken is het enige revolutionaire conflict.'

Buffet, Bernard (1928). Frans schilder, tekenaar en graficus. Kwam na 1947 – Prix de la critique – snel in de mode.

Caligula (12-41). Bijnaam – 'soldatenlaarsje' – van de Romeinse keizer Gaius Caesar Germanicus. Hij werd keizer na de dood van Tiberius in 37, voerde eerst een gematigd bewind, maar na eind 37 een terreurregime ('laten ze me maar haten, zolang ze me vrezen'). Hij eiste goddelijke eerbewijzen en werd in 41 vermoord.

Carroll, Lewis, pseudoniem van Charles Lutwidge Dodgson (1832-1898). Schrijver van o.a. *Alice's adventures in Wonderland.* (Het citaat in de tekst is uit de vertaling van C. Reedijk en Alfred Kossmann.)

Casanova, Danielle (1909-1943). Frans verzetstrijdster, omgekomen in Auschwitz op 9 mei 1943.

Castro, Fidel (geb. 1927). Cubaans revolutionair en staatsman.

Céline, Louis-Ferdinand (1894-1961). Frans schrijver en medicus. Auteur van fel anti-communistische geschriften (o.a. *Mea culpa,* 1936 na reis naar de SU) anti-semitische (o.a. *Bagatelles pour un massacre,* 1937) en pro-Duitse (o.a. *Les beaux draps,* 1941). Céline geeft in zijn romans (o.a. *Voyage au bout de la nuit,* 1932 en *Mort à crédit,* 1936) een scherp en persoonlijk beeld van zijn tijd. Hij heeft de taal proberen te vernieuwen door in de schrijftaal volkse uitdrukkingen en slang op te nemen.

Césaire, Aimé (1912). Antilliaans dichter (van Martinique) en politicus. Hij put uit de surrealistische revolte elementen om uitdrukking te geven aan het verlangen van de negers naar vrijwording en haat jegens de Europese kolonisator.

Chémalé, lid van de Franse sectie van de Eerste Internationale.

Cheval, Franse postbode die in zijn vrije tijd jarenlang bouwde aan een ten slotte fantastisch en uiterst grillig uitgevallen huis.

Chroesjtsjov, Nikita (1894-1971). Russisch staatsman. Maakte begin met de 'destalinisatie' op het 20ste Congres van de communistische partij van de SU in februari 1956. Hij probeerde in periode van persoonlijk bewind (1958-1964) o.a. de produktie van verbruiksgoederen op te voeren. Op het gebied van kunst en cultuur stelde de destalinisatie weinig of niets voor (verzet tegen Evtoetsjenko): aanvallen op niet-realistische kunstenaars. (De scène met de schoen speelt zich af tijdens de zitting van de Algemene Vergadering van de VN van 11 september tot 13 oktober 1960.)

Cienfuegos, Nicasio Álvarez de (1764-1809). Spaans dichter. Hij streed in 1808 in Spanje tegen de Franse invallers en werd door Napoleon I verbannen.

Claudel, Paul (1868-1955). Frans dichter, toneelschrijver en diplomaat. Hij ging o.a. onder invloed van Rimbauds *Illuminations* in 1890 over tot een uiterst doctrinair rooms-katholicis-

me. In zijn toneelstukken komt naar voren dat de mens absolute gehoorzaamheid is verschuldigd aan God, voor wie de mens slechts een instrument is.

Clausewitz, Karl von (1780-1831). Pruisisch strateeg. Na zijn dood werden gepubliceerd *Hinterlassene Werke über Krieg und Kriegsführung,* waarvan de eerste drie delen *Vom Kriege* het beroemdst werden.

Cœurderoy, Ernest. Frans auteur van o.a. *Pour la révolution* (1972). Met inleidend hoofdstuk: 'Terrorisme ou révolution' van Raoul Vaneigem.

Cohn, Norman. Medewerker van de Universiteit van Sussex en auteur van o.m. *The Pursuit of the Millennium.*

Corbon, Claude Anthime (1808-1891). Een van de oprichters van *L'Atelier* in 1840 en afgevaardigde naar de Grondwetgevende Vergadering na de revolutie van 1848. Hij was tegenstander van de verkiezing van Louis Napoléon tot president van de tweede republiek. In 1871 werd hij lid van de Nationale Vergadering en probeerde een bemiddelende rol te spelen tijdens de Commune. Werd in 1875 senator.

Cravan, Arthur (1887-1920), pseudoniem van Fabian Lloyd, bokser, dichter, publicist. Zijn enige gedragsregel is zijn fantasie. Iedere behoefte moet langs de meest directe weg worden bevredigd.

Dante, Alighieri (1265-1321). Italiaans dichter en politicus (bekleedde prioraat van Florence). Hij kwam in conflict met paus Bonifatius VIII en werd na machtswisseling in Florence levenslang verbannen. Schrijver van o.m. *De Monarchia* en *La Divina Commedia.*

Dauer, Alfons Michael. Auteur van *Jazz, die magische Musik. Ein Leitfaden durch den Jazz* (1961).

Debord, Guy. 'Directeur' van de *Internationale Situationniste,* 'bulletin central édité par les sections de l'Internationale Situationniste', verschenen van 1958 tot 1969 en auteur van *La société du spectacle.* Vertaald als *De spektakel-maatschappij* (1976).

De Chirico, Giorgio (1888). Italiaans schilder en schrijver. Hij bewonderde Nietzsche en leerde in Parijs Apollinaire en Picasso kennen. Zijn werk werd als een openbaring gezien door de surrealisten die het 'onthemende' karakter ervan beklemtoonden en zijn techniek van realistische beschrijving navolgden. Na 1930 verloochende De Chirico zijn werk.

Descartes, René (1596-1650). Frans filosoof, natuuronderzoeker en wiskundige. Hij is de grondlegger van het moderne rationalisme, hoewel zijn werk ook in vele opzichten idealistisch kan worden genoemd. Zijn bekendste werk is *Discours de la méthode.*

Diderot, Denis (1713-1784). Frans schrijver. Na zijn rechtenstudie kwam hij in contact met Jean-Jacques Rousseau en Condillac. Na een verblijf in de gevangenis n.a.v. zijn *Lettre sur les aveugles* (1749), begint hij aan de *Encyclopédie,* een uiteenzetting en een synthese van het menselijk weten. Ondanks verzet van de autoriteiten werd het werk voltooid (1751-1772). Diderot schreef voorts vaak 'verhaal' of 'roman' genoemde essays. Hij kwam geleidelijk tot een atheïstisch-materialistische wereldbeschouwing.

Diogenes van Sinope (ca. 400-324 VC). Grieks filosoof, stichter van de eigenlijke Cynische school. Volgens Diogenes moet de mens zich vrijmaken van conventie en cultuur. Hij was voorstander van vrije liefde en gemeenschappelijk bezit van vrouwen en kinderen.

Drieu la Rochelle, Pierre (1893-1945). Frans schrijver. Hij wilde een man van de daad zijn en was op zoek naar een orde. Hij was zich scherp bewust van het verval van Frankrijk. In de

jaren dertig sloot hij zich – eerst enthousiast, later gereserveerder – aan bij het fascisme. Hij weigerde zich in 1945 te rechtvaardigen voor zijn daden en pleegde zelfmoord.

Durruti, Buenaventura y Domingo (1896-1936). Spaans anarcho-syndicalist. Hij was de grondlegger van de anarchistische groep 'Los Solidarios' in Barcelona. Werd in 1923 verbannen en keerde in 1931 terug. In de Spaanse Burgeroorlog streed hij in Aragon en werd in Madrid gedood.

Duval, Emile-Victor (1841-1871). Militair aanvoerder van de Commune van Parijs. Hij nam deel aan de opstand van oktober 1870, werd door het Centraal Comité van de Garde Nationale tot generaal benoemd. Op 4 april 1871 werd hij in de strijd tegen de regeringstroepen gevangen genomen en gefusilleerd.

Eckhart, meester Johannes (ca. 1260-1327?). Duitse dominicaan en mysticus. Hij was leider van de mystieke beweging in Rijnland. De aartsbisschop van Keulen begon een inquisitieproces tegen hem. Zijn preken en tafelgesprekken zijn door zijn volgelingen vastgelegd. In zijn mystiek identificeerde hij God en de mens in hoge mate.

Einstein, Albert (1879-1955). Duits (Zwitsers, Amerikaans) fysicus.

Eisenhower, Dwight David (1890-1969). Amerikaans generaal en president van de VS (1953-1961).

Engels, Friedrich (1820-1895). Medewerker en vriend van Marx. Hij schreef o.m. *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845) en *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* – de 'Anti-Dühring' (1878). Hij gaf de delen II en III van *Das Kapital* uit na Marx' dood.

Evtoetsjenko, Evgenij. Russisch dichter, die o.m. met Chroesjtsjov in conflict kwam omdat hij weigerde 'realistisch' te schrij-

ven. Zijn autobiografie werd in het Westen in 1963 uitgegeven (Parijs). In Nederlandse vertaling zijn gedichten van hem verschenen in de bundel *En Rusland – dat ben jij...*

Francau. Lid van de Franse sectie van de Eerste Internationale.

Flaubert, Gustave (1821-1880). Frans romanschrijver. Een van zijn romans, *Madame Bovary,* werd gerechtelijk vervolgd in hetzelfde jaar dat ook Baudelaire voor zijn *Fleurs du mal* werd vervolgd (1857). Voorts schreef hij o.m. *Le dictionnaire des idées reçues,* een soort woordenboek waarin hij de burgerlijke banaliteit hekelde.

Ford, Henry (1863-1947). Amerikaans grootindustrieel en auteur van o.m. *My philosophy of industry* en het antisemitische *The international Jew.*

Fouquet, Nicolas (1615-1680). Frans magistraat en superintendant – 'minister' – van financiën. Hij wekte o.m. door de bouw van het paleis Vaux-le-Vicomte – uitgevoerd door de kunstenaars die later ook Versailles bouwden – de jaloezie van Lodewijk XIV op. Fouquet viel in ongenade en werd op aandrang van Lodewijk XIV tot levenslange opsluiting veroordeeld.

Fourastié, Jean (1907). Frans econoom. Hij was economisch adviseur van het Franse Planbureau sinds 1945 en later ook lid van verschillende Plancommissies en voorts van talloze wetenschappelijke instellingen op nationaal en internationaal terrein (o.a. Unesco).

Fourier, Charles (1772-1837). Frans utopisch socialist en theoreticus van het zgn. associationisme: de mensen dienen zich aaneen te sluiten in coöperaties van producenten, waarbij arbeidsverdeling en specialisatie mogelijk zijn, mits de leden van de 'phalange' of 'phalanstère' verschillende taken vervullen om geestelijk en lichamelijk verval te voorkomen. Een poging tot realisering van zijn ideeën is ondernomen in Arc-en-Senans. Tijdens de gebeurtenissen van mei 1968 waren vrijwel alle

graffiti op de muren van het Quartier Latin in Parijs citaten uit het werk van Fourier. In de vermaarde stakingen bij Lip hebben fouriéristische elementen een grote rol gespeeld. De PAP – Parti de l'Attraction Passionnée –, die zou zijn opgericht in 1975, is geïnspireerd op bepaalde ideeën van Fourier en heeft op haar programma punten staan als: algemene verwisselbaarheid van lichamen, uitbreiding van het monetair bederf tot alle zaken, gratis gebak voor iedereen, opneming van duizenden jongens en meisjes in liefdescongregaties en verlenging van de onvolwassenheid tot 85 jaar, etc.

Franco (1892-1975). Spaans generaal en dictator.

Freud, Sigmund (1856-1939). Oostenrijks neuroloog en psychiater, grondlegger van de psychoanalyse.

de Gaulle, Charles (1890-1970). Frans generaal en staatsman, president van Frankrijk (1959-1969).

Gay, John (1688-1732). Engels dichter en toneelschrijver. Hij parodieerde de Italiaanse opera in *The Beggar's Opera,* die door Kurt Weill en Bertolt Brecht later als inspiratiebron werd gebruikt voor hun *Dreigroschenoper.*

Genêt, Jean (1919). Frans auteur en toneelschrijver. Hij verbleef herhaaldelijk in de gevangenis en werd door o.a. Sartre en Cocteau behoed voor verbanning naar een strafkolonie. In zijn werken valt hij fel het maatschappelijk onrecht aan. Hij schreef gedichten, romans (o.a. *Notre-Dame des fleurs)* en toneelstukken, o.a. *Les Bonnes, Lès Nègres* en *Le Balcon,* waarin hij een omkering der waarden verdedigt.

Giuliano. Siciliaans rebel, bandiet en Mafia-leider.

Godard, Jean-Luc (geb. 1930). Frans cineast, die in zijn films (o.a. *A bout de souffle, Le Mépris, Une femme mariée, Alphaville, Deux ou trois choses que je sais d'elle)* de problemen van zijn tijd aan de orde stelt.

Goebbels, Joseph (1897-1945). Duits nazipoliticus. Was o.m. Rijksminister voor Volksvoorlichting en Propaganda.

Gogh, Vincent van (1853-1890). Nederlands schilder.

Goldwater, Barry (1909). Amerikaans politicus. Uiterst conservatief; republikeins kandidaat voor het presidentschap in 1964.

Gombrowicz, Witold (1904-1969). Pools schrijver. Auteur van romans (o.a. *Ferdydurke*) en dagboeken, waarin hij de onrijpheid en het streven naar persoonlijke ontplooiing van de mens centraal stelt.

Gouy. Frans historicus, auteur van o.m. *Histoire de France.*

Gregorius van Palamas (1256/1257-1359). Byzantijns theoloog en mysticus. Hij is in 1368 door de Griekse Kerk tot heilige en kerkleraar verklaard.

Grosz, Georg (1893-1959). In 1933 naar Amerika gevlucht Duits graficus en karikaturist. Hij behoorde aanvankelijk tot de dadaïsten. Onder de titel *Das Gesicht der herrschenden Klasse & Abrechnung folgt* zijn werken van Grosz gepubliceerd bij Van Gennep in Amsterdam (1973).

Guizot, François Pierre Guillaume (1787-1874). Frans politicus en historicus. Hij was oorspronkelijk liberaal (voorzitter van het genootschap 'Aide-toi, le Ciel t'aidera'), later conservatief (tussen 1830 en 1848 leider van de partij van de Résistance: verzet, d.w.z. tegen democratische eisen). Door zijn verzet tegen elke hervorming droeg hij bij tot het uitbreken van de revolutie van 1848.

Händel, Georg Friedrich (1685-1759). Engels componist van Duitse afkomst.

Halliday, John. Frans populair zanger.

Hartmann, Johan. Dertiende-eeuws Duits mysticus, Broeder van de Vrije Geest.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831). Duits filosoof. Na zich eerst kritisch te hebben opgesteld t.a.v. de heersende politieke en godsdienstige opvattingen, ging hij zich geleidelijk meer bezighouden met zuiver filosofische onderwerpen. Hegel ging ervan uit dat de wereld in haar geheel en in haar delen begrepen kon worden. Met behulp van de rede moet men een systeem van de gehele werkelijkheid opstellen en de filosofie heeft ten doel alle tegenstellingen op te heffen om tot de absolute totaliteit te komen. Hegel volgt de dialectische weg, d.w.z. dat er in de ontwikkeling geen rechtlijnige voortgang is, maar dat er aan het eind van iedere fase een omslaan in het tegendeel is. De *Enzyklopädie* van 1817 laat o.a. zien hoe de geest van subjectiviteit zich objectiveert in de produkten (moraal, recht en zedelijkheid) en zich terugvindt in de absolute geest (kunst, religie en filosofie). Aan het eind van de negentiende eeuw herleefde de belangstelling voor Hegel tot omstreeks 1940. Na de tweede wereldoorlog vallen er in de Hegelstudies twee stromingen te onderscheiden, een marxistisch georiënteerde en een zuiver wetenschappelijk getinte.

Heine, Heinrich (1797-1856). Duits dichter.

Heliogabalus (204-222). Romeins keizer van 218-222. Hij was priester van de Syrische zonnegod Elagatal – vandaar zijn naam –, en voerde in Rome een staatscultus voor deze god in. Hij zou aan godsdienstwaanzin hebben geleden en een wreed en onverantwoordelijk bewind hebben gevoerd. In 222 werd hij samen met zijn moeder door de pretorianen vermoord.

Henry, Emile (1872-1894). Frans anarchist. Hij pleegde een week na de terechtstelling van de anarchist Vaillant een aanslag op café Terminus. Tijdens zijn proces verklaarde hij, toen de rechter hem ervan beschuldigde onschuldigen te hebben getroffen: 'Er bestaan geen onschuldigen.' Hij werd op 21 mei 1894 geguillotineerd.

Heraclitus (ca. 500 VC). Grieks filosoof. Volgens Heraclitus bestaan de macrokosmos en de menselijke wereld uit tegenstellingen die uit elkaar volgen, elkaar opvolgen en paarsgewijs eenheden vormen. Vrij wat van Heraclitus is bij Hegel en derhalve ook bij marxisten terug te vinden.

Hitler, Adolf (1889-1945). Duits staatsman en dictator (1933-1945).

Hölderlin, Friedrich (1770-1843). Duits dichter. De werkelijkheid is voor de dichter onleefbaar, daarom zoekt hij naar een harmonische eenheid van natuur, religie, schoonheid en gevoel, een harmonie die het oude Griekenland zou hebben gekend.

Horatius (65-8 v. Chr.). Romeins lyrisch dichter.

Huxley, Aldous (1894-1963). Brits romanschrijver, essayist en dichter.

Huysmans, Joris Karel (1848-1907). Frans schrijver uit Vlaamse familie. Hij verkeerde eerst in kringen van de naturalisten, o.a. Zola, en speelde vervolgens een rol in het symbolisme (*A rebours*). Daarna maakte hij kennis met zwarte missen en andere uitingen van satanisme (*Là-bas*) en keerde ten slotte terug tot het rooms-katholicisme (*La cathédrale*).

Jan van het Kruis (1542-1591). Spaans mystiek dichter en kerkleraar. Hij stichtte mede onder invloed van Theresia van Avila het eerste klooster van de ongeschoeide karmelieten. Hij wist te ontkomen aan vervolging door de Inquisitie. In zijn op het Hooglied geïnspireerde samenspraak tussen de ziel en Christus – *Cántico espiritual* – beschrijft hij de drie fasen van de mystiek: 'purgatio' (zuivering), 'illuminatio' (ontvangen van het licht) en 'unio' (vereniging). Hij is in 1675 zalig en in 1726 heilig verklaard en in 1926 tot kerkleraar verheven.

Jan van Brno. Broeder van de Vrije Geest (begin veertiende eeuw).

Jarry, Alfred (1873-1907). Frans dichter en romanschrijver. In zijn beroemdste werk, *Ubu-roi,* geeft hij satirisch een beeld van de laagheid en stompzinnigheid van de mensen. In zijn roman *Gestes et opinions du docteur Faustroll, pataphysicien,* voerde hij de term pataphysicien in.

Jesenin, Sergej (1895-1925). Russisch dichter. Hij schaarde zich aan de zijde van de revolutionairen in 1917, maar teleurgesteld in de ontwikkeling pleegde hij zelfmoord in hotel Angleterre (Leningrad).

Jorn, Asger (geb. 1914). Deens beeldend kunstenaar en schrijver. Hij was mede-oprichter van de Cobra-groep en een van de situationisten.

Joyce, James (1882-1941). Iers dichter en romanschrijver. Zijn belangrijkste werk is *Ulysses,* waarin hij in één dag in Dublin, 16 juni 1904, de totaliteit van het leven wil uitbeelden.

Kafka, Franz (1883-1924). Duitstalig Tsjechisch schrijver.

Kagame, Alexis (geb. 1912). Roeandees priester. Hij tracht in een reeks 'wakes' elk van acht à negen zangen de christelijke leer binnen bereik van de Roeandezen te brengen.

Kandinsky, Vassily (1866-1944). Van oorsprong Russisch schilder. Hij was een der oprichters van de 'Blaue Reiter'. Na de revolutie van 1917 keerde hij naar Rusland terug, dat hij echter in 1921 weer verliet, waarna hij docent werd aan het Bauhaus in Weimar. Hij vertrok in 1933 naar Parijs. Naast zijn schilderijen zijn ook zijn theoretische werken van groot belang, o.a. *Punkt und Linie zu Fläche* uit 1926.

Kant, Immanuel (1724-1804). Duits filosoof. Hij was de grondlegger van de nieuwe filosofie. Kant gaat ervan uit dat kennis mogelijk is en dat een bepaalde hoeveelheid kennis zeker is. Hij maakt een onderscheid tussen *a priori* (wat zeker is buiten alle ervaring om) en *a posteriori* (de niet volstrekt zekere ken-

nis op grond van ervaring), en tussen analytische oordelen (die uitsluitend betrekking hebben op de begripsinhoud en geen nieuwe kennis aandragen) en synthetische (die nieuwe eigenschappen aan een begrip toekennen). Aanschouwing en verstand openen de weg naar een zekere kennis van de ervaarbare werkelijkheid, maar de werkelijkheid 'an sich' is onkenbaar. Ruimte en tijd zijn geen eigenschappen der dingen, maar 'vormen der aanschouwing'.

Keats, John (1795-1821). Engels dichter.

Kennedy, John F. (1917-1963). Amerikaans staatsman en president van de VS (1961-1963).

Kierkegaard, Søren (1813-1855). Kierkegaard had felle kritiek op Hegels systeem waarin de mens werd gereduceerd tot een idee en wilde juist uitgaan van de concrete, unieke bestaanswijze van de mens. Centrale thema's zijn o.m. angst, schuld, ironie. Kierkegaard wordt beschouwd als de grondlegger van de existentiefilosofie.

Klee, Paul (1879-1940). Duits schilder. Hij had contact met de 'Blaue Reiter' en was docent aan het Bauhaus. Hij publiceerde ook over kunst, o.a. *Pädagogisches Skizzenbuch* en *Das bildnerische Denken*.

Krupp. Bekende Duitse familie van grootindustriëlen.

Kuifje. Stripfiguur van Hergé.

La Boëtie, Etienne de (1530-1563). Frans auteur. Schrijver van *Discours de la servitude volontaire*, een theoretisch geschrift waarin hij de tirannie aanvalt.

Lacenaire, Pierre François (1800-1836). Frans avonturier en moordenaar, beroemd om zijn cynisme dat o.m. uit zijn *Mémoires et révélations* blijkt. Hij heeft model gestaan voor de Lacenaire uit Marcel Carné's film *Les enfants du paradis*.

Lacoste, Robert. Frans socialist, minister voor Algerijnse zaken in het kabinet Guy Mollet (1956), die de strijd tegen de Algerijnse opstandelingen verhevigde door reservisten op te roepen en naar Algerije te sturen, het land in militaire zones in te delen – de zgn. 'quadrillage'. In zijn propaganda legde Lacoste het accent op het Arabisch terrorisme.

La Mettrie, Julien Offroy de (1709-1751). Frans medicus en filosoof. Na verbanning uit Frankrijk verbleef hij in Holland en in Berlijn aan het hof van Frederik II. Als materialist paste hij Descartes' theorie, volgens welke dieren als zuivere automaten zijn op te vatten, ook op de mens toe (volgens Descartes waren bij de schepping van de mens twee ongelijksoortige substanties, materie en bewustzijn, samengevoegd).

Lapassade, Georges. Frans socioloog, auteur van o.a. *L'entrée dans la vie, essai sur l'inachèvement de l'homme* (1963).

Lautréamont, pseudoniem van Isidore Lucien Ducasse (1846-1870). Frans dichter. Zijn prozagedicht, *Les chants de Maldoror,* waarin macabere romantiek, satanisme, woede, wanhoop en hallucinaties een rol spelen, werd door de surrealisten als een voorloper gezien.

Léhautier (of: Léauthier), Léon. Frans anarchist, die op 13 november 1893 de gevolmachtigd minister van Servië in Parijs in een restaurant vermoordde.

Lenin (1870-1924). Russisch politicus en theoreticus van de revolutie.

Liberdad, Alberto (Albert genaamd Libertad, 1875-1908). Frans anarchist, oprichter van *L'Anarchie* in 1905 dat het blad zou worden van de zgn. illegalistische anarchisten, waaraan ook Kibaltsjitsj (Victor Serge) meewerkte. De medewerkers vormden een kring die nauw in contact stond met La bande à Bonnot, die in 1911-1912 een reeks overvallen en aanslagen pleegde. De meeste anarchisten beschouwen de leden van de bende eerder als bandieten dan als echte anarchisten.

Lloyd George (1863-1945). Brits politicus. Hij wist na conflicten vanwege zijn belastingvoorstellen van 1908 de macht van het Hogerhuis te breken. Hij werd in 1916 premier, maar moest in 1922 aftreden na kritiek op zijn Ierse en Turkse politiek.

Lodewijk XIV (1638-1715). Koning van Frankrijk (1643-1715).

Loemoemba, Patrice (1925-1961). Kongolees politicus. Hij was de leider van de eerste Kongolese regering na de onafhankelijkheid. Zijn positie werd bedreigd door een opstand van het leger en een afscheidingsbeweging van de provincie Katanga onder Tsjombe. Na door president Kasavoeboe van zijn functie te zijn ontheven, werd hij in januari 1961 vermoord.

Louis-Philippe (1773-1850), bijgenaamd de Burgerkoning. Hij werd koning der Fransen na de Julirevolutie van 1830 en wilde een op de bourgeoisie steunende constitutionele monarchie vestigen. Met Guizot als eerste minister was hij echter in feite conservatief en werd verjaagd door de revolutie van 1848.

Lowry, Malcolm (1909-1957). Brits schrijver van gedichten, korte verhalen en één grote roman: *Under the vulcano* (1947).

Lucretius (99-55 VC). Romeins dichter. Hij probeert in zijn leerdicht *De rerum natura* de natuur en haar verschijningsvormen te verklaren, maar spreekt ook over de angst van de mens en de macht van de goden.

Machno, Nestor (1889-1934). Oekraïens partizanenleider. Hij was sinds 1905 aangesloten bij de anarchistische beweging en bestreed in 1917 de Duitse bezetters en de Witten. Zijn beweging, de Machnovitsjina, werd zo sterk dat Trotski en andere bolsjevistische machthebbers zijn onderwerping eisten. Achtervolgd door het Rode Leger ontsnapte Machno via Roemenië, Polen en Zweden naar Parijs.

Majakovski, Vladimir (1893-1930). Russisch dichter. Hij stelde

na 1917 zijn gaven in dienst van de opbouw van de communistische samenleving. Teleurgesteld door de ontwikkeling onder Stalin pleegde hij zelfmoord.

Makarius, Raoul en Laura. Auteurs van o.a. *L'origine de l'exogamie et du totémisme* (1961) en *Structuralisme ou ethnologie. Pour une critique radicale de l'anthropologie de Lévi-Strauss* (1973).

Maldoror, *zie* Lautréamont.

Malevitsj, Kasimir (1878-1935). Russisch schilder en kunsttheoreticus. Zijn 'suprematisme' – voorstellingsloze vormgeving – viel eerst in de smaak bij de machthebbers van na 1917; na 1921 echter kwam hij in botsing met het verlangde 'realisme'. Malevitsj vertrok in 1927 naar Berlijn, waar hij contact met het Bauhaus had. Later keerde hij naar de SU terug.

Malherbe, François de (1555-1628). Frans dichter. Hij was echter vooral als theoreticus van belang. In zijn *Remarques sur Desportes* eiste hij dat de dichter als een goed vakman eeuwige thema's in een strakke en zuivere vorm zou verwoorden. Hij is de wegbereider van het Classicisme in Frankrijk en in zekere zin ook van de negentiende-eeuwse vormonderzoekingen (Mallarmé).

Mallarmé, Stéphane (1842-1898). Frans dichter. In wezen wijdde hij zijn leven aan het werk van 'Het Boek', dat een orfische verklaring van de wereld zou geven, het totale kunstwerk. Zijn taalgebruik nam hij als instrument voor zijn zoeken naar het 'Niets dat de waarheid is'. In zijn laatste gedicht *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard* probeert hij door een vernieuwing van de typografische presentatie het werk op het niveau van ruimte én tijd vorm te geven.

Mao Tse-toeng (1893-1976). Chinees staatsman.

Marx, Karl (1818-1883).

Marx brothers. Amerikaanse filmacteurs: Leonard, genaamd Chico (1891-1961), Arthur, genaamd Harpo (1893-1964) en Julius, genaamd Groucho (1895-1977).

Mathieu, Georges (1921). Frans schilder. Hij baseert zich sinds 1950 op een 'esthetiek van de snelheid': hij schildert zeer grote doeken, waarbij de verf vaak rechtstreeks op het canvas wordt gespoten. Hij provoceert en zoekt het excentrieke en de publiciteit.

Mauriac, François (1885-1970). Frans schrijver en jarenlang publicist in *L'Express*.

Maurras, Charles (1868-1952). Frans schrijver en politicus. Hij was de leider van de *Action française* die een integraal nationalisme voorstond, gebaseerd op een synthese van traditionalisme. Zijn werken hebben van 1914 tot 1939 op de Index gestaan. Maurras steunde Mussolini, Franco en Pétain. Hij werd in 1945 veroordeeld tot 'nationaal eerverlies' en levenslange opsluiting, maar kreeg kort voor zijn dood gratie.

Merckx, Eddy (1945). Belgisch wielrenner.

Meslier, Jean, genaamd le Curé Meslier (1664-1729). Het na zijn dood gevonden *Testament,* dat tussen 1762 en 1772 in fragmenten door Voltaire en d'Holbach is uitgegeven, is een felle aanval op de godsdienst en de politieke en maatschappelijke instellingen.

Meung, Jean de (?-1305). Auteur van het tweede deel van de *Roman de la Rose*. Jean de Meung was typisch een vertegenwoordiger van de opkomende middenklasse. Hij hekelt vaak cynisch en in hedonistische geest bepaalde vormen van godsdienstigheid, wetenschap, de hoofse ethiek en de aristocratie.

Dr. Millière. Een van de Communards, in 1871 voor het Panthéon in Parijs, zoals zo vele Communards, gefusilleerd door de regeringstroepen in de 'bloedige week' van 21-28 mei 1871.

Moelele. Kongolees leider van de loemoembisten, die na Loemoemba's dood in januari 1961 tot in de periode na Tsjombe's poging een algehele verzoening tot stand te brengen, hun verloren posities probeerden te heroveren. Moelele en zijn Simba's werden verslagen door Tsjombe's blanke huursoldaten en de interventie van Belgische parachutisten op 24 november 1964.

Moles, Abraham-Antoine. Frans socioloog en futuroloog, auteur van o.m. *Théorie de l'information et perception esthétique* (1958) en *Communications et Langages* (1963).

Molière, pseudoniem van Jean-Baptiste Poquelin (1622-1673). Frans blijspeldichter en toneelspeler. Zijn werk valt in drie categorieën uiteen: de kluchten, de zedenkomedies (waarin hij het snobisme uit zijn tijd hekelt) en de karakterstukken (*L'Avare, Tartuffe* – een aanval op de schijnheiligheid – en *Le Misanthrope).*

Munch, Edvard (1863-1944). Noors schilder, tekenaar, beeldhouwer, etc.

Mussolini, Benito (1883-1945). Italiaans staatsman en fascistische dictator.

Napoléon I Bonaparte (1769-1821). Keizer der Fransen (1804-1814/'15).

Napoléon III (1808-1873). Keizer der Fransen (1852-1870), na van 1848 tot eind 1851 president van de tweede republiek te zijn geweest.

Nasser, Gamal'Abd al (1918-1970). Egyptisch staatsman.

Nerval, Gérard de (1808-1855). Frans dichter en prozaschrijver. Uit zijn werk blijkt grote belangstelling voor astrologie en mythologie. De sonnetten van *Les Chimères* bevatten elementen die niet alleen bij Baudelaire en Mallarmé, maar ook bij de surrealisten zijn terug te vinden.

Netsjaiev, Sergej (1847-1882). Russisch revolutionair. Hij werd vooral door Bakoenin beïnvloed. In 1869 werd hij wegens moord veroordeeld en stierf in de Peter- en Paulsgevangenis in St.-Petersburg.

Nietzsche, Friedrich (1844-1900). Duits filosoof en dichter. In zijn kritische periode meende Nietzsche dat de wetenschap de mens kan leiden tot vrijmaking en cultuurherstel. Na vestiging in Maria-Sils (1881) formuleert hij de gedachten van de 'eeuwige wederkeer', de 'Übermensch' en 'God is dood'. Dan kan de mens ook komen tot autonome waardenschepping. Zelfverwerkelijking betekent zelfoverwinning.

Obregon, Alavaro (1880-1928). Mexicaans generaal en staatsman. Als minister van oorlog onder Carranza bestreed hij Pancho Villa.

Orwell, George (1903-1950). Brits romanschrijver en essayist. Hij streed in de Spaanse Burgeroorlog aan republikeinse zijde. In zijn roman *1984* uit 1949 laat hij zien hoe de totalitaire staat de mensen manipuleert.

Paracelsus, Philippus Aurelius (1493-1541). Zwitsers geneeskundige en alchemist. In plaats van Galenus' viersappenleer (bloed, slijm, gele gal en zwarte gal op de menging waarvan de temperamenten zouden berusten – sanguinisch, flegmatisch, cholerisch en melancholisch) stelde hij de chemische trias (kwik, zwavel, zout). Paracelsus droeg bij tot de ontwikkeling van de farmaceutische chemie.

Parsifal. In de Arthurromans één van de ridders van Koning Arthur en hoofdfiguur in de Graalsage.

Pascal, Blaise (1623-1662). Frans wis- en natuurkundige, filosoof en apologeet en schrijver. In de strijd tussen jansenisten en jezuïeten verdedigde hij de jansenisten in zijn *Lettres provinciales*. Na 1654 trok hij zich terug bij de 'Solitaires' van het jansenistische Port-Royal, waar hij begon met de redactie van

een apologie van de christelijke godsdienst, in 1667 door Port-Royal uitgegeven als de *Pensées*. Tegenover Descartes' rationalisme ('esprit de géométrie') stelt Pascal het op het innerlijk leven gerichte denken ('esprit de finesse'). Zijn invloed loopt via o.a. Bergson door tot in het christelijk existentialisme van Gabriel Marcel.

La Pasionaria, bijnaam van Dolores Ibarruri (1895). Lid van de Spaanse communistische partij, opmerkelijk spreekster, vooral tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Ze nam na 1939 de wijk naar Moskou. Keerde in 1977 naar Spanje terug.

Pauwels. Belgisch anarchist die op 15 maart 1894 de Madeleine-kerk in Parijs probeerde op te blazen of althans te beschadigen, waarbij hij zelf werd gedood.

Pavlov, Ivan (1849-1936). Russisch fysioloog, o.a. directeur van het Instituut voor experimentele geneeskunst in St. Petersburg (Leningrad). Nobelprijs voor geneeskunde 1904. Hij heeft belangrijk onderzoek gedaan op het gebied van de conditionering.

Plato (428/427-348/347 VC). Grieks filosoof en schrijver. Plato onderzoekt eerst in de zgn. socratische dialogen ethische begrippen. In een tweede, constructieve periode gaat Plato in op de 'Ideeën', d.w.z. vormende, structurerende gestalten, die bestaan onafhankelijk van onze voorstelling daarvan en onafhankelijk van de zintuiglijk waarneembare wereld. In de derde periode formuleert Plato o.m. de vraag naar het kennen zonder deze afhankelijk te stellen van de Ideeën-hypothese.

Plotinus (204?-270). Grieks wijsgeer, neo-platonist. Plotinus was geconcentreerd op de innerlijke mens, het goddelijke in hem zelf, om het terug te voeren tot het goddelijke in het Al. Volgens Plotinus zijn het Ene, Intellect en Ziel de eerste en hoogste realiteiten. In Plotinus' denken zitten zonder twijfel mystieke elementen, terug te vinden bij de Broeders van de Vrije Geest.

Poincaré, Raymond (1860-1934). Frans staatsman, president van Frankrijk van 1913-1920, van 1926-1929 premier met bijzondere volmachten ter stabilisering van de frank, leider van radicaal (centrum en gematigd rechts) en conservatief kabinet.

Prince. Raadsheer bij het gerechtshof van het departement Seine. Hij werd op 20 februari 1934 dood aangetroffen langs een spoorlijn, een dag voordat hij zou getuigen voor de president van het Hof van Cassatie in de Stavisky-zaak, die in die jaren veel stof deed opwaaien (Stavisky werd 'gezelfmoord').

Pouget, Emile (1860-1931). Frans revolutionair syndicalist. Hij was een der oprichters van het eerste vakverbond in Parijs. Hij richtte in 1889 het blad *Le Père Peinard* op, waarin hij vele felle artikelen in populistische stijl schreef. Richtte verder *La Sociale* op (1895), was tweede secretaris van de Confédération Générale du Travail en droeg bij tot de publikatie van *La Voix du peuple* (1900).

Rabelais, François (1483?-1553). Frans schrijver. In zijn *Gargantua* en *Pantagruel* viel hij de traditionalistische en pedante geleerden van de Sorbonne aan en beklemtoonde zijn humanisme. Zijn taalgebruik is zeer rijk en uitgebreid, vooral doordat hij gebruik maakt van dialectwoorden en talloze woorden zelf maakt.

Rais, Gilles de Laval, baron de (1404-1440). Frans edelman. Hij nam deel aan de veldtochten van Jeanne d'Arc en werd in 1429 maarschalk van Frankrijk. Hij trok zich terug op zijn kastelen, waar hij zich overgaf aan sadisme – waarbij vooral veel jonge mensen werden gedood – en zich met alchemie bezighield. Hij werd in 1440 ter dood veroordeeld en terechtgesteld.

Ravachol (François Claudius Koeningstein) (1859-1892). Frans anarchist. Hij pleegde een aantal moorden, kwam daarna tot het anarchisme; na een aantal bomaanslagen op 11 en 27 maart 1892 wordt hij aangehouden, veroordeeld en geguillotineerd op 11 juli 1892.

Reich, Wilhelm (1897-1957). Oostenrijks psychoanalyticus. Hij trachtte de theorieën van Freud en de denkbeelden van Marx in een synthese samen te brengen, de 'Sex-polbeweging'.

Jack the Ripper. Londens moordenaar van wie de identiteit nooit is vastgesteld en die actief was in de armste wijken van Londen aan het eind van de negentiende eeuw.

Robbe-Grillet, Alain (1922). Frans schrijver, grondlegger van de 'nouveau roman'.

Ronsard, Pierre de (1524-1585). Frans dichter, belangrijkste figuur van de zestiende-eeuwse groep dichters 'La Pléiade'.

Roosevelt, Franklin Delano (1882-1945). Amerikaans staatsman, president van de VS van 1933-1945.

Rosanov, Vassily (1856-1919), Russisch schrijver.

Rousseau, Henri, genaamd le Douanier (1844-1910). Frans schilder, tekenaar en schrijver. Hij was autodidact en plaatste zich buiten de in zijn tijd geldende stromingen. Men heeft zijn 'jungles' 'de onvervreemdbare eigendom van het onderbewuste' genoemd.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). Frans schrijver en filosoof van Zwitserse afkomst. Hij werkte met Diderot aan de *Encyclopédie*. Zijn *Discours sur l'origine de l'inégalité* (1755) zou grote invloed hebben op het moderne politieke denken. In zijn *Le Contrat social* en *L'Emile ou de l'éducation,* beide uit 1762, zullen de revolutionairen van 1789 tal van elementen vinden. Rousseau schreef voorts o.m. *Les Confessions* (1765-1770) ter zelfrechtvaardiging en *Les rêveries du promeneur solitaire* (1776-1778). Hij was afkerig van ieder dogmatisch geloof (*La profession de foi du vicaire savoyard*).

Ruysbroeck, Johannes van (1293-1381). Vlaams mysticus. Hij bestreed de Broeders en Zusters van de Vrije Geest en stelde

tegenover hen een Drieëenheidsmystiek op. Hij schreef o.a. *Die chierheit der gheestelicken brulocht*. Hij heeft meester Eckhardt gekend, van wie hij een traktaat gebruikt zou hebben voor het aan Ruysbroeck toegeschreven *Boec van de twaalf dogheden.*

Sade, Donatien Alphonse François, marquis de (1740-1814). Frans schrijver met libertijnse en atheïstische opvattingen. Hij bracht vele jaren in gevangenissen door ten gevolge van een door zijn familie tegen hem uitgevaardigde lettre de cachet. Hij werd bevrijd door de Revolutie in 1790, waarna publikatie volgde van *Justine* en *Juliette. Zoloé et ses deux acolythes* (1800) leidde opnieuw tot opsluiting en vervolgens tot krankzinnigverklaring. In het gesticht Charenton schreef Sade o.a. *Les 120 journées de Sodome*, waarvan het verhaal zich afspeelt op het kasteel Schilling. Sade wordt als een groot schepper van een nieuw taalsysteem gezien door Apollinaire en de surrealisten.

Sagan, Françoise (1935). Frans roman- en toneelschrijfster. Zij kwam met één klap in de mode door *Bonjour Tristesse* (1954).

Saint-Just (1767-1794). Frans politicus. Hij behoorde tot de radicaalste revolutionairen. Hij was lid van het 'Comité de Salut Public' in de tijd dat de handel vrijwel werd genationaliseerd en maximumprijzen werden ingevoerd en de laïcisatie voortschreed door instelling van een republikeinse eredienst. De instelling van de eredienst van het Opperwezen en versterking van de terreurrechtbanken leidde tot de val van Robespierre en Saint-Just op 9 thermidor II (27 juli 1794), die toen werden geguillotineerd.

Salazar (1889-1970). Portugees staatsman en dictator (1928-1968).

Schopenhauer, Arthur (1788-1860). Duits filosoof. In zijn *Die Welt als Wille und Vorstellung* en latere aanvullende publikaties, waarin hij voortbouwde op Kant, stelt Schopenhauer dat er in de wereld als voorstelling nog slechts drie kenvormen

zijn: ruimte, tijd en causaliteit. Naast deze uitwendige ervaring is er de inwendige, de intuïtie, die het 'an sich' leert kennen als wil. De voorstellingswereld is de objectivering van de wereldwil, het lichamelijk bestaan de objectivering van de persoonlijke wil. Kenmerkend voor de beide wilsvormen is de levensdrift, d.w.z. de drift om te overleven, die echter zinloos is. In dit pessimisme *kan* ascese verlossing bieden, maar niet absoluut.

Scribe, Eugène (1791-1861). Frans schrijver van blijspelen en operalibretti.

Selye, Hans. Auteur van *The physiology and pathology of exposure to stress. A treatise based on the concepts of the general-adaptation-syndrome and the diseases of adaptation* (1950) en *The stress of life* (1956).

Serge, Victor, pseudoniem van Kibaltsjitsj. Schrijver die verkeerd heeft in de kringen van Liberdads *L'Anarchie* en La bande à Bonnot en in Rusland ten tijde van de revolutie. Auteur o.a. van *L'Anarchie* (1938).

Smith, Adam (1723-1790). Schots econoom en moraalfilosoof. Smith pleitte in zijn *Inquiry into the nature and the causes of the wealth of nations* tegen het mercantilisme en voor een zo groot mogelijke economische vrijheid. Arbeid, gericht op de produktie van stoffelijke goederen, is volgens Smith de eerste bron van rijkdom, en arbeidsverdeling moet leiden tot vergroting van de produktiviteit van de arbeid.

Snowdon, Lord. Veelbesproken echtgenoot van prinses Margareth van Engeland.

Spartacus. (?-71 VC). Gladiator en leider in de Gladiatoren- of Slaven-oorlog tegen Rome (73-71). De o.a. door Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht in 1917 opgerichte en naar Spartacus genoemde *Spartakistenbund* werd in 1918-1919 de Kommunistische Partei Deutschlands, die de zgn. Spartakisten-

opstand in Berlijn (januari 1919) aanmoedigde, welke door de sociaal-democraat 'bloedhond' Noske werd onderdrukt.

Stirner, Max (1806-1856). Duits filosoof. In zijn 1844 verschenen *Der Einzige und sein Eigentum* pleitte Stirner voor een extreem egoïsme ('mir geht nichts über Mich'). Hij verzette zich tegen Kerk en Staat en wordt beschouwd als een van de eerste anarchisten.

Tamerlan (Timoer Lenk) (1336-1405). Turks heerser. Tamerlan veroverde Perzië, drong op zijn veroveringstochten door tot in Moskou, Delhi en Damascus. Hij stierf tijdens een veldtocht naar China. Hij wilde het Mongoolse Rijk herstellen en de islam verbreiden. Hij verfraaide bijzonder zijn hoofdstad Samarkand (tegenwoordig in de SU gelegen).

Theognis van Megara (tweede helft zesde eeuw VC). Grieks elegisch dichter. Hij zwierf, na twisten tussen adel en democraten in zijn stad, als balling door Griekenland en Sicilië.

Thiers, Louis Adolphe (1797-1877). Frans staatsman en historicus. Hij was na 1830 leider van de 'mouvement' (liberaal; vgl. Guizot), na 1848 conservatief-republikeins. Hij werd in 1851 verbannen door Louis-Napoléon (de toekomstige Napoleon III), maar keerde in 1863 terug en werd lid van het 'Corps législatif' (soort parlement) en leidde de oppositie. In 1871 was Thiers hoofd van het Uitvoerend Bewind na de val van Napoleon III ten gevolge van de Frans-Duitse oorlog van 1870, vervolgens president. Hij gaf leiding aan de onderdrukking van de Commune.

Tourraine, Alain (geb. 1925). Frans socioloog, auteur o.a. van *L'évolution du travail salarié aux usines Renault, Sociologie de l'action* en *La conscience ouvrière.*

Tzara, Tristan (1896-1963). Frans dichter van Roemeense afkomst. Tzara legde in 1916 in Zürich de grondslag van het dadaïsme, naar hij zelf beweerde.

Uccello, Paolo (1397-1475). Italiaans schilder. Hij deed uitgebreide experimenten met het probleem van de perspectief.

Unanumo, Miguel de (1865-1936). Spaans filosoof, dichter en romanschrijver. Hij zet in *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos* het denken van Kierkegaard en de tradities van de Spaanse mystiek voort. Hij protesteerde in 1936 fel tegen het optreden van Franco.

Vaché, Jacques. Franse anarchist, auteur van o.m. *Lettres de guerre.*

Vaillant, Auguste (1861-1894). Hij pleegde in december 1893 een bomaanslag met een soort met spijkers gevulde pan op de Kamer van Afgevaardigden. Vaillant werd op 5 februari 1894 geguillotineerd.

Valera, Eamon de (1882-1975). Iers staatsman.

Vallès, Jules (1832-1885). Frans schrijver. Hij nam actief deel aan de Commune van Parijs, keerde in 1880 na de amnestie in Parijs terug en werd directeur van *Le cri du peuple.* Vallès heeft met *l'Enfant, le Bachelier* en *l'Insurgé,* die samen de trilogie *Jacques Vingtras* vormen, een belangrijke bijdrage geleverd aan de revolutionaire literatuur.

Vanini, Lucilio (1585-1619). Italiaans filosoof. Hij werd op zijn rondreizen in Engeland gearresteerd wegens een aanval op de Staatskerk. Vanini ontkende de onsterfelijkheid van de ziel. In Toulouse werd hij beschuldigd van magie en astrologische praktijken, veroordeeld en levend verbrand.

Varlin, Eugène (1839-1871). Frans revolutionair. Varlin was secretaris van de Franse sectie van de Eerste Internationale en actief deelnemer aan de Commune. Hij werd aan het eind van de 'semaine sanglante' op 28 mei 1871 gefusilleerd.

Villa, Pancho (1878-1923). Mexicaans revolutionair. Hij streed

in de revolutie van 1910 tegen president Diaz, bracht in 1914 met Caranza president Huerta ten val, raakte in conflict met Caranza, leed in 1915 een nederlaag, kwam opnieuw in verzet, maar moest zich in 1920 onderwerpen. Villa werd in 1923 vermoord.

Villon, François (ca. 1431-?1463). Frans dichter. In 1455 werd Villon uit Parijs verbannen wegens het doden van een priester. In 1461 zat hij gevangen in Meung-sur-Loire, waar hij misschien is opgehangen. In zijn realistische gedichten *le Petit Testament* en *le Grand Testament* o.a., drijft hij de spot met hypocrisie en egoïsme.

Voltaire (1694-1778). Frans schrijver. Voltaire heeft enkele keren in de Bastille gevangen gezeten. Een verblijf in Engeland heeft grote invloed op hem gehad. Hij schreef gedichten, toneelstukken, pamfletten en werkte mee aan de *Encyclopédie*. Voltaire geeft ook en vooral in zijn 'contes' – o.a. *Candide* – blijk van grote redelijkheid en verdraagzaamheid én een zeker pessimisme, al zal de rede zegevieren.

Walker, Edwin. Amerikaans generaal. Hij leidde in 1957 in Little Rock de federale troepen tegen blanken. Later werd hij gedwongen ontslag uit dienst te nemen wegens propaganda voor de ultra-rechtse John Birch Society en nog later werd hij gearresteerd als deelnemer aan een rassenrel tegen negers.

Wilson, Georges. Frans toneelspeler.

Zapata, Emiliano (1879-1919). Mexicaans boerenleider. Zapata sloot zich aan bij de strijd tegen president Diaz onder Madero. Toen deze zijn belofte om de boeren hun land terug te geven niet nakwam, kwam Zapata opnieuw in verzet en sloot zich aan bij Pancho Villa. Zapata werd in 1919 vermoord.

Zola, Emile (1840-1902). Frans naturalistisch schrijver, o.a. van de grote romancyclus *Les Rougon-Macquart*. Zola baarde opzien in de Dreyfus-affaire mede door zijn open brief aan de president van de republiek, *J'Accuse*.

Raoul Vaneigem schreef zijn *Handboek* al in de jaren 1963-1965. Het eerste nummer van het tijdschrift *Internationale Situationiste* kwam al uit in juni 1958. Veel van wat Vaneigem in het *Handboek* beweert, is terug te vinden in de *Internationale Situationiste*, ook al heeft hij de beweging van de internationale situationisten in november 1970 verlaten. De IS en Vaneigem hebben buitengewoon veel bijgedragen tot de nieuwe ideeën van Parijs 1968, toen althans even de verbeelding aan de macht kwam, waarvan een tot vandaag durende invloed is uitgegaan. Vaneigem stelt dat zoals de behoefte zich te voeden en te beschermen kenmerkend zijn voor overleven, creativiteit, liefde en spel tekenend zijn voor leven. Creativiteit, liefde en spel zijn de grondslagen van de projecten tot zelfverwerkelijking, communicatie en participatie. Het gehele perspectief op de macht, op de maatschappij, op het leven dient te worden omgekeerd. Dan kan er een nieuwe fase ontstaan in de vrijwording en de vrijmaking van de mens. Vaneigem beschrijft een aantal ideeën en figuren, die hij als voorlopers en bondgenoten beschouwt: Spartacus, de ketters, de middeleeuwse mystici, Fourier, Kierkegaard, Marx, Lautréamont, Brecht.

Zijn polemiek richt zich evenzeer tegen kapitalisme en conformisme als tegen leninisme en dogmatisch communisme en staatssocialisme. In een tijd dat zelfs de geringe veroveringen van de jaren zestig in gevaar worden gebracht en de mens weer in het perspectief van de macht dreigt te worden gedrongen, geeft Vaneigem een – nog ongebaande – weg aan naar de wereld van de poëzie, de revolutionaire daad bij uitstek die de nieuwe werkelijkheid verwerkt.

Synopsis

ISBN 90 295 4993 9